

International Relations from the balance of powers to the end of the European concert

Brie, Mircea; Horga, Ioan

Veröffentlichungsversion / Published Version

Monographie / monograph

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Brie, M., & Horga, I. (2009). *International Relations from the balance of powers to the end of the European concert*. (2. ed.). Oradea: Univ. of Oradea Press. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-332298>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY Lizenz (Namensnennung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY Licence (Attribution). For more information see: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Mircea BRIE

Ioan HORGA

**RELAȚIILE INTERNAȚIONALE DE
LA ECHILIBRU LA SFÂRȘITUL
CONCERTULUI EUROPEAN**

(secolul XVII – începutul secolului XX)

Ediția a II-a, revizuită și adăugită

**Editura Universității din Oradea
2009**

CUPRINS

Cuprins	3
Diplomația. Importanța și „jocul” diplomatului în secolele XVII-XVIII (Mircea BRIE)	9
1. Evoluția practicilor de negociere în Europa secolului al XVII-lea	9
1.1. Voința politică	10
1.2. Raporturile între suverani	12
1.3. Rețelele diplomatice	13
1.4. Ambasadori itineranți și ambasadori solemni	14
1.5. Ambasadorul, un spion acceptat	15
1.6. Locul „subsidiilor”, al „gratificației”	16
1.7. Alianțele matrimoniale și succesiunile	18
1.8. Negocierea în timpul războiului	19
1.9. Congresele	20
1.10. Condițiile muncii diplomatice	21
1.11. Diplomația și miza internațională	23
2. Noi „tendințe” în diplomația europeană a secolului al XVIII-lea	25
2.1. Intrarea Rusiei pe scena diplomatică	26
2.2. Imperiul Otoman și diplomația europeană	28
2.3. Franța – limbă diplomatică	29
2.4. Ministerele afacerilor străine	30
2.5. Organizarea serviciilor diplomatice. Formarea diplomaților	33
2.6. Morala internațională	37
3. Portrete de ambasadori	39
3.1. Ambasadori francezi la Veneția	40
3.2. Ambasadorii Spaniei (1660-1661)	41
4. Concepte și structuri ale relațiilor internaționale în Europa secolului XVIII	42
4.1. Echilibrul politic	42
4.2. Proiecte ale „păcii universale”	46
4.3. Structura relațiilor internaționale	48

Diplomație și relații internaționale în secolul al XVII-lea și debutul

secolului al XVIII-lea (Mircea BRIE)	52
1. Războiul de Treizeci de Ani și echilibrul european	52
1.1. Europa centrală la începutul secolului al XVII-lea	53
1.2. Originile și caracterul Războiului de Treizeci de Ani	56
1.2.1. Originile îndepărtate	56
1.2.2. Originile imediate	58
1.2.3. Caracterul războiului	59
1.3. Războiul de Treizeci de Ani. Debut și desfășurare	61
1.3.1. Revolta din Boemia și războiul german (1618-1625)	62
1.3.2. Războiul danez (1625-1629)	64
1.3.3. Războiul suedez (1631-1635)	66
1.3.4. Războiul francez (1635-1648)	68
1.4. Nașterea unei noi Europe: Tratatul de la Westfalia	70
1.4.1. Dimensiunea politică	74
1.4.2. Dimensiunea religioasă	76
1.4.3. Dimensiunea teritorială	78
2. Urmările conflicte și pacificarea Europei din anii 1659-1660	82
2.1. Sfârșitul războiului franco-spaniol și tratatul Pirineilor (1659)	83
2.2. Primul Război Nordic și pacea de la Oliva (1660)	86
3. Europa și preponderența franceză (1661-1715)	88
3.1. Preponderența franceză (1661-1684)	89
3.1.1. Războiul pentru moștenirile spaniole ale reginei	90
3.1.2. Războiul din Olanda (1672-1679)	93
3.1.3. Politica „Reuniunilor” și armistițiul de la Regensburg (1680-1684)	96
3.2. De la asediul Vienei (1683) la Karlowitz (1699)	99
3.2.1. Ambiguitatea turcă a diplomației franceze	99
3.2.2. Asediul Vienei și ofensiva antiotomană	102
3.2.3. Tratatul de la Karlowitz (1699) și „noua ordine” sud-est europeană	106
3.3. Europa contra Franței. Eșecul ambițiilor franceze (1685-1713)	109
3.3.1. Liga de la Augsburg și războiul din anii 1688-1697	111
3.3.2. Succesiunea spaniolă și echilibrul de la Utrecht și Rastadt	117
3.3.2.1. Războiul de succesiune la tronul Spaniei (1702-1713)	121
3.3.2.2. Tratatul de pace de la Utrecht (1713) și Rastadt (1714) - noul echilibru european	125
3.4. Europa de Est la începutul secolului al XVIII-lea	128
3.4.1. Al doilea Război Nordic (1700-1718)	130
3.4.1.1. Prima fază, 1700-1701	130
3.4.1.2. Faza a doua a războiului, 1702-1707	131
3.4.1.3. Faza a treia a războiului, 1708-1711	133

	5
3.4.1.4. Faza a patra a războiului, 1712-1718	135
3.4.1.5. Pacificarea Balticii (1719-1721)	137
3.4.2. Războiul turco-venețiano-austriac (1714 – 1718).	
Tratatul de la Passarowitz (1718)	138

Preponderența diplomatică engleză, 1715-1789 (Mircea BRIE)	142
1. Sistemul diplomatic al lui Stanhope (1715-1720) și Walpole (1720-1740)	143
1.1. Bazele preponderenței engleze	143
1.2. Conflictul austro-spaniol (1717-1719) și apropierea franco- engleză.....	145
1.3. Criza europeană din anii 1725-1731 și reconfirmarea preponderenței engleze	150
1.3.1. Slăbiciunile diplomației engleze	151
1.3.2. Echilibrul european amenințat (1725-1731).....	153
1.4. Războiul de succesiune la tronul polonez (1733-1738)	157
1.5. Războiul ruso-austro-turc (1735-1739). Tratatul de la Belgrad (1739).....	161
2. Războiul de succesiune din Austria (1740-1748).....	166
2.1. Ruptura diplomatică dintre Anglia și Franța	166
2.2. Criza imperială din 1740	168
2.3. Prima fază a războiului (1741-1743)	169
2.4. A doua fază a războiului (1744-1748)	174
2.5. Pacea franceză de la Aix-la-Chapelle (1748).....	177
3. Noul echilibru de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Războiul de Șapte Ani (1756-1763)	179
3.1. Inversarea alianțelor.....	179
3.2. Războiul pe continent	182
3.3. Războiul pe mare și în colonii	188
3.4. Tratatul de pace din anul 1763	191
4. Noile crize ale Europei Orientale (1763-1774)	193
4.1. Succesiunea poloneză în 1763	194
4.2. Debutul războiului ruso-turc (1768-1774).....	197
4.3. Primul partaj al Poloniei (1772).....	201
4.4. Sfârșitul războiului ruso-turc. Tratatul de la Kutciuc-Kăınardji (1774).....	203
5. Revolta coloniilor engleze din America și redresarea diplomației franceze	206
5.1. Cauzele revoluției americane.....	207
5.2. Ruptura dintre colonii și metropolă. Debutul războiului (1774-1778)	209
5.3. Intervenția franceză în războiul din America (1778-1782).....	212
5.4. Tratatul de la Versailles (1783)	214

6. Tendințele hegemonice ale Austriei, Prusiei și Rusiei în Europa centrală și răsăriteană (1775-1796)	216
6.1. Afăcerea bavareză: disputa dintre Iosif al II-lea și Frederic al II-lea	217
6.2. „Proiectul grecesc” și noua criză orientală (1787-1792).....	221
6.3. Polonia partajată	225

Congresul de la Viena și *Concertul European*, 1814 – 1830

(Ioan HORGA)	227
1. Sfârșitul Imperiului napoleonian	227
1.1. Campania din Rusia	229
1.2. „Războaiele de eliberare”	230
1.3. Campania din Franța	231
1.4. „Cele o sută de zile”	233
2. Congresul de la Viena	233
2.1. Principiile Restaurării	234
2.2. Congresul	235
2.3. Protagonistii Congresului de la Viena	236
2.3.2. Rusia	238
2.3.3. Marea Britanie	238
2.3.4. Prusia	239
2.3.5. Franța	239
2.4. Noua hartă europeană	240
2.4.1. Chestiunea poloneză	240
2.4.2. Statele italiene.....	241
2.4.3. Statele germane	241
2.4.4. Schimburi teritoriale în nordul și nord-estul Europei	241
2.4.5. Confederația Helvetică	242
2.4.6. Anglia	242
3. Europa alianțelor și sistemul congreselor	242
3.1. Sfânta Alianță	243
3.2. Sistemul Congreselor și Revoluțiile din 1820	244
3.2.1. Congresul de la Aix-la-Chapelle.....	245
3.2.2. Congresul de la Carlsbad	245
3.2.3. Congresul de la Troppau	246
3.2.4. Congresul de la Laybach.....	247
3.2.5. Congresul de la Verona	248

America în sistemul internațional, 1783 – 1895 (Ioan HORGA)

1. Prima republică americană: consolidarea Statelor Unite (1783 – 1800).....	250
2. Lupta americană contra sclavagismului	251
3. Primul expansionism al Statelor Unite, 1800-1821	252
4. Războaiele de independență ibero-americane, 1810-1826	253

5. Două viziuni ale Americii: Monroe și Bolivar	255
6. „Destinul manifest” al Statelor Unite: războiul contra Mexicului (1819 – 1860).....	257
7. America de Sud: o independență precară, 1826 - 1860.....	259
8. Statele Unite: în căutarea hegemoniei regionale, 1865 - 1895	261
9. Mexic, 1860 – 1895	262
10. Caraibe, creuzet de tensiuni internaționale, 1860 – 1895.....	263
11. America centrală și comunicarea interoceanică, 1860 – 1895	264

Revoluțiile din 1830 – 1848 și impactul lor internațional

(Ioan HORGA).....	265
1. Revoluțiile din 1830 și intervenția europeană.....	266
1.1. Revoluția în Belgia, rivalitatea anglo-franceză și formarea Antantei Cordiale	267
1.2. Revoluția în Polonia și inhibiția puterilor europene	270
1.3. Revoluția în Statele italiene și atitudinea europeană	271
1.4. Revoluția în confederația germană și tratatul de la Munchengratz	273
2. Europa între două revoluții.....	275
2.1. <i>Sfânta Alianță</i> și consecințele sale în Peninsula Iberică	275
2.2. Problemele Confederației Helvetice și <i>Liga de la Sonderbund</i>	276
3. Revoluția de la 1848 și importanța sa internațională.....	277
3.1. Intervenția europeană în procesele revoluționare austriece și italiene	279
3.2. Revoluția în confederația germană și rivalitatea între Austria – Prusia și Prusia – Danemarca.....	285
4. Consecințe politice: instaurarea păcii.....	287

Chestiunea Orientului și Mediterana (Ioan HORGA)

1. Imperiul turc, un gigant cu picioare de lut	290
1.1. Chestiunea Orientului, o dezbatere deschisă	290
1.1.1. Cadrul geografic	291
1.1.2. O realitate etnico-culturală complexă	293
1.1.3. Dinastia Osmanli și supraviețuirea statului feudal.....	297
1.1.4. Dreptul de modernizare: o reformă insuficientă	299
2. Chestiunea Orientului”: fazele ei	301
2.1. Independența Greciei și autonomia Egiptului.....	302
2.2. Lichidarea Imperiului otoman în Europa.....	306

Naționalismul și relațiile internaționale. Falimentul concertului european, 1848 – 1871 (Ioan HORGA)	312
1. Procesul de unificare italian	312
1.1. Regatul Piemontului și problema italiană	312
1.2. Intervenția franceză și înfrângerea Austriei	314
1.3. Crearea Regatului Italiei	318
2. Unificarea Germaniei	321
2.1. Rivalitatea dintre Prusia și Austria	321
2.2. Războiul austro-prusac	323
2.3. Războiul franco-prusac și sfârșitul proceselor de unificare germană și italiană	326
Preponderența germană în Europa și diplomația bismarckiană, 1871-1890 (Ioan HORGA)	332
1. Caracteristicile vieții internaționale	332
1.1. Factori politici și economici	332
1.2. Victoria germană și echilibrul european	333
1.3. Mediterana și „chestiunea Orientului”	335
1.4. Contradicții la scară mondială și începutul unei păci armate	336
2. Preponderența germană	337
2.1. Primele precauții ale lui Bismarck (1871-1875)	337
2.2. Criza Orientală din 1875-1878 și Congresul de la Berlin	338
2.3. Noi realități la scară mondială	340
2.4. Consolidarea sistemului Bismarckian (1879-1885)	341
2.5. Criza bulgară și transformarea sistemului (1886-1887)	342
2.6. Finalul sistemului bismarckian (1887-1893)	343
3. Politica lui Bismarck în dezbaterile istoriografică	344
Alianțele europene și pacea armată, 1890-1914 (Ioan HORGA)	346
1. Alianțe și aliniamente. Definiție și concept	347
2. Antanta și detenta	350
3. Destabilizarea Europei	351
4. Negocieri și Înțelegeri	352
5. Pacifism și antimilitarism	355
6. Mondializarea strategiilor	356
Considerații finale (Mircea BRIE, Ioan HORGA)	366
Tabel cronologic (Mircea BRIE)	371
Bibliografie generală	384

DIPLOMAȚIA. IMPORTANȚA ȘI „JOCUL” DIPLOMATULUI ÎN SECOLELE XVII-XVIII

Suveranii secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, cu puține excepții, au acordat o largă atenție activităților de război, investind enorm de multe resurse în a provoca, întreține și stopa conflictele armate. Pentru a reuși evitarea unor astfel de conflicte, dar mai cu seamă pentru a nu pierde „nici un detaliu” al conflictului, suveranii europeni au acordat o tot mai mare importanță activităților diplomatice. Dacă la începutul acestei perioade încercările diplomației erau timide, ele bazându-se mai degrabă pe alte practici decât pe cele ale diplomatului modern, putem observa o specializare și o diversificare a practicilor de negociere, de întreținere a unor bune relații cu partenerii, oricare ar fi fost aceștia. Am putea spune, fără a greși, că diplomația moderă a fost strâns legată de dezvoltarea economică și revoluția burgheză. Atunci când interesele economice au început să primeze, politicienii au început să fie mai atenți cu „ceilalți”. Statul este adesea „forțat” din interior să-și revizuiască atitudinea față de partenerii europeni. Din acest moment, până la crearea unei diplomații moderne, specializate, nu a mai fost decât un pas. Este drept că acest pas a fost mai mic sau mai mare, funcție de capacitățile și interesele fiecăruia dintre statele europene.

1. Evoluția practicilor de negociere în Europa secolului al XVII-lea

În toate statele europene suveranul și consiliul său desemnat pentru această misiune coordonau politica externă. Pentru a-și pune în practică voința politică, ei dispuneau de un aparat administrativ regulat, sau nu, aflat sub autoritatea unui ministru sau al unui secretar de stat¹. Dincolo de această formulă, fiecare dintre statele

¹ Michel Balard, Yves-Marie Bercé, Alain Molinier, Michel Péronnet, *Le XVIIe siècle: de la Contre-Réforme aux Lumières*, Paris, 1984, p. 33

europene își avea propria organizare a sistemului „diplomatic”. Este clar că la începutul secolului al XVII-lea încă nu putem vorbi despre o clar-viziune asupra acestui domeniu. Sistemul diplomatic s-a născut, așa cum era normal, din nevoia de comunicare și colaborare, dar și de cunoaștere a celuilalt. Ne propunem în cele ce urmează, să evidențiem câteva din practicile de negociere uzitate în această perioadă.

1.1. Voința politică

Chiar dacă secolul al XVII-lea a fost în istoria Europei drept un secol al războiului, putem spune despre el că a fost și unul de intense activități de negociere. Statele europene, în majoritatea cazurilor guvernate de către monarhii ereditare, erau dominate, în materie de decizie diplomatică, de numele suveranului. Alianțele monarhice erau, cel mai adesea, bune „practici” diplomatice. Deciziile internaționale erau elaborate ținându-se cont de principiul că, casa regală are capacitatea și voința, ajutată de un număr restrâns de ministere și consilieri, de a elabora direcția politico-diplomatică privitoare la poziția internațională a statului. În realitate, în multe cazuri, acești miniștri și consilieri făceau, în secret sau nu, jocuri diplomatice ce depășeau înțelegerea și chiar voința suveranului.

Aceste ministere, de exemplu, aveau un rol preponderent în viața diplomatică a Spaniei. În rândul acestora intrau însă favoriții casei regale, importanți demnitari din Consiliul de Stat sau alții, cum au fost ducele de Lerma, sub Filip III, sau Olivares sub Filip IV. Diplomația spaniolă reprezenta regele Spaniei și apăra interesele Madridului². În Franța, cardinalii prim-miniștri defineau politica externă sub Ludovic al XIII și Ludovic al XIV-lea până la 1661: Mazarin a continuat politica lui Richelieu în acest sens. După 1661 Ludovic al XIV-lea lua deciziile, în materie de politică externă după ce se consulta cu Consiliul Superior. Domeniul afacerilor externe a fost conferit unui secretar de stat, care citea depeșele agenților

² Jean Bérenger, *La diplomatie impériale, personnel et structures*, în volumul colectiv coordonat de Vivienne Barrie-Curien, *Guerre et pouvoir en europe au XVIIe siècle*, Paris, 1991, p. 57

străini și pregătea răspunsurile. Titularii acestui departament au fost destul de numeroși în timpul lui Ludovic al XIV-lea. La început, secretarul de stat al războiului, Louvais, și controlorul general al finanțelor, Colbert, trebuiau să-și dea și ei avizul, iar adesea propuneau reguli politice alternative (pentru a se observa contradicțiile și a se examina eventualele consecințe). Spre sfârșitul domniei lui Ludovic al XIV-lea, controlorul general și secretarul de stat al războiului, Charmillart, nu ezitau să intervină în negocieri, chiar dacă responsabil de acestea era Colbert de Torcy³. Indiferent care a fost însă numele regelui francez, acesta a avut o foarte mare autoritate asupra diplomației⁴. La Viena, Leopold I, după 1665, a înlocuit, în această privință, primul ministru cu un consiliu secret. Pentru afacerile exterioare și alegerea diplomaților, un mic război se dădea între Cancelaria Imperială și Cancelaria Austriacă, creată în 1620. Președintele Consiliului de Război se ocupa de asemenea de relațiile cu Imperiul Otoman, un exemplu în acest sens este cel al prințului Eugen de Savoia, rolul acestuia fiind unul foarte important în alegerea politicii externe a statului. În timpul lui Iosif I, acest post a fost ocupat de apropiatul lui Eugen, Wratislaw von Mitrowitz, cancelarul Boemiei, care a definit politica externă a Monarhiei din această perioadă⁵. În Anglia, doi secretari de stat își împărțeau politica externă, unul pentru nord, iar altul pentru sud. Suveranul avea înalte prerogative în politica externă, dar el trebuia să țină cont de opoziția parlamentului care vota impozitele. Diplomația britanică reprezenta interesele englezilor și asculta instrucțiunile coroanei. După 1680, aceasta trebuia însă să țină cont tot mai mult de opinia publică și de orientările Parlamentului⁶.

În spatele miniștrilor se afla o întreagă birocrație care, începând cu acest secol, este tot mai numeroasă. În rândul acestor birocrați intrau comisari, interpreți, secretari, specialiști în mesaje cifrate și coduri, etc.

³ L. Bély, J. Bérenger, A. Corvisier, *Guerre et paix dans l'Europe du XVIIe siècle*, Paris, 1991, p. 49-50

⁴ Jean Bérenger, *op. cit.*, p. 57

⁵ L. Bély, J. Bérenger, A. Corvisier, *op. cit.*, p. 51

⁶ Jean Bérenger, *op. cit.*, p. 57

1.2. Raporturile între suverani

Monarhiile care s-au întâlnit mai puțin cu războiul în secolul al XVII-lea datorează acest fapt rolului și strălucirii reprezentanților lor. Războiul de Treizeci de Ani a favorizat negocierile directe, mulți principii germani reușind astfel să evite conflictele armate. Exemple de negocieri directe între monarhi sunt între altele: întâlnirea de la Avignon, din 1622, a lui Ludovic al XIII-lea cu Carol Emanuel de Savoia; întâlnirea dintre Christian IV al Danemarcei și Gustav Adolf al Suediei, în 1629, la Ulfsbäck. Cu toate acestea astfel de întâlniri au fost foarte rare. Ludovic al XIV-lea nu a întâlnit în timpul domniei sale decât prinți în exil, precum Iacob al II-lea Stuart, înlăturat prin revoluția engleză din 1688, sau electorul de Bavaria în timpul războiului de succesiune la tronul spaniol. Țarul Rusiei, Petru cel Mare, a făcut două mari călătorii în Europa multiplicând întâlnirile cu „colegii” monarhi. Un caz particular trebuie semnalat: Carol al II-lea al Angliei nu s-a sfătuit cu ambasadorul Franței la Londra (reprezentantul regelui), Colbert de Croissy, el a cerut surorii lui Henriette, cumnată a lui Ludovic al XIV-lea, să înceapă negocierile de apropiere dintre Franța și Anglia (tratatul de la Douvres, 1 iunie 1670).

Ideea lipsei unei legături diplomatice între state era impusă de suveranii care nu părăseau niciodată teritoriul propriului stat. Pe de altă parte, alta era opinia unor monarhi care au purtat câteva războaie, precum Gustav Adolf și Carol al XII-lea al Suediei, sau au trăit în exil (caz în care s-a aflat însă și Carol al II-lea, regele Angliei). Un caz aparte îl reprezintă prinții care călătoresc foarte mult, acest fapt datorându-se nu atât de mult interesului acestora, cât teritoriului dispersat al statului lor. Astfel de exemple sunt: Wilhelm al III-lea de Orania, ce călătorea adesea între Londra și Haga; Electorul de Saxonia, devenit August, rege al Poloniei, ce călătorea des între Varșovia și Dresda.

În caz de urgență, cel mai adesea miniștri nu ezitau să pornească la drum. Cancelarul Suediei, Axel Oxenstierna, a plecat spre Franța în primăvara anului 1635 pentru a negocia direct cu Ludovic al XIII-lea și Richelieu. Odată cu avansarea negocierilor dintre Franța și Spania, și cu mariajul dintre infanta Maria Tereza și

Ludovic al XIV-lea, tratatul Pirineilor a putut fi discutat direct între Mazarin și Luis de Haro, la Bidassoa, ce se afla la egală distanță între Hendaye și Fontarsabie. Astfel de exemple sunt întâlnite și în alte cazuri pe parcursul secolului al XVII-lea.

1.3. Rețelele diplomatice

Puterile europene au recurs din ce în ce mai mult la reprezentanțe diplomatice permanente. Această permanență era încă o noutate în secolul al XVII-lea. În noiembrie 1661, Ludovic al XIV-lea avea în Italia ambasadori la Roma, Veneția, Torino, Florența, Genova, Ragusa; în Elveția, un ambasador permanent ce avea reședința la Soleure; în Sfântul Imperiu, un ambasador era pe lângă Dietă, dar existau ambasadori și în Bavaria, Saxonia, Hessa, Hamburg și de asemenea, la Strasbourg. La Viena nu era decât un post de rezident pe unde trecea, din când în când, un ambasador francez. În 1661, acest post nu era ocupat, ambasadorul de aici plecând în Spania. Ambasade erau prevăzute a fi create la Londra, Haga, Lisabona, Constantinopol, în Danemarca, Suedia și Polonia. O astfel de rețea diplomatică era tot mai necesară. Statele europene nu aveau însă puterea și mijloacele de a întreține ambasade nici măcar la curțile marilor monarhii. La Paris, de exemplu, în 1662, personalul oficial străin (diplomați, ambasadori) era foarte redus. Era prezent aici doar un ambasador al Spaniei, un altul al Savoiei, ambasadori ordinari pentru relația cu Veneția, cu Olanda și unul pentru Malta. Mai erau prezenți „miniștri de ordin secund” ce reprezentau principate sau orașe italiene ori germane⁷. O ierarhie exista și între diplomați (acest termen nu era încă utilizat), aceasta corespundea în linii mari cu aceea a suveranilor în Europa. Diplomații oficiali nu aveau același rang. Agențiile pe care le conduceau nu aveau același „caracter”, existând ambasadori, funcționari sau rezidenți, potrivit suveranului sau republicii, mai târziu, care îl acredita, dar și în concordanță cu originea lor socială. Misiunea care era doar temporară era calificată drept extraordinară.

⁷ A se vedea C.G. Picavet, *La diplomatie française au temps de Louis XIV (1661-1715)*, Paris, 1988, p. 16-67

„Caracterul” era precizat în scrisoarea de acreditare care autoriza misiunea și care era prezentată suveranului sau instituțiilor suverane străine. Trimisul special era protejat prin „dreptul oamenilor” care îi asigura imunitate, el nu putea fi arestat. În Franța exista o lege care prezerva „privilegiile ambasadurilor și a altor miniștri publici ai principatelor străine”⁸. În același timp erau protejate prin astfel de legi și familiile acestora sau alte persoane ce locuiau în casa lor. În călătoria sa, ambasadorul este protejat prin același statut. Pentru a putea traversa însă un teritoriu controlat de dușmani el trebuia să-și rezerve precauțiile necesare și să obțină un permis de trecere. Într-o primă etapă a negocierilor pentru reprezentare, agentul nu avea puterea de a semna un acord, era un reprezentant plenipotențiar. Acesta era de altfel și motivul pentru care acești reprezentanți nu prea erau consultați. O organizație permanentă de negociatori costa destul de mult, tocmai de aceea, o astfel de organizație era dislocată din loc în loc, în funcție de interesele statului. Influența politică a unui suveran sau a unui stat era marcată de la început prin această prezență diplomatică. Plecând de la acest punct de vedere putem preciza faptul că aceste rețele diplomatice, ce s-au creat în timp, au fost cu atât mai prezente cu cât puterea acelui stat era mai impunătoare – forță armată, marină dezvoltată, voință politică coerentă, resurse financiare impozante – și care permit diplomaților să vorbească puternic și să fie ascultați în timpul unor negocieri.

1.4. Ambasadori itineranți și ambasadori solemni

Ambasadorii itineranți parcurg de asemenea Europa. Ei reprezintă acele mici principate care nu dispun de rețele diplomatice permanente, dar și marile puteri în momentele de criză, de tensiune internațională (un exemplu este cardinalul de Estrées, ce a călătorit în Italia înaintea declanșării războiului în 1700-1701), apoi din dorința de a crea o coaliție (mareșalul francez de Tessé, ce a străbătut statele italiene în 1708) sau pentru a marca prezența politică (ca pelerinajul lordului Peterborough în Italia și Germania, la sfârșitul războiului de succesiune spaniol).

⁸ L. Bély, J. Bérenger, A. Corvisier, *op. cit.*, p. 54

Sarcinile și obligațiile ambasadurilor sau negociatorilor erau multiple. În cazul în care relațiile se reînnoiesc între două mari puteri după un război, ambasadori solemni, „de sărbătoare” marchează această reconciliere. Această onoare este conferită persoanelor ce provin din marile familii aristocratice, și care sunt înconjurate cu fast în timpul ceremoniilor. O suită de gentlemeni, de trăsurile superbe, de cadouri, ce simbolizează noul dialog, marchează ceremonia. Astfel, ambasadorul participă la o intrare solemnă în capitală și la o discuție privată. După public ambasadorul trebuie să treacă obligatoriu pe la suveran, participând astfel la discuția privată cu acesta. Tradiția a fixat în detaliu o astfel de ceremonie care era pusă într-o mare scenă, iar orice abatere sau ieșire din scenă putea însemna o insultă la adresa celui alt partener de dialog. Picturile și gravurile ne permit să cunoaștem astfel de evenimente.

O categorie interesantă de ambasadori extraordinari, solemni, marchează de asemenea toate evenimentele familiei suverane: nașterea, căsătoria sau moartea unuia dintre membrii ei era marcată de prezența unor astfel de ambasadori veniți din partea altor familii domnitoare europene. Astfel de ambasadori erau adesea trimiși pentru o bună impresie asupra unor națiuni străine, să negocieze tratatele dintre alte state aflate în conflict.

1.5. Ambasadorul, un spion acceptat

Ambasadorii ordinari, funcționarii sau rezidenții aveau sarcini mai puțin comune. Reprezentând suveranul și interesele acestuia, ei se ocupau de eventuale litigii, frontaliere sau comerciale, apărând interesele compatrioților lor, obținând permise de trecere sau de ședere în respectiva țară. Ei făceau eforturi mari de a cunoaște foarte bine statul în care erau trimiși, studiind personalitatea suveranului, jocul instituțiilor naționale, principalii miniștri, forțele politice, partidele politice care existau, cum era cazul Angliei de exemplu, forțele sociale, resursele financiare și, evident, capacitatea militară. El se angajează într-o campanie de informare, de departe, a propriului suveran, dar trebuia să fie tot timpul foarte prudent deoarece o astfel de activitate era repede suspectată de spionaj, iar ambasadorii nu puteau să se compromită

prin astfel de practici. Un asemenea exemplu este cel al francezului Avaux care a fost special antrenat într-o astfel de misiune, în Olanda, în momentul revocării Edictului de la Nantes. El a reușit, grație colaborării cu un refugiat, să colecteze informații asupra protestanților care părăseau Franța⁹. După plecarea sa el a păstrat legătura cu prietenii săi din Provinciile Unite și la începutul secolului al XVIII-lea utiliza încă relațiile sale pentru derularea negocierilor cu olandezii. Astfel de informații erau colectate pentru statul francez și din alte capitale europene. Informațiile erau colectate la diferite eşaloane, de exemplu: de la Londra, Gondomar, reprezentantul spaniol era dublat de agenți direcți (Van Male și William Strrell)¹⁰. Ei apar ca niște persoane ce beneficiază de generozitatea propriului suveran pentru a călătorii, pentru a cunoaște, pentru a cerceta. Adesea ei îmbracă hainele unor aventurieri, iar importanta lor sarcină este aceea de a compara și corobora diferitele surse de informare.

Diplomația era tentată de a exersa un fel de presiune, printr-o abilă propagandă: redactarea unor texte politice și difuzarea lor era auxiliar utilă pentru convingerea opiniei publice. Abilul Pomponne, ambasadorul francez în Veneția, a reușit să sustragă documente din secretariatul unui diplomat al Savoiei, aceste documente au fost publicate apoi în Elveția pentru a face o intrigă dușmanilor lui Ludovic al XIV-lea. Informația era colectată folosindu-se adesea propaganda și dezinformarea. Astfel de ambasadori erau folosiți, nu de puține ori, și pentru a crea o imagine eronată, pozitivă sau negativă, asupra propriului stat în străinătate.

1.6. Locul „subsidiilor”, al „gratificației”

Diplomații se foloseau de influența suveranului de care erau acreditați pentru a se apropia de consilieri, adesea influențându-i în atingerea scopurilor pe care le propuneau. Preocuparea lor principală

⁹ Jacques Solé, *La diplomatie de Louis XIV et les Français réfugiés aux Provinces-Unies, 1678-1688*, studiu apărut în *Bulletin de la Société de l'histoire du protestantisme français*, CXV, Paris, 1969, p. 625-660

¹⁰ C.H. Carter, *The secret diplomacy of the Habsburgs, 1598-1625*, New York, Columbia U.P., 1964, p. 16-42

era aceea de a descoperii mijloace de alianță, mai puțin de neutralitate, pentru suveran. În perspectiva unui viitor război, marile puteri ofereau suveranului importante subsidii care îi permiteau acestuia să aibă o mai multă independență față de instituțiile ce votau taxele și impozitele (dietă sau parlament). Marile puteri oferă, în condițiile pregătirii unui eventual război, subsidii și aliaților. Din această perspectivă diplomația statelor mici, a suveranilor mai puțin puternici pe plan intern sau extern, adesea juca un rol foarte important în asigurarea unor alianțe ce conferea suveranului putere și siguranță politică, militară și, de ce nu, economică, financiară. Regele Carol al II-lea al Angliei vrând să se debaraseze de sub tutela parlamentului a obținut, de exemplu, importante subsidii de la Ludovic al XIV-lea. Aceste subsidii ofereau mijloace importante pentru a mării puterea armatei sau pentru a intrări sistemul de fortificații al statului. Prima misiune a lui William Temple în străinătate în 1665-1666 era destinată pentru a i se asigura episcopului de Münster, Bernard de Galen, sumele promise de către Anglia pentru a combate Olanda. Scopul ambasadurilor era și acela de a descoperii oameni ce puteau fi cumpărați. Atât Franța, cât și Anglia au multiplicat „gratificațiile” lor în Suedia la sfârșitul secolului al XVII-lea pentru că suveranul lăsase mai multă putere consilierilor săi. Suveranii descoperă astfel că, banii, alături de Providență, erau un instrument important și eficace în atingerea propriilor interese. În realitate, subsidiile erau acceptate deoarece puteau conduce spre o linie politică aleasă, ce înlătura imprevizibilul, și care corespundea în linii mari cu țelurile diplomatice ale suveranului ce oferea aceste subsidii¹¹. Putem să observăm efectul pervers al unor astfel de acțiuni de „mituire” al unor funcționari, consilieri, diplomați, miniștri sau chiar suverani. Sumele importante oferite de către Ludovic al XIV-lea lui Ernst-August de Hanovra i-au conferit acestuia o mare putere în Imperiu, drept pentru care împăratul¹² a decis să-i confere demnitatea electorală în 1692 și de a cumpăra în acest sens fidelitatea sa

¹¹ L. Bély, J. Bérenger, A. Corvisier, *op. cit.*, p. 60

¹² Este vorba evident despre împăratul romano-german.

politică¹³. Aceeași politică a dus-o Ludovic al XIV-lea și pentru a-i atrage de partea sa pe electorii de Saxa și Brandenburg¹⁴.

1.7. Alianțele matrimoniale și succesiunile

O altă preocupare era aceea de a aranja alianțe matrimoniale: apropierea, de asemenea efemeră, între două state prin căsătorie. Toată diplomația secolului al XVII-lea a fost marcată prin asemănarea unor astfel de proiecte. Acestea aveau succes, adesea însă nu contau foarte mult – căsătoria dintre Ludovic al XIII-lea și Ana de Austria a adus mai puțin pentru relația și influența spaniolă în comparație cu cât s-a realizat sub regența Mariei de Medici. Ludovic al XIV-lea s-a căsătorit cu Maria Tereza de Spania pentru a pecetlui tratatului Pirineilor; Marele Dauphin s-a căsătorit cu o prințesă bavareză pentru a marca alianța cu Electorul; ducele de Bourgogne a realizat un mariaj cu fiica lui Victor-Amadeu al II-lea de Savoia, care l-a scos pe acesta din urmă dintr-o coaliție contra Franței. Aceste legături familiale nu anulează în totalitate conflictele dintre state, dar ele evită un război care vizează distrugerea totală a dușmanului. Pe de altă parte, politețea familială, din păcate puțin vizibilă, menține totuși canalele de comunicare, utile de fiecare dată pentru negocieri¹⁵.

Alianțele matrimoniale oferă de asemenea mijloacele pentru o succesiune dificilă. Succesiunea pe tronul lui Cleves-Juliers, în Mantua, a oferit ocazia unor majore tensiuni la începutul secolului al XVII-lea. Succesiunea palatină – de la branșa protestantă de Simmern la cea catolică de Neubourg în 1685 – a servit drept pretext lui Ludovic al XIV-lea de a pretinde partea pentru cumnata sa. De departe un exemplu cât se poate de elocvent, prin amploarea sa, a fost chestiunea succesiunii la tronul spaniol, la finele secolului al XVII-lea. Întreaga diplomație europeană a fost preocupată pentru a

¹³ L. Bély, J. Bérenger, A. Corvisier, *op. cit.*, p. 60

¹⁴ Pierre Renouvin (coord.), *Histoire des Relations Internationales*, vol. III, Gaston Zeller, *Les Temps modernes. De Louis XIV à 1789*, Paris, 1955, p. 12-13

¹⁵ A se vedea Andrew Lossky, *International relations in Europe*, în *The rise of Great Britain and Russia*, vol. VI, Cambridge, 1970

găsi rezolvare acestei chestiuni foarte delicate. O intensă activitate diplomatică a demarat în acest sens, după pacea de la Ryswick, pentru a rezolva problema „partajului”. La începutul secolului al XVIII-lea, în plin război, succesiunea pentru Neuchâtel, a mobilizat multipli pretendenți, iar în final regele Prusiei a obținut principatul.

În unele cazuri, diplomații străini sunt tentați să intervină în afacerile interioare: cum a fost cazul alegerilor pontificale, când împotriva regulilor conclavului, Urban VIII a fost ales pentru că era mai favorabil intereselor franceze; alegerea regelui în Polonia, unde fiecare mare putere avea un favorit, în acest caz de exemplu abatele de Polignac, pentru că s-a angajat în favoarea prințului de Conti iar acesta nu a reușit să fie ales, a căzut în dizgrație în 1697. Este suficient să evocăm rolul ambasadorului francez la Madrid pentru a înțelege rolul diplomației în urcarea pe tronul spaniol al fiului lui Ludovic al XIV-lea.

Ambiția suveranilor era de asemenea aceea de a obține un nou rang în ierarhia suveranilor europeni: în timpul Războiului de Treizeci de Ani, Maximilian de Bavaria a obținut titlul de elector prin angajamentul său foarte radical în relația cu împăratul; ducele de Hanovra devine la finele secolului XVII al nouălea elector al Imperiului; electorul de Brandenburg, Frederic III, prin fidelitatea sa față de Habsburgi, devine rege al Prusiei sub numele de Frederic I. La Utrecht, Anglia a dat aliatului său fidel, Victor-Amadeu de Savoia, coroana Siciliei, în timp ce Franța nu a putut obține problematica coroană a Sardiniei pentru aliatul său bavarez.

1.8. Negocierea în timpul războiului

Chiar dacă izbucnește un conflict, activitatea diplomatică nu este întreruptă. Aceasta, după cum este de înțeles, dacă ruptura nu este foarte periculoasă. Atunci când Victor-Amadeu al II-lea de Savoia a părăsit în 1703 alianța franceză, ambasadorul lui Ludovic al XIV-lea, Phélypeaux, a fost supravegheat și intens urmărit până când acesta a fost schimbat în pofida ambasadorului Savoiei în Franța. Diplomații suedezi au fost schimbați în Anglia cu partizani ai lui Iacob Stuart. La dorința regelui Marii Britanii și a electorului

de Hanovra a fost demarată arestarea lui Gyllenborg la Londra și a lui Görtz în Provinciile Unite, în 1717.

Pentru diplomație un rol important este acela de a detașa o putere dușmană de aliații săi: în timpul războiului de succesiune din Spania, Savoia și Portugalia, care la început erau angajați alături de Ludovic al XIV-lea, au trecut în tabăra aliaților contra Franței. Promisiunea concesiilor teritoriale era adesea un argument foarte puternic. Eforturile diplomatice se făceau de asemenea pentru slăbirea dușmanului din interior, suscitând sau susținând comploturile împotriva suveranului, ca acelea ale fratelui lui Ludovic al XIII-lea, Gaston de Orléans, opozițiile nobiliare, ca aceea din Cinci Martie contra lui Richelieu, sau susținând emanciparea provinciilor, a se vedea în acest sens mișcările „naționale” – Ludovic al XIV-lea a ajutat la un moment dat mișcarea din Ungaria a lui Thököly înaintea anului 1683 sau pe cea a lui Rákóczi de la începutul secolului al XVIII-lea.

Căutarea păcii trecea și prin negocieri secrete. Ea era permanentă în pofida conflictelor din timpul unui război. Aceste negocieri erau purtate prin oficiali al Biserici, artiști (cum a fost pictorul Pierre-Paul Rubens), medici (ca Helvétius), comercianți sau vechi negustori, precum Mesnager¹⁶. Franța, în timpul războiului de succesiune la tronul Spaniei, a multiplicat tentativele sale de a izola Olanda. În final, Anglia a trimis în Franța un simplu preot ce se stabilise la Londra, iar mai apoi negocierile au fost continuate prin poetul Mathieu Prior și prin Mesnager.

1.9. Congresele

Atunci când acordul între doi beligeranți căpăta o formă cât se poate de clară negocierile deveneau publice și începeau într-un cadru oficial, printr-un congres. Reuniunea electorilor la Regensburg (într-un adevărat Parlament), în 1630, constituie un exemplu pentru aceste întâlniri politice, apropiate de cele ale reprezentanților în Franța, Spania, Anglia, Veneția sau Toscana.

¹⁶ L. Bély, J. Bérenger, A. Corvisier, *op. cit.*, p. 63

Negocierile de la Westfalia au marcat dorința reorganizării întregii Europe. Acesta a oferit Europei noi frontiere și principii mai stabile, iar de aceasta s-au ocupat doar 179 de negociatori, dintre care jumătate erau juriști. Negocierile au început, în această formă, în august 1643 și s-au terminat în octombrie 1648. Alte congrese ce au reușit să reunească de asemenea numeroși diplomați și negociatori sunt cel de la Nimègue (sfârșitul anului 1676 – debutul anului 1679) sau cel de la Utrecht (1712-1714). Rolul acestor reuniuni diplomatice era adesea acela al unei simple amânări a deznodământului sau de a pune în discuție unele variante de lucru pentru negocierile ce urmau: astfel de negocieri au fost cele din timpul războiului Ligii de la Augsburg ce au fost angajate în anii 1694-1696 între Callières, pentru Franța, și Dijkvelt și Boreel, pentru puterile maritime. Callières și Dijkvelt au găsit ca plenipotențiar congresul de la Ryswick, dar ultimele dificultăți au fost reglate după reuniunea directă dintre Boufflers, general francez, și Portland, favoritul lui Wilhelm al III-lea de Orania. În 1714, pacea între Imperiu și Ludovic al XIV-lea a fost semnată de către doi generali deveniți negociatori, prințul Eugen de Savoia și mareșalul Villars. Aceste reuniuni diplomatice erau totdeauna ocazia de a discuta toate litigiile europene, jucând adesea rolul unui tribunal internațional.

Odată semnat, tratatul trebuia ratificat de către suverani, iar schimbarea „instrumentelor”, a documentelor originale, semnate de către suverani, dădeau prilejul de a se organiza o nouă ceremonie fastuoasă.

1.10. Condițiile muncii diplomatice

Negociatorii primeau, înaintea plecării lor într-o misiune, instrucțiunile care făceau tabloul țării unde era trimis (personalitatea monarhului, principalele ministere, tradițiile și obiceiurile politice) și care fixau linia de conduită pe care acesta trebuia să o urmeze. Unele instrucțiuni erau foarte ample și configurau întreaga politică a statului pentru viitor, cum a fost cazul instrucțiunilor din 30

septembrie 1643 date diplomaților francezi trimiși în Westfalia¹⁷. Aceste instrucțiuni au fost pregătite de Richelieu și refăcute de Mazarin, ele cuprinzând puncte de vedere ale Franței privitoare la toate tensiunile europene. Dar instrucțiunile erau din contră uneori ambigui, imprecise sau incomplete, ceea ce permitea guvernului să pună în scenă un dublu joc diplomatic sau, dacă era necesar, să-și demită proprii negociatori.

Diplomatul întreținea cu curtea monarhului sau cu liderii guvernului o corespondență regulată, adesea cifrată – cifrele înlocuind cuvintele potrivit unui cod prevăzut. Sub Ludovic al XIV-lea, uzanța prevedea redactarea unei duble corespondențe: o scrisoare foarte îngrijită și serioasă pentru rege, iar cealaltă, mai liberă, mai spontană, pentru secretarul de stat. Aceste corespondențe erau adesea interceptate, iar specialiștii urmau să le descifreze. Așa a fost cazul corespondenței franceze destinată lui Ludovic al XIV-lea, în plin război cu Liga de la Augsburg, ce conținea detalii strategice privind intențiile regelui francez în ceea ce privește relațiile cu statele nordice. Interceptația unor astfel de corespondențe era prilejul pentru a face o întreagă campanie de propagandă. Depeșele lui Ferdinand al II-lea, care anunțau transferul demnității electorale lui Maximilian de Bavaria, au ajuns și au fost utilizate de către Camerius, în *Cancelaria Hispanică*.

Aceste „schimburi” de corespondență solicită o muncă a secretarilor, iar sustragerea documentelor erau totdeauna posibilă. De aici și formarea sau remunerarea secretarilor ambasadelor eficiente și fiabile. În sistemul englez ei se formau în serviciul ambasadorului, adesea înaintea plecării într-o misiune. În Franța, marchizul de Torcy a avut ideea de a constitui o academie politică, în 1712, care forma specialiști în arta negocierii și al cărui director a fost Saint-Prest, șeful arhivelor statului.

¹⁷ Klaus Maletke, *Le concept de sécurité collective de Richelieu et les traités de paix de Westphalie*, în volumul colectiv *L'Europe des traités de Westphalie. Esprit de la diplomatie et diplomatie de l'esprit*, coordonat de Lucien Bély, Paris, 2000, p. 55

La reîntoarcerea din misiune, unii negociatori dirijau, în conformitate cu tradiția venețiană, relațiile diplomatice până când succesorul își prelua în totalitate atribuțiile. De asemenea, ei ajungeau pe lângă curte, serviciile acestora fiind solicitate de suverani pentru a-și completa informațiile despre curtea suveranului sau statul în care diplomatul și-a desfășurat misiunea. Numeroși ambasadori, în special englezi, nu ezitau în a deveni analiști și istorici, publicându-și memoriile misiunilor întreprinse.

1.11. Diplomația și miza internațională

Chestiunea religioasă a fost în mare parte la originea Războiului de Treizeci de Ani. Biserica avea, în mod tradițional rețeaua ei de reprezentanți, de nunții papali, dar ea se sprijinea de asemenea și pe organizațiile internaționale ale ordinelor și congregațiilor religioase¹⁸. Iezuiții au fost actorii esențiali ai reconchistei catolice în spațiul statelor austriece și în Germania. Nu a fost un hazard faptul că Lamormaini, sfetnicul lui Frederic al II-lea, și Contzen, confesorul lui Maximilian I de Bavaria, au avut o influență politică extraordinară în timpul Războiului de Treizeci de Ani: la Regensburg în 1630, linia lui Lamormaini triumfa din moment ce Împăratul se apropia de electorii catolici protejând Edictul de Restituire¹⁹. Diplomația franceză s-a apropiat de capucini: unul dintre aceștia, Père Joseph, a fost unul dintre principalii consilieri ai lui Richelieu, dar și unul dintre negociatorii esențiali ai Europei din acea perioadă²⁰. Calvinii aveau și ei constituită o rețea politico-diplomatică, alcătuită din renumiți intelectuali ai timpului²¹.

¹⁸ Olivier Poncet, *Les contradictions d'une diplomatie. Le Saint-Siège face aux demandes indultaires des souverains catholiques (Espagne, France, Portugal), de 1640 à 1668*, în volumul colectiv *L'Europe des traités se Westphalie...*, p. 255-256

¹⁹ L. Bély, J. Bérenger, A. Corvisier, *op. cit.*, p. 67

²⁰ Goustave Fagniez, *Le Père Joseph et Richelieu 1577-1638*, vol. II, Paris, 1894, p. 28-34

²¹ H. Weber, *Chrétienté et équilibre européen dans la politique du cardinal de Richelieu*, în *XVIIe siècle*, nr. 166, 1990, p. 7-8

Dar confruntarea dintre catolici și protestanți lăsa loc și conflictelor dintre state: Richelieu (cardinal!), nu a avut multe reticențe în a se alătura protestanților în lupta lor contra Habsburgilor. Politica antiprotostantă a lui Ludovic al XIV-lea și revocarea Edictului de la Nantes au redat zelul dușmanilor protestanți ai regelui francez, iar calvinul Wilhelm de Orania a fost campionul acestora. Dar în coaliția ridicată împotriva Franței intrau și state catolice, în primul rând Imperiul, care leza astfel tratatul de la Ryswick (1697) sau pe cel de la Baden (1714), înlăturând astfel câteva importante dispoziții defavorabile ce impuneau reformarea Imperiului.

Cu toate acestea, Europa, din punct de vedere religios, avea conștiința unei unități care era dată de religia creștină aflată în fața pericolului islamic, reprezentat cel mai adesea prin puterea otomană, dar și prin pirații din Mediterana. Această unitate a Europei a făcut posibilă ofensiva „creștină” și tratatul de la Karlowitz (1699).

Dacă chestiunile teritoriale, feudale, dinastice, făceau apel la cunoașterea și argumentele juridice, nevoile materiale, financiare și-au făcut tot mai simțită prezența la sfârșitul secolului al XVII-lea, punând în discuție chestiunile comerciale. *Board of trade and plantations*, după 1696, în Anglia, și *Le conseil de commerce*, în Franța începând cu 1700, trebuiau să permită intrarea specialiștilor din colonii și din comerț în cadrul sistemului de negociere internațional. Nicolas Mesnager, vechi comerciant, deputat de Rouen în consiliul de comerț, a negociat pentru Franța în Spania, Olanda, Anglia și a fost la Utrecht al treisprezecelea plenipotențiar al lui Ludovic al XIV-lea, iar mai apoi a ajuns mareșal al Franței și în cele din urmă cardinal. Rolul crescând al consulilor și colectarea informațiilor economice răspundea unei asemenea necesități.

Esențial în discuțiile internaționale au fost chestiunile politice. Diplomația trebuia să țină cont de ruptura care se putea naște odată cu preponderența unei puteri în Europa. La începutul secolului al XVII-lea, monarhia spaniolă și teoreticienii săi politici aveau încă sentimentul dominației asupra Terrei, iar angajamentul Franței în război, în 1635, poate fi simplu explicat prin voința acesteia de a rupe controlul Habsburgilor. Prin politica sa, adesea

belicoasă, Ludovic al XIV-lea a făcut să renască spectrul „monarhiei universale”, numai că propaganda dusă de dușmanii săi a dus la construirea unei coaliții antifranceză.

Practicile cotidiene aveau să ia în considerare „pretenția” asupra teritoriilor, născută din vechi certuri, câteodată de origine feudală sau familială, câteodată de origine religioasă sau etnică. Aceste „pretenții” nu au fost niciodată uitate, ele fiind reamintite cu fiecare război, cu fiecare congres. În această manieră, sub presiunea a ceea ce făcea Franța din această perioadă, diplomația europeană a inventat noțiunea de „frontiera barieră”. A fost pusă chestiunea în Alpi și pe Rhin, dar s-a pus problema și pentru Țările de Jos spaniole, mai târziu austriece, iar apoi în Provinciile Unite, emancipate de sub tutela spaniolă și austriacă.

Oamenii de stat au discutat și rediscutat tratatele de drept internațional din dorința de a construi un sistem de reguli care să combată campaniile militare. Lucrarea lui Grotius, *De Jure Belli ac Pacis*, apărută în 1625, a fost un veritabil cod al diplomației și dreptului internațional. Perfecționarea tehnicilor diplomatice a suscitât interesul negociatorilor: Callières a publicat, în 1716, manualul său asupra „perfectului ambasador”, cu titlul: *De la manière de négocier avec les souverains*. Apoi, scriitorii au încercat să găsească condițiile pentru asigurarea păcii pe continent, un exemplu în acest sens este lucrarea lui Saint Pierre intitulată *Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe*, apărută în 1713²².

În fine, teoria echilibrului european pe continent a prevalat în secolul al XVIII-lea, ea fiind una din marile „alegeri” ale diplomației engleze. Soluția propusă era aceea a impunerii unor puteri intermediare precum Prusia sau Piemont.

2. Noi „tendințe” în diplomația europeană a secolului al XVIII-lea

Restructurarea diplomației europene era la începutul secolului al XVIII-lea o realitate de necontestat. Este drept că

²² L. Bély, J. Bérenger, A. Corvisier, *op. cit.*, p. 69

această „restructurare” era în fapt prima conturare a unei structuri consistente în sistemul de relații dintre statele europene. În majoritatea statelor Europei, de vest la început, au apărut ministere și secretariate de stat a căror domeniu de activitate era acela de a superviza relațiile cu celelalte state. Persoanele implicate în această muncă au câpătat cu timpul o tot mai bogată experiență, adesea specializându-se în domenii cât se poate de concrete ale muncii de diplomat. Tot mai adesea în această perioadă s-a putut auzi prin ambasadele europene (tot mai numeroase!) ideea „echilibrului european”. Posibilitatea unui astfel de echilibru s-a conturat tot mai mult odată cu apariția pe scena europeană a unor noi puteri. Cel mai adesea în relația cu acestea, dar și în relația cu vechile puteri care își manifestau încă tendințele hegemonice, s-a vorbit despre necesitatea unui „echilibru”, ce trebuia respectat de către toate statele.

În general, în sistemul de relații internaționale, în Europa secolului al XVIII-lea, nu putem constata nici o modificare majoră, la nivelul ideilor și instituțiilor ce coordonau rețelele diplomatice.

2.1. Intrarea Rusiei pe scena diplomatică

Europa cunoaște la finele secolului al XVII-lea și debutul secolului al XVIII-lea o mare „extindere”. Vaste teritorii, considerate periferice, au intrat în sistemul european al relațiilor internaționale, fiind astfel înglobate într-un sistem comun. Cea mai importantă dintre acestea a fost, fără nici un fel de îndoială, Rusia. Până la finele secolului al XVII-lea contactele diplomatice dintre această imensă țară și statele europene occidentale au avut doar un caracter intermitent, sporadic. În general, aceste relații au fost caracterizate ca fiind de scurtă durată. Din multe puncte de vedere Rusia era încă departe de Europa. Cu o singură ieșire la mare, la Marea Albă (puțin navigabilă din cauza ghețurilor aproape permanenți), Rusia nu putea emite pretenția unei mari puteri europene²³. Marea Baltică era dominată de către suedezi, iar Marea Neagră de către turci. Era clar pentru întreaga Europă că Rusia nu

²³ Matthew Anderson, *L'Europe au XVIIIe siècle 1713-1783*, Paris, 1968, p. 175

putea să devină „europeană” dacă nu își „rezolva” chestiunile legate de accesul spre cele două importante puncte ce îi permiteau „comunicarea” cu Europa. Până în anul 1695, când țarul Petru I a preluat efectiv tronul Rusiei, această țară nu avea reprezentanți diplomatici permanenți în capitalele statelor europene. Funcționarii care o reprezentau cu diferite ocazii, ignorau orice reguli diplomatice, nu țineau niciodată cont de limba statului în care erau trimiși (cel mai adesea se foloseau, în această privință, de serviciile comunității germane din Moscova). *Posolskii Prikaz I* (departamentul ambasadelor), a fost creat de câteva generații, dar nu a fost niciodată un veritabil minister pentru relațiile externe. Sub Petru cel Mare această situație s-a schimbat totalmente. Începând cu 1699, Rusia s-a dotat foarte rapid cu o rețea de reprezentanți care s-au făcut tot mai auziți și tot mai ascultați în întreaga Europă. Anul 1699 a fost și anul în care a fost trimis în Olanda, ca ministru al Rusiei, HA. Matveev, un remarcabil diplomat, așa cum a dovedit-o activitatea desfășurată de acesta. În anul 1721, Rusia avea deja 21 de reprezentanțe și misiuni diplomatice permanente în străinătate (dintre acestea una era la Pekin iar alta la Boukhara). Această cifră nu a fost depășită însă până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În același timp, numărul reprezentanților diplomatici străini prezenți în capitala rusă, mai mult sau mai puțin permanenți, a crescut considerabil. Numărul acestora a fost de doar patru în 1702 (fără a include aici reprezentanții oficiali ai domnilor Țării Românești și Moldovei sau pe cei ai unor comunități sârbe). Acest număr a crescut la 11 în 1709, și ar fi fost mult mai mare dacă Rusia nu ar fi fost în război cu Suedia²⁴ și dacă relațiile sale cu Marea Britanie ar fi fost mai puțin încordate.

Multiplicarea contactelor diplomatice între Rusia și alte state europene nu s-a produs dintr-o necesitate a unui vid politic intern. Aceste contacte au fost efecte ale acțiunilor întreprinse de către țar pentru a face, prin toate mijlocele posibile, ca Rusia să progreseze. Numărul misiunilor diplomatice după moartea țarului a avut tendința de a se diminua, ajungând la 19 în anul 1789 și la doar

²⁴ *Ibidem*, p. 156

14 în anul 1800. Această reducere s-a datorat mai degrabă costurilor ridicate și condițiilor economice prin care Rusia trecea. Cu toate acestea Rusia nu s-a întors niciodată în izolarea în care fusese înainte de finele secolului al XVII-lea.

Din perspectiva intrării Rusiei în sistemul diplomatic european, frontierele Europei s-au extins foarte mult spre est. În jocul tenace al relațiilor internaționale trebuia acum să se facă loc unei noi piese, de vaste proporții, de o greutate considerabilă, riscând de acum înainte ca balanța politică și diplomatică europeană să perceapă această intrare ca pe un factor perturbator. De altfel, cele mai multe din puterile europene au perceput tot mai clar nevoia unei bune relații cu noua putere europeană. Pentru prima dată, în 1716, în *Almanach royal*, publicat în Franța, au fost puse figurile Romanovilor pe lista familiilor monarhilor europeni, situație datorată fără nici o îndoială alinierii, intrării Rusiei, alături de celelalte puteri, în concernul sistemului diplomatic european²⁵. După 1750, nimeni nu putea contesta și ignora caracterul ireversibil al ascensiunii Rusiei în rangul de mare putere europeană. „Influența Prinților din Nord, în afacerile generale ale Europei este acum mai mare decât niciodată” – scria un jurnalist, trei ani înaintea debutului Războiului de Șapte Ani²⁶.

2.2. Imperiul Otoman și diplomația europeană

În prejma anului 1715 poziția Imperiului Otoman era asemănătoare din multe puncte de vedere cu aceea a Rusiei. Intrarea sa pe scena diplomatică europeană s-a produs la finele secolului al XV-lea. De altfel, această intrare a turcilor în sistemul relațiilor dintre statele europene s-a datorat în mare parte rivalităților dintre Franța și Habsburgi. Conflictele dintre aceștia, care au dominat secolul lui Carol Quintul, i-au atras și, deopotrivă, i-au antrenat pe turci în conflictele majore dintre casele monarhice ale Europei. La începutul secolului al XVII-lea Franța, Anglia, Veneția, Provinciile

²⁵ *Ibidem*

²⁶ J.H. Maubert de Gouvest, *Testament politique du Cardinal Jules Albéroni*, Lausanne, 1753 (lucrare republicată în 1968), p. 427

Unite aveau toate reprezentanți diplomatici permanenți la Constantinopol (reprezentanții Marii Britanii și ai Provinciilor Unite erau mai degrabă agenții comerciali decât diplomatici)²⁷. Cu toate acestea Imperiul Otoman nu s-a manifestat ca un stat european și nu a făcut niciodată, pe parcursul secolului al XVIII-lea, parte integrantă din sistemul diplomatic european. Până târziu în acest secol unele mari state europene nu au avut reprezentanțe diplomatice la Constantinopol (Suedia nu a întreținut un minister permanent înainte de 1734, iar Prusia a așteptat până în 1758 să-și instaleze un astfel de reprezentant). De cealaltă parte, nici Turcia nu era reprezentată permanent în marile capitale europene înainte de finele secolului al XVIII-lea. În acest timp liniile politice și diplomatice care uneau continentul european nu și-au întrerupt adâncirea și multiplicarea. În Balcani, dar și în Levant, sau în Rusia, sistemul diplomatic european a continuat să pătrundă, introducând aceste spații în aria de interes european.

2.3. Franceza – limbă diplomatică

În această rețea, din ce în ce mai complexă și mai extinsă a diplomației europene, putem constata utilizarea tot mai frecventă a limbii franceze ca limbă a relațiilor internaționale. Acest fapt oferea acestui sistem diplomatic o aparentă unitate. Consacrarea limbii franceze ca limbă diplomatică „prin excelență”, s-a făcut fără a se fi substituit rolul limbii latine sau italiene, mult utilizate de către generațiile precedente. Acest fapt a fost una din consecințele (involuntară fără nici o îndoială) victoriilor lui Ludovic al XIV-lea și prestigiului de care se bucura cultura franceză în timpul acestui rege. La moartea acestuia limba franceză era deja impusă ca un idiom al diplomației occidentale. După tratatul de la Utrecht aproape toate marile tratate au fost negociate și redactate în franceză, dar ele cuprindeau totdeauna o clauză de salvagardare, destinate a evita considerarea ca un precedent a acestui fapt. Prestigiul pe care îl juca limba franceză era așa de mare încât, spre mijlocul secolului, numeroși diplomați o foloseau foarte mult pentru a corespunde

²⁷ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 157

cerințelor guvernanților lor. Frederic al II-lea corespundea în general în franceză cu agenții săi din capitalele străine. Diplomații austrieci preferau adesea franceza în dauna germanei²⁸. În 1787, Ecaterina a II-a, văzând că reprezentanții săi în străinătate o utilizează din ce în ce mai mult, le cerea acestora, găsind necesar acest lucru, ca atunci când corespundează cu ea sau cu ministerele sale să folosească limba rusă. Este adevărat că limba franceză nu a surclasat în toate cazurile rivalele sale. Germana și latina continuau să fie utilizate în corespondența dintre statele europene și Sfântul Imperiu Romano-German. În Orientul Apropiat limba italiană a rămas limba curentă a diplomaților. Pentru tratatele cu Imperiul Otoman se utilizau alternativ turca, rusa, franceza, latina sau italiana. Putem spune totuși că poziția limbii franceze, ca limbă internațională, nu poate fi contestată pe toată durata secolului al XVIII-lea. Acest fapt datorându-se, cum am mai precizat prestigiului de care s-a bucurat Franța, adesea în ciuda eșecurilor politice și militare ale acestei țări.

2.4. Ministerele afacerilor străine

Nimic nu ilustrează mai bine rolul crescând jucat de rețelele diplomatice, de sistemul de relații internaționale, care ralia unul după altul statele europene (occidentale la început), decât punerea în prim plan, aproape în toate țările, a unor organisme centrale care coordonau direcția politicii externe. Ministerele afacerilor străine de tip modern își făceau pentru prima dată apariția, în marile capitale europene. Acestea erau organisme specializate, divizate în secțiuni – ele însele specializate, făceau apel la un număr considerabil de experți de toate categoriile. Franța a fost statul care s-a aflat în fruntea acestei evoluții. Ministerul său de *Affaires étrangères*, stârnea, în tot timpul acestei perioade, admirația și invidia multor alte țări. Serviciile diplomatice franceze erau deja, la începutul secolului al XVIII-lea, cele mai eficace din întreaga Europă. Ele aveau la dispoziție serviciile unor abili negociatori, dar și creditarea pe plan european sau marea experiență și prestigiul, care le-au adus de numeroase ori succese. În perioada scursă de după moartea lui

²⁸ *Ibidem*, p. 158

Ludovic al XIV-lea, serviciile acestui departament au devenit tot mai numeroase și mai complexe. De altfel, în timpul ultimilor ani de domnie ai acestui rege, s-a putut observa manifestarea unor tendințe de creare a unor servicii specializate în interiorul ministerului: un depozit de arhive a fost organizat în anii 1710-1711, iar marchizul de Torcy (ultimul ministru al afacerilor străine din timpul lui Ludovic al XIV-lea) a creat, la puțin timp după această dată, embrionul unui Birou de Presă. Putem observa, în egală măsură, apariția unor departamente ce se ocupau de afacerile străine curente, fiecare aflate sub autoritatea unui înalt funcționar, *comis* (comiții erau de obicei în număr de doi sau trei, având ranguri diferite – de exemplu *le premier consul* avea autoritate asupra celorlalți). Numărul departamentelor din interiorul ministerului precum și atribuțiile acestora s-au schimbat frecvent pe parcursul secolului al XVIII-lea. În general exista tendința de proliferare a serviciilor: în 1755 de exemplu a fost creat un *Bureau topographique*, care a reușit să colecteze hărți din întreaga Europă, dar și un *Bureau géographique* (destinat înainte de toate conservării hărților) ce a fost creat cinci ani mai târziu. Un departament ce avea sarcina de a descifra depeșele interceptate, dar și cifrarea corespondenței secrete a ministerului a fost creat în jurul anului 1767. În 1784, ministerul a fost divizat în patru mari secțiuni: *două birouri pentru expedierea depeșelor*, care se ocupau de corespondența cu misiunile diplomatice franceze din străinătate, *un birou al fondurilor*, care controlau resursele financiare ale ministerului, și un *Birou de arhive*, care se ocupa de depozitul corespondențelor ministerului (o clădire specială destinată acestor arhive a fost construită la Versailles). Această structură cu patru secretari de stat, din care unul era însărcinat a fi secretar de stat cu afacerile străine, a continuat până la Revoluție. Aceștia, adesea, își asumau, independent de toate celelalte atribuții ale lor, controlul administrației din una din numeroasele provincii²⁹ franceze.

²⁹ Ne referim în principal la teritoriile franceze din afara Europei, respectiv la teritoriile coloniilor franceze.

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea Franța întreținea 42 de ambasadori în țările străine cu care avea relații diplomatice. Un număr de 28 de ambasadori străini sunt acreditați pe lângă regele francez. Rețeaua consulară franceză era alcătuită dintr-un număr însemnat de consuli: 16 în Spania, 4 în Portugalia, 22 în statele italiene, 11 în statele de nord, de la Amsterdam până la Saint-Petersburg, 22 în zona mediterană, 9 în Statele Unite ale Americii. Statele străine dispuneau în Franța de peste 200 de consuli rezidenți în porturi sau centre comerciale: Spania, de exemplu, dispunea de 45 de consuli sau vice-consuli; alături de aceștia se găseau consuli austrieci, toscani, prusaci, suedezi, danezi, ruși, polonezi, olandezi și din principalele state germane (altele decât Prusia și Austria)³⁰.

Această organizare impecabilă în teorie, dădea în multe cazuri, în practică, exemple de imperfecțiuni. Operațiile de adunare și clasificare a arhivelor, de exemplu, nu ofereau totdeauna tabloul unei activități complete și minuțioase. În 1779, de exemplu, cineva din minister a vrut să facă referire la depeșa lui Choiseul relatată în *Pact de Famille*, iar pentru că nu a fost găsită a fost cerută o copie la Madrid³¹. Pe de altă parte, în perioada când secretari de stat au fost Choiseul (1758-1770) și Vergennes (1775-1787) serviciile ministerului au funcționat din ce în ce mai bine.

Ceva mult mai frapant, în acest domeniu, decât eficacitatea ministerului de afaceri străine francez a fost apariția și dezvoltarea *Posolskii Prikaz* și a *Colegiului de afacerii străine* care l-a succedat. Extensiunea considerabilă a contactelor diplomatice între Rusia și restul Europei, sub impulsul lui Petru cel Mare, s-a datorat fără nici o îndoială serviciilor instituției reorganizate de țarul rus. În 1705, acesta era unul dintre cele mai importante și bine constituite ministere ale afacerilor externe din întreaga Europă. Interesul lui Petru cel Mare pentru relațiile sale cu alte state este dovedit și de faptul că acest „minister” dispunea, în 1705, de nu mai puțin de 40 de traducători. Într-o altă ordine de idei, grație unei eficiente reforme

³⁰ Michel Péronnet, *Le XVIIIe siècles (1740 – 1820). Les Lumières à la Sainte-Alliance*, Paris, 1998, p. 114

³¹ *Ibidem*, p. 159

administrative, pentru prima dată Petru cel Mare se putea ocupa și de alte chestiuni importante decât de cele diplomatice³². Nu străin de aceste acțiuni diplomatice, tot mai eficiente, în 1724, relațiile dintre principalii șefi ai Bisericii ortodoxe au fost concentrate la Moscova, ele fiind coordonate acum de Sinodul rus. Relațiile cu Ucraina (care la începutul secolului era încă un stat străin pentru Rusia) au fost plasate, în 1756, în sarcina Senatului. Relațiile cu popoarele nomade ale Asiei centrale au fost atribuite guvernatorilor provinciilor, care aveau de-a face cu aceștia. În fine, în 1782, serviciul de poștă, care depinde până la acea dată de *Colegiu*, a trecut în subordinea Senatului.

La fel ca și ministerul francez al afacerilor străine, *Posolskii Prikaz* și Colegiul afacerilor străine au fost prinse într-un proces de divizare în numeroase departamente specializate. În anul 1705, *Posolskii Prikaz* era organizat în cinci departamente, cu atribuții clar definite, fiecare dintre acestea întreținând relațiile cu un anumit grup de state. Această diviziune a dus în cele din urmă la crearea Colegiul afacerilor străine și a numeroase departamente, care cu timpul au fost ajustate la necesitățile și condițiile care se impuneau (de exemplu în timpul Ecaterinei a II-a a fost creat un departament de protocol). Acestea sunt o dovadă în plus ce confirmă complexitatea crescândă a serviciilor diplomatice ruse, pe de altă parte, aceasta este demonstrată și de creșterea foarte rapidă a numărului personalului implicat în diferitele departamente ce se ocupau de relațiile externe ale Rusiei.

2.5. Organizarea serviciilor diplomatice. Formarea diplomaților

Nici un alt departament al afacerilor străine nu a cunoscut o așa rapidă dezvoltare precum cea a celor din Franța și Rusia. Cu toate acestea, în această epocă, în aproape toată Europa, organismele

³² Pentru Petru cel Mare una din marile provocări a fost aceea de a controla deplin administrația provinciilor, de a colecta cât mai consistente sume la bugetul statului. În această încercare el s-a lovit de reticența boierilor ruși, puțin dispuși să accepte schimbările impuse de țarul novator.

însărcinate, la nivel guvernamental, să dirijeze politica externă a statului tînd, încetul cu încetul, spre o mai mare complexitate și eficacitate.

În teritoriile habsburgice, Iosif I a conferit direcția afacerilor străine unui comitet permanent format din nouă funcționari. Acest comitet, organizat în 1721 de către Carol al VI-lea, continuă să fie unul dintre cele mai importante organisme ale guvernului pînă la venirea la putere, spre mijlocul secolului, a unui personaj excepțional care a fost Kaunitz. Putem nota de asemenea, în aceeași ordine de idei, seria acordurilor, extrem de importante, care au pus capăt în 1745, 1773 și 1790 luptei pentru influență ce se dădea de cîteva generații între *Reichskanzlei* (Cancelaria Imperială) și *Hofkanzlei* (Cancelaria posesiunilor ereditare ale Casei de Habsburg).

În Suedia, perioada 1720-1770 a fost caracterizată prin complexitatea și instabilitatea formulelor succesiv adoptate în acest domeniu. Au fost numeroase încercări de ameliorare a situației create de instabilitatea politică. Lovitura de stat a lui Gustav al III-lea, din 1772, a avut, din acest punct de vedere, fericite repercusiuni.

Marea Britanie s-a considerat suficient de protejată de poziția sa geografică insulară și de puterea navală pentru a nu avea nevoie de a lua alte măsuri, precum ceea ce a-și dezvoltat relațiile externe. Din acest punct de vedere, pe parcursul acestui secol, ea nu s-a străduit să rivalizeze alte state. Putem constata existența unei activități destul de consistente, mai ales după 1780, a *Foreign Office*. Acest organism însă nu a numărat la aceea dată mai mult de 20 de persoane. Am fi tentați să credem că o bună desfășurare a serviciilor britanice de afaceri străine a fost constant împiedicată. Acest fapt s-ar fi datorat absenței unor dispoziții care să asigure apariția și dezvoltarea instituțiilor adecvate, conservarea corespondenței diplomatice și lipsa traducătorilor³³. Cu toate acestea, în această perioadă s-a făcut un veritabil pas înainte prin

³³ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 160

crearea, în 1782, a unui post de secretar de stat pentru relațiile străine³⁴.

Polonia a făcut, de asemenea, eforturi foarte mari, mai ales după 1775, de a aduce câteva îmbunătățiri organizațiilor sale ce se ocupau de afacerile străine (asta în măsura în care putem vorbi în această perioadă despre o politică externă poloneză).

Diplomații, de a căror activitate depind aceste mari servicii, în fiecare zi mai eficace, erau de acum înainte, ca o regulă generală, originari din statele pe care erau însărcinați să le reprezinte. Până la finele secolului al XVIII-lea aceste servicii diplomatice erau foarte cosmopolite. Multe state continuau să utilizeze străini pentru diferite posturi de subalterni, precum rezidenți, consuli sau secretari ai ambasadelor, iar câteodată chiar și în funcții mai importante. Dar nominalizarea de acest gen a unui străin într-o astfel de poziție importantă era cu toate acestea foarte rar întâlnită. Spre finele secolului majoritatea marilor state europene vor încerca pe cât posibil să numească în astfel de funcții ale ambasadelor persoane de propria naționalitate.

Conchidem prin a preciza faptul că diplomatul nu mai trebuie plătit de statul pe lângă care era acreditat, ci doar de statul care îl folosea. O astfel de regulă fusese în vigoare în timpul secolului al XVII-lea. Această practică de remunerare a diplomaților de către statul în care acesta își desfășura activitatea a fost scoasă din uz la finele secolului XVII, ea păstrându-se în figurare totuși în câteva state periferice ale sistemului diplomatic european. În secolul al XVIII-lea această cutumă s-a mai păstrat în unele state mici, care nu aveau o mare însemnătate pe scena diplomatică. O excepție importantă de la această regulă făcea Imperiul Otoman, care continua să plătească, ocazional, sume considerabile de bani diplomaților străini acreditați la Constantinopol. Astfel de practici au

³⁴ Acest secretariat nu se bucura însă de o foarte mare atenție, fapt dovedit de concentrarea în mâinile unei singure persoane a întregii activități diplomatice. Se pare ca acest secretariat a fost creat în fond pentru a asigura primului ministru și guvernului controlul asupra afacerilor exterioare, până la această dată acestea fiind controlate prin Departamentele de Nord și cel de Sud.

mai continuat multă vreme la Veneția și Genova, dar acestea aveau mai mult conotația unui obicei istoric decât acela al unui interes meschin, de a „cumpăra” diplomații străini.

Putem observa deci, din diferite puncte de vedere, numeroase tendințe care s-au manifestat în cursul generațiilor precedente și care au contribuit, decisiv în secolul al XVIII-lea, la transformarea, puțin câte puțin, a serviciilor diplomatice în instituții omogene și eficiente, plasate sub controlul efectiv al guvernului care i-a trimis în misiune.

Necesitatea de a da diplomaților o formație profesională sistematică a sfârșit prin pregătirea acestora pentru posturile pe care erau destinați a le ocupa. Am mai precizat faptul că în Franța, marchizul de Torcy a avut ideea de a constitui o academie politică (1712), care forma specialiști în arta negocierii. Această școală a permis tinerilor să se pregătească pentru a intra în serviciile diplomatice franceze. O generație mai târziu, Frederic al II-lea a creat în Prusia o școală destinată formării diplomaților, ea s-a dovedit a fi în cele din urmă doar o tentativă foarte modestă, întreruptă de Războiul de Șapte de Ani. Redeschiderea acesteia în 1775 nu a avut darul de a oferi titulari pentru posturi diplomatice importante, doar câțiva absolvenți ai acestei școli au ajuns în funcții de titulari ai unor posturi de importanță secundară, ca reprezentanți la Varșovia sau Haga. Colegiul afacerilor străine ruse nu era doar un veritabil minister de externe, ci și o școală pentru pregătirea diplomaților. În 1797, țarul Pavel a ordonat să fie admiși treizeci de tineri în „Colegiu” în vederea instruirii acestora. Dincolo de aceste încercări de pregătire a unor specialiști, în Europa acestor vremuri majoritatea posturilor diplomatice importante erau acordate reprezentanților marii aristocrații, adesea incapabili de a-și îndeplini sarcinile. Chiar dacă înaltele posturi erau rezervate marilor aristocrați, diplomația a contribuit în mare parte și la favorizarea carierei unor simpli aristocrați sau burghezi³⁵.

³⁵ Jean Bérenger, *op. cit.*, p. 74

2.6. Morala internațională

Dacă este să avem o imagine generală asupra diplomației secolului al XVIII-lea atunci, fără a greși foarte mult putem spune despre ea că a fost o diplomație imorală și lipsită de orice fel de scrupule. „Legea internațională era o aparență înșelătoare și morala în relațiile internaționale era practic inexistentă”³⁶. Aceste acuzații nu sunt însă totdeauna susținute și probate de documente.

Chiar dacă în timpul secolului al XVII-lea s-au făcut câteva eforturi pentru ameliorarea acestei chestiuni, problema imoralității în diplomația europeană a secolului al XVIII-lea nu a putut fi rezolvată. Aceasta pentru simplul motiv că nimeni nu era sincer și corect cu celălalt, iar o eventuală înlăturare a acestei situații i-ar fi afectat pe toți aceia care o practicau. Aceste practici se pot observa și din faptul că adesea războaiele izbucneau fără declarații oficiale de război. De altfel, acest fapt era o banalitate pentru diplomații europeni.

Diplomația secretă, legitimă prin felul ei, și indispensabilă în funcționarea unui astfel de sistem diplomatic, avea să paralizeze, cu diverse ocazii, politica externă a numeroase state de pe continent. A fost în mod particular cazul Franței unde, după 1745, Ludovic al XIV-lea a creat o diplomație secretă foarte puternică, organizată în *Secretul Regelui*, instrument al politicii personale a regelui francez. Această organizație, care funcționa paralel cu diplomația oficială, dirijată prin ministerele sale proprii, oferea regelui oportunități, adesea foarte importante și necesare, la diversele proiecte ale diplomației oficiale europene. Pe de altă parte, mai ales spre sfârșitul domniei lui Ludovic al XV-lea, această diplomație secretă a conferit politicii franceze ineficacitate și confuzie³⁷. La un alt nivel se practica și „tactica” racolării agenților străini. Așa a fost cazul reprezentantului austriac la Constantinopol (1769-1775), care a fost în toată această perioadă în slujba statului francez³⁸. El transmitea

³⁶ J.W. Thompason, S.K. Padover, *Secret Diplomacy; a record of Espionage and Double-dealing, 1500-1815*, Londra, 1937, p. 112

³⁷ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 163

³⁸ *Ibidem*

regulat informații confidențiale „colegului” său, ambasadorul francez³⁹. Spionajul a jucat în toată această perioadă un rol considerabil în sistemul de relații internaționale. La un nivel mai modest, găsim în egală măsură pe parcursul acestei epoci, numeroase exemple ale spionajului politic. Timp de cinci ani (1770-1775) toată corespondența lui John Murray, ambasadorul britanic pe lângă Poartă, a fost copiată de către unul dintre servitorii săi în profitul rivalului său francez. Un alt exemplu, din aceeași epocă, este acela al cardinalului Rahan, ambasadorul Franței la Viena în anii 1772-1774 care a putut, grație unui intermediar anonim, să procure toată corespondența secretă ce avea loc între Austria și un mare număr de alte state. Intercepția și copierea depeșelor diplomaților străini prin organisme special create era o practică curentă în multe state. Guvernul austriac se bucura, în acest domeniu, de reputația unei mari abilități. Existau astfel de „birouri” nu doar la Viena, ci și la Liège, Bruxelles, Frankfurt sau Rotisbonne. Existau în aceste locuri oameni special plătiți pentru a desfășura astfel de activități⁴⁰. Franța avea și ea un astfel de „*cabinet noir*”. În Imperiu erau recrutați directori de oficii poștale care întocmeau raporturi ce erau trimise apoi oficialilor. În Marea Britanie situația era în mare parte aceeași, aici de aceste activități se ocupa *Secret Office*.

Toate acestea însă nu au fost doar apanajul secolului al XVIII-lea. Diplomații, oficiali sau nu, au moștenit aceste practici, este drept că au avut, în același timp, mare grijă să multiplice și să le perpetueze. Pe de altă parte, la nivelul moralității, în diplomația internațională am putea aduce argumente privind îmbunătățirea acesteia, prin renunțarea la practicile mai sus enumerate. Asasinarea, în 1739, a reprezentantului Suediei la Constantinopol, pe când se întorcea înspre țara sa prin Silezia, de către agenții ruși este un exemplu al existenței unui diplomat ce nu a putut fi corupt de către

³⁹ E drept că în această perioadă Franța era un aliat al Austriei, cel puțin teoretic.

⁴⁰ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 163

ruși. Astfel de exemple mai pot fi enumerate, interpretarea lor de o așa natură comportă însă totdeauna anumite corecții.

3. Portrete de ambasadori

După anul 1648, an în care a fost finalizat tratatul de la Westfalia, caracterul misiunilor diplomatice au cunoscut diverse schimbări. Rolul diplomatului este tot mai important, de aici și nevoia de a recruta persoane potrivite pentru o astfel de misiune. Dacă înainte de această dată, când ambasadorul (cel mai adesea itinerant – frecvent pentru a se negocia ceva erau alese capitale sau state ce erau neutre, adesea discrete, Veneția fiind mult timp capitala europeană a negocierilor secrete) era recrutat din rândul prelaților latini sau a aventurierilor capabili de a îndeplini o misiune secretă, ori a artiștilor sau savanților, acum această „demnitate” devine tot mai atractivă și mai respectată, astfel că marea aristocrație este tentată în a se „împovăra” cu onorurile unei misiuni solemne, dar și cu sarcinile de a coordona o astfel de misiune diplomatică permanentă pe lângă una din capitalele mari ale Europei. Fără a greși foarte mult putem să conchidem prin a preciza faptul că marile misiuni, după această dată, sunt rezervate marilor aristocrați, de preferință celor care aveau și înalte grade militare. Odată acreditați pe lângă o mare capitală europeană ei se instalau în clădirea luxoasă a reședinței diplomatice, având la dispoziție un numeros număr de servitori, dar și un personal relativ numeros de subalterni ce lucrau pentru misiunea diplomatică respectivă.

Ambasadorul trebuia să asigure buna funcțiune a misiunii sale. Corespondența și scrierile, noutățile și informatorii, sărbătorile și dineurile, toate trebuiau să contribuie la eficacitatea unui corp diplomatic. Misiunea ambasadorului era una dublă: de reprezentare și de informare. În primul rând el se angajează să-și *reprezinte* suveranul, participând la diverse manifestări, audiențe, serbări, cortegii, etc. Fiecare reprezentare în public a suveranului este pregătită minuțios, aceasta deoarece prestigiul și măreția suveranului era acum întruchipată de către diplomat. Pe de altă parte, și suveranul transmitea imaginea sa asupra ambasadorului; între

aceștia era o ierarhie conferită de imaginea și ierarhia propriului suveran pe scena europeană. În al doilea rând, ambasadorul, prin diverse mijloace și servicii, trebuia să *observe* și să *raporteze*. El trebuia să transmită informații generale privitoare la forțele militare, financiare, apoi cu privire la relațiilor cu alte state, dar și informații despre dispozițiile psihologice ale suveranului sau intrigile de la curtea acestuia.

3.1. Ambasadori francezi la Veneția

Una din cele mai vechi și prestigioase agenții diplomatice, ambasada franceză de la Veneția a fost rezervată nobililor. Nu era obligatoriu însă ca aceștia să aibă aceeași origine socială.

Primii au fost recrutați dintre reprezentanții ecleziastici de rang înalt. Fără nici o excepție toți aceștia au fost trimiși aici în timpul lui Ludovic al XIV-lea: în 1652, Aubusson de la Feuillade, episcop de Embrun; în 1662, Bronzi, episcop de Montpellier; în 1675, Estrades, abatele de Conches, Moissac și Saint-Melaine; în 1701, cardinalul de Estrées; în 1752, Bernis, canonicul de Lyon și viitorul cardinal. Aceștia au constituit excepția într-un proces de laicizare progresivă a funcțiilor.

Au urmat reprezentanții nobilimii parlamentare, care toți sunt de mare nume. O ilustră familie franceză a reprezentat de mai multe ori Franța în acest post: în 1651, René I de Voyer d'Argenson (1596-1651), care a înlocuit rezidentul pe care Franța la menținut în acest post după plecarea lui Grémonville în 1647. Acesta a fost consilier în Parlamentul de la Paris, apoi consilier de stat în 1625, titular după 1625 a numeroase posturi de intendent, funcții recent create, în egală măsură intendent al armatei din Italia în 1637, participând la diverse negocieri, precum cea din Catalonia din 1641, apoi a avut sarcina de a negocia, în 1646, cu papa, marele duce de Toscana și alți principii italieni, constituirea unei ligi împotriva Spaniei. Comisar regal în Languedoc în 1647, el a fost nominalizat ambasador al Franței la Veneția la 24 iunie 1750. El a ajuns la

Veneția în februarie 1651, dar a murit la 14 iulie același an⁴¹. Așa cum a convenit înaintea plecării sale, fiul său René II (1623-1700) l-a succedat în funcție în anul 1651, acesta fiind la conducerea acestei ambasade și în 1665; acesta din urmă fiind el însuși subdelegat în intendențele tatălui său, consilier în parlamentul de Rouen și consilier de stat în 1651. În 1767, René d'Argenson, marchizul de Paulmy (1722-1787), fiul marelui secretar de stat al războiului din timpul lui Ludovic al XIV-lea, devine la rândul său ambasador la Veneția, după ce înainte a deținut această demnitate în Elveția și Polonia.

Vechea nobilime sau cea militară a fost preferată în fața celei parlamentare, asta chiar dacă numele acestora nu erau atât de ilustre. Cel mai orgolios dintre toți a fost fără nici o îndoială contele Charles-François de Froullay (1673-1744); maior de dragoni în Senneterre în 1693, muschetar în garda regală în 1701, brigadier în 1719, vechi combatant în războiul de succesiune din Spania. Acesta a fost trimis ca ambasador la Veneția în 1733, post pe care l-a ocupat până în 1743, a devenind între timp locotenent general și apoi mareșal de campanie.

3.2. Ambasadorii Spaniei (1660-1661)

Mari ambasadori nu au fost doar cei francezi. Dorim în cele ce urmează să evidențiem imaginea unei diplomații care, fără a ieși foarte mult în evidență, își îndeplinea rolul și misiunea conferită. Chiar dacă tratatul Pirineilor a fost „semnat” prin mariajul lui Ludovic al XIV-lea, iar Franța și Spania s-au reconciliat după mai bine de un secol și jumătate de conflicte aproape interminabile, ambasadorii spanioli de la Paris a avut o foarte mare contribuție în realizarea acestei apropieri dintre cele două state. Acești ambasadori erau de cele mai multe ori desemnați din rândul marilor familii nobiliare spaniole: așa este Molina y Salazar, marchiz de Mancera, desemnat în acest post în 1660, fiu al vice-regelui din Peru, care mai fusese într-o astfel de demnitate la Veneția, dar care nu a avut timp

⁴¹ Jean-Pierre Bois, *L'Europe à l'époque moderne. Origines, utopies et réalités de l'idée d'Europe XVIe – XVIIIe siècle*, Paris, 1994, p. 246

suficient să-și preia funcția deoarece a fost trimis în Germania, devenind mai târziu vice-regele Mexicului și ocupând încă numeroase înalte funcții până în anul 1715 când a murit. Don Alonso Perez de Vivero, contele de Fuensaldana, care l-a substituit în Franța, avea o carieră militară deja bine conturată, fiind personal comandantul trupelor lorene în bătălia de la Lens (1648), apoi conducând o campanie strălucitoare între Dunkerque și Champagne (1652-1653). El fusese prins în negocierile purtate de către Mazarin, bucurându-se multă vreme de încrederea acestuia. Sub încuviințarea lui Don Luis de Haro, foarte urgent, s-a făcut deschiderea către Franța, în momentul în care se discuta mariajul dintre Ludovic al XIV-lea și Marguerite de Savoia. După semnarea tratatului Pirineilor, acesta a fost în mod natural chemat de la Milano pentru a-l reprezenta pe Philippe al IV-lea, ca ambasador extraordinar pe lângă Ludovic al XIV-lea. El a ajuns la Paris împreună cu noua regină a francezilor, Maria Tereza de Spania, pe data de 26 august 1660, fiind singurul ambasador admis a fi prezent, având privilegiul de a ține calul din stânga trăsurii reginei. Instrucțiunile sale îi lăsau o mare libertate de decizie în materie politică. El trebuia să păstreze buna relație cu Mazarin, dar și să se informeze cu privire la sentimentele hughenotilor referitoare la tratatul Pirineilor. Acesta mai avea și sarcina de a se informa cu privire la capacitățile militare și financiare ale Franței, la alianțele contractate sau proiectele acesteia, apoi mai trebuiau urmărite negocierile cu Olanda și consecințele restaurației monarhiei Stuartilor în Anglia. Șederea lui la Paris, în fruntea ambasadei a fost însă de scurtă durată: el însuși a cerut să plece din funcție, dar și afacerea Watteville, care a fost pe punctul de a produce o ruptură între cele două curți, a grăbit evident plecarea sa.

4. Concepte și structuri ale relațiilor internaționale în Europa secolului XVIII

4.1. Echilibrul politic

Relațiile internaționale între diverse state ale continentului european, în timpul secolului al XVIII-lea, au fost dominate de

preocuparea acestora pentru găsirea echilibrului politic și diplomatic. Adesea s-au făcut eforturi pentru a se justifica această noțiune prin considerații teoretice. Era tot mai clar că state precum Franța deveneau cu fiecare an care trecea tot mai mult un „tot unitar”. Frecvent în acest secol s-a pus problema echilibrului local între diverse state: între Suedia și Danemarca pentru controlul asupra Mării Baltice, între Franța și Habsburgi în Germania, sau despre echilibrul dintre diversele state italiene.

Ideea unui astfel de echilibru politic regional și local a fost extinsă la nivel global. Tot mai mult s-a pus în discuție chestiunea păcii continentale, universale, iar de aici necesitatea de a se ține cont de o anumită formulă menită a menține echilibrul dintre marile puteri europene, aflate adesea în stare de conflict. O astfel de idee a fost prezentă în discuțiile diplomaților europeni și în secolul al XVII-lea. Tratatul de la Westfalia nu a fost altceva decât încercarea statelor europene de a găsi o rezolvare „războiului continental” prin impunerea unor reguli ce trebuiau respectate de către toate marile puteri așa încât nici unul dintre state să nu pericliteze libertatea de exprimare a celuilalt, respectându-i în primul rând teritoriul, dar și interesele în anumite zone de interes europene. Este clar însă că ceea ce s-a întâmplat după Westfalia nu a dat de înțeles că statele europene, Franța în speță, ar fi avut buna intenție de a respecta regulile jocului. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea acest echilibru european era văzut de către contemporani drept un echilibru între Franța, susținută de către Spania și câteva state germane (precum Bavaria), pe de o parte, și Austria, ce se bucura de sprijinul Marii Britanii și al Provinciilor Unite, pe de altă parte⁴². Această imagine a disputei dintre Franța și Austria nu era tot timpul atât de simplă⁴³. Era însă clar că această rivalitate continentală dintre Austria și Franța avea „potențialul” de a atrage, de o parte sau alta, alte state. Pe de altă parte, rivalitatea colonială anglo-franceză, care

⁴² Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 165

⁴³ Adesea, atât Franța, cât și Austria încercau să atragă de partea lor cât mai mulți aliați posibil, dacă era cu putință ca aceștia să fie din tabăra rivalei atunci era cu atât mai bine: așa a fost cazul alianței anglo-franceze din 1710 sau a acordului austro-spaniol din 1725

a durat (în ciuda diverselor acorduri) între 1689 și 1815, a dominat Europa secolului al XVIII-lea. Apoi nu trebuie neglijată din această ecuație a echilibrului, din sistemul de relații internaționale, impunerea ca mare putere a Rusiei, dar și intrarea în rândul puterilor de rang secundar, dar care puteau însă înclina balanța echilibrului politic de o parte sau alta, a Prusiei sau a Piemontului. Era însă tot mai evident faptul că, după 1713, nici unul dintre statele Europei occidentale nu putea să-și domine partenerii, așa cum o făcuse Franța în timpul unei mari părți a domniei lui Ludovic al XIV-lea. Așa cum am mai precizat un echilibru pe plan european nu putea acum să se realizeze fără a se ține cont de Europa centrală și orientală. Rusia, iar spre mijlocul secolului și Prusia, au emis pretenția de a fi luate în considerare atunci când se discuta chestiunea „construcției” europene. Războiul de Șapte Ani a produs o mare ruptură în acest echilibru european, marcând începutul unei perioade de confuzie în diplomația europeană. Alianța dintre Franța și Austria a dus la îngroparea vechiului sistem. Acum celelalte state trebuiau să-și revizuiască atitudinea față de ambele. Cu toate acestea tradiționala alianță anglo-austriacă împotriva Franței încă se mai putea vedea pe scena diplomatică. O nouă breșă s-a produs odată cu impunerea Prusiei ca mare putere, aceasta a acces, într-un scurt timp, în rândul marilor puteri, iar prestigiul personal al suveranului său a fost mai mare decât a multor mari monarhi. Austria, care dominase atâta timp spațiul german, se vedea acum concurată tocmai din interior. Noua rivalitate dintre cele două state germane a reușit să strângă în jurul ei numeroase alte state europene, definind în unele momente întreaga politică diplomatică europeană. Pătrunderea Prusiei spre Silezia, „acceptată” de către Maria Tereza, în iunie 1742, prin tratatul de la Breslau⁴⁴, și consolidarea influenței Rusiei în Polonia i-a îngrijorat foarte mult pe Habsburgi, determinându-i să ia o serie de măsuri de reformare a Monarhiei. Creșterea puterii Rusiei și a Prusiei din a doua jumătate a secolului XVIII, asociată cu această renovare a monarhiei Habsburgilor, a contrastat din multe puncte de vedere cu ceea ce se întâmpla în

⁴⁴ Michel Péronnet, *op. cit.*, p. 95

Marea Britanie și Franța⁴⁵. Anglia, dincolo de slăbiciunile diplomației sale continentale, care a adus-o într-o anumită izolare, și-a consolidat totuși statutul de mare putere colonială, mai ales după tratatul de la Paris (încheiat după Războiul de Șapte Ani)⁴⁶. După Războiul de Șapte Ani, problematica orientală a dominat politica europeană: chestiunea poloneză și cea a prezenței Imperiului Otoman în Europa. Alte zone ce au fost adesea subiecte internaționale au fost acelea ale Țărilor de Jos, ale Rhenaniei sau al spațiului italian⁴⁷. Primul partaj al Poloniei, în 1772, și anexarea Crimeii de către Rusia, în 1783-1784, au avut darul de a conferi o nouă față chestiunii echilibrului european. Dincolo de aceste probleme continentale, echilibrul european mai depindea și de chestiunea „teatrului” de peste ocean și a coloniilor europene de peste mări. Nu străin de rivalitățile continentale o parte a coloniilor nord-americane ale Angliei au reușit să-și câștige independența, născându-se astfel Statele Unite ale Americii. În această luptă pentru dominația colonială marii protagoniști erau Anglia și Franța, aceasta din urmă ajutată în general de către Spania și la un moment dat de către Provinciile Unite. Această luptă pentru dominarea mărilor și oceanelor a contribuit din plin la consolidarea unor sentimente anti-britanice pe întregul continent. La aceasta a contribuit și intervenția brutală a flotei britanice împotriva tuturor navelor ce încercau a face contrabandă, flotă care însă nu lăsa nici unui alt stat posibilitatea de a pătrunde în comerțul mondial. Această situație a născut un alt concept al echilibrului european, respectiv acela conferit de *balanța comercială*. Chiar dacă Marea Britanie a „renunțat” la pretențiile sale continentale, ea a continuat să domine, fără drept de apel din

⁴⁵ Marea Britanie s-a confruntat în această perioadă cu o frapantă izolare internațională, asociată cu o puternică diviziune internă. În același ordine de idei Franța a cunoscut în această perioadă o evidentă decădere militară, dar și grave dificultăți financiare, coroborate după cum era de înțeles cu o scădere a prestigiului de care această țară se bucura pe scena diplomatică europeană.

⁴⁶ Pascal Brioist, *Espaces maritimes au XVIIIe siècle*, Atlante, 1997, p. 46-

47

⁴⁷ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 166

partea unui alt stat, mările și oceanele lumii. Din această perspectivă, diplomația engleză, dar nu numai aceasta, a susținut frecvent necesitatea menținerii *statu quo*-ului european. Am putea face numeroase observații teoretice asupra acestei chestiuni, ne limităm însă la a preciza faptul că fiecare stat avea ceva ce îi conferea un excelent atu în comparație cu celelalte: Marea Britanie avea forța și resursele economice, Prusia avea excelenta organizare (în special cea administrativă), Rusia avea spațiul și populația, Franța se bucura de avantajele politice și diplomatice continentale, Habsburgii spanioli aveau sub administrare (încă!) vaste teritorii coloniale, iar Habsburgilor austrieci li s-a deschis o importantă breșă spre sud-estul Europei odată cu evidentele semne de slăbiciune ale Imperiului Otoman.

4.2. Proiecte ale „păcii universale”

Numeroși cercetători au susținut faptul că Europa acelei vremi nu era capabilă să construiască o pace durabilă și că aceasta era guvernată încă prin legile „naturii”, fără posibilitatea de control venită din partea unui sistem de relații diplomatice. În ciuda acestor opinii au existat numeroase proiecte privind organizarea unei Europe a păcii, privind construcția unui sistem care să asigure buna guvernare și echilibrul dintre statele europene. Unul dintre cei mai influenți și celebri, prin proiectele sale, a fost abatele Saint-Pierre. Acesta a publicat lucrarea *Projet de paix perpétuelle*⁴⁸. Pacea și securitatea nu putea rezulta decât în urma construirii unei autorități internaționale eficiente, capabilă să contracareze impulsurile egoiste și agresive ale unuia dintre suverani. Dintr-o altă perspectivă, era nevoie de o voință internațională, de un „contract social”, pe care să-l agreeze toate statele, și prin care statele să cedeze din autoritatea lor proprie. Această renunțare trebuia să se producă de aceeași manieră în care cetățenii unui stat renunțau la „drepturile lor personale de decizie în favoarea suveranului”⁴⁹. Era astfel susținută

⁴⁸ Aceasta a fost publicată pentru prima dată la Köln, în anul 1712, iar până în anul 1729 ea a mai apărut în patru ediții.

⁴⁹ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 169

ideea creării unei instituții supranaționale, a cărei menire era aceea de a prelua o parte din autoritatea suverană. O astfel de idee există și în lucrările lui Grotius, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, fiind reluată la finele acestui secol de către Leibniz, care a reunit studiile sale într-o serie de tratate precum: *Codex Juris Gentium Diplomaticus*, apărut în 1693, și *Mantissa Codicis* (1700). Astfel de teorii au fost favorizate de încercările reușite de federalizare ale Provinciilor Unite, exemplu care putea fi oferit Europei. O astfel de „federalizare” a Europei trebuia să se facă sub direcția unui organism central care să cuprindă reprezentanți ai tuturor statelor. Astfel de exemple au oferit și formele de construcție ale Sfântului Imperiu Romano-German sau cele ale cantoanelor elvețiene. Aceste proiecte, asupra păcii continentale erau legate foarte frecvent de astfel de idei federaliste care vizau eradicarea războiului. Veritabile proiecte ce propuneau federalizarea continentului european au fost făcute în secolul al XVII-lea de către Emeric Crucé, Henry Sully, William Penn și Saint-Pierre⁵⁰. Diverse sugestii, mai mult sau mai puțin precise, au fost făcute la începutul secolului al XVIII-lea. William Penn publică lucrarea *Essay towards the Present and Future Peace of Europe* (1693), John Bellers publică lucrarea intitulată *Some Reasons for an European State* (Londra, 1710), aceeași direcție este promovată și de către cardinalul Alberonii în lucrarea *Scheme for reducing the Turkish Empire to the Obediance of Christian Princes* (Londra, 1736). A fost și părerea reformatorului englez Richard Price, care sugera, în 1776, să fie creat un Senat unde toate statele Europei să-și trimită reprezentanți și care să aibă dreptul de a interveni în rezolvarea diverselor litigii dintre acestea. Aceeași sugestie a fost făcută, câteva generații mai târziu, de către Jeremy Bentham. Acesta a propus crearea, între altele, a unei „curți de justiție comună” care să se ocupe de conflictele internaționale. Propunerea lui Thomas Pownall, ultimul guvernator englez de Massachusset, de a se crea un „Consiliu de Comerț pentru toată Europa și America de Nord” a fost o idee cât se poate de originală,

⁵⁰ Gilles Cavaletto, *L'idée fédéraliste en Europe au XVIIe siècle*, Bruno Leprince, 2004, p. 18

fiind în același timp și puțin realizabilă. Emmanuel Kant, în 1795, în lucrarea sa intitulată *Zum Ewigen Frieden*, sugera, pentru stabilirea unei păcii durabile, să fie eliminate mijloacele de control dintre statele europene, dar și posibilitatea abuzurilor asupra unor state mici printr-un control colectiv. Astfel de teorii au apărut într-o lume în care abuzurile existau. Rusia și-a „asigurat” ieșirea la Marea baltică și Marea Neagră, Frederic al II-lea, regele Prusiei, a invadat Silezia și Saxa, Polonia a fost împărțită între marile puteri central și est europene.

Ideea unei păci internaționale nu a fost doar un subiect al filosofilor, el a fost luat în considerare și de către cunoscuți diplomați ai timpului. Marchizul d'Argenson, ajuns ministru al afacerilor străine al Franței, s-a pronunțat pentru necesitatea menținerii *statu quo*-ului european în condițiile în care raporturile dintre marile puteri se modificau foarte des amenințând echilibrul și „pacea universală”⁵¹.

4.3. Structura relațiilor internaționale

Intensificându-și activitatea diplomatică, statul viza, în primul rând, stabilirea puterii sale pe baze mult mai solide. Aceasta fiind, de altfel, ceea ce dirija politica externă, întreaga activitate ce făcea posibilă atingerea obiectivelor statului. Promulgarea unor legi eficiente, uniformizarea jurisprudenței, formarea unui cadru administrativ eficace, punerea în practică a unor metode financiare viabile erau, la fel ca și forța militară ori stabilitatea politică, măsuri de securitate națională indispensabile pentru a face față presiunilor exercitate de către puterile vecine. Această atitudine defensivă trebuia însă dublată de către un spirit ofensiv. În fond statele europene ale secolului al XVIII-lea luptau pentru dominarea și influențarea statelor mai puțin importante sau mai puțin puternice. Toate marile puteri descriau relațiile lor printr-un model ideal. „Europa constituie un sistem politic”, scria juristul elvețian Eric de Vattel, „în care relațiile mutuale și diversele interese ale țărilor conferă acestei părți ale lumii imaginea unui singur corp” unde

⁵¹ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 169

interesele comune ale statelor independente le determină să „mențină ordinea și să prezeve libertatea”, născându-se astfel principiul echilibrului între marile puteri europene, care se opunea, în sistemul relațiilor dintre state, organizării unui sistem în care un stat să-și exercite hegemonia și dominația asupra altor state⁵². Frederic al II-lea, regele Prusiei, constata că „politica este știința care permite totdeauna a acționa prin mijloace apropiate, în funcție de interesul național”. Viața politică și diplomatică se reduce la esența de a „cunoaște forțele, resursele, interesele, drepturile, teama și speranța diverselor puteri, maniera de dominare, dacă circumstanțele o permit...” (Machiaveli)⁵³. Acestea au fost și motivele pentru care puterile europene ale secolului al XVIII-lea au mobilizat întreaga lor forță de muncă pentru a exploata toate resursele financiare și materiale, de a regla producția și consumul fără alt obiectiv decât acela de a edifica o enormă mașină care să lucreze fără încetare pentru victoria militară. O astfel de teorie are și neajunsurile ei, cu toate acestea „exploatarea rațională a potențialului enorm al forței și bogăției” a fost inițiativa burgheziei (clasa socială care devenea tot mai puternică în multe dintre statele occidentale ale secolului al XVIII-lea).

Relațiile internaționale par a fi tot mai mult influențate în această perioadă de „pacea teoretică”, începută în 1763. Este drept că rivalitățile dinastice dintre casele regale au continuat. Pe de altă parte, nașterea unei societăți europene care să promoveze pacea era tot mai evidentă în contextul dezvoltării relațiilor capitaliste. Vergennes, secretar de stat în Ministerul Afacerilor Străine din Franța, privind relațiile internaționale prin prisma acestei dinamici capitaliste, a enunțat un principiu memorabil: „în statele actuale ale lumii, chestiunile comerțului sunt chestiuni de politică și aparțin deci domeniului (ministerului!) Afacerilor Străine”. Este drept însă că în multe state europene, ideea de a lega dezvoltarea burgheziei de creșterea interesului pentru relațiile cu alte state este puțin forțată. În

⁵² Apud Léo Gershoy, *L'Europe des princes éclairés 1763-1789*, Paris, 1966, p. 149

⁵³ *Ibidem*, p. 149-150

Rusia Ecaterinei a II-a șefii marilor întreprinderi capitaliste nu erau alții decât bogații și notabilii proprietari de pământuri. Apoi în Franța sau Marea Britanie, marii seniori nu se disting, prin modul lor de gândire și de conducere a propriilor afaceri, de marea majoritatea a burghezilor.

În timpul păcii, ca și în timpul războiului, marile puteri își foloseau diplomația pentru a intra în posesia „unor mari atuuri” de care trebuiau să dispună societățile economice moderne. Acestea se defineau prin: piață și monopoli, porturi strategice și frontiere vitale, blănuri, pește, materiale indispensabile construcțiilor navale, grâu, produse tropicale, sau alte surse fabuloase de îmbogățire. Lupta imperială⁵⁴ a reînceput în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea între Franța și Marea Britanie. Austria și Prusia nu își dispută doar controlul Sileziei ci și controlul întregii zone central-europene. Polonia fără vlagă, Suedia anarhică, Imperiul Otoman slăbit, au antrenat și suscitât interesul luptei pentru hegemonie dintre statele europene. Habsburgii văzând cum li se închid porțile spre nord și vest (cel mai adesea din punct de vedere comercial), au văzut în această instabilitate posibilitatea penetrării spre Adriatica și zona balcanică, și nu au părut a suferii foarte mult de pe urma intrării Sileziei sub control prusac. Frederic al II-lea, a ales pentru Prusia⁵⁵ pacea, dar și provinciile prusace orientale deținute anterior de Polonia. Ecaterina a II-a a instalat confortabil Rusia în bazinul baltic pentru a asigura astfel comerțului rus legătura directă cu statele occidentale.

Marii gânditori ai Europei Luminilor au condamnat, așa cum era de așteptat, violența războaielor și rivalitatea militarismului

⁵⁴ Înțelegem prin această luptă imperială drept lupta pentru controlul posesiunilor coloniale, conflictul dintre cele două mari imperii coloniale pentru controlul asupra resurselor financiare, materiale, umane sau pur și simplu politice.

⁵⁵ Prusia, în primul rând, avea nevoie, după o serie de conflicte în care a fost antrenată, de o perioadă de refacere. O perioadă de refacere era cerută și de necesitatea dezvoltării economice interne, o astfel de politică era astfel cerută intens și de către cercurile capitaliste, încă puțin dezvoltate, este drept.

care le provoca. Au ridiculizat aroganța și stupiditatea teoriilor militariste, dar și pe personajele istorice care le susțineau. Acest spirit al unei lumi antimilitariste a conferit Europei Luminilor o imagine a unei lumi a păcii. Mari gânditori și oameni de stat, prelați și oameni de afaceri au susținut aceste proiecte pacifiste. Dar războiul și diplomația armelor au marcat încă majoritatea relațiilor dintre statele europene.

DIPLOMAȚIE ȘI RELAȚII INTERNAȚIONALE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA ȘI DEBUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

Moștenind diviziunile religioase ale secolului precedent, prima jumătate a secolului al XVII-lea a fost caracterizată pe de o parte de opoziția dintre Imperiu, campion al contra-reformei, și noile state independente, iar pe de altă parte, prin întărirea marilor monarhii în detrimentul împăratului. A doua jumătate a secolului al XVII-lea și primele două decenii ale secolului următor au fost dominate prin figurile a doi suverani: Petru cel Mare, țarul Rusiei, care și-a europeanizat statul, și Ludovic al XIV-lea, gloriosul Rege-Soare¹. Domniile celor doi corespund unor vârfuri ce nu au mai fost atinse niciodată pe plan cultural și artistic, dar și din punct de vedere al conflictelor armate ce au zguduit continentul și de care cei doi sunt găsiți responsabili. În ansamblu, această perioadă este caracterizată prin preponderența spaniolă, la care un aport considerabil și-a adus casa de Habsburg, iar după 1648 prin cea franceză. Preponderența diplomatică franceză a corespuns în linii mari perioadei de domnie a lui Ludovic al XIV-lea. Sfârșitul domniei acestuia coincide din acest punct de vedere și cu începutul preponderenței engleze.

1. Războiul de Treizeci de Ani și echilibrul european

Debutul secolului al XVII-lea se produce într-o perioadă de relativă liniște pe continentul european. În această perioadă monarhiile visau să-și consolideze și să-și afirme puterea pe plan intern, în sensul consolidării absolutismului. Așa a fost cazul monarhiilor franceze și engleze. Imperiul, pe de altă parte, avea o structură tot mai fragilă. Anacronica sa misiune universalistă s-a împiedicat de asumarea rolului de catalizator al unificării națiunii

¹ Gilles Cavaletto, *op. cit.*, p. 24

germanice. Antagonismele religioase și politice au existat între principii protestanți și Imperiu și după încercarea de pacificare de la Augsburg, din 1555². Această pace fragilă a fost adesea contestată, iar revolta din Boemia (1618) nu a fost decât răbufnirea violentă a unor tensiuni ce existau de multă vreme³. Acest conflict, care s-a anunțat drept unul intern, limitat la teritoriul german, va lua dimensiuni interstatale, aruncând întreaga Europă într-un conflict de treizeci de ani.

1.1. Europa centrală la începutul secolului al XVII-lea

Europa centrală, *Mitteleuropa* analiștilor germani, constituie mediul geografic bine conturat prin particularitățile sale. Spre deosebire de Europa vestică, ceea ce caracterizează acest spațiu este caracterul său continental aproape prin excelență. Singurul contact cu litoralul, în general puțin ospitalier, era asigurat prin marile fluvii ce străbat acest spațiu: de la sud spre nord – Rhinul, Weserul, Elba, Oderul și Vistula – la capătul cărora se aflau porturile hanseatice Bremen, Hamburg, Lübeck, Stettin și Gdansk, care asigurau legătura cu lumea britanică și cea scandinavă; sau cele care îl parcurg de la vest spre est, cum ar fi Dunărea, care a fost milenara linie de legătură dintre lumea germană, Câmpia Pannoniei și Peninsula Balcanică (la acea dată controlată de către otomani). Din păcate, cu toate că în apropiere se aflau trei importante mări ale Europei (Marea Nordului, Marea Baltică și Marea Adriatică), pentru acest spațiu ele nu au contat foarte mult, situație care s-a menținut până la debutul secolului al XIX-lea.

Această Europă centrală la începutul secolului al XVII-lea era una dintre cele mai bine populate regiuni ale Europei. Conform estimărilor specialiștilor, în această perioadă Imperiul număra între 19 și 20 de milioane de locuitori⁴. Polonia și Ungaria, care

² Michel Balard, Yves-Marie Bercé, Alain Molinier, Michel Péronnet, *op. cit.*, p. 21

³ Gilles Cavaletto, *op. cit.*, p. 25

⁴ În aceeași perioadă, statul francez număra între 15 și 16 milioane de locuitori, iar statele italiene împreună aveau în jur de 13 milioane.

aparțineau de asemenea acestei *Mitteleuropa* numărau 3,5 și respectiv 2 milioane de locuitori⁵. Marea majoritate a populației trăia în orașe și sate, inegal populate. Mai populate erau regiunile de câmpie și bazinele interioare (Saxa, Silezia, Rhenania, Palatinatul). Orașele din Europa centrală au încă dimensiuni modeste în comparație cu cele ale Europei occidentale sau cu cele italiene. Cu cei 50.000 de locuitori Viena este cel mai populat oraș din regiune, urmat, pe poziția secundă, de Praga⁶. Alte orașe bine populate erau Köln (40.000 de locuitori), Hansa, Hamburg – ce aveau o populație apropiată de cea a orașului Köln, Leipzig (25.000 de locuitori), Lübeck (22.000 de locuitori), sau Augsburg și Nürnberg cu câte 15.000 de locuitori.

În acest spațiu, locuit în majoritate de către germanici, încă nu putem vorbi de crearea unei identități comune. Germanii nu sunt încă o națiune unificată, ei vorbesc diferite dialecte, formând astfel grupuri distincte și deci individualiste. Rivalitatea dintre acestea era adesea deosebit de mare, asta cu toate că ele făceau parte dintr-o mare construcție politică, care era Sfântul Imperiu Romano-German, dar care se dovedea a nu fi o structură politică foarte fiabilă⁷. Diferențele dintre diferitele principate ale Imperiului erau cu atât mai mari cu cât orientările și relațiile lor erau diferite. Unele state germanice au acceptat protestantismul, sub forma sa lutherană, pe când „linia oficială” a Imperiului a rămas catolică. În cele din urmă Imperiul, campion al Contra-Reformei catolice, s-a resemnat cu gândul că în propria-i structură exista o „erezie” protestantă.

Prezența Reformei în spațiul german este tot mai evidentă în primii ani ai secolului al XVII-lea. Nu exista decât o confesiune lutherană, „confesiunea de Augsburg”, asta cu toate că biserici lutherane existau și în principatele sau orașele libere, care au adoptat confesiunea de Augsburg⁸. De altfel, după pacea de la Augsburg

⁵ Henry Bogdan, *La guerre de Trente Ans 1618-1648*, Paris, 1997, p. 12

⁶ La Praga a fost reședința Imperiului în perioada imediată urcării pe tron a împăratului Rudolf al II-lea.

⁷ Georges Pagès, *La guerre de Trente Ans*, Paris, 1991, p. 16

⁸ *Ibidem*, p. 28

(1555) noua confesiune s-a instalat solid în spațiul Germaniei de nord (Ducatul de Saxa, Saxa electorală, Holstein, Brunswick), dar și în Germania de mijloc (Hesse-Darmstadt, Wurtemberg) sau în orașe libere imperiale precum: Nürnberg, Frankfurt, etc. Pe de altă parte, în teritoriile lutherane își făcea simțită prezența și protestantismul de factură calvină (Hesse-Kassel, Palatinat electoral și Înalțul Palatinat, Brandenburg, etc.)⁹. Cât privește catolicismul, devenit mult mai ofensiv după conciliul de la Trent, acesta dispunea de baze solide în Germania de sud, și în special în Bavaria și posesiunile ereditare ale Habsburgilor. Pe de altă parte, au existat și bastioane solide ale protestanților în teritorii precum cele ale Boemiei¹⁰. Această rezistență a Boemiei protestante în fața Contra-Reforme, activ pusă în practică de către împăratul Ferdinand al II-lea, a atras lumea germană, iar mai apoi Europa într-un război care a durat 30 de ani, respectiv *Războiul de Treizeci de Ani*. Și care nu a fost decât o fază violetă a războaielor religioase din Imperiu, începute în prima jumătate a secolului al XVI-lea, și care dovedise faptul că pacea de la Augsburg nu a fost decât un simplu armistițiu.

La începutul secolului al XVII-lea, familia de Habsburg se afla în fruntea acestui vast și complex teritoriu. De altfel, la aceea dată, patrimoniul Habsburgilor era departe de a fi neglijabil. Prin testament, Ferdinand I (1556-1564), fratele lui Carol Quintul, moștenitorul branșei austriece a familiei Habsburgice¹¹, a împărțit posesiunile ereditare între fii săi, care aveau fiecare dreptul de a transmite partea prin moștenire, asupra propriilor urmași. Această situație s-a păstrat până în anul 1619, când începe procesul de unificare al teritoriilor ereditare, proces finalizat în 1665¹².

⁹ Henry Bogdan, *op. cit.*, p. 25

¹⁰ *Ibidem*, p. 26

¹¹ Branșa spaniolă l-a moștenit pe Carol Quintul prin fiul acestuia Filip al II-lea. Acesta însă nu a obținut și coroana imperială, austriacă. Din acest moment în spațiul european vorbim despre cele două branșe habsburgice, respectiv cea spaniolă și cea austriacă.

¹² Henry Bogdan, *op. cit.*, p. 19-20

1.2. Originile și caracterul Războiului de Treizeci de Ani

Așa cum am remarcat pacea de la Augsburg nu a reglat toate problemele legate de crizele religioase cărora Imperiul trebuia să le facă față de mai bine de o sută de ani. În fața principiilor catolici, strânși în jurul împăratului, mobilizați masiv după conciliul de la Trent, protestanții au încercat să formeze un front comun. Lutheranii și calvinii, deși nu împărtășeau aceleași creduri dogmatice, au avut aceeași atitudine cu privire la împăratul campion al Contra-Reformei. Atunci când discutăm despre originile Războiului de Treizeci de Ani, credem că trebuie să luăm și aceste aspecte în discuție. Plecând de la aceste considerente, propunem o prezentare distinctă a originilor îndepărtate de cele ce au constituit originea imediată a acestui conflict.

1.2.1. Originile îndepărtate. Confruntarea, în Imperiu, dintre catolici și protestanți constituie, spre anul 1600, o redevabilă amenințare pentru pace. Cu siguranță, compromisul de la Augsburg a pus capăt confruntării armate dintre principii catolici și cei protestanți, acordând practic fiecăruia dintre aceștia libertatea de a-și alege propria confesiune religioasă. Dar evoluția situației de după această dată a dus la apariția insuficiențelor și ambiguităților acestui compromis, asta cu atât mai mult cu cât autoritatea imperială slăbise foarte mult¹³. Clauza rezervatului ecleziastic, ce interzicea toate secularizările după 1552 nu a fost niciodată recunoscută de către lutherani¹⁴. Pe de altă parte, rapida extindere a calvinismului în spațiul german, în ultimul sfert al secolului al XVI-lea, a pus o gravă problemă, respectiv modul în care trebuia acum Imperiul să se raporteze la protestanți, asta în condițiile în care pacea de la Augsburg îi lua în considerare doar pe lutherani. Calvinii își

¹³ Această slăbire a autorității imperiale a fost tot mai evidentă după abdicarea în 1556 a lui Carol Quintul și moartea lui Ferdinand I, în 1564. După această dată Imperiul a ajuns pe mâna unor succesori mediocri, Maximilian al II-lea (1564-1576) și Rudolf al II-lea (1576-1612).

¹⁴ François Lebrun, *L'Europe et le monde. XVIe, XVIIe, XVIIIe siècle*, Paris, 1997, p. 112

revendicau și ei drepturile și libertățile religioase, în conformitate cu cele de care se bucurau lutheranii, reclamând astfel reformarea Imperiului. O astfel de cerere a stârnit opoziția catolicilor, dar și a lutheranilor. În fine, totalitatea principilor protestanți, lutherani sau calvini, erau îngrijorați de progresele Contra-Reformei, în special în partea de sud a Imperiului.

În aceste condiții, pacea din 1555 era din ce în ce mai mult amenințată. În primii ani ai secolului al XVII-lea incidentele s-au multiplicat. De ambele părți s-au format ligi armate prevăzându-se astfel viitoarele ostilități militare. În anul 1608, un număr important de principate protestante au fondat, pentru zece ani, *Uniunea Evanghelică*, în fruntea căroră se găsea un calvin, electorul palatin Frederic al IV-lea. De altfel, Frederic al IV-lea, ginerele lui Iacob I Stuart, regele Angliei, conducea cel mai important principat calvin, la Heildelberg, capitala electoratului palatin, aflându-se cel mai important centru calvin din regine¹⁵. De partea lor, catolicii au constituit, în 1609, *Liga catolică* sau *Sfânta Ligă*, al cărui șef era ducele de Bavaria, și care avea sprijinul împăratului, al Spaniei și al Romei. Fiecare dintre aceste două ligi a încercat să atragă de partea ei cât mai multe principate, căutând totodată sprijin și în afara spațiului german¹⁶. În noile condiții, lupta pentru succesiunea unui mic principat, ce putea intra într-o tabără sau alta, putea declanșa un război general. Împăratul Mathias, care l-a succedat în 1612 pe fratele său Rudolf al II-lea, și care nu avea moștenitori direcți, l-a ales pentru succesiune pe vărul său Ferdinand de Styria. Această alegere pentru succesiune a fost recunoscută în iunie 1617 de către state și dieta Boemiei, iar un an mai târziu și de către dieta ungară. Ferdinand, vechi elev al iezuiților, era un catolic intransigent, profund marcat de drepturile și dorințele sale de suveran. Devenit împărat în 1619, la moartea lui Mathias, el avea acum posibilitatea de a-și pune în aplicare visele de eliminare a protestantismului și de transformare a posesiunilor sale ereditare (Austria și ducatele

¹⁵ Claude Nordmann, *La montée de la puissance européenne, 1492-1661*, Paris, 1974, p. 220

¹⁶ François Lebrun, *op. cit.*, p. 112

alpine), a coroanelor electiv (Boemia și Ungaria) și a Imperiului germanic într-un singur și vast stat centralizat, german și catolic.

1.2.2. Originile imediate. În 1617, protestanții cehi își vedeau cu teamă prerogativele, conferite de către Rudolf al II-lea, puse în discuție de către Ferdinand de Styria. Ceea ce, din considerente politice, nu din spirit de toleranță, a fost acordat în 1609 Boemiei, apoi Moraviei și Sileziei, prin *Scrisoarea Majestății* (aceasta acorda liberate de conștiință și o largă libertate de cult diverselor confesiuni neromanice – lutherane, calvine sau moștenitoare ale husiților), s-a dovedit a fi în realitate încercarea de realizare a unei singure Biserici protestante cehe, ce putea fi mai ușor controlată. De altfel, dieta Boemiei care era dominată de aristocrația cehă în majoritate protestantă, s-a simțit direct amenințată pe plan politic de către primele inițiative centraliste ale lui Ferdinand. Un incident, legat de una din clauzele *Scrisorii Majestății* a pus foc pe praful de pușcă. La 23 mai 1618, un grup de nobili protestanți conduși de contele de Torun, au aruncat, de pe una din ferestrele castelului regal Hradcany din Praga, doi locotenenți imperiali¹⁷, reprezentanți ai împăratului la Praga¹⁸. O revoltă s-a produs în Boemia imediat după această dată. Locul locotenenților imperiali a fost luat de un directorat alcătuit din 30 de membri. Iezuiții au fost excluși din țară. S-a format practic un guvern insurecțional, acesta fiind încurajat de către principii calvini din Palatinat¹⁹.

La Viena, în pofida presiunilor lui Ferdinand, Mathias a fost nehotărât. Dar moartea acestuia, la 20 martie 1619, a lăsat câmp

¹⁷ În condițiile precipitării relațiilor dintre Boemia și Curte tensiunile au crescut. În timpul discuțiilor foarte aprinse de la castelul regal din Praga doar doi reprezentanți (guvernatori, locotenenți) ai împăratului, Martinic și Slawata, au avut curajul de a înfrunța „revolta” boemă. În realitatea nu era vorba încă de nici o revoltă, ci doar o tensionare a dialogului dintre cele două părți. „Discuția” s-a terminat prin aruncarea celor doi și a secretarului Frabricius pe una din ferestrele castelului.

¹⁸ Georges Pagès, *op. cit.*, p. 35

¹⁹ Claude Nordmann, *op. cit.*, p. 220

liber succesorului acestuia, fapt care a grăbit și precipitat ruptura. La 19 august dieta Boemiei pronunță detronarea lui Ferdinand și declară tronul vacant. La 26 august, ea îl alege rege al Boemiei pe noul palatin Frederic al V-lea²⁰, un principe calvin, care era și șeful *Uniunii Evanghelice*. La 28 august, la Frankfurt, era ales ca împărat al Imperiului, Ferdinand de Styria, ales de către electorii catolici, dar și de către trei protestanți (electorii Saxa, Brandenburg și Palatinat)²¹. În noua conjunctură revolta cehă aștepta reacția Imperiului. Războiul de Treizeci de Ani începea.

1.2.3. Caracterul războiului. Criza europeană deja declanșată a îmbrăcat o formă deosebit de complexă prin multitudinea aspectelor specifice: intervenția succesivă a statelor beligerante; suprapunerea cauzelor și interferența acțiunilor militare, dar și al acțiunilor diplomatice; evoluția strategiilor militare și importanța problemelor financiare. Un conflict intern al Boemiei a ajuns foarte repede un conflict german, iar apoi, într-o scurtă perioadă, a devenit un mare război european. Regele danez, apoi cel suedez, ambii lutherani, au fost primii care au intervenit din exterior, motivându-și gestul prin solidaritatea religioasă, în realitate ei erau împinși spre aceste decizii și din considerente de ambiții politice. Cât privește Franța lui Richelieu, ea a intrat direct în acest conflict pentru a tranșa disputa sa continentală cu casa de Habsburg. La aceasta nu a contribuit doar ambițiile regelui francez, ci și majoritatea diplomaților francezi ce aveau bune relații cu statele protestante din Imperiu, dar și ambițiile personale ale unor șefi militari, precum Wallestein.

Pe întreaga durată a conflictului diplomația a jucat rolul de „coordonator” al războiului. Acțiunea diplomatică era situată în același timp pe mai multe planuri. Marile puteri încep a uzita frecvent și tot mai consistent de serviciile diplomaților specializați în negocieri pe perioada războiului. Alianțele se destramă și se refac. Interesele pragmatice și acțiunile lipsite de orice scrupule sunt

²⁰ François Lebrun, *op. cit.*, p. 113

²¹ *Ibidem*

prezente în peisajul european al acestei perioade. Franța, de exemplu, a jucat un rol dificil și capital: acela de a uni în jurul său pe toți dușmanii Habsburgilor, în ciuda divergențelor politice, economice sau religioase. Războiul începe ca un conflict local, dar se încheie printr-un mare conflict european; dacă la început diferențele religioase au fost la originea acestui conflict, putem observa că, odată cu intrarea Franței, stat catolic, în tabăra protestanților, se produce o schimbare și în ceea ce privește caracterul acestui conflict. Acest război este acum unul al intereselor și al dominării, el poate asigura preponderența continentală. Franța își motivează de altfel intrarea în război tocmai prin „grija” acestui stat de a nu lăsa Europa în mâinile Habsburgilor. În realitate, așa cum au demonstrat-o evenimentele care s-au succedat tratatului de la Westfalia, Franța însăși urmărea atingerea acestei preponderențe continentale.

În atingerea scopurilor, din această perspectivă războiul capătă un nou caracter, Franța nu s-a dat la o parte din a sprijini mișcărilor „naționale”, ajutând Portugalia, Catalonia sau Neapole în revolta lor contra Spaniei. Apoi, această perioadă capătă și forma unei imense „operațiuni” de pacificare. Numeroși mediatorii, în special papa (după intrarea Franței în război, papalitatea își întărise și mai mult convingerea că războiul nu se ducea pentru cauza romano-catolică), și-au intensificat acțiunile pacifiste, în special după 1636.

Durata acestui conflict este una considerabilă, dacă este să ținem cont de prelungirea operațiunilor militare și după 1648, până în 1659²². Constatăm că operațiunile militare pe continent au depășit cu mult „treizeci de ani”. Ar mai fi de semnalat faptul că, la

²² Chiar dacă nu discutăm decât despre un război franco-spaniol, noi credem că perioada de conflicte scursă până la tratatul Pirineilor are legătură și este într-o derulare logică a conflictului dintre Franța și Habsburgi. Este drept, în anul 1648 s-a semnat tratatul de pacificare a Europei, dar acesta a fost semnat doar cu Imperiul. Fără însă a amesteca lucrurile, credem că forma războiului franco-spaniol ne îndreptățește să facem totuși o netă demarcație între cele două perioade, respectiv cea de dinaintea anului 1648, și cea de după acest an.

începutul conflictului, armatele erau încă formate din mercenari recrutați și plătiți de către șeful militar, ei fiind practic pe socoteala principelui sau al suveranului. Foarte adesea însă se întâmpla ca un astfel de șef să nu fie capabil de a plăti regulat solda trupelor sale, dar nici să le asigure cele necesare. În aceste condiții, trupele se „hrăneau” pe seama locuitorilor regiunilor pe care le traversau, dușmani sau nu. Este evident că în aceste condiții, trupele erau „însoțite” de urgi și orori greu de imaginat. Intervenția lui Gustav Adolf, în 1631, pe câmpurile de luptă din Germania, a dus la o schimbare profundă a condițiilor războiului. Armata suedeză este o armată națională, animată de un ideal comun și de fervoarea lutherană. Această armată a făcut să crească foarte mult puterea armelor de foc, dar și mobilitatea trupelor, ceea ce i-au asigurat, la un moment dat, o anumită superioritate. Nu în cele din urmă, acest război a fost un conflict al resurselor și al capacităților de finanțare a armatei. Armata franceză era susținută de cel mai mare număr de contribuabili. Franța din acest punct de vedere a fost capabilă să susțină mult timp, dar nu fără revolte interne, enormele eforturi pe care le presupunea un astfel de conflict.

1.3. Războiul de Trezeci de Ani. Debut și desfășurare

Acest război interminabil a antrenat numeroase armate: cele ale principilor germani și ale împăratului, armate scandinave – daneze și suedeze, apoi armatele franceze, spaniole, cehe, olandeze, dar și pe cele ale principelui Transilvaniei. La început acestea, în majoritatea lor, nu erau decât niște bande de mercenari cosmopoliți, de efectiv relativ redus (25.000 de oameni erau în armata imperială în anul 1620, ei i se opune o armată de 20.000 de oameni ai regelui Boemiei). Formarea unei armate era o „speculație financiară”; generalul semna cu suveranul o capitulație și încheia la rândul său contracte cu coloneii săi, iar aceștia din urmă cu căpitanii²³. Aceste structuri se prezintă astfel prin imaginea unei asocieri comune atât la costuri, cât și la beneficii. Din această perspectivă războiul era o afacere ce atrăgea numeroși „investitori”. Armata suedeză, așa cum

²³ Claude Nordmann, *op. cit.*, p. 220-221

am mai precizat, a fost excepția, ea fiind formată prin conscripția țăranilor cu vârste de la 15 la 18 ani și ținută în serviciul obligatoriu 30 de ani.

1.3.1. Revolta din Boemia și războiul german (1618-1625)

Această revoltă din Boemia se află la originea Războiului de Treizeci de Ani. Ea a debutat, așa cum am mai arătat-o, odată cu aruncarea pe fereastră a celor doi reprezentanți imperiali, la 23 mai 1618. Locul locotenenților imperiali a fost luat de un directorat alcătuit din 30 de membri. S-a format practic un guvern insurecțional, acesta fiind încurajat de către principii calvinii din Palatinat²⁴. Gestul nefericit de la castelul Hradcany a fost dublat de afirmarea unui patriotism boemian, în același timp ceh și german, hrănit dintr-un protestantism preocupat de obținerea independenței în relația cu puterea imperială profund catolică²⁵. Un alt episod, de altfel relatat de noi atunci când am dezbătut chestiunea originilor conflictului, care a adâncit ruptura dintre cele două părți, a fost legată de moartea lui Mathias, la 20 martie 1619, tronul acum era la dispoziția lui Ferdinand. La 19 august dieta Boemiei pronunță detronarea lui Ferdinand și declară tronul vacant. La 26 august, ea l-a ales rege al Boemiei pe noul palatin Frederic al V-lea²⁶, un principe calvin, care era și șeful *Uniunii Evanghelice*, direct interesat să vadă Imperiul tot mai slab. După doar două zile, pe 28 august, la Frankfurt, era ales ca împărat al Imperiului, Ferdinand de Styria. Contestarea suveranului într-unul din regatele sale era o „fază” logică ce se derula în condițiile noii campanii întreprinse de către Habsburgi pentru reconstituirea Europei catolice pe care ei o dominaseră. Conflictul izbucnit a rămas german în prima sa fază. Abia mai târziu, ca urmare a ambițiilor Habsburgilor în Baltica, războiul devine unul nord-european prin intervenția succesivă a Danemarcei și Suediei. Ulterior, când războiul luase deja o altă

²⁴ *Ibidem*, p. 220

²⁵ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 111

²⁶ François Lebrun, *op. cit.*, p. 113

formă, intervenția Franței împotriva Habsburgilor spanioli și austrieci nu a mai surprins foarte mult.

La sosirea lui la Praga, pe 31 octombrie 1619, noul rege al Boemiei, Frederic al V-lea, nu dispunea decât de trupele ridicate aici de către contele de Torun și căreia i s-a alăturat un corp armat al *Uniunii Evanghelice*. De cealaltă parte, Ferdinand al II-lea putea conta pe forțele *Sfintei Ligi* constituită de către ducele de Bavaria și comandate de către Tilly, apoi pe o armată de 20.000 de oameni recrutată în Țările de Jos de către Spinola și care se afla sub comanda regelui Spaniei, dar și pe alianța ducelui de Saxa (lutheran). În timp ce Spinola ocupa Palatinatul de Jos, trupele lui Tilly invadau Boemia și, la 8 noiembrie 1620, zdrobea armata cehă la Muntele Alb, deschizându-și astfel calea spre Praga. Frederic, „regele unei ierni”, nu s-a putut refugia în Palatinat pentru simplu motiv că acesta era deja ocupat de către spanioli, el s-a refugiat la curtea electorului de Brandenburg (convertit la calvinism) și apoi în Olanda, lăsând Boemia pradă represiunii monarhului său legitim. Ferdinand s-a angajat într-o campanie de reacțiune politică și religioasă, abolind libertățile Boemiei. Un tribunal excepțional a pronunțat condamnarea la moarte și confiscarea averilor (în profitul familiilor austriece) a liderilor insurecției. Liderii revoltei²⁷, germani sau cehi, au fost decapitați la Praga, pe data de 21 iunie 1621²⁸. Coroana Boemiei devine ereditară în Casa de Austria, fără nici o confirmare venită din partea dietei. Asistăm la o încercare de germanizare, limba germană devenind limba oficială. În 1621, *Scrisoarea Majestății* a fost abolită, calvinii erau proscriși, pastorii lutherani izgoniți, iar iezuiții rechemați²⁹. Boemia a fost împânzită de funcționari fideli împăratului, iar vechea nobilime cehă a fost înlocuită cu germani, adesea mici nobili sau aventurieri. Situația s-a menținut și în perioada următoare. *Constituția reînnoită* din Boemia

²⁷ Între aceștia s-au aflat 17 burghezi, inclusiv rectorul universității, 7 cavaleri dintre care unul era catolic și reprezentantul Unității Fraților Moravi, Vaclav Budovec de Budov.

²⁸ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 112

²⁹ François Lebrun, *op. cit.*, p. 115

(1627) și Moravia (1628), reconfirma ereditatea coroanei în familia de Habsburg. Protestanții sunt proscrisi, universitatea este dată iezuiților, unitarienii și anabapțiștii erau izgoniți din Moravia. În fine, prin decretul din 31 iulie 1627, reformații cehi trebuiau să aleagă între convertire și exil³⁰. Cât privește pe electorul palatin Frederic, la 21 ianuarie 1621, el și-a pierdut demnitatea electorală, transferată, prin dieta de la Regensburg, ducelui de Bavaria. Înalțul Palatinat a fost trecut sub administrația Bavariei, iar Palatinatul rhenan sub dubla administrație a Bavariei și Spaniei. Aliații lui Frederic al V-lea, membri al *Uniunii Evanghelice*, au sfârșit prin a se supune unul câte unul împăratului. Succesul în spațiul german al cauzei catolice a dus la modificarea echilibrului teritorial în Imperiu în profitul principatelor catolice (numărul electorilor protestanți fiind redus la doi).

În fața noii situații, Christian al IV-lea (1588-1648), regele Danemarcei și membru al Imperiului prin calitatea sa de duce de Holstein, de confesiune lutherană și aventurier de felul lui, s-a văzut provocat și a răspuns acestei provocări în anul 1625.

1.3.2. Războiul danez (1625-1629)

În Franța, Richelieu, ajuns la putere în 1624, consimțind pericolul reprezentat de noua configurație a spațiului german, dar acaparat de problemele interne ale regatului, nu a putut interveni direct, dar a încurajat și susținut toți adversarii Habsburgilor. Din contră, în Europa de nord, regele danez este gata să intervină. Lutheran și duce de Holstein (parte a Imperiului) el este din ce în ce mai indignat de progresele politice ale catolicilor care îi amenințau astfel propriile proiecte. Poziția lui pe plan intern era deosebit de consolidată mai ales după ce în 1624, Rigsraad, a votat noi impozite destinate a întări capacitatea militară a statului³¹. În campania sa el

³⁰ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 112

³¹ Este drept însă ca aceste impozite noi erau destinate a întări garnizoanele de la granițele suedeze. Danemarca se simțea tot mai mult amenințată de expansiunea suedeză în bazinul baltic. Aceasta însă nu l-a împiedicat pe

este antrenat și din dorința de a face din propriul stat o putere de care să se țină cont pe eșichierul politic. Apoi aviditatea sa era cunoscută. Posibilitatea de a obține controlul asupra teritoriilor de la sud de Holstein era deosebit de ispititoare. Averile episcopiilor catolice de Bremen, Verden sau Osnabrück erau considerabile, iar ele puteau fi secularizate de către un rege lutheran³². Pe de altă parte, regele danez s-a grăbit să intervină înaintea rivalului sau regele suedez. El răspunde favorabil astfel cererii principilor protestanți germani. Danemarca putea conta și pe un sprijin financiar venit din partea Angliei și Provinciilor-Unite (unde Spinola venise să reocupe Breda). De cealaltă parte, Ferdinand al II-lea avea de partea sa o adevărată armată imperială, condusă acum de nobilul ceh Wallenstein, convertit la catolicism. Această armată era însă formată exclusiv din trupele *Sfintei Ligi* și ale ducelui bavarez³³. Învingându-l pe Lutter (1626) și amenințat cu o invazie asupra regatului danez³⁴, Christian al IV-lea a fost nevoit să semneze pacea de la Lübeck (22 mai 1629). Danemarca păstrează după această pace ducatul Holstein dar pierde episcopatele sale din Saxa de Jos³⁵.

Exploatănd victoria sa, înainte de semnarea păcii cu danezii, pe 6 martie 1629, Ferdinand al II-lea a promulgat *Edictul de Restaurare*, prin care protestanții trebuiau să restituie toate bunurile secularizate după 1552³⁶. Această măsură, pe care și unii catolici o găseau inoportună, a avut darul de a suscita o vie opoziție din partea protestanților, în special din partea electorilor de Saxa și Brandenburg. Acest edict a fost promulgat de către Ferdinand al II-lea fără a consulta dieta, dar bazându-se pe forța armatei conduse de Wallenstein. Prin deciziile sale Ferdinand al II-lea a reușit nu doar să disloce mișcarea protestantă din Germania, ci și să transforme

regele danez să-și formeze o importantă armată de mercenari – destinată, după cum se declara, apărării Danemarcei.

³² Geoffrey Parker, *La guerre de Trente ans*, Paris, 1987, p. 134-135

³³ François Lebrun, *op. cit.*, p. 116

³⁴ Trupele daneze după această înfrângere au trebuit să se retragă foarte mult spre nord.

³⁵ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 114

³⁶ François Lebrun, *op. cit.*, p. 116

demnitatea imperială într-o putere absolutistă și ereditară³⁷. O astfel de transformare a stârnit însă și opoziția celui mai mare susținător al lui Ferdinand al II-lea, respectiv ducele de Bavaria.

A fost de altfel motivul pentru care la Regensburg, în iulie 1630, s-a făcut reuniunea colegiului electorilor, Ferdinand al II-lea a cerut ca fiului său să i se recunoască ereditatea la coroana imperială și să fie ales rege al romano-germanilor. Electorii catolici, singurii prezenți, aveau intenția de a vota proiectul imperial. Aceștia însă, abil încurajați prin părintele Joseph, emisarul lui Richelieu, cer mai întâi lui Ferdinand lăsarea la vatră a armatei lui Wallestein, iar lucrul obținut a fost refuzarea de alegere a fiului lui Ferdinand ca rege.

1.3.3. Războiul suedez (1631-1635)

Un redutabil adversar pentru Imperiu se pregătea să intre în luptă. Regele Suediei, Gustav Adolf, care dorea să extindă granițele statului său cât mai mult posibil în spațiul Europei de nord, dar și să apere lutheranismul, a decis să intervină la rândul său în afacerea germană. În iulie 1630, cu acordul ducelui de Pomerania, el se instalează la Stettin care îi va servi ca bază de plecare. În urma unor negocieri, regele suedez obține din partea Franței, în schimbul intervenției sale și a promisiunii de a respecta cultul catolic, o subsidie anuală de un milion de livre. În fine, urmare a cuceririi Magdebourgului de către Tilly la 20 mai 1631, el primește sprijinul tuturor principatelor protestante, în frunte cu Saxa și Brandenburg. Campania lui Gustav Adolf din Germania (iunie 1631 – noiembrie 1632) a fost marcată prin strălucitoare succese. El a zdrobit la Breitenfeld, lângă Leipzig, la 17 septembrie 1631, trupele imperiale conduse de către Tilly, apoi s-a îndreptat spre țările catolice ale Germaniei rhenane și a intrat în Mainz la 23 decembrie. Aici a fost organizată o administrație provizorie, i-a izgonit pe episcop și pe marii prelați, a dat voie soldaților să jefuiască bisericile, suscitând în acest fel protestele Franței³⁸. Din precauție, Richelieu, incapabil de a controla urgia pe care a declanșat-o asupra Germaniei, a ocupat

³⁷ *Ibidem*, p. 117

³⁸ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 115

ducatul de Lorena. În primăvara lui 1632, Gustav Adolf a urcat pe valea Rhinului, a pătruns în Bavaria, trecând Dunărea și forțând pasul Lech, obținând în aprilie deschiderea drumului spre München (ocupat în luna mai) și de aici spre Viena. În noile condiții Wallenstein este rechemat, acesta concediază vechiul comandament al armatei imperiale, dar și direcția de război a Imperiului. Cu o armată de mai bine de 60.000 de soldați Wallenstein a atacat direct armata suedeză. Cele două armate însă s-au tot tachinat, studiindu-se timp de două luni, trecând practic din Bavaria în Saxa. Electoratul era devastat de ambele tabere. Bătălia decisivă dintre cele două armate, suedeză și imperială, s-a dat la Lützen, aproape de Leipzig, la 6 noiembrie 1632, și a adus o mare victorie pentru suedezi, victorie însă îndoliată de moartea regelui suedez, ucis în timpul luptelor³⁹. Franța a primit cu ușurare noua înfrângerea lui Wallenstein, dar și moartea regelui suedez. Parisul încerca acum să profite el de pe urma noii situații. S-a dovedit însă că aceia care au profitat cei mai mult de pe urma dispariției premature a lui Gustav Adolf au fost tocmai Habsburgii, cum era de altfel de așteptat. Ca urmare, în cursul anului 1633, coaliția protestantă condusă de către suedezi se dizolva puțin câte puțin, în pofida eforturilor diplomatice franceze.

Pentru Ferdinand al II-lea un nou pericol se năștea, acesta era chiar Wallenstein. Acesta a purtat negocieri secrete, nu străine de diplomația lui Richelieu, pentru a crea un principat independent al Boemiei. El însă a fost trădat de către un ofițer al său italian, Ottavio Piccolomini, iar pe 25 februarie 1634 Wallenstein a fost asasinat⁴⁰. A fost un eșec al diplomației franceze, în frunte cu Richelieu. Câteva luni mai târziu, trupele imperiale au învins armatele suedeze la Nördlingen, pe 6 septembrie 1634, ceea ce l-a determinat pe electorul de Saxa să semneze un armistițiu cu imperialii la Pirna (24 noiembrie 1634)⁴¹. Cele două părți s-au înțeles în privința menținerii păcii de la Augsburg, au făcut un

³⁹ François Lebrun, *op. cit.*, p. 117

⁴⁰ *Ibidem*, p. 118

⁴¹ Această pace preliminară a fost confirmată la Praga, la 30 mai 1635.

compromis cu privire la legea de restituire și au ajuns la un acord privind amnistia generală și dizolvarea ligilor. Toți principii germani sunt invitați să adere la această pace, ceea ce s-a și întâmplat. În câteva luni cei mai mulți dintre ei au renunțat la război, între ei aflându-se și electorul de Brandenburg⁴². Coaliția dintre Saxa, Brandenburg și Suedia a fost dislocată. Pentru serviciile sale aduse Saxa a primit Lusacia, iar împăratul a renunțat la edictul de restituire. Suedia rămânea singură. Început la Praga, acest război intern al germanilor era pe cale de a se sfârși tot la Praga, unde a fost semnată pacea pe 30 mai 1635⁴³. În același timp, Madridul era tot mai hotărât să continue războiul împotriva Provinciilor Unite și să reinstaleze pozițiile spaniole în zona rhenană. La Paris aceste succese ale imperialilor, coroborate cu ofensiva spaniolă, echivalau cu un dezastru diplomatic. Singura opțiune era intrarea Franței în războiul împotriva Habsburgilor. La începutul anului 1635, ea a semnat tratate de alianță cu Provinciile Unite, cu Suedia și cu Savoia, dar s-a asigurat și de sprijinul trupelor lui Bernard de Saxa-Weimar, vechi aliat al lui Gustav Adolf. În fine, după un lung război diplomatic, pe 19 mai 1635, regele francez declară oficial război regelui Spaniei (anul următor împăratul declară război lui Ludovic al XIII-lea).

1.3.4. Războiul francez (1635-1648)

Războiul începe nu prea bine pentru Franța, a cărei situații financiare nu era atunci foarte strălucită și a cărei armate era prost echipată, prost antrenată și prost comandată. Spaniolii au atacat în 1636 din două părți: în Picardia, unde cucerirea localității Corbia, pe Somme, la 7 august, a permis cavalerilor spanioli să înainteze până la Pontoise, semănând panică în capitala franceză; în Bourgogne, unde trupele imperiale cantonate inițial la Franche-Comté și-au instalat reședința, chiar înainte de Saint-Jean-de-Lorsne, în octombrie.

⁴² François Lebrun, *op. cit.*, p. 118

⁴³ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 115

În două cazuri pericolul pentru francezi este îndepărtat: Corbia este recucerită, iar la Saint-Jean-de-Lorsne trupele franceze au rezistat asediului. În cursul următorilor ani Franța și aliații săi au reușit importante victorii pe diferite teatre de operațiuni: în Alsacia, mai multe orașe s-au pus voluntar sub protecția lui Ludovic al XIII-lea și al lui Bernard de Saxa-Weimar, solid instalați în câmpiile alsaciene, francezii au trecut Rhinul în 1638 și au capturat localitatea Brisach; moartea lui Bernard de Saxa-Weimar, în 1638, a permis francezilor să răscumpere armata acestuia, dar și să i-a sub administrație proprie Brisach și cea mai mare parte a orașelor alsaciene. În Țările de Jos, grație alianței cu olandezii care rețineau o parte a trupelor spaniole, francezii au intrat în Artois și au pus stăpânire pe Arras (august 1640), în Roussillon, Perpignan este reluat după un lung asediu (1642), în același timp în Peninsula Iberică Richelieu a exploatat abil secesiunea Portugaliei și revolta catalană din 1640, semnând un tratat de alianță cu Portugalia și trimițând o armată în Catalonia care îl proclamă pe Ludovic al XIII-lea conte de Barcelona (februarie 1641). În Germania, Ferdinand al III-lea, care l-a succedat pe tatăl său în 1637, trebuia să facă față trupelor suedeze care invadaseră Silezia și Boemia.

Nici moartea lui Richelieu (4 decembrie 1642), nici căderea în dizgrație a lui Olivares⁴⁴ (ianuarie 1643) și nici moartea lui Ludovic al XIII-lea (14 mai 1643) nu a putut opri mersul războiului. Spaniolii au încercat să profite de moartea lui Richelieu lansând o nouă ofensivă pe direcția capitalei franceze. La 19 mai, Francisco de Melo și bătrânul conte Fuertès, în fruntea unei armate de 28.000 de soldați a fost pe punctul de a invada Champagne. Aceștia au fost însă învinși de tânărul duce Enghien în bătălia de la Racoi, punând

⁴⁴ Regele spaniol Filip al IV-lea (1621-1665) când a ajuns la putere în 1621 a lăsat guvernarea ducelui Olivares. Instruit, energic, laborios, acesta încearcă în primul rând să lupte împotriva corupției din domnia precedentă. Scopul său era mare: strânge sub egida catolicismului, interesele Habsburgilor din Austria și Spania. Dar dorința de a face acest lucru, retrăgând astfel privilegiile regatelor asociate din peninsula Iberică, i-a ruinat creditul și nevoit fiind apoi să demisioneze (1643).

capăt invincibilității *tercios* și anunțând preponderența militară franceză⁴⁵.

Mazarin, succesorul lui Richelieu nu a schimbat mult politica franceză privitoare la spațiul german. Enghien, devenit principe de Condé, și Turenne, mezinul casei de Bouillon, au raportat victorii importante în iunie 1644, la Fribourg, apoi la Nördlingen la 3 august 1645. Aceste victorii au fost asociate cu importante acțiuni militare ale suedezilor în Germania de nord și în Boemia. În 1646, Turenne și suedezii invadând Bavaria au atacat împreună armata ducelui care a fost nevoit să accepte semnarea unui armistițiu (martie 1647)⁴⁶. Asta însă nu l-a împiedicat pe ducele bavarez să reia ostilitățile câteva luni mai târziu, ceea ce a condus la o nouă invazie franco-suedeză în Bavaria.

Învingători la Zusmarshausen, lângă Augsburg, la 17 mai 1648, francezii s-au orientat spre Viena, în același timp suedezii invadaseră Boemia și intraseră în Praga. În noile condiții imperialii nu puteau decât să accepte pacea. Semnată pe 24 octombrie 1648, în Westfalia, ea a avut darul de a stopa această ofensivă concentrată asupra capitalei austriece.

În toată această perioadă războiul cu Spania a continuat pe diferite teatre de operațiuni. În Catalonia și în Italia unde o revoltă a Neapolelui a dat prilej lui Mazarin de a interveni, francezii nu au raportat succese decisive. Pe de altă parte, cât privește frontul din Țările de Jos, Condé a reușit o serie de ofensive victorioase în Flandra maritimă (1645-1647); în 1648, în pofida semnării de către olandezi a unei păci separate, el a învins la Lens, pe 20 august, o armată spaniolă superioară numeric. Pacea westfalică a pus capăt, cel puțin aparent, și acestui conflict.

1.4. Nașterea unei noi Europe: Tratatul de la Westfalia

Ideea unui congres european a fost formulată încă din 1636 de către Veneția, care a propus, fără succes, mediația sa. Ea a fost

⁴⁵ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 116

⁴⁶ François Lebrun, *op. cit.*, p. 119

reluată în 1637 de către papă, dar acesta a refuzat să primească la Roma delegațiile oficiale ale ereticilor.

După lungi tergiversări, după atâtea speranțe și decepții suferite de către populația întregului continent, în special cea a Europei centrale, „nefericitul război” s-a încheiat. Diplomați din toată Europa, cu o încetineală calculată, și împotriva simțămintelor proprii, aveau să se îndrepte spre Westfalia, pentru a se întâlni la Münster și Osnabrück. Reședințe episcopale, cele două orașe fuseseră alese de comun acord de către beligeranți pentru a găzdui tratativele de pace. Cele două orașe westfalice se găsesc în partea de nord-vest a Imperiului, în inima unei bogate zone agricole, care a avut șansa de a fi relativ ferită de război⁴⁷. De altfel, motivul neutralității lor a fost și cel care a condus la nominalizarea lor pentru găzduirea tratativelor de pace.

Negocierea în orașele westfalice a fost acceptată de către împărat încă din 1641, Franța și Suedia, n-au avut decât în 1644 un proiect pentru deschiderea conferințelor de pace. La Münster s-au reunit, sub medierea unui nunțiu papal, reprezentanții împăratului, ai principatelor și orașelor Imperiului, al regelui Spaniei, reprezentanții regelui Franței, ai Provinciilor Unite, ai cantoanelor elvețiene și a mai multor orașe italiene. La Osnabrück erau dezbătute raporturile dintre Suedia și Imperiu. Semnarea unei păci separate între Spania și Provinciile Unite, în ianuarie 1648, a avut darul de a grăbi negocierile, dar și acela de a-le complica. Spania recunoștea independența și acorda avantaje comerciale și teritoriale olandezilor⁴⁸. Spania acum se putea concentra împotriva Franței. Imperiul nu a putut însă să continue războiul iar Madridul a rămas singur în luptă.

Deschiderea unei duble negocieri a fost determinată de succesele militare ale Franței, dar și ale Suediei (nu trebuie să uităm faptul că operațiunile militare au continuat pe toată perioada negocierilor, sistându-se doar atunci când aceste negocieri au fost finalizate – de aici și dorința fiecărui stat de a negocia pentru el, asta

⁴⁷ Henry Bogdan, *op. cit.*, p. 246

⁴⁸ François Lebrun, *op. cit.*, p. 120

cu atât mai mult cu cât fiecare înregistrase importante victorii în ultima perioadă a conflictului, iar aceste succese nu trebuiau „împărțite” nici măcar cu un aliat), apoi de lipsa unei dorințe sincere de a trata împreună⁴⁹, și nu în ultimul rând de multitudinea și complexitatea problemelor ce trebuiau dezbătute. Drumul ce leagă cele două orașe, lung de aproximativ 60 km, a devenit axa principală a diplomației continentale. Un scriitor german Günter Grass, descria în 1647 câteva aspecte din realitatea de atunci (văzută de el!): „De mai bine de trei ani de când au început negocierile de pace, drumul de la Osnabrück la Münster, prin Telgte, vedea trecând un număr foarte mare de trăsurile de lux și curieri călare ce transportau în ambele sensuri o dezordine care mărește arhivele: petiții, memorii, scrisori de banale intrigi, invitații la festivități și rapoarte de spionaj...”⁵⁰.

Congresul a adus în cele două orașe câteva mii de persoane, cărora trebuia să li se asigure hrana și cazarea pe toată perioada desfășurării negocierilor. Numai delegația franceză a numărat mai mult de 200 de persoane, dintre care doar câțiva erau diplomați, restul erau doar servitori, diverși însoțitori, secretari, juriști, interpreți, și evident familiile lor. Putem spune că, practic, toate statele europene au fost prezente la Congres, de la mic la mare, cu câteva excepții, între care cele mai importante erau Anglia, Rusia și Imperiul Otoman⁵¹. Pentru a asigura comunicarea dintre negociatori și autoritățile pe care le reprezintă (guvernele trebuiau să fie la

⁴⁹ Fiecare dintre cele două mari învingătoare gândindu-se la propriile „afaceri”, pe care celălalt nu trebuia să le cunoască. Pe de altă parte, nici Imperiul nu s-a arătat foarte mult interesat în a purta negocieri comune, trebuind să facă față într-o astfel de situație unei comune ofensive diplomatice. Credem că Imperiul miza și pe faptul că în aceste condiții putea să reziste mai mult, cel puțin în fața unuia dintre partenerii de dialog.

⁵⁰ Günter Grass, *Une recontre en Westphalie*, ediția franceză, Paris, 1981, p. 19

⁵¹ R. Musnier, *les XVIe et XVIIe siècles*, în *Histoire générale des civilisations*, Paris, 1954, p. 269

curent și să-și de acordul asupra fiecărui compromis)⁵², un adevărat serviciu poștal a fost pus în funcțiune (să nu uităm, așa cum am mai spus-o, că în toată această perioadă operațiunile militare erau în plină desfășurare).

Fără nici o îndoială, dincolo de condițiile în care aceste negocieri s-au desfășurat, pacea westfalică a readus ordinea în Europa, fiind pentru aceasta o veritabilă *Constitutio Westfalica*. Ea consacră irevocabil sfârșitul concepțiilor creștine medievale⁵³. Este drept că principiile westfalice nu au ajuns decât peste mult timp și prin intermediul altor mijloace, în unele state ale continentului. Cu toate acestea, era conflictelor armate religioase s-a încheiat⁵⁴.

„Tratatul de la Westfalia constituie piatra unghiulară pe care se va construi Europa timp de un secol și jumătate”⁵⁵. Este prima pace cu adevărat europeană, constituind „basis et fundamentul mutuae amicitiae et tranquillitas” în relațiile dintre statele europene și după anul 1648⁵⁶. Ea are rolul de a discuta și de a rediscuta echilibrul european, având menirea de a deschide în Europa o nouă eră. Prin clauzele referitoare la obligațiile unei puteri europene în timp de război sau cele referitoare la libertatea de navigație în scopuri comerciale pe unele fluvii, ca Rhin, pacea westfalică are o valoare generală. Pentru spațiul german, în particular, pacea westfalică este concluzia revoluției religioase începută în secolul al XVI-lea. Ea a servit ca bază pentru constituția Imperiului pe toată durata cât acesta a mai existat, un secol și jumătate⁵⁷.

⁵² Trebuie avut în vedere faptul că din momentul trimiterii unei corespondențe, până la primire răspunsului negocierile intrau într-o perioadă de tergiversare. Un răspuns de la Paris trebuia așteptat 10-12 zile, o lună și trei săptămâni de la Stockholm și aproximativ o lună de la Madrid (G. Parker, *op. cit.*, p. 268)

⁵³ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 117

⁵⁴ Jacques Droz, *Histoire diplomatique de 1648 a 1919*, Paris, 1959, p. 8

⁵⁵ Georges Livet, *L'équilibre européen de la fin du XVe à la fin du XVIIIe siècle*, Paris, 1976, p. 89

⁵⁶ Klaus Malettke, *Les traités de Westphalie*, în *L'ordre européen du XVIe au XXe siècle*, volum coordonat de Jean Bérenger și Georges-Henri Soutou, Paris, 1998, p. 52

⁵⁷ Georges Pagès, *op. cit.*, p. 244

Pe ansamblu, textul tratatului consacră eșecul ambițiilor Habsburgilor de la Viena și victoria politicii franceze. În fine, tratatul impus lui Ferdinand al III-lea a menținut diviziunea religioasă și slăbirea autorității imperiale.

1.4.1. Dimensiunea politică. Din punct de vedere politic, nimic nu a fost schimbat în aparență în statutul Sfântului Imperiu. Găsim și după această dată aceleași elemente de dinaintea Războiului de Treizeci de Ani: un Imperiu, în jur de 350 de state⁵⁸, o Dietă divizată în trei colegii, cu preponderența Colegiului Electorilor. În structurile Imperiului existau 8 electorate, 69 de principate ecleziastice, 60 de orașe libere și multe principate laice⁵⁹. În tot acest timp un fapt nou își găsește consacrarea: independența aproape totală a principilor⁶⁰, care se bucurau în interior de „superioritate teritorială” (art. 64 și 65) atât în chestiunile ecleziastice, cât și politice. În ceea ce privește politica externă ei au dreptul de a încheia între ei, dar și cu puteri străine tratate în interesul lor propriu, sub singura rezervă că nu se îndreptau împotriva Imperiului. Concretizarea acestor principii, a „libertăților germanice”, a condus la realizarea unei Germanii noi, mai divizată și mai puțin unificată ca niciodată până atunci. Conform definiției lui S. Pudendorf, această nouă structură politică era „Un corp de stat care nu corespundea nici unei reguli și care semăna cu un monstru”⁶¹. În ecuația politică, Dietei îi era acordat un fel de putere constituțională, limitând autoritatea împăratului, aceasta putea lua o hotărâre însă doar cu unanimitate, era clar că aici se făcea loc și împăratului. Privit dintr-un alt punct de vedere raporturile dintre împărat și Dietă au rămas aceleași, chiar dacă Dietei îi erau conferite atribuții sporite, aceasta se putea reuni doar atunci când împăratul o

⁵⁸ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 9

⁵⁹ M. Vénard, *Les Débuts du monde moderne*, Paris, 1967, vol. V, p. 548

⁶⁰ Această independență era însă o realitate cu care principii se obișnuiseră deja în perioada războiului.

⁶¹ Apud Jacques Droz, *op. cit.*, p. 9

convoca⁶². Apoi împăratul era cel care promulga hotărârile Dietei, el însă nu putea impune Dietei să rediscute o rezoluție a sa pe care aceasta nu o votase. Demnitatea imperială devine aproape ereditară, Electorii acceptă ca pe o cutumă această realitatea. Este drept că această ereditate, cu timpul se va răsfrânge tot mai mult doar asupra posesiunilor sale ereditare. Casa de Habsburg are încă imaginea de apărător al lumii germane în fața pericolului otoman. Cu toate acestea două mari puteri străine penetrează Imperiul, inclusiv prin influența lor politică, Franța pe Rhin, iar Suedia prin Marea Baltică⁶³.

Cât privește programul de lucru al Dietei acesta era aproape nedefinit (art. 8 al tratatului de la Osnabrück), ea putea să voteze legi care se perpetuau în timp. La început ea trebuia să analizeze ceea ce se votase înainte, să decidă ce putea să rămână valid, iar apoi să creeze un cadru legislativ pentru întregul Imperiu. Dieta trebuia să voteze, de exemplu, contribuțiile fiecărui stat, fiecărui principat, pentru întreținerea armatei imperiale, iar această lege se perpetua până la o eventuală nouă reglementare. Dieta primea astfel dreptul nu doar să voteze legi, ci și un soi de putere constituțională. Un alt articol din tratatul de la Osnabrück (art. 5), proteja Dieta în fața grupurilor minoritare, dar și grupurile minoritare din Dietă erau protejate. Deciziile trebuiau să se ia în unanimitate. Era astfel evitată o ruptură a Dietei⁶⁴. Era clar pentru toată lumea că o astfel de măsură îngreuna activitatea Dietei, făcând-o aproape imposibilă. Raționamentul a fost acela că reprezentanții din Dietă, conlucrând și cunoscând această procedură, puteau să dezvolte relații amicale, să fie astfel mai înțelegători, iar de aici se puteau naște compromisuri folositoare interesului general. „În problemele religioase, preciza articolul menționat, și în toate celelalte afaceri unde Dieta nu putea să fie considerată un corp unic, ... litigiile nu se puteau rezolva decât printr-o învoială amiabilă, fără a se ține cont de pluralitatea

⁶² Georges Pagès, *op. cit.*, p. 245

⁶³ Henry Bogdan, *op. cit.*, p. 264

⁶⁴ A se vedea în acest sens ce s-a întâmplat înaintea revoltei din Boemia, când „aripa” poloneză a dus la o astfel de ruptură.

voturilor”⁶⁵. Se recunoștea astfel necesitatea ajungerii la un compromis, prin votul unanim, nu doar în problemele religioase ci și în altele ce nu întruneau consens în Dietă.

Privită în ansamblu, pacea westfalică conservă, cu mici rectificări, raportul de forțe politice existent înaintea războiului. Frederic al V-lea reprimește demnitatea electorală și Palatinatul rhenan, în același timp ducele bavarez conservă titlul său de elector și Palatinatul de Sus; electorii protestanți sunt trei împotriva a cinci catolici⁶⁶; Brandenburg a primit episcopiile secularizate de Kammin, Halberstadt și Minden, cea mai mare parte a Pomeraniei și promisiunea de a avea arhiepiscopia de Magdebourg⁶⁷.

1.4.2. Dimensiunea religioasă. Putem spune că la baza acestui război a stat modalitatea diferită de interpretare a păcii de la Augsburg (1555). Atât catolicii, cât și protestanții își aveau propria lor versiune. Plecând de la aceste neajunsuri, pacea westfalică trebuia să rezolve chestiunea religioasă așa încât să mulțumească toate părțile interesate. Pacea de Augsburg era clar depășită de noile realități religioase. *Edictul de restituire*, al lui Ferdinand al II-lea din 1629, care s-a vrut a fi o actualizare a înțelegerii cu protestanții nu putea să fie acceptat de aceștia din urmă.

Marea noutate a păcii westfalice, în materie religioasă, a fost primirea de către calvini a acelorași drepturi de care se bucurau și luteranii. Calvinii acum beneficiau de libertate confesională și de un statut legal în principatele protestante ale Imperiului⁶⁸. Această libertate religioasă trebuie înțeleasă în conformitate cu una din dispozițiile esențiale ale tratatului, care acorda principelui *dreptul de a alege confesiunea* care îi convenea și de a organiza Biserica așa cum dorea. În fiecare stat se afla o singură Biserică, după cum exista

⁶⁵ Georges Pagès, *op. cit.*, p. 245

⁶⁶ Această „majorare” de la doi la trei a electorilor protestanți l-a făcut pe papa Inocențiu al X-lea să condamne aceste tratate de pace.

⁶⁷ François Lebrun, *op. cit.*, p. 120

⁶⁸ Henry Bogdan, *op. cit.*, p. 265

doar un singur principe⁶⁹. Era de departe clar că acest principiu nu era unul al libertății religioase decât într-o foarte mică măsură. A fost însă începutul unui compromis. Acum măcar principele, „sfătuit” din interior, putea să aleagă religia pentru supușii săi. Acest compromis a fost suficient însă, pentru a slăbi Imperiul, acum mai divizat. Micile principate protestante, nu aveau interes să se alăture, de exemplu, împăratului în lupta sa cu turcii, nefiind împinși de o cauză comună, aceea a Romanilor, dar nici nu puteau fi controlați de către un Imperiu unitar, inclusiv religios.

Pe de altă parte, în multe principate s-a adoptat o atitudine de toleranță religioasă, simbol al apariției unui spirit nou „luminat”. În acest sens, Electorul de Brandenburg, de exemplu, respecta dreptul și libertatea religioasă atât a protestanților (luterani sau calvini), cât și a catolicilor⁷⁰. În Ungaria habsburgică, și în Principatul Transilvaniei libertatea religioasă era garantată pentru toate confesiunile⁷¹. În general în statele ereditare singura confesiune acceptată a fost cea catolică, asta însă nu însemna inexistența unor mici grupuri de protestanți, în special în regiunile mai izolate precum Carintia și Salzkammergut, dar și în Moravia orientală⁷².

Ceva mai complicată a fost problema secularizărilor averilor bisericesti făcute de către principii protestanți. O astfel de secularizare nu acceptau catolicii, protestanții nici nu doreau să discute despre o restituire a acestor averi. Tratatul de la Osnabrück a încercat să găsească o soluție la această problemă. Dată de referință pentru rezolvarea acesteia a fost hotărâtă 1 ianuarie 1624. Principii protestanți (nu se bucurau de aceeași reglementare ca și cei catolici),

⁶⁹ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 10

⁷⁰ Henry Bogdan, *op. cit.*, p. 265

⁷¹ Este drept că doar religiile recepte (romano-catolicismul, calvinismul, luteranismul și unitarianismul) se bucurau de garantarea acestor drepturi, iar ortodocșii erau considerați doar „tolerați”. Acest statut acordat ortodocșilor, de altfel de secole întregi, nu interzicea existența acestora, nu îi scotea în afara legii.

⁷² Eric Zöllner, *Histoire de l'Autriche des origines à nos jours*, Ronne, 1965, p. 219

care înainte de această dată au deținut bunuri ce aparținuseră Bisericii (Romano-Catolice evident), puteau să le păstreze. În schimb, secularizările făcute după această dată trebuiau restituite. Toate secularizările făcute înainte de această dată erau deci confirmate deținătorilor lor din momentul 1648. Pentru principii protestanți era un real câștig în comparație cu *Edictul de restituire*, al lui Ferdinand al II-lea din 1629, care fixase această dată pentru anul 1552. Pe de altă parte, la Praga în 1635, dată de referință fusese stabilit însă anul 1627⁷³.

În ansamblu, tratatul de la Westfalia a acordat protestanților un statut mai favorabil decât toate dispozițiile legislative anterioare. Principii, în statele lor, aveau dreptul de a acorda libertate religioasă sau nu, având dreptul de a crea cadrul legislativ intern în acest sens. La nivelul Dietei Imperiale, pentru a evita provocarea unor discuții care să degenereze în conflicte religioase, fiecare Colegiu al Dietei se putea împărți în două: *corpus evangelicorum* și *corpus catholicorum*. Se delibera și se vota separat, iar apoi se căuta un compromis necesar votului unanim.

Dispozițiile religioase ale tratatului westfalian au provocat protestele papei Inocențiu al X-lea, care a condamnat formularea tratatului. Dar aceasta nu i-a împiedicat pe principii catolici și pe împărat să semneze pacea, în ciuda presiunilor Spaniei, care era încă în război cu Franța.

1.4.3. Dimensiunea teritorială. *Pax westfalica* a fost prima remaniere profundă a frontierelor geopolitice ale Europei centrale, de care nu au beneficiat numai Franța și Suedia, ci și numeroase principate din Imperiu. Suedia, din 1631, și Franța, din 1635, au fost angajate într-un lung și costisitor război cu Imperiul, amândouă, prin pacea westfalică, au obținut consistente avantaje teritoriale.

Franța a obținut aproape tot ceea ce a cerut Mazarin prin vocea reprezentanților săi la Münster. Și, totodată, a obținut oficializarea achizițiilor anterioare. Trei episcopate, Metz, Toul și Verdun, erau administrate de către Franța din 1552, acum au fost

⁷³ Henry Bogdan, *op. cit.*, p. 266

recunoscute de către împărat ca parte integrantă a regatului francez (art. 44), dar care continuau să depindă spiritual de arhiepiscopia de Trèves⁷⁴. În al doilea rând, Franța a obținut satisfacții asupra celor mai multe dintre revendicările sale din zona rhenană. Într-o notă remisă la Trauttmansdorf (7 ianuarie 1646), plenipotențiarul francez reclama Alsacia de Sus și cea de Jos, Sundgau și Brisgau, Brisach și Philippebourg, și de asemenea încă patru orașe forestiere de pe Rhin. Aceste cerințe au fost satisfăcute în mare parte. În cazul Alsaciei și Brisach a existat și opțiunea ca ele să aparțină regelui francez, dar să nu fie integrate în regatul francez, rămânând în structurile Imperiului, ceea ce-i dădea posibilitatea regelui francez să fie reprezentat în Dietă și să participe direct în afacerile Imperiului. Acest punct de vedere nu a fost acceptat însă de către reprezentantul guvernului francez, care dorea nu doar proprietatea asupra acestor teritorii ci și integrarea lor în regatul francez. În orice caz, în problema alsaciană tratatul de la Münster nu a fost foarte clar, lăsând loc unor ambiguități. Asta în ciuda precizării făcute în articolele 73 și 74 cu privire la suveranitatea regelui francez asupra teritoriilor cedate. Casa de Austria a cedat regelui Franței posesiunile sale din Sundgau și Alsacia de Sus; ea a cedat de asemenea „toate drepturile, proprietățile, domeniile, posesiunile și jurisdicția care până aici i-au aparținut atât Imperiului și Casei de Austria, pământurile Alsaciei de Jos și de Sus și prefectura provincială a zece orașe imperiale situate în Alsacia”⁷⁵. Casa de Austria a abandonat de asemenea și intenția de a păstra Brisach (art. 73), una din „porțile Germaniei”. Din Alsacia doar Strasbourg, care a rămas oraș liber în cuprinsul Imperiului, și republica Mulhouse, asociată cantoanelor elvețiene, nu au ajuns în posesiunea regelui francez⁷⁶. De altfel, asupra acestei chestiuni se revine și în articolul 89, unde sunt enumerate o listă de teritorii ce intrau imediat sub suveranitatea regelui francez (așa cum ele fuseseră înainte ale Habsburgilor), între care și cele zece orașe din prefectura Haguenau

⁷⁴ *Ibidem*, p. 255

⁷⁵ *Ibidem*

⁷⁶ François Lebrun, *op. cit.*, p. 120

(Haguenau, Wissembourg, Colmar, Selestat, Obernai, Rosheim, Kaisersberg, Münster, Turckheim și Landau), un număr însemnat de domenii ecleziastice (Lure, Murbach, Andlan, Münster, Turckheim, Landau) și laice (Petite-Pierre, Hanau, Obesrstein și Fleckenstein)⁷⁷. Nicăieri însă nu se spunea că aceste teritorii ar fi intrat în posesiunea regatului francez sau ar fi ieșit de sub jurisdicția Imperiului. Textul tratatului lăsa astfel loc diverselor interpretări. În aceste teritorii, ce intrau în posesia regelui francez (sau a statului francez) locuiau atât catolici, cât și protestanți (în Alsacia două treimi din populație erau catolici).

Rămânea chestiunea unei alte „porți ale Germaniei”, Philippsbourg, deținută de către francezi încă din 1644. Tratatul a autorizat menținerea unei garnizoane constituite dintr-un „număr convenabil de soldați”, dar care nu putea interveni în problemele vecinilor⁷⁸. Apartenența politică a Philippsbourgului la episcopia de Spire nu a fost însă pusă în discuție. Un alt litigiu teritorial dintre Franța și Imperiu a fost cel referitor la Lorena. Acest teritoriu fusese ocupat de francezi însă tratatul nu a reușit să rezolve chestiunea posesiei acestui teritoriu, urmând ca ulterior să se organizeze un arbitraj în această direcție. Se aștepta în acest sens și deznodământul conflictului franco-spaniol.

Prin textul tratatului de la Münster regele francez are obligația, ca în teritoriile obținute, să conserve „religia catolică așa cum ea fusese menținută sub principii de Austria” (art. 75). Protestanților, prin textul tratatului de la Osnabrück, articolul 47, li s-a garantat libera practică a cultului.

Suedia, mai mult chiar decât Franța, a beneficiat și ea de pe urma retrăsării frontierelor europene. Tratatul de la Osnabrück a atribuit o mare parte din teritoriile cucerite de către Gustav Adolf⁷⁹, acestea fiind: Pomerania occidentală situată la vest de Oder, precum și insulele Rügen, Usedom și Wolin, dar și orașul Stettin și

⁷⁷ G. Livet, *Histoire d'Alsace*, volum colectiv coordonat de Ph. Dollinger, Toulouse, 1970, p. 276-277

⁷⁸ H. Sacchi, *La Guerre de Trente Ans*, vol. III, Paris, 1991, p. 478

⁷⁹ Henry Bogdan, *op. cit.*, p. 259

dependințele sale, apoi Fricheshaff și un important număr de domenii senioriale situate pe partea dreaptă a Oderului, obținând de asemenea întregul control asupra gurilor acestui fluviu. Acestor teritorii li se adaugă drepturile pe care le are ducele de Pomerania asupra unei părți din episcopia de Kammin. Suedia obține apoi portul și orașul hanseatic Wismar, precum și teritoriul dintre Neuenkloster și Poel, cândva proprietatea ducelui de Mecklembourg. Mai la vest, Suedia a obținut episcopia de Verden, arhiepiscopia și ducatul de Bremen, cu excepția orașului Bremen, devenit oraș liber în cadrul Imperiului, precum și drepturile vechii arhiepiscopii de Bremen asupra episcopiei de Hamburg. Regele suedez a intrat și în posesia unui mic oraș alsacian, Benfeld.

Toate aceste teritorii, devenite posesiuni ale suveranilor suedezi, nu sunt incluse în statul suedez, ele rămânând fiefuri, feude ale suveranului. În noua lui calitate, de membru al Sfântului Imperiu, el putea să trimită reprezentanți în Dietă⁸⁰. Pacea de la Westfalia a fost primul mare succes diplomatic suedez. Suedia domina acum, cel puțin aparent, întreaga Mare Baltică, iar în calitate de membru al Imperiului devenea principalul apărător al protestanților, ceea ce îi va conferi o poziție deosebită printre principii protestanți din Imperiu.

În afară de cele două state, beneficiari ai retrăsării frontierelor au fost și câțiva principii germani. Frederic al V-lea reprimește demnitatea electorală și Palatinatul de Jos, în același timp ducele bavarez conservă titlul său de elector și i se confirmă posesiunea asupra Palatinatul de Sus. Brandenburg a primit episcopiile secularizate de Kammin, Halberstadt și Minden, cea mai mare parte a Pomeraniei (partea orientală) și promisiunea de a avea arhiepiscopia de Magdebourg⁸¹.

Ratificarea tratatului s-a făcut foarte rapid. La finele lunii decembrie 1648, împăratul, Franța și Suedia, ratificaseră deja

⁸⁰ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 118

⁸¹ François Lebrun, *op. cit.*, p. 120

tratatul. La 18 ianuarie 1649 a avut loc schimbul oficial al instrucțiunilor de ratificare. Războiul de Treizeci de Ani luase sfârșit. Se ridica acum problema lăsării la vatră a tuturor soldaților ce erau încă prezenți în toate cele patru colțuri ale Imperiului. Pentru a se obține plecarea și dizolvarea acestor armate a trebuit să se negocieze cu fiecare șef și, de asemenea, trebuia plătite indemnizațiile soldaților. La începutul anului 1649, un nou congres s-a deschis la Nürnberg pentru a discuta chestiunea indemnizațiilor datorate soldaților suedezi. O sumă globală de 5 milioane de taleri a fost plătită suedezilor pentru plata soldei și lăsarea la vatră a trupelor. Aplicarea acestei măsuri s-a dovedit însă dificilă, abia la debutul anului 1654 ultimii suedezi au părăsit Imperiul. Spaniolii, care de la începutul războiului s-au stabilit în Frankenthal (Palatinat), nu au părăsit orașul decât în 1653⁸².

2. Ultimele conflicte și pacificarea Europei din anii 1659-1660

Tratatul westfalic, chiar dacă a avut un caracter european nu a reușit să reglementeze toate diferendele existente la data respectivă în Europa: rămânea nesoluționat conflictul franco-spaniol, iar în Marea Baltică se nășteau acum alte conflicte adânc înrădăcinate în trecut. Suedia, în zona baltică, Marele Elector Frederic-Willhelm de Brandenburg, împăratul și – în primul rând și mai cu seamă – Ludovic al XIV-lea au continuat să erodeze ordinea stabilită prin acte agresive.

Conjunctura situației internaționale i-a permis Franței, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, să rupă echilibrul european născut la Westfalia. Principiul *statu quo* în Europa a fost, de altfel, greu de menținut după Westfalia în condițiile în care Congresul westfalian nu a reușit să pună capăt tuturor conflictelor armate de pe continent. Asistăm la conturarea unei perioade de preponderență franceză în spațiul continental european.

⁸² H. Sacchi, *op. cit.*, p. 485

2.1. Sfârșitul războiul franco-spaniol și tratatul Pirineilor (1659)

Tratând separat cu Provinciile Unite, Spania a reușit să schimbe optica și să dea o nouă întorsătură conflictelor sale cu Franța. În ciuda înfrângerilor categorice de la Racoii și Lens, ea a sperat tot timpul că va putea să obțină un mare profit de pe urma dificultăților în care se afla Franța lui Mazarin în timpul Frondei, dar și din specularea spiritului de independență manifestat de către Condé care, în 1652, s-a retras în Țările de Jos⁸³. Nu a fost însă așa, Franța rămânea puternică, atât în interior, cât și în exterior. În condițiile în care într-un război se confruntau două puteri aproape

⁸³ La 29 aprilie 1648, Consilierii Curții, cu ajutorul Camerei de Conturi ai Marelui Consiliu și ai Parlamentului din Paris, au refuzat la unison deciziile lui Mazarin. Mazarin și miniștrii săi erau complet izolați, forțele armate erau implicate în războiul de Treizeci de Ani, ei n-aveau decât o șansă să semneze răsturnarea lor politică. Printr-un decret regal din 18 iulie toate acțiunile ministeriatului au fost revocate: intendenții din provincii rechemați, inovațiile fiscale revocate, impozitele pe veniturile mari suspendate. Peste tot puterea în provincii a trecut din mâinile funcționarilor centrali în mâinile guvernatorilor și magistraților locali. Noul stat modern era pe punctul de a fi înlăturat. Regatul fără administrația centrală, fără taxe, era în poziția de a redeveni un conglomerat de corpuri și comunități libere și autonome.

La 5 februarie 1649, Mazarin încearcă o lovitură de forță, după ce l-a scos din Paris pe micul rege (Ludovic al XIV-lea), dar fără rezultat. Capitala rămânea la dispoziția trupelor lui Condé, eliberate acum de războiul de Treizeci de Ani. În aceste condiții se nasc ambițiile unui prinț popular și glorios, cum era Condé. Aceasta a determinat-o pe Ana de Austria, mama lui Ludovic al XIV-lea să decidă întemnițarea acestuia la Vincennes. Această nefericită decizie a declanșat cea de-a doua Fronde, cea a prinților. Însă, în 1650, în coaliția celor două Fronde, cea a nobilimii de robă și cea a prinților, survin neînțelegeri, făcând să se ajungă la un război civil. Turenne contra lui Condé. Condé va fi în cele din urmă învins, fiind obligat să părăsească Parisul și să se retragă în Țările de Jos, punând astfel capăt celor două Fronde și războiului civil.

Ludovic al XIV-lea, major de un an, reintra în capitala sa la 21 octombrie 1652, urmat în februarie 1653 de Mazarin. Acum existau în Franța toate condițiile pentru a se construi o monarhie absolutistă și centralizată. Ludovic al XIV-lea nu a uitat nimic din toate acestea.

egale ca forță militară rămânea opțiunea găsirii de aliați pentru a crea superioritate. Singura putere occidentală care nu a fost cuprinsă în sistemul de pacificare din 1648 era Anglia, republică din 1649. Aceasta s-a trezit curtată astfel de către ambele state. Cromwell spera să tragă profit de pe urma războiului franco-spaniol. Anglia nu putea să fie favorabilă extinderii franceze din Artois sau din Flandra, apoi Cromwell spera să fie înfrântă Franța, favorabilă Stuartilor. Guvernul englez era însă interesat și de activitatea sa maritimă, iar în 1654, Spania a refuzat libertatea comerțului cu Indiile occidentale. Pentru a forța oarecum situația, Cromwell a trimis o escadră în Antile. Filip al IV-lea, regele spaniol, declară în aceste condiții război Angliei, ceea ce a favorizat apropierea franco-engleză, reglementată prin tratatul din 3 noiembrie 1655, apoi printr-o alianță militară în 13 martie 1657⁸⁴. A fost momentul reintrării Angliei pe scena europeană după o lungă perioadă de conflicte interne (1625-1650), încheiate după un război civil (1642-1649) cu decapitarea regelui și proclamarea Republicii. Prin tratatul cu Franța, Anglia se angaja să contribuie cu o armată de 6.000 de oameni și să intervină cu flota sa împotriva celei spaniole. Câteva săptămâni mai târziu, o armată franco-engleză a pătruns în Flandra asediind fortificațiile de la Dunkerque, fiind sprijinită și de către escadrilele engleze. O armată spaniolă a deblocat locul însă a fost învinsă apoi în bătălia de la Dunes, la 14 iunie 1658. Dunkerque a capitulat câteva zile mai târziu și a fost predat Angliei. Concomitent cu această operațiune din Flandra, flota engleză a întreprins vaste operațiuni în largul Teneriffelor, unde de altfel, înainte de finele anului 1657, a și distrus o mare parte a flotei spaniole. În tot acest timp, Mazarin încerca să obțină sprijin în Germania. Mai mulți principii germani au format în acest sens *Liga Rhinului*, formată mai mult din dorința de a păstra tratatele de la Westfalia și pentru a nu se ajunge iar la un război general. Spania, învinsă și izolată, s-a resemnat, acceptând să trateze cu Franța.

După lungile negocieri eșuate, purtate în iulie 1656 la Madrid între Français Hugues de Lionne și ministrul spaniol don

⁸⁴ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 119

Luis de Haro, discuțiile au fost reluate personal de către Mazarin pe Insula Faisans⁸⁵, situată pe fluviul Bidassoa, care despărțea Franța de Spania. Așa numitul *tratat al Pirineilor* a fost semnat la 7 noiembrie 1659.

Mazarin, cu o deosebită abilitate, nu a utilizat victoria sa pentru a supune și umili puterea spaniolă. Veritabilii adversari ai Franței în Europa rămâneau Habsburgii Austriei, unde Leopold, succesor în 1657 al lui Ferdinand al III-lea, încă nu anunța proiecte ambițioase. Mazarin a preferat să negocieze între Franța și Spania o uniune care să izoleze Viena. În conformitate cu uzanțele diplomatice ale timpului, prințesele puteau să reprezinte un bun liant al unei alianțe. Tânărului rege Ludovic al XIV-lea - îndrăgostit de Maria Mancini, nepoata cardinalului – i s-a aranjat căsătoria cu infanta Maria Tereza, care a renunțat la pretențiile sale asupra coroanei spaniole în schimbul unei zestre de 500.000 de scuzi de aur⁸⁶, sumă de bani pe care Spania nu era capabilă să o plătească, și pe care Mazarin nici nu spera să o primească. În aceste condiții clauza renunțării la tron cădea de la sine.

Această pace a fost favorabilă Franței, care primea Roussillon și Artois, fără Aire și Saint-Omer, câteva așezări din Flandra (Gravelines, Bourgbourg și Saint-Venant), din Hainaut (Landrecies, Le Quesnoy și Avesne) și din Luxemburg (Thionville, Montmédy și Damviller), a mai primit Philippeville și Mariembourg. Tratatul Pirineilor a modificat, în profitul Franței, echilibrul consfințit prin tratatul westfalian. Pe de altă parte, Savoia a recuperat teritoriile pierdute în timpul conflictelor. Charles al IV-lea de Lorena, refugiat în Spania după perioada Frondei, a reprimut ducatul său, mult diminuat în profitul regelui francez, situație cu care nu s-a împăcat însă niciodată. Condé a reintrat în grație după ce s-a supus, devenind guvernator în Bourgogne⁸⁷.

⁸⁵ Insula Fazanilor

⁸⁶ François Lebrun, *op. cit.*, p. 121

⁸⁷ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 18

2.2. Primul Război Nordic și pacea de la Oliva (1660)

Regina Christina a Suediei (1632-1654), fiica lui Gustav Adolf, a ajuns să conducă, după 1648, cea mai mare Suedie din istorie: jumătate din Peninsula Scandinavă, Finlanda, Livonia, Pomerania până la gurile Elbei și Weserului. Visul lui Gustav Adolf de a vedea Marea Baltică ca pe un lac suedez era acum realitate. Convertită în secret la catolicism, regina a abdicat în 1654 în favoarea vărului său Carol al X-lea Gustav (1654-1660). Acest rege a reluat vastele proiecte ale lui Gustav Adolf în Europa continentală, fără însă a avea geniul politic și militar al acestuia. Încă de la început el s-a trezit confruntat cu o profundă criză, generată, pe de o parte, de slăbirea coroanei poloneze unde la un moment se impusese ciudata Republică *Liberum veto*, iar pe de altă parte, de ambițiile tânărului țar Alexis, succesor în 1645 al lui Mihail Romanov⁸⁸. Carol al X-lea a invadat în aceste condiții Polonia în anul 1655, dar aici a avut parte de o puternică rezistență poloneză. De altfel, regele suedez a atacat Polonia fără să aibă obiective și strategii foarte clare. Cu toate acestea, după o fulgerătoare ofensivă, el l-a alungat pe Ioan Cazimir din Varșovia și a impus electorului de Brandenburg, Frederic-Willhelm, tratatul de la Kœnigsberg (17 ianuarie 1656), prin care el înlocuia propria sa suzeranitate asupra Poloniei cu aceea asupra ducatului Prusiei⁸⁹. Imensitatea ambițiilor suedeze a stârnit nemulțumirea mai multor state. Rusia era gata să intervină în Polonia. În aceste condiții, Carol al X-lea a consimțit să plătească scump „alianță” s-a prusacă, oferindu-i lui Frederic-Willhelm, prin tratatul de la Marienburg, patru Palatinat poloneze (25 iunie 1656). Cu toate acestea, el nu a putut să evite coalizarea, împotriva Suediei, a Poloniei, Rusiei, Danemarcei (care dorea să repare pierderile sale din 1645), Provinciile Unite (care căutau o garanție pentru interesele sale comerciale) și curând Brandenburgul, care a obținut din partea regelui polon promisiunea independenței ducatului Prusiei (tratatul de la Vehlau, 24 septembrie 1657)⁹⁰. Războiul putea să înceapă.

⁸⁸ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 121

⁸⁹ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 18

⁹⁰ *Ibidem*; Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 121

Răspunsul lui Carol al X-lea a fost pe măsura provocării. El a obținut în 1658 o foarte rapidă victorie. Suedezii au intrat în Holstein, apoi în Jutland, trecând, cu infanteria și artileria lor, peste brațul mării înghețate de la Micul-Belt, între Jutland și Fionia, și apoi insulă după insulă, prin Lolland, apoi Falster, ajungând în Seeland. Europa era șocată. Danemarca a capitulat, semnând tratatul de la Roskilde (27 februarie 1658). Suedia anexa Scania, Insula Bornholm, provincia norvegiană Trondheim și a obținut independența ducatului Holstein, în favoarea socrului lui Carol al X-lea, Frederic al III-lea⁹¹. Nu era suficient pentru Carol al X-lea, acesta dorea reunirea provinciilor daneze sub coroana suedeză, să realizeze în profitul său unitatea nordică. Renunțând la tratatul de la Roskilde în vara anului 1658, el și-a instalat tabăra înaintea orașului Copenhaga, anunțând că ea va fi distrusă, că Danemarca va fi împărțită în patru departamente, guvernate de către suedezi, iar Norvegia va fi transformată în vice-regat suedez⁹². Capitala daneză a fost însă salvată doar grație intervenției flotei olandeze. Anglia lui Cromwell se pregătea să intervină de partea suedezilor, tratând cu aceștia realizarea unei „cruciade” protestante. Zadarnic însă. Parlamentul englez nu a acceptat intrarea în această alianță. Flota suedeză a fost învinsă la 8 noiembrie 1659, la intrarea în Sund. Bornholm și Scania s-au revoltat, forțele brandenburgheze și cele poloneze s-au reunit cu concursul câtorva imperiali. La 23 februarie 1660 a murit Carol al X-lea ceea ce a grăbit deznodământul. Pacea era acum dorită de toată lumea.

Riksdag a revizuit tratatul de la Roskilde printr-un tratat semnat la Copenhaga care restituia Bornholm și provincia Trondhiem. Mediate de către Mazarin, reglementările generale de la Oliva, semnate pe 3 mai 1660, au menținut acest acord, confirmat și prin pacea secundară de la Kardis între Rusia și Suedia, din iulie 1661. Condițiile onorabile au satisfăcut pe toți adversarii. Suedia împărțea Livonia cu Polonia, care a renunțat la coroana de Vasa și a recunoscut independența Prusiei. Rusia recunoștea oficial controlul

⁹¹ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 121

⁹² *Ibidem*, p. 122

Suediei asupra Ingriei și Careliei (acestea intraseră în stăpânirea statului suedez încă din 1617). Astfel, grație mediației Franței, Suedia își conservă rolul de mare putere în Europa nordică.

Prin tratatele nordice, Franța apare drept apărătorul echilibrului european, consfințindu-se astfel rolul diplomatic preponderent al statului francez, situație ce se va menține până spre sfârșitul domniei lui Ludovic al XIV-lea.

3. Europa și preponderența franceză (1661-1715)

Preponderența franceză a fost consacrată, după cum am mai spus-o, prin semnarea actelor tratatelor westfalice, realitate ușor vizibilă după semnarea tratatului Pirineilor și apoi a celui de la Oliva. Un mare merit în asigurarea acestei preponderențe diplomatice franceze l-a avut ministrul principal Mazarin.

După moartea lui Richelieu (4 decembrie 1642) și a regelui Ludovic al XIII-lea (14 mai 1643), Ana de Austria, devenită regentă în condițiile în care Ludovic al XIV-lea avea doar 5 ani, a decis să-l conserve pe Mazarin în funcția de ministru principal. De origine italiană, aflat în serviciul papei, el a trecut în 1639 în serviciul regelui Franței și al lui Richelieu. Făcut cardinal, fără să fi fost vreodată preot, el a intrat în grațiile reginei, ce se atașase prea mult, spuneau mulți contemporani, de acesta⁹³. Lunga perioadă de război și dificultățile financiare s-au dovedit adesea sarcini foarte grele pentru marele om de stat Mazarin. Trebuind să facă față provocărilor internaționale ale vremii sale, el a fost nevoit să se confrunte și cu o puternică opoziție internă. Această opoziție internă a atins apogeul în perioada Frondei (1648-1653). Proclamat de către parlament „dușman public”, Mazarin părăsește capitala franceză, așa cum a făcut-o și tânărul rege Ludovic al XIV-lea (aceste evenimente l-au marcat profund pe rege, neuitând a „răspunde” prin construirea mai târziu a un stat puternic centralizat). Fronza însă a luat sfârșit, iar regele, împreună cu regenta Ana de Austria, au reintrat în capitală pe

⁹³ Mulți contemporani spuneau că această relație era pecetluită printr-un mariaj secret între cei doi.

21 octombrie 1652, urmași fiind de către Mazarin la 3 februarie 1653.

Tratatul Pirineilor, reintrarea în grație a lui Condé, mariajul lui Ludovic al XIV-lea cu infanta spaniolă sunt ultimele victorii franceze ale lui Mazarin care a murit la 9 martie 1661.

3.1. Preponderența franceză (1661-1684)

În timp ce Suedia, pe durata minoratului lui Carol al XI-lea, a slăbit, ajungând provizoriu să fie doar o putere de rang secundar, Franța lui Ludovic al XIV-lea era mai mult ca niciodată dispusă să-și asigure dominația Europei. Conjunctura îi era tânărului rege francez favorabilă. Franța, regatul cel mai populat de pe continent cu cei 18 milioane de locuitori ai săi, beneficia și de forța economică necesară construirii unui stat puternic. Populația dorea însă pacea.

Pe de altă parte, rivalitățile care existau între nobilime și burghezie au favorizat emergența unei puteri concentrate în mâinile monarhului. Absolutismul părea să răspundă astfel unei necesități europene a Franței. Noțiunea de stat venea să dubleze armătura feudală a monarhiei. Caracterul sacru al persoanei regale, locuitorul lui Dumnezeu, venea să se suprapună peste ambele. După moartea lui Mazarin în 1661, Ludovic al XIV-lea a decis să guverneze singur: regele fiind întruchipare a statului. De aici, concentrarea puterii în mâinile monarhului: el este sursa legii, el este aplicarea legii, el judecă aplicarea legii. Rege prin „voia lui Dumnezeu”, lui Dumnezeu, dar numai lui Dumnezeu, trebuia el să-i dea socoteală.

Regele Soare nu putea tolera nici o umbră. În logica politicii sale străine, nu Franța trebuia să recunoască primatul Europei, ci Europa trebuia să recunoască primatul Franței, inclusiv pe plan militar. În atingerea acestui deziderat el s-a folosit de o diplomatie oficială și de una neoficială care erau coordonate de secretarul de stat pentru afacerile străine, Hugues de Lionne până în 1671, apoi Simon Arnauld de Pomponne (1671-1679), Colbert de Croissy, iar după intrarea, în 1691, în Consiliul Regelui, a fiul acestuia Colbert de Torcy, care a condus acest minister până la sfârșitul domniei lui Ludovic al XIV-lea. Regele dispunea de o armată și de o marină

aflăte la înălțimea ambițiilor sale. Michel Le Tellier și fiul său Louvois au fost artizanii reorganizării armatei franceze. Franța dispunea de o armată națională, permanentă, din ce în ce mai numeroasă: 120.000 de soldați în 1672, mai mult de 200.000 în 1680, înrolați mai mult sau mai puțin voluntar prin sistemul tradițional de racolaj. Louvois a organizat o miliție ce încorpora, în 1702, 380.000 de oameni⁹⁴. Marina regală, număra în 1685 peste 250 de nave de război a căror echipaje erau recrutate prin sistemul „inscripției maritime” organizat în 1673.

În ceea ce privește direcțiile politicii externe, Ludovic al XIV-lea a afirmat în 1662 preeminența coroanei franceze în trei chestiuni de prezență: una cu Spania, alta cu Anglia și a treia cu papa. În 1664, a vrut să-și dispute cu împăratul gloria salvării creștinătății, trimițând un contingent de 6.000 de soldați care au jucat un rol decisiv în victoria de la Saint-Gothard asupra turcilor. În același timp, el a făcut eforturi pentru a rezerva Franței alianța mai multor state europene, în special a Angliei și a Ligii Rhinului, dar și de a izola Spania și Imperiul în perspectiva morții lui Filip al IV-lea și a deschiderii unei complicate succesiuni spaniole – fiul regelui spaniol, născut în 1661, avea o sănătate foarte plâpândă. În 1662, Hugues de Lionne a dezgropat o veche cutumă de drept privat bragand (care era încă în uz în unele părți ale Țărilor de Jos) prin care copiii primei căsătorii (în acest caz Maria-Tereza, nu fratele său vitreg Carol) sunt singurii cărora li se cuvine moștenirea. Acum se putea naște un nou conflict european.

3.1.1. Războiul pentru moștenirile spaniole ale reginei

Putem spune că, în direcția politicii externe, Ludovic al XIV-lea a abandonat în multe privințe tradiția politicii prudente a lui Richelieu și Mazarin. Așa cum am mai precizat, Ludovic al XIV-lea, a construit, într-o primă fază, sistemul său diplomatic în jurul bunei sale relații cu regele englez Carol al II-lea Stuart, recent „restaurat” cu ajutor francez pe tronul englez și ușor de cumpărat cu bani

⁹⁴ François Lebrun, *op. cit.*, p. 180

francezi⁹⁵, a reînnoirii Ligii Rhinului, dar și exploatănd relația matrimonială cu casa regală spaniolă. În fine, acest sistem diplomatic, deosebit de complex, complicat chiar, a fost completat cu o alianță defensivă semnată, în aprilie 1662, cu Provinciile Unite – noul său aliat avea însă nevoie de prietenia franceză în contextul rivalității sale cu Anglia.

Echilibrul european născut prin tratatele din 1659 și 1660, favorabil Franței, a durat până în 1665 (anul morții lui Filip al IV-lea). Pentru Franța importante erau Țările de Jos spaniole. Perspectiva unei noi confruntări, pentru rezolvarea moștenirii spaniole era iminentă.

Sistemul diplomatic francez a fost pus la grea încercare atunci când a fost pus să aleagă dintre Anglia și Provinciile Unite, care au reluat războiul declanșat de conflictele coloniale și economice din America și Africa⁹⁶. Ludovic al XIV-lea era acum obligat să onoreze alianța sa din 1662, alăturându-se olandezilor. Pe de altă parte, el era interesat de alianța engleză în condițiile deschiderii succesiunii spaniole. Așa cum vom vedea, această chestiune a complicat situația politicii externe franceze. Francezii și-au oferit, la Haga, serviciile pentru medierea păcii dintre Londra și Haga. Rezultatul nu a fost cel scontat, olandezii au trimis o armată împotriva episcopiei de Münster, aliată a Angliei, și contrar alianței franceze au negociat o alianță cu Brandenburg și Danemarca (ianuarie-februarie 1666). Declarația de război pe care până la urmă Franța a trimis-o Angliei, în ianuarie 1666, a rămas doar o simplă uzanță diplomatică, asta deoarece flota franceză a făcut tot ce a fost posibil pentru a nu întâlni flota engleză. În același timp, sub pretextul pregătirii unei campanii împotriva episcopului de la Münster, Franța a concentrat trupe și muniții la frontiera spaniolă.

⁹⁵ Nu ne referim doar la subsidiile acordate de către Ludovic al XIV-lea, ci și la faptul că regele francez a cumpărat foarte ușor de la englezi orașul și portul Dunkerque, contra sumei de cinci milioane de livre. Pe de altă parte, relația cu Carol al II-lea Stuart era menținută și prin căsătoria fratelui lui Ludovic al XIV-lea, ducele de Orleans, cu Henriette, sora regelui englez.

⁹⁶ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 27

Franța evitase confruntarea directă cu englezii în speranța păstrării bunelor relații cu aceasta. Pentru diplomația franceză, tratatul de la Breda (iulie 1667) semnat între Anglia și Provinciile Unite, a fost prilejul pentru a „compensa” Anglia pentru neutralitatea acesteia în conflictul franco-spaniol⁹⁷. Provinciile Unite cedau New-Amsterdam englezilor. Această pace a fost însă complet neînțeleasă (nerăsplătită!) de către Anglia care s-a apropiat de Spania, ce ieșea astfel din izolarea în care o împinsese Franța.

Imediat după moartea lui Filip al IV-lea și înscăunarea pe tronul spaniol al lui Carol al II-lea, plâpândul copil născut din a opta căsătorie consangvină celebră din casa sa (într-un timp de abia un secol și câțiva ani) și căruia toată lumea îi aștepta moartea, Ludovic al XIV-lea a și pretins dreptul pentru soția sa Maria-Tereza, a cărei zestre nu fusese plătită. Regele francez revendica „doar o parte” a moștenirii, regina-regentă a Spaniei nu a acceptat aceste cereri formulate de către casa regală franceză⁹⁸. *La guerre de Dévolution* a fost declanșat în iunie 1667, și nu a fost decât o „promenadă a armatei franceze”. Turenne, în fruntea unei armate de 60.000 de soldați, a intrat în Flandra și fără nici o dificultate a dispus de majoritatea fortificațiilor de aici. Condé a ocupat Franche-Comté.

Regele putea acum să spere la mai mult. Ludovic al XIV-lea, fără îndoială, a lăsat să fie publicată, în 1667, cartea lui A Aubrey: *Des justes prétentions du Roi sur l'Empire*, în care se vorbea despre „vechile moșteniri ale prinților francezi”. Această lucrare, coroborată cu succesele franceze din Țările de Jos au trezit mari emoții la curțile principatelor germane din zona rhenană.

Pe de altă parte, recent pacificate, Anglia și Provinciile Unite au văzut în aceste succese facile ale Franței un pericol pentru securitatea europeană. Acestea, împreună cu Suedia, în ianuarie 1668, au format *Tripla Alianță*, propunând practic lui Ludovic al XIV-lea să renunțe la moștenirea spaniolă. Apropierea puterilor maritime l-a determinat pe Ludovic al XIV-lea să renunțe la proiectul său. Regenta spaniolă a preferat să discute direct cu Franța.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 28

⁹⁸ François Lebrun, *op. cit.*, p. 181

Aceasta din urmă a cedat o parte a Flandrei printr-un acord semnat la 15 aprilie 1668, consemnat de către mediatori în tratatul de la Aix-la-Chapelle (2 mai 1668). Ludovic al XIV-lea ceda Franche-Comté, dar păstra pentru el 12 așezări mai importante, printre care: Lille, Douai, Courtrai, Tournai, Audenarde, Ath și Charleroi⁹⁹.

Acest război a permis regelui francez să probeze valoarea armatei franceze, să forțeze frontierele din nord și să confirme pretențiile Franței asupra succesiunii spaniole. Tratatul de la Aix-la-Chapelle a fost văzut de către Ludovic al XIV-lea ca un armistițiu, scopul lui era acum de a-i învinge pe olandezi, artizanii *Triplei Alianțe*. Acest succes inițial a fost urmat de o intensă activitate diplomatică franceză, menită a izola Provinciile Unite și a pregăti succesul unui al doilea război imediat proiectat.

3.1.2. Războiul din Olanda (1672-1679)

Colbert, în calitate de controlor general al finanțelor, a contribuit și el la declanșarea acestui război, incitându-l pe rege împotriva acestui popor de comercianți. Franța putea, prin puterea economică pe care o avea, prin comerțul său extern, declanșând un război economic, să slăbească economia olandeză. Un război economic nu era suficient însă pentru regele francez. El, timp de patru ani, a pregătit acest război, atât pe plan militar, cât și pe plan diplomatic. Un tratat secret semnat la Douvres (1670) cu regele englez Carol al II-lea, o nouă alianță cu Suedia (1672), ocuparea ducatului Lorenei, promisiunea de neutralitate a împăratului și a numeroși principii germani, alianța arhiepiscopului de Köln care era în același timp principe-episcop de Liège, sunt principalele etape ale acestei intense activități diplomatice menite a izola adversarul, garantând apoi un succes facil.

Armata franceză, pregătită și ea timp patru ani de către Louvois, a pornit în aprilie 1672 către Provinciile Unite trecând prin episcopatele de Liège și Köln, traversând Rhinul prin vadul Tollhuis la 12 iunie și trecând pe la Nimègue, intra la 20 iunie în Utrecht. Această armată franceză, condusă de însuși regele Ludovic al XIV-

⁹⁹ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 128

lea număra 120.000 de soldați, 80.000 sub comanda lui Turenne și 40.000 sub cea a lui Condé. Printr-o decizie neașteptată, olandezii au inundat o mare parte a regiunilor joase prin deschiderea ecluzelor și străpungerea digurilor. Efectul a fost cel scontat – armata franceză era imobilizată, iar înaintarea acestora spre Amsterdam era acum imposibilă. Olandezii ofereau Franței condiții uimitoare pentru obținerea păcii. Ei erau dispuși să plătească 10 milioane de livre și să accepte o conferință de pace care să aibă loc la Utrecht. Noul secretar de stat a găsit favorabile aceste condiții, dar Louvois crezând că se poate negocia l-a sfătuit pe rege să ceară și mai mult – cedarea întregului teritoriu dintre Rhin și Meuse, restabilirea catolicismului și o mare indemnizație de război.

Exigențele excesive și umilitoare au dus la ruperea oricărei forme de dialog și la trezirea sentimentelor naționale a olandezilor: Wilhelm de Orania este ales *stathouder* la 9 iulie 1672¹⁰⁰, iar la 20 august Jean de Witt și fratele său sunt asasinați¹⁰¹. În persoana lui Wilhelm de Orania, Ludovic a descoperit, acum și de aici înainte, drept cel mai mare adversar.

Ambițiile exagerate ale Franței au provocat indignarea întregii Europe, încă profund atașate clauzelor westfaliene. Brandenburg, Spania, apoi Imperiul s-au pronunțat pentru olandezi. La Haga, ducele de Lorena, regele spaniol și împăratul, pe data de 31 august 1673, au pus bazele unei coaliții antifranceze. Tot mai multe state germane au intrat în această coaliție iar, în 1674, Carol al II-lea, regele englez, presat de opinia publică, a semnat o pace separată cu olandezii. Suedia a intrat în război de partea Franței în logica sistemului diplomatic european stabilit la Westfalia.

Franța era obligată acum să întrețină mai multe fronturi. Ludovic al XIV-lea și Vauban și-au concentrat atacurile asupra frontierei spaniole: Franche-Comté era ocupat pentru a doua oară în 1674, apoi au fost ocupate mai multe localități din Țările de Jos (Valenciennes, Combrai, Saint-Omer, Gand sau Maastricht). Împotriva Imperiului, războiul s-a dus în lungul Rinului. La

¹⁰⁰ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 33

¹⁰¹ François Lebrun, *op. cit.*, p. 182

început imperialii i-au forțat pe francezi determinându-i să se retragă – Condé, pe frontiera Țărilor de Jos și Turenne, în Alsacia invadată de imperiali. Ei au reușit însă, pentru prima dată la Seneffe (11 august 1674), aproape de Charleroi, și a doua oară, la Turckheim (5 ianuarie 1675) să obțină remarcabile victorii. Din păcate pentru francezi, suedezi, singurii lor aliați, au fost învinși foarte ușor, pe 28 iunie 1675, la Fehrbellin, în fața Brandenburgului. Turenne, care a trecut Rhinul, antrenându-se într-o campanie secundară împotriva lui Montecuccoli, a fost omorât la Salzbach (25 iulie 1675). Din fericire pentru Ludovic al XIV-lea flota franceză a obținut importante victorii: contele Estrades învingându-i pe olandezi în zona Insulei Gorée, iar Abraham Duquesne pe spanioli, în Mediterana, la Ruyter.

Un congres a fost deschis, încă din 1675, la Nimègue, negocierile au trenat însă în așteptarea unui succes militar decisiv. În 1678, Ludovic al XIV-lea, dezamăgit de înfrângerea Suediei, dorind a evita intrarea Angliei în război de partea olandezilor, dar și datorită costurilor și efectelor financiare pe care le putea avea prelungirea războiului, a decis încetarea operațiunilor.

Trei tratate succesiv semnate la Nimègue între Franța pe de o parte, Provinciile Unite (10 august 1678), Spania (17 septembrie 1678) și împărat (5 februarie 1679) pe de altă parte, au restabilit pacea.

Provinciile Unite nu au pierdut nimic din teritoriul său, obținând chiar abrogarea tarifului vamal francez din 1667. Spania, pe de altă parte, a plătit scump acest război: ea trebuie să renunțe, în favoarea Franței, la Franche-Comté, la restul din Artois (Aire și Saint-Omer), la Combrésis, la o parte din Flandra și din Hainaut (în special Valenciennes, Condé și Maubeuge). Astfel, frontiera de nord, până acum discontinuă, a devenit continuă și coerentă, iar Vauban s-a grăbit să o fortifice. Împăratul, amenințat de revolta ungară și de cea a principelui Transilvaniei, Mihai Apaffy, a recuperat Philippsbourg, dar a cedat Franței Fribourg-en-Brisgau. Ludovic al XIV-lea s-a angajat să restituie ducelui său ducatul de Lorena ocupat în timpul războiului, dar a păstrat Nancy și Longwy,

asigurându-și drumul spre Alsacia. În fine, electorul de Brandenburg a fost constrâns, prin tratatul de la Saint-Germain (iunie 1679) să restituie Suediei Pomerania cucerită după Fehrbellin.

Pacea de la Nimègue a fost un succes incontestabil al diplomației franceze. Moderată, prin avantajele reduse obținute (dar solide), ea a reparat erorile comise de către regele francez la începutul războiului, când a fost dominat de ambițiile sale excesive. Acest tratat a consolidat unitatea franceză, dar a lăsat o Europă divizată și în dezordine. Acum era tot mai vizibilă dominația franceză, a fost de altfel motivul pentru care francezii i-au decernat regelui titlul de Ludovic cel Mare.

Acest tratat a dus la căderea în dizgrație a lui Simon Arnauld de Pomponne, obținută ca urmare a instigațiilor lui Louvois, ce vorbea tot timpul de insuficiențele frontiere franceze și a cărei influență a devenit tot mai mare în consiliul regelui.

3.1.3. Politica „Reuniunilor” și armistițiul de la Regensburg (1680-1684)

După Nimègue, personalitatea dominantă în consiliul regelui nu va mai fi Colbert¹⁰². Politica acestuia antiolandeză, la o ultimă analiză, a apărut la Paris ca un eșec sec. De acum înainte, cel care își va impune influența va fi Louvois, om al războiului și al pământului – spre deosebire de Colbert care fusese un om al comerțului și al mărilor. Acum Ludovic al XIV-lea se simțea mult mai în largul său, ambițiile sale își găseau întruchiparea prin personalitatea „brutală” a lui Colbert¹⁰³. Noua eră va putea fi caracterizată printr-o eră a violențelor, a abuzurilor, a forței. S-a vorbit din ce în ce mai puțin despre comerț și bani. Armata – armata terestră, nu marina, va avea acum un tot mai puternic susținător în consiliul regelui. Regele și-a putut relua politica de dominație

¹⁰² Colbert, chiar dacă nu a căzut în dizgrație, nu a mai avut o influență asupra deciziilor regelui. El de altfel a murit la scurt timp după această perioadă, în 1683.

¹⁰³ Pierre Renouvin (coord.), *Histoire des Relations Internationales*, vol. I, *Du moyen âge à 1789*, Paris, 1994, p. 537-538

continentală, revenind la vechea rivalitate cu Habsburgii. Franța și-a construit o nouă politică, bazată pe o „strategie defensivă, care trecea prin forme agresive”, pe o „apărare agresivă”¹⁰⁴. În paralel cu o campanie de fortificare a frontierelor, statul francez s-a angajat, printr-o politică de forță, într-un proces de revendicare de teritorii.

Afacerea „Reuniunilor”¹⁰⁵ constituie un episod fără precedent, și fără nici o analogie. Această politică a fost inspirată din activitatea lui Vauban, de fortificare a Franței, fiind opera lui Louvois și a lui Colbert de Croissy (fratele cunoscutului Colbert), ajuns după 1679 secretar de stat pentru afacerile străine. Această politică consta, în esență, în revendicarea, de către statul francez, a acelor teritorii asupra cărora era pretins dreptul de suveranitate, forțând interpretarea tratatelor din perioada 1648-1679. Practic, erau revendicate, în baza dreptului feudal, toate acele teritorii care, la un moment sau altul, au fost cedate Franței sau regelui francez. Regele Ludovic al XIV-lea, antrenându-se în această politică, utiliza toate argumentele juridice pentru a resuscita vechile drepturi feudale asupra teritoriilor din jurul frontierelor, în profitul Coroanei. Louvois era cel care executa toate manevrele militare necesare, iar Colbert de Croissy, un secretar de stat pentru afaceri străine fără nici un fel de scrupule¹⁰⁶, „asigura” cadrul diplomatic al acestei politici.

Această politică a fost inaugurată după ce, la Metz, președintele Parlamentului de aici, R. Ravaux, a descoperit că puteau fi alipite regatului acele teritorii considerate indispensabile prin aplicarea unor clauze din tratatele încheiate de către statul francez. Era simplu, regele francez primise prin tratate unele localități, cu „dependințele acestora”. Aici putea să se facă interpretarea. Care erau aceste dependențe? Cercetarea vechilor documente feudale a deschis posibilități neașteptate...

¹⁰⁴ Lucien Bély, *Naissance de la France: naissance de sa diplomatie. Les temp modernes (151-1789)*, în volumul colectiv *Histoire de la diplomatie française*, Paris, 2005, p. 325

¹⁰⁵ Era în fond o politică de alipiri teritoriale promovată de către statul francez.

¹⁰⁶ Acesta a fost de altfel și motivul principal pentru care a fost desemnat în calitate de ministru pentru afacerile străne.

În noiembrie 1679 o Cameră nouă a fost creată la Metz, destinată a determina teritoriile lorene ce urmau a reveni în componența regatului. În acest fel Sarrebourg, Sarrelouis, Pont-à-Mousson și numeroase sate din Luxemburg s-au „reunit” la coroana franceză, la fel și vechile dependențe ale episcopiei de Verdun¹⁰⁷. În același timp, orașul și comitatul de Montbéliard, ce aparțineau ducelui de Wurtemberg, au fost declarate „dependențe” ale Franche-Comté și în concordanță cu acest „titlu” ele au fost „reunite” și ocupate în 1680. În Alsacia s-au trezit spoliați de posesiunile lor: Electorul palatin, episcopul de Spire, Electorul de Trèves, ducele de Wurtemberg, contele de Nassau-Sarrebrück, contele de Veldes, regele Suediei personal ca duce de Deux-Ponts.

Metodele nu au fost aceleași peste tot: în cazul Parlamentelor din Douai și Besançon, dar și în cazul Consiliului de la Brisach, au trebuit găsiți magistrați ordinari care să se pronunțe pentru cererile regelui; la Strasbourg și Casal au fost necesare ample manevre militare pentru acceptarea „unificării” cu regatul francez¹⁰⁸. În septembrie 1681, Franța controla întreaga Alsacie și cele două trecători de pe Rhin. În același moment, în Italia de nord, trupele franceze ocupau Casale, cu acordul ducelui de Mantua¹⁰⁹.

Fără a avea pretexte serioase, trupele franceze au pătruns în ducatul Luxemburg, ce aparținea regelui spaniol. Acesta a fost progresiv ocupat de către francezi, prin aceeași politică de „unificare” de bunăvoie (convinși adesea de către soldați!). Luxemburgul a fost asediat de finele lui 1683 până în iunie 1684. Spaniolii nu au fost singurii care au protestat împotriva acestei politici de „Reuniuni”. Această politică de anexiuni teritoriale în plină pace a stârnit indignarea marilor puteri europene, conducând la o puternică presiune diplomatică asupra agresorilor. Provinciile Unite, Suedia, Spania și numeroase principate germane s-au unit, fără însă a acționa împotriva regelui francez.

¹⁰⁷ François Lebrun, *op. cit.*, p. 183

¹⁰⁸ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 37

¹⁰⁹ Lucien Bély, *op. cit.*, p. 327

Pentru Europa aceste abuzuri franceze trebuiau să înceteze. Dar Spania era incapabilă să reacționeze, iar împăratul era preocupat de războiul cu turcii care începuseră asediul Vienei. Un congres s-a deschis, pentru rezolvarea acestor „Reuniuni”, la Regensburg, orașul Dietei, grație diplomației olandeze. Fără să fie capabilă să aleagă războiul, Europa a ales pacea franceză, impunând-o Spaniei care se simțea cea mai nedreptățită.

Armistițiul de la Regensburg, semnat la 15 august 1684, a adus satisfacție deplină Franței. Acest armistițiu a fost apogeul preponderenței diplomatice franceze pe continentul european. Împăratul Leopold, a acceptat în numele regelui Spaniei să cedeze Luxemburgul Franței pentru o perioadă de 20 de ani, iar în numele Imperiului a semnat un armistițiu de 20 de ani, în timpul căruia alipirile făcute de Franța nu puteau fi puse în discuție. Împăratul recunoștea astfel toate anexiunile teritoriale făcute de către Franța înainte de 1 august 1681, inclusiv orașul Strasbourg.

3.2. De la asediul Vienei (1683) la Karlowitz (1699)

Statele europene occidentale, în general, s-au ferit să aibă relații foarte strânse cu Imperiul Otoman. Aceste relații erau mai degrabă fructul unei colaborări economice, al unor interese comerciale. Apoi, în condițiile luptei pentru supremația continentală dintre Franța și Habsburgi, turcii au început a avea susținerea primilor.

3.2.1. Ambiguitatea turcă a diplomației franceze

Pericolul otoman pentru creștinătate a contribuit într-o anumită măsură, după tratatele de la Westfalia, la o apropiere între Franța și Imperiu. Această apropiere a fost însă una formală, fără consistență. În 1664, Köprülüzade Fazil Ahmed Pașa, succesorul lui Mehmet Köprülü din 1661, și-a condus trupele până la Saint-Gotthard. El a fost oprit de către Mantecuccoli cu o armată mai mult europeană decât imperială și în care se afla și un contingent francez. Asta însă nu l-a împiedicat pe regele francez să susțină revoltele din

Ungaria împotriva împăratului¹¹⁰. Pacea de la Vasvár din 10 august 1664, semnată în urma războiului turco-austriac din anii 1661-1664, a fost găsită avantajoasă de către ambele tabere. Turcii conservau Oradea. Împăratul își consolida și el pozițiile la frontiere, mai mult imperialilor li se deschidea acum importante posibilități de comerț pe piața otomană. Marii perdanți au fost ungurii¹¹¹. Turcii își consolidau dominația în Transilvania (căreia i-a lăsat în final autonomia sa proprie) și modificau echilibrul Europei central-orientale în favoarea lor.

Kara Mustafa, mare vizir în 1676, a reluat politica de expansiune, care, ca și în timpul lui François I și Soliman, s-a bucurat de favorurile diplomației franceze, interesată în slăbirea împăratului. Pe de altă parte, francezii susținuseră anterior Veneția în timpul asediului Candiei. Această ambiguitate a diplomației franceze a stârnit nemulțumirea turcilor care cereau adesea explicații ambasadorilor francezi de la Constantinopol. De altfel, după episodul Candiei, un vas francez a trebuit să-l ridice pe ambasadorul francez de la Constantinopol, misiunea acestuia fiind considerată „încheiată”.

Ludovic al XIV-lea, încă din primii ani ai domniei sale personale, a făcut eforturi diplomatice pentru reînnoirea *Capitulațiilor*. Acestea au rămas însă în suspans datorită conflictelor în care turcii s-au angajat, dar și datorită politicii duplicitare a Franței, care a participat la război alături de coaliția antiotomană. În toată această perioadă, trebuie precizat faptul că sultanul nu a avut la Paris niciodată un ambasador permanent. Primirea de către regele francez a unui agent turc ce aducea o scrisoare era un eveniment excepțional. Reluate la Constantinopol, de către Nointel, noul ambasador francez, negocierile au fost extrem de lente. Redactarea textului *Capitulațiilor* reușindu-se abia în 1673. Diplomația turcă, cu obiceiul său, amâna la nesfârșit luarea unei decizii. Sensibili însă la manifestările de forță, ea s-a decis să accepte finalizarea negocierilor

¹¹⁰ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 131

¹¹¹ Jean Bérenger, *Histoire de l'Empire des Habsbourg 1273-1918*, Paris, 1990, p. 354

doar după ce a luat act de succesele militare ale regelui francez din Olanda¹¹². Pentru Franța, avantajul principal al *Capitulațiilor* din 1673 a constat în reducerea generală a dreptului de vămuire asupra produselor importate. Mai târziu, s-a dovedit că sultanul a recunoscut și protectoratul francez asupra rezidenților și călătorilor catolici din Imperiul Otoman. În revanșă, nu era făcută mențiunea obligatorie, care tradițional era impusă națiunilor străine, de a se plasa sub protecția „steagului Franței” și a consulilor regelui.

Prietenia franco-turcă începea neștirbită. Ea a continuat să domine, cu câteva întreruperi, întreaga istorie politică a Mediteranei și a sud-estului Europei. În 1676, regele a readus în discuție ideea formării unei alianțe antihabsburgice. Oferta a fost reînnoită în 1677, tot fără succes însă. Tensionarea relațiilor după „episodul Candiei” s-a menținut apoi până după marele eșec turc din fața Vienei, când sultanul a dispus reluarea cât mai grabnică a discuțiilor cu Franța. Menținerea *statu quo* cerut de către Constantinopol era acum o misiune imposibilă, chiar și pentru diplomația franceză.

O altă problemă ce privea oarecum relațiile franco-otomane era legată de pirații algerieni, mai mult sau mai puțin controlați de către sultan. Aceștia l-au deranjat foarte mult pe regele francez. După campania olandeză el s-a decis să rezolve această problemă organizând o campanie împotriva Algerului. Ludovic al XIV-lea l-a desemnat, în 1681, pe Duquesne să pornească această operațiune a marinei. Pentru început acesta s-a îndreptat împotriva pașei de Tripoli, care ținea captivi 700 de francezi. A urmat asaltul marinei asupra Algerului. Bombardamentul asupra orașului a fost extrem de violent. Desfășurat în perioada 18 august – 12 septembrie 1682, el a reînceput în 1683. Cu toată violența acestor acțiuni, a fost necesară o a treia expediție, în 1684, pentru ca tratatul să includă toate exigențele regelui francez. Tratatul semnat cu Algerul pentru o perioadă de o sută de ani nu a asigurat pacea nici măcar cinci ani. A fost necesară o nouă intervenție franceză, în 1688. Bombardamentul de acum a fost și mai violent: zece mii de proiectile au fost lansate asupra orașului în flăcări. Tratatul semnat reproducea în linii mari pe

¹¹² Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 535

cel din 1684. Acum el trebuia însă mai bine respectat. O nouă clauză era cuprinsă totuși în tratat, una împotriva Angliei: algerienii care se angajau împotriva navelor engleze puteau ancora, ierna și face provizii în porturile franceze. Această „ofertă” nu s-a lăsat mult așteptată, în timpul războiului Ligii de la Augsburg puteau fi adesea văzuți numeroși pirați algerieni ce ancorau în porturile franceze.

3.2.2. Aseidiul Vienei și ofensiva antiotomană

Preocupat de politica franceză a „reuniunilor”, împăratul se pregătea să declare război francezilor când, în Ungaria a izbucnit revolta anti-habsburgică. Susținut diplomatic de către francezi, Thököly, care primise în august 1682 o coroană și o demnitate regală, în numele sultanului, a pornit mișcarea pentru reunificarea Ungariei. Această mișcare ungară a stârnit indignarea în cancelariile europene, iar Thököly, protejatul Marelui Sultan, apărea drept „inamicul creștinătății”. În aceste condiții papa Inocențiu al XI-lea a blamat politica franceză de susținere a ungarilor și l-a determinat pe Ioan III Sobieski să se apropie de împărat¹¹³.

Turcii au profitat de revolta maghiară pentru a declanșa o nouă campanie, susținută și ea de către diplomația franceză, împotriva Imperiului. La solicitarea pașei de Buda, sultanul a trimis o armată considerabilă, de 200.000 de soldați, formată la Belgrad sub comanda lui Kara-Mustafa, pentru a-și relua marșul direct spre capitala austriacă¹¹⁴. Era clar acum că turcii nu intenționaseră să sprijine mișcarea ungară, dar și faptul că diplomații francezi avuseseră un rol considerabil în declanșarea acestei ofensive asupra Vienei. Austriecii nu vor uita acest lucru.

În fața mării armate turce (numărul soldaților turci ajunși la Viena a fost considerabil redus prin crearea unor posturi ce asigurau comunicarea cu Buda), împăratul Leopold I, timorat, indecis și ezitant a dezertat din capitală, refugiindu-se la Pasau, de unde a

¹¹³ Jean Bérenger, *Histoire de l'Empire des Habsbourg ...*, p. 359

¹¹⁴ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 542

gubernat Imperiul în perioada 17 iulie – 25 august 1683. El s-a reîntors la Viena pe 17 septembrie cu un prestigiu serios afectat¹¹⁵.

Ajunși în fața zidurilor Vienei, turcii au fost așteptați de către armatele imperiale conduse de către ducele de Lorena, aflat în slujba împăratului. Acesta avea la dispoziție o armată de 50.000 de soldați pentru manevrele din afara sistemului de fortificații vienez și 18.000 în interiorul capitalei. În fața acestei situații diplomația imperială a reușit să atragă sprijinul Poloniei, cu aceasta semnându-se un tratat de alianță la 20 mai 1683, în pofida numeroaselor încercări de a opri intervenția poloneză venite dinspre diplomația franceză. Ioan III Sobieski a primit un milion de florini pentru a-și mobiliza trupele. Polonezii, saxonii și bavarezii au venit în sprijinul vienezilor.

Asediul Vienei, început la 14 iulie, de către o armată turcă în care intrau importante contingente maghiare, tătare, transilvănene și moldo-muntene, s-a dovedit a fi un eșec pentru armata otomană prost echipată cu arme de foc necesare asediului¹¹⁶. Asediul a durat până la data de 12 septembrie 1683, fiind perceput la Constantinopol ca o catastrofă militară.

Leopold și guvernul său aveau acum a învăța din acest eveniment. Imperiul nu putea să lase turcilor șansa de a mai asedia vreodată Viena. Inspirați de exemplul francez imperialii au trecut la ofensivă, asigurându-și practic liniștea internă, dar și dominația în bazinul mijlociu al Dunării.

Noul război turc, inaugurat în 1683 cu atacul asupra Vienei, nu s-a întrerupt în momentul ridicării asediului la 12 septembrie. El a luat o extensiune fără precedent, devenind o veritabilă cruciadă: Veneția, apoi Rusia, au aderat la *Sfânta Ligă*, constituită de către papalitate, în 1684, pentru combaterea pericolului otoman. Spania și statele italiene finanțau astfel campania menită a alunga pe turci din Ungaria și astfel să înlătore pericolul unor alte invazii turcești în

¹¹⁵ John Childs, *La guerre au XVIIe siècle. Europa*, colecția *Atlas des guerres*, Paris, 2004, p. 128

¹¹⁶ Robert Mantran (coord.), *Histoire de l'Empire Ottoman*, Lille, 1989, p. 246-247

Europa centrală sau Italia. Polonia s-a retras discret din această alianță¹¹⁷, lăsând loc însă armatelor prusace ale ducelui de Brandenburg.

Armatele venețiene, compuse în majoritate din mercenari germani, au lansat ofensiva din Dalmația, apoi în insulele Ioniene și în Moreea. Pe frontul panonic armatele creștine au ocupat Buda, în 1686, iar la Szeged, în apropiere de câmpului de bătălie de la Mohacs (aici în 1521 armatele sultanului Soliman au triumfat instalând apoi dominația turcească pe cursul mijlociu al Dunării), au obținut o strălucită victorie la 12 august 1687, iar la finele lui 1688 au obținut o victorie în fața Belgradului, a cărui fortăreață a căzut în mâinile imperialilor. Ungaria era, în mare parte, recuperată de creștinătate, nu și de către unguri însă. Imperialii au găsit de cuviință a păstra Ungaria, amplificând astfel tensiunile dintre austrieci catolici și protestanții maghiari.

Imperialii nu s-au mulțumit doar cu bazinul panonic, ei au înaintat spre sud, cu intenția declarată de a obține controlul Slavoniei, și spre est, spre Transilvania, unde Carol de Lorena a pătruns cu armatele sale, cucerind Clujul și semnând cu Mihai Apaffy, la 27 octombrie 1687, un veritabil tratat de protectorat: transilvănenii acceptau intrarea imperialilor în Transilvania, oferindu-le 12 fortificații și angajându-se să plătească visteriei imperiale 700.000 de florini¹¹⁸. Ducele de Lorena recunoștea libertatea religioasă din Transilvania, confirmând totodată și privilegiile ordinilor de aici, de asemenea, ducele garanta securitatea principelui Apaffy (consistent „compensat” financiar de către imperiali). Puțin timp după această dată, la 9 mai 1688, prin tratatul de la Sibiu, Transilvania era transformată în protectorat austriac, obiectiv urmărit de către Leopold I încă din anul 1661.

În noile condiții sultanul l-a numit în funcția de mare vizir pe Köprülüzade Fazil Mustafa Pașa. Acesta, în vara anului 1690, a început o puternică ofensivă împotriva austrieșilor, recucerind Nișul (9 septembrie), apoi Semendria (27 septembrie) și Belgradul (8

¹¹⁷ Jean Bérenger, *Histoire de l'Empire des Habsbourg ...*, p. 363

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 365-366

octombrie). Încercând apoi a consolida poziția turcă în Balcani, el a dispus suprimarea unor taxe și impozite plătite de către creștinii de aici și totodată a facilitat reintrarea în posesia pământurilor pierdute, în urma campaniei austriece, de către țăranilor sârbi și români. Această nouă politică turcă față de creștinii (ortodocși!) a avut darul de a le câștiga acestora încrederea.

Noul sultan, Ahmed al II-lea, urcat pe tron la 2 iunie 1691, l-a reconfirmat în funcția de mare vizir pe Köprülüzade Fazıl Mustafa Pașa. În iulie 1691, acesta din urmă reia ofensiva împotriva austrieșilor cu intenția declarată de a recupa Buda¹¹⁹. În bătălia de la Salankemen, turcii au fost însă înfrânți în fața armatelor imperiale conduse de către Ludovic de Bavaria, marele vizir turc găsindu-și sfârșitul pe câmpul de bătălie. În același an, 1691, în Transilvania, Dieta a ajuns la o înțelegere cu imperialii. *Diploma leopoldină* (4 decembrie 1691) a reglementat statutului principatului. Transilvania își păstra autonomia, libertățile religioase și privilegiile nobiliare. A fost însă doar o etapă în procesul de integrare a Transilvaniei în structurile imperiale¹²⁰.

Sultanul Ahmed al II-lea era incapabil să conducă afacerile statului în aceste condiții. Susținuți acum însă de către englezi și olandezi, turcii au deschis discuțiile pentru pace. Aceste discuții au eșuat însă datorită intransigenței sultanului. Ahmed al II-lea a murit însă în 6 februarie 1695, iar succesorul acestuia, Mehmed al IV-lea, fiul lui Ahmed al II-lea, va domni până în 1703.

Puternic de caracter, noul sultan a încercat să întărească statul prin sporirea resurselor financiare: a mărit taxele pe tutun și cafea, a diminuat remunerațiile funcționarilor. Pe de altă parte a recrutat noi soldați și a reconstruit flota. Câteva succese au fost observate în anii 1695 și 1696: Chios este recucerit de către turci, iar venețienii sunt învinși în Grecia¹²¹. Imperiul Otoman trebuia să facă față acum însă și unei puternice ofensive ruse în bazinul nordic al

¹¹⁹ Robert Mantran (coord.), *op. cit.*, p. 248

¹²⁰ Henry Bogdan, *Histoire des Habsbourgs des origines à nos jours*, Paris, 2002, p. 195

¹²¹ Robert Mantran (coord.), *op. cit.*, p. 249

Mării Negre. Conduși de către țarul Petru cel Mare, rușii au reușit să ocupe cetatea Azov. Acest eșec turc a fost urmat de marele dezastru otoman de la Zenta, din 11 septembrie 1697. Aici prințul Eugen de Savoia (1663-1736), aflat în fruntea a 50.000 de soldați imperiali, a atacat la trecerea Tisei infanteria turcă rămasă pe partea stângă a râului. Profitând apoi de nivelul redus al apei a trecut Tisa și a atacat tabăra turcă. Turcii au pierdut 30.000 de oameni, 87 de tunuri, marele vizir fiind asasinat¹²², iar trezoreria armatei a ajuns în mâna imperialilor¹²³. Imperialii au pierdut doar 300 de soldați¹²⁴.

Această mare înfrângere suferită de către turci deschidea imperialilor calea spre sudul Dunării. Armata turcă era incapabilă de a riposta. Turcii au cerut pacea, iar Leopold, în acord cu aliații săi, a acceptat deschiderea negocierilor la Karlowitz.

3.2.3. Tratatul de la Karlowitz (1699) și „noua ordine” sud-est europeană

Negocierile de la Karlowitz au debutat în iulie 1698, iar cele două părți au reușit să ajungă la un consens pe 26 ianuarie 1699, când de altfel turcii au semnat tratatul de pace cu austriecii, venețienii și polonezii. În realitate, la Karlowitz s-a semnat un armistițiu valabil pe o durată de 25 de ani¹²⁵. Rusia, neobținând ceea ce își propusese nu a semnat tratatul, încheind cu turcii o pace separată abia în 15 iulie 1700¹²⁶. Fără a greși putem spune despre această pace că este primul tratat defavorabil semnat de către turci. Ungaria și Transilvania, cu mici excepții¹²⁷, reveneau austrieilor. Polonia a primit Podolia și partea vestică a Ucrainei. Venețienii intrau în posesia Moreei, Corintului, Insulei Sainte-Maure și a câtorva teritorii din Dalmația, Albania și Bosnia, fără însă a primi și Insula Creta. Rusia, în cele din urmă, primea recunoașterea cuceririi

¹²² *Ibidem*

¹²³ John Childs, *op. cit.*, p. 132-133

¹²⁴ *Ibidem*, p. 132

¹²⁵ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 556

¹²⁶ Robert Mantran (coord.), *op. cit.*, p. 249

¹²⁷ Turci nu pierduseră în favoarea austrieilor Banatul Timișoarei. Acesta va fi integrat în structurile imperiale abia în anul 1718.

Azovului, care asigura ieșirea la Marea Neagră și instalarea armatelor sale în proximitatea acesteia. Era de fapt visul lui Petru cel Mare. Acum Rusia putea să-și construiască și să întrețină o flotă puternică. Rusia mai primea o parte a Ucrainei de la est de Nistru, întinzându-se până la Kouban.

Acest tratat consacră noua realitate geopolitică din Europa central-sud-estică. Putem constata o întoarcere completă a situației în favoarea Habsburgilor. Aceștia obținând suveranitatea deplină asupra regatului Ungariei, exceptând Banatul Timișoarei. În Transilvania, fiul lui Mihai Apaffy, „sfătuit” fiind, a abdicat în 1691, lăsând cale liberă ambițiilor monarhiei austriece. *Diploma leopoldină* a consacrat un statut aparte pentru Transilvania. Aceeași diplomă conservă, așa cum am mai precizat, libertățile și privilegiile principatului transilvan. Tratatul de la Karlowitz consacră abandonarea de către Poartă a tuturor pretențiilor asupra acestui principat.

O comisie era desemnată pentru delimitarea noilor hotare ale Slavoniei, unde se instalaseră refugiații sârbi sub conducerea patriarhului lor ortodox¹²⁸. Aceștia vor furniza soldați necesari apărării noii frontiere militare, vechea frontieră ne mai fiind utilă.

Creșterea teritorială a monarhiei era spectaculoasă. Ungaria istorică cu „dependințele sale” reprezentând nu mai puțin de 350.000 de km², făcea de acum parte din structurile teritoriale ale monarhiei habsburgice. Dar marea câmpie, depopulată și devastată în timpul „războiului de eliberare”, trebuia populată și reconstruită. Populația Ungariei se ridica la 2,5 milioane de locuitori, din care 900.000 erau de alte naționalități. Asta în condițiile în care populația acesteia se ridicase înainte la aproape 3,5 milioane¹²⁹. Noua necesitate a născut mari divergențe între Habsburgi și ordinele nobiliare de aici. Pentru repopularea Ungariei, Leopold I, a aplicat un plan coordonat de către cardinalul Kollonich, care consta în aducerea de coloniști germani din mai multe părți ale Imperiului. Acest proces a început de altfel încă din timpul războiului. La est de

¹²⁸ Jean Bérenger, *Histoire de l'Empire des Habsbourg ...*, p. 368

¹²⁹ Henry Bogdan, *Histoire des Habsbourgs ...*, p. 195

Lacul Fertő, fiind instalați coloniști șvabi imediat după alungarea turcilor din fața Vienei. Apoi, în 1690, după recucerirea Belgradului de către turci, 30.000 de familii de sârbi din Kosovo au fost instalați între Dunăre și Tisa inferioară, în Voivodina actuală. Pe de altă parte, marile familii de magnați maghiari, Károlyi, Esterházy, episcopul de Pécs și cel de Veszprém au instalat mii de țărani de origine germană pe domeniile lor.

Tratatul de la Karlowitz a marcat începutul pierderii de către Imperiul Otoman a importantelor sale poziții deținute în Europa. Mai mult, el consemna o deschidere fără precedent a statului sultanilor în fața marilor puteri europene ce doreau să profite de slăbiciunea acestuia. Imperiul Otoman era acum mai deschis ca niciodată în fața incursiunilor și influențelor străine. În planul politicii sale străine, Sublima Poartă nu mai dicta și nici nu-și mai impunea deciziile, din contră, ea trebuia să satisfacă exigențele adversarilor săi. Mediind pacea, englezii și olandezii, au obținut, așa cum o făcuseră și francezii, reînnoirea *Capitulațiilor* și îmbunătățirea condițiilor comerciale pentru negustorii celor două state.

Pacea de la Karlowitz a confirmat vocația hegemonică a austrieilor spre est și înspre zona Balcanilor. Aici puteau să se afirme Habsburgii. În occident, deschiderea unei noi succesiuni spaniole a demonstrat că nu mai era loc de afirmare și pentru aceștia. La sfârșitul domniei lui Leopold I, monarhia avea un buget de aproximativ 70 milioane de livre (Franța avea în aceeași perioadă 180 milioane), o armată permanentă de 100.000 de soldați și un teritoriu mai vast decât al Franței.

Nici turcii și nici francezii nu s-au împăcat cu noua ordine stabilită la Karlowitz. Profitând de războiul de succesiune spaniol, care mobilizase o mare parte a trupelor imperiale, Francisc Rákoczi, inspirat de diplomația franceză, a declanșat o revoltă – susținută în principal de către nobilii maghiari protestanți (1703) și apoi proclamându-se principe al Transilvaniei, sub numele de Francisc al II-lea (iulie 1704). La moartea lui Leopold I, în 5 mai 1705, tabăra lui Rákoczi a refuzat să recunoască ca rege pe fiul acestuia,

proclamând ruperea de Habsburgi. Dificultățile financiare ale Franței au dus la suspendarea ajutorului financiar acordat lui Rákoczi, iar începând cu 1708 succesele imperiale au fost tot mai vizibile. Abandonat de către susținători, care au preferat în noile condiții să negocieze cu Habsburgii, Rákoczi s-a refugiat în Turcia (1711). Pacea de la Satu Mare (30 aprilie 1711) a pus capăt acestei revolte antihabsburgice. Libertatea religioasă era, în Ungaria, la fel ca și în Transilvania, reafirmată pentru toate confesiunile recepte. Era totodată confirmat „dreptul constituțional al națiunii”¹³⁰. Ungaria își găsea pacea și cadrul instituțional – în forma *constituțională istorică* – după aproape două secole de războaie. Prețul era însă acceptarea unui suveran străin, născut în Casa de Habsburg, care însă guverna de la Viena și alte state.

3.3. Europa contra Franței. Eșecul ambițiilor franceze (1685-1713)

Politica aberantă, fără logică, a regelui francez în chestiunea religioasă a avut repercusiuni foarte grave asupra Franței, atât pe plan intern (prin migrarea unei importante părți dintre protestanți – de aici importante efecte asupra economiei), cât și pe plan extern, ea având menirea de a izola Franța și de a ridica împotriva acesteia o coaliție multinațională.

Regele francez urmărea în fond unificarea religioasă a regatului său. Această unificare era una „normală” în logica despotismului absolutist al lui Ludovic al XIV-lea.

Edictul de la Nantes din 1598, reglementase de o manieră originală, demnă de altfel de toată considerația, problema conflictelor dintre catolici și protestanți, acordând libertate de conștiință și de liber exercițiu public „religiei pretinse reformate” (expresia fiind semnificativă pentru a înțelege totuși frustrarea autorităților franceze obligate să acorde această libertate protestanților)¹³¹.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 196

¹³¹ François Lebrun, *op. cit.*, p. 85

Ludovic al XIV-lea nu se putea împăca cu această situație. El deja îngrădise foarte mult drepturile protestanților, prin aplicarea unor măsuri restrictive născute din interpretarea reglementărilor de la Nantes. Aplicarea acestei metode ipocrite a condus la o persecuție de 25 de ani a protestanților. Li s-a interzis protestanților tot ceea ce Edictul nu le garanta în termeni expresi. Ordonanțele regale au interzis toate înmormântările protestante între orele 6-18, mai mult au limitat la 30 de persoane cortegiul funerar. Era interzis să se reunească pentru un botez sau o nuntă mai mult de 20 de protestanți. S-au demolat locașurile de cult ridicate ulterior publicării Edictului. Copiii protestanți puteau să-și renege părinții, de la vârsta de șapte ani „vârsta la care ei sunt capabili de a judeca și a alege”, spunea Edictul, referindu-se evident la capacitatea de a-și alege credința. Acești noi convertiți erau liberi să-și părăsească familiile lor dacă doreau să pretindă părinților lor o pensie (1681). În mod succesiv li s-a interzis protestanților toate funcțiile în Casa Regelui, funcțiile publice, profesiunile liberale. Ei nu puteau fi nici avocați, nici medici. De abia au fost lăsați în industrie și în comerț; ei s-au lansat în aceste domenii și au prosperat. S-au încercat diverse metode de convertire a acestora la catolicism, inclusiv facilități fiscale pentru cei care se converteau.

Rezultatele acestor măsuri restrictive nu au fost însă cele scontate de către rege. Puțini protestanți s-au convertit la catolicism. În aceste condiții, la 18 octombrie 1685, prin edictul de la Fontainebleau, edictul de la Nantes a fost revocat. Absolutismul regal triumfase. Toate bisericile trebuiau să fie demolate. Pastorii trebuiau să părăsească regatul în timp de cincisprezece zile, altfel erau pedepsiți la muncă silnică. Cei mai mulți dintre protestanți au acceptat convertirea de frica soldaților regelui. Această convertire era socotită însă doar una de conjunctură în speranța trecerii acestei perioade tulburi și a restabilirii libertății religioase. Prin revocarea edictului de la Nantes cei mai mulți au văzut sfârșitul acestei speranțe. Emigrarea în statele vecine protestante era acum soluția. Ei renegă în masă convertirea și acceptă să părăsească tot ce agoniseră. Atunci persecuția a devenit sângeroasă.

3.3.1. Liga de la Augsburg și războiul din anii 1688-1697

Intoleranța franceză a provocat indignarea statelor protestante din Europa. Frederic Willhelm de Orania a formulat un răspuns la revocarea edictului de la Nantes, prin edictul de la Potsdam (8 noiembrie 1685): el deschidea toate frontierele posesiunilor sale în fața refugiaților francezi¹³². Se estimează că numărul refugiaților francezi din această perioadă s-a ridicat la peste 300.000 de persoane. Majoritatea îndreptându-se spre Anglia, Olanda și Brandenburg. Efectul economic a fost devastator pentru Franța. Zone întregi s-au depopulat într-un procent considerabil. Industria și comerțul au resimțit cel mai mult această emigrare în masă. În schimb statele care i-au primit s-au bucurat de un val de prosperitate conferit de calificarea superioară a acestor refugiați¹³³.

În ciuda conflictului austro-turc, ce era în plină desfășurare, împotriva Franței s-a format o coaliție în care intrau state la care Franța nici nu s-ar fi așteptat. A fost începutul unui lung șir de victorii ale diplomației europene, îndreptate împotriva preponderenței și hegemoniei franceze. Olanda, Suedia și Brandenburg au semnat pentru început un tratat de alianță (ianuarie-februarie 1686). În martie, la Berlin, a fost semnat un tratat secret de alianță între Brandenburg și împărat. Acesta din urmă, fără să abandoneze lupta sa împotriva turcilor și a maghiarilor protestanți, a reușit să intre cu numeroase state germane în nou formată *Ligă de la Augsburg*, la care participau și Bavaria – electorul Max Emmanuel a devenit între timp ginerele împăratului, iar în aceste condiții se înclinase spre o alianță cu Austria – dar și Spania și Suedia pentru recuperarea teritoriilor germane pierdute. Formată la 9 iulie 1686, *Liga de la Augsburg* a avut ca scop declarat păstrarea tratatelor de la Nimègue și Regensburg.

¹³² Jacques Droz, *op. cit.*, p. 42

¹³³ În general au emigrat protestanții din clasele sociale medii și superioare, elitele chiar; intelectuali, oameni de afaceri, ofițeri, adesea în frunte cu soldați lor (se estimează că armata franceză a pierdut mai mult de 12.000 de soldați în aceste împrejurări).

Mai mult situația începea să se agraveze, din punct de vedere al diplomației franceze, în Anglia, tronul fusese preluat, în 1685, de către Iacob al II-lea Stuart, socrul lui Wilhelm de Orania. Este drept însă că Iacob al II-lea nu a dorit tensionarea relațiilor cu Franța, din contră a încercat să le consolideze. Un alt eveniment, demn de luat în considerare (în condițiile în care Franța apare drept apărătorul catolicismului), este cel petrecut la Roma în 1687, când papa a suprimat independența și exterioritatea cartierului ambasadei franceze pe lângă Sfântul Scaun.

Ludovic al XIV-lea nu s-a putut împăca cu această „umilință” cerând ambasadorului său să se opună papei, ceea ce a condus la o ruptură brutală cu papalitatea¹³⁴. În iunie 1688, la moartea arhiepiscopului-electoral de Köln, doi competitori și-au anunțat candidatura, cardinalul de Fürstenberg, candidatul regelui francez, și Joseph-Clement de Bavaria, candidatul împăratului. Papa a tranșat această dispută în favoare ultimului (septembrie 1688)¹³⁵. Regele francez a ripostat punând stăpânire pe Avignon și instalând prin forță cardinalul Fürstenberg la Köln, a ocupat episcopatul de Liège și, în octombrie, a declanșat invazia franceză din Palatinat. Conform acordului semnat, membrii *Ligii de la Augsburg* au rupt relațiile cu Franța, iar la 26 noiembrie, Ludovic al XIV-lea, răspundea protestului olandez printr-o declarație de război. Câteva zile mai târziu Wilhelm de Orania ajungea în Anglia la apelul englezilor care îl înlăturaseră pe Iacob al II-lea de pe tron. În februarie 1689, Wilhelm al III-lea și Maria sunt proclamați rege și regină a Angliei. Acum cu adevărat se complica situația Franței. Wilhelm al III-lea de Orania a reușit, grație unei uniuni personale, să unească cele două mari puteri maritime împotriva Franței, completând astfel coaliția de la Augsburg. Un nou război european începea astfel.

Acum regele francez își vedea amenințată preponderența continentală. Atacurile franceze aveau două ținte: pe de o parte, Imperiul, prin Palatinat, pe de altă parte Wilhelm de Anglia,

¹³⁴ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 547

¹³⁵ François Lebrun, *op. cit.*, p. 184

atacând Irlanda pentru a-l ajuta pe Iacob al II-lea, regele englez detronat.

Pentru început Ludovic al XIV-lea a declanșat, în 1688, invazia Imperiului prin Palatinat. Aceasta însă cu durerea că Doamna Palatină vedea, în numele propriilor sale drepturi familiale, Franța devastând Palatinatul. Aceasta nu a fost însă o noutate, iar altele o urmau. Louvois a conferit acestor aspecte un caracter sistematic. La 13 ianuarie 1689, el a ordonat distrugerea orașelor Mannheim și Heidelberg: în acest oraș, frumosul castel al Electorului a fost minat, devenind simbol al acestei campanii devastatoare¹³⁶. La Spire, Worms și Oppenheim, au fost arse casele, după ce fusese lăsate șase zile locuitorilor să părăsească localitățile. Această incendiere a Palatinatului a avut un dublu scop: de a crea o îngrozitoare zonă defensivă pentru Franța în regiunea Rinului, împiedicând instalarea trupelor dușmane aici, iar în al doilea rând, pentru a împrăștia teroarea și frica în rândul populației și principilor germani, în fine pentru a descuraja întreaga rezistență în fața politicii franceze. S-a dovedit mai târziu că aceste acțiuni au fost puțin utile din punct de vedere militar – această linie trebuind abandonată de francezi sub presiunea coaliției, iar pe plan psihologic efectul a fost invers celui scontat, principii germani s-au grăbit în a se alia împăratului în lupta acestuia antifranceză. O suită de tratate de alianță au fost semnate între împărat, Provinciile Unite, Anglia, apoi Savoia, contribuind în cele din urmă la apropierea dintre Viena și Madrid. Franța era complet izolată.

Războiul antifrancez era acum susținut de către Provinciile Unite (din 26 noiembrie 1688), Imperiu (din decembrie 1688), Brandenburg (din ianuarie 1689), Spania (din aprilie 1689), Bavaria și Anglia (din mai 1689). Dușmani mai avea Ludovic al XIV-lea și alte state germane și italiene (Savoia a intrat în coaliție în iunie 1690). Suedia, chiar dacă intrase în *Liga de la Augsburg* nu a fost prezentă pe câmpurile de luptă decât formal. În tabăra coaliției mai intrau apoi chiar și francezi nemulțumiți, precum soldați lorenzi, palatini, hugenoți, dar și alții. În teorie armata franceză trebuia să

¹³⁶ Lucien Bély, *op. cit.*, p. 329

facă față unei coaliții superioare militar: 150.000 de soldați francezi contra la 200.000 de aliați, apoi marina franceză, chiar dacă era cea mai puternică din lume, era totuși inferioară numeric în fața flotelor reunite ale Angliei, Olandei și Spaniei. Această armată a coaliției era însă prost comandată și coordonată, cel puțin până în 1691 când, Wilhelm de Orania, eliberat de frontul din Irlanda și Anglia, a putut prelua personal comanda operațiunilor¹³⁷. De altfel, această coaliție era o adunătură de popoare de toate limbile și de toate religiile. Ele intraseră în război fiecare pentru atingerea propriilor scopuri, iar când era vorba de aplicarea unei strategii comune, aceasta nu mulțumea toate părțile. Nu în ultimul rând, „tactica” distribuirii de către Ludovic al XIV-lea de subsidii statelor mai puțin decise funcționa încă, în special erau vizate statele mici¹³⁸. Dar aliații nu erau fără merite: englezii, chiar dacă puțin numeroși, erau bine instruiți; imperialii aveau, după alungarea turcilor de la Viena, moralul și experiența luptelor; olandezii erau bine organizați.

Încă înainte de definitivarea acestei coaliții, Ludovic al IV-lea s-a decis să-l restaureze pe Iacob al II-lea pe tronul englez. În acest sens este declanșată intervenția din Irlanda unde, grație flotei franceze, trupele franceze au debarcat la 22 martie 1689, preluând controlul la Dublin pe 3 aprilie, dar s-au împotmolit, pierzând timp în Ulster. Anul următor, ei au fost nevoiți să se retragă din fața armatelor lui Wilhelm de Orania, după ce trupele acestuia s-au impus în bătălia de pe Boyne, în apropiere de Drogheda¹³⁹ (11 iulie 1690). În același timp, escadrele franceze au învins flota anglo-olandeză în capul lui Beachy-Head. Această victorie nu a avut însă o mare consecință asupra tentativei franceze de a-l reînscăuna pe Iacob al II-lea. O nouă tentativă de acest fel a avut loc doi ani mai târziu, în 1692, când o mică armată, alcătuită mai mult din irlandezi, era ajutată de un contingent francez. Flota franceză, condusă de către Tourville, a încercat să asigure comunicarea peste Canalul Mânecii, dar atacată de către o flotă anglo-olandeză superioară

¹³⁷ John Childs, *op. cit.*, p. 183

¹³⁸ François Bluche, *Louis XIV*, Paris, 1998, p. 627

¹³⁹ François Lebrun, *op. cit.*, p. 185

numeric, s-a refugiat în micul golf La Hougue, lăsându-se atacată. Rezultatul noii confruntări de la 3 iunie 1692 a fost devastator pentru francezi. O mare parte a forțelor navale franceze au dispărut în câteva ore. De asemenea și marele război maritim s-a încheiat, iar francezii fuseseră înfrânți¹⁴⁰.

Pe continent, un lung și dificil război era antrenat. Spaniolii au deschis frontierele în fața armatelor coaliției. O invazie a Franței era acum posibilă, armatele lui Willhelm al III-lea de Orania în care intrau importante contingente spaniole au fost învinse însă de către armata condusă de către mareșalul de Luxemburg în bătălia de la Fleurus (2 iulie 1690). Au urmat alte încercări eșuate de invadare a statului francez; în 3 august 1692, la Steinkerque, și 29 iulie 1693, la Neerwinden, s-au consemnat noi victorii ale armatelor franceze¹⁴¹. În Italia, armatele franceze conduse de către Catinat au învins armatele ducelui de Savoia în două rânduri, ocupând o parte importantă din teritoriul statelor acestuia. În Spania, o armată franceză a pătruns în Catalonia.

În ciuda victoriei navale de la La Hougue și a distrugerii flotei franceze, aliații se confruntau cu mari dificultăți financiare, cauzate de pierderile comerciale. Costurile imense ale războiului au determinat de altfel, în 1692, începutul discuțiilor pentru pace (mai mult sau mai puțin secrete). Nici finanțele franceze, nici cele engleze sau olandeze nu puteau suporta un război atât de lung. Peste acestea s-au suprapus seceta și slaba recoltă din anii 1693-1694, care au condus la o mare foamete, conjugată cu o mare criză demografică. Diplomația franceză putea acum să-și aducă importanta contribuție la glorificarea regelui său. Pentru început Savoia trebuia neutralizată. Fiul cel mic al lui Ludovic al XIV-lea, duce de Bourgogne, s-a căsătorit cu fiica lui Victor Amadeu al II-lea, ducele Savoiei. Ducele italian a reprimat teritoriile ocupate de către armatele franceze, iar Franța și Savoia au semnat tratatul de la Torino din 29 iunie 1696¹⁴². Moderația lui Ludovic al XIV-lea în

¹⁴⁰ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 550-551

¹⁴¹ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 132

¹⁴² Jacques Droz, *op. cit.*, p. 47

priviința Savoiei a contribuit la începutul negocierilor și cu alte state din coaliția antifranceză.

Negocierile și discuțiile pentru pace s-au desfășurat la *Ryswick*, aproape de Haga, și au fost moderate de către regele suedez Carol al XI-lea, care a murit însă înainte de semnarea tratatelor dintre Franța și diferiții săi adversari (20 septembrie – 30 octombrie 1697).

Diplomații francezi au fost coordonați de către Colbert de Torcy, secretarul de stat pentru afacerile străine. Franța se opunea acum unui bloc diplomatic solid, unit în jurul „puterilor maritime”. Interesele puterilor maritime erau însă diferite de cele ale micilor principate germane. Cu toate acestea regele francez a trebuit să renunțe la toate „reuniunile” făcute în anii 1679-1688, cu excepția Strاسبourgului, și a tuturor cuceririlor din timpul războiului: Montbéliard, Fribourg, Brisach, Kehl, Philippsbourg, Deux-Ponts și Palatinatul, redat împăratului sau principilor germani; Lorrena, mai puțin Sarrelouis, redată ducelui său; Luxemburgul și dependențele sale, Courtaî, Mons, Charleroi și Catalogne restituite Spaniei. Franța regăsea astfel frontierele de la Nimègue, mai puțin Fribourg, Brisach și Pignol, dar în plus Strاسبourg și Sarrelouis. Pe de altă parte, Ludovic al XIV-lea recunoștea pe Joseph-Clement de Bavaria ca elector de Köln, abandona pretențiile ducesei de Orléans asupra Palatinatului¹⁴³ și recunoștea Provinciilor Unite dreptul de al menține garnizoane în câteva fortificații din Țările de Jos spaniole. În fine, regele francez a restituit Angliei cuceririle făcute în dauna acesteia în America de Nord și l-a recunoscut ca rege pe Willhelm al III-lea de Orania, renunțând astfel la susținerea Stuartilor¹⁴⁴.

Cei mai mulți istorici consideră această pace drept o mare înfrângere a lui Ludovic al XIV-lea. Alții, mai puțin severi, vorbesc despre o „pace albă”. Pacea de la Ryswick a marcat, fără îndoială, în raport cu armistițiul de la Regensburg, un important recul pentru regele francez. Orgoliul lui Ludovic al XIV-lea și imaginea armatei

¹⁴³ Această ducesă trebuia să primească însă o indemnizație de 300.000 de ecus (monede de aur).

¹⁴⁴ François Lebrun, *op. cit.*, p. 186

sale nu a avut însă mult de suferit, francezii nu au înfrânți în război. Ei au fost însă obligați să ducă de acum înainte o politică mai pacifistă. Era tot mai clar că epoca preponderenței franceze era pe sfârșit și că, în Europa, se făcea loc unei perioade de echilibru. Ludovic al XIV-lea (61 ani) și Leopold (59 ani) – învingător împotriva turcilor – trecuseră acum de vârsta aventurierilor. Ei se detestau, dar își împărțeau primatul european. Pacea de la Ryswick a fost stabilită pe principiul echilibrului dintre cele două mari puteri: Imperiul și Franța.

Abia instaurată, pacea europeană nu a fost de lungă durată. O nouă succesiune spaniolă a adus Europa într-o nouă și lungă perioadă de conflicte.

3.3.2. Succesiunea spaniolă și echilibrul de la Utrecht și Rastadt

După 1696, starea de sănătate a regelui spaniol Carol al II-lea, care nu avea nici un fiu din cele două căsătorii succesive, devenea din ce în ce mai alarmantă. Cine urma să asigure succesiunea? Ludovic al XIV-lea și împăratul Leopold I aveau drepturi comparabile. Unul era soț, iar altul era fiu al unei infante spaniole. În anul 1668, Ludovic al XIV-lea a făcut un compromis cu împăratul în privința moștenirii spaniole. S-a vorbit foarte mult de o înțelegere dintre cei doi cu privire la un eventual partaj al succesiunii. Leopold I, încurajat de situația în care se afla Franța la sfârșitul secolului a încercat a uza de drepturile sale pentru a reclama, la momentul potrivit, întreaga moștenire spaniolă pentru fiul său, arhiducele Carol, născut în 1685¹⁴⁵. Pe de altă parte, tratatul de la Ryswick a fost înțeles de o altă manieră de către Ludovic al XIV-lea. El acum se împăca oarecum cu faptul că nu poate revendica întreaga moștenire spaniolă, dar știa, în același timp, că echilibrul de la Ryswick nu permitea nici lui Leopold să intre în posesiunea întregii moșteniri. Plecând de la aceste considerente diplomația franceză a crezut de cuviință că era oportună deschiderea negocierilor între cele două părți. Tot mai puternică, diplomația

¹⁴⁵ *Ibidem*

engleză, asistată, după realizarea uniunii personale ale lui Wilhelm de Orania, și de cea olandeză, era direct interesată de menținerea echilibrului între cele două mari puteri continentale, dar și de viitorul Țărilor de Jos spaniole sau de vastele colonii spaniole din America.

Negocierile dintre francezi și împărat s-au desfășurat în două etape:

1. Înainte de a se înțelege cu puterile maritime, Ludovic al XIV-lea a încercat să se apropie de spanioli. El a trimis în Spania un talentat ambasador, marchizul de Harcourt, care trebuia să cunoască cât mai bine posibil sentimentele de la curtea spaniolă, dar și poporul spaniol. În acest fel Ludovic al XIV-lea a luat cunoștință de încercările unor grupuri de nobili spanioli, care doreau ca moștenirea spaniolă să revină lui Leopold, dar și de dorința de a păstra integritatea teritoriilor spaniole ale unor alte grupuri, posibilă spuneau aceștia, doar dacă Spania urma a fi condusă de către un prinț francez. Diplomația franceză știa că situația din Spania însemna: război¹⁴⁶. În fața acestei situații, Franța, epuizată după lungile războaie cărora trebuise să le facă față, prefera o pace, chiar dacă obținerea acesteia se putea face doar cu mari concesii în fața puterilor maritime (Anglia și Olanda). Negocierile dintre Franța și Anglia au fost coordonate de către Torcy și lordul Portland, apoi la castelul Loo, direct între însuși Wilhelm al III-lea și mareșalul Tallard. Aceste negocieri au fost întrerupte de încercarea francezilor de a negocia direct cu Viena, fiind trimis aici mareșalul Villars. Agravarea stării de sănătate a lui Carol al II-lea și constatarea faptului că opinia publică spaniolă era favorabilă Franței, au determinat puterile maritime să facă presiuni pentru ajungerea la un compromis. Semnat în octombrie 1698, primul acord privind partajul moștenirii spaniole prevedea: coroana și cea mai mare parte a moștenirii spaniole (Spania, Indiile din America și Țările de Jos) revenea unui prinț de șase ani, Joseph-Ferdinand, fiu al electorului de Bavaria, nepot al lui Carol al II-lea prin mama sa¹⁴⁷; Navara,

¹⁴⁶ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 49

¹⁴⁷ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 557

Catalonia, Neapole, Sicilia și Guipuzcoa reveneau fiului lui Ludovic al XIV-lea, Ludovic (Grand Dauphin)¹⁴⁸; Milano revenea arhiducelui Carol¹⁴⁹. Pe de altă parte, erau recunoscute interesele Angliei și Olandei în Marea Mediterană și în Indiile occidentale. Toate aceste eforturi diplomatice s-au dovedit însă a fi zadarnice la 6 februarie 1699, când a murit micul prinț Joseph-Ferdinand¹⁵⁰. Primul tratat privind moștenirea spaniolă devenea astfel caduc.

2. După câteva luni de incertitudine negocierile au fost reluate. Ele au fost concluzionate foarte rapid printr-un tratat semnat între Ludovic al XIV-lea și Willhelm al III-lea, la Londra pe 11 iunie 1699¹⁵¹. Franța urma să primească aceleași posesiuni italiene, dar căroră li se adăuga și Lorena. Ducele de Lorena urma să primească Milano, iar arhiducele Carol urma să primească restul monarhiei spaniole. Nici acest tratat însă nu a fost acceptat de către Leopold I; acesta dorea întreaga moștenire spaniolă pentru fiul său¹⁵². Pe de altă parte, nici regele spaniol n-a recunoscut nici unul dintre cele două acorduri de partaj. În concepția regelui spaniol partajul posesiunilor spaniole nu trebuia să aibă loc.

Muribundul rege Carol al II-lea, sfătuit de către Consiliul de Stat, și-a scris testamentul pe 2 octombrie 1700. El interzicea orice formă de partaj, iar ca succesor al său era ales Filip, ducele de Anjou, al doilea fiu al Dauphin-ului, caz în care acesta renunța la drepturile sale la coroana franceză. În cazul în care ducele de Anjou nu era disponibil, coroana urma să revină fiului său cel mai mic, ducele Berry, iar în caz de refuz atât a primului cât și al celui de-al doilea, arhiducelui Carol. Carol al II-lea a murit o lună mai târziu (1 noiembrie 1700)¹⁵³.

Testamentul a ajuns la Ludovic al XIV-lea, pe 9 noiembrie, aflat la Fontainbleau. El se afla acum în fața unei grele decizii:

¹⁴⁸ Henry Bogdan, *Histoire des Habsbourgs ...*, p. 202

¹⁴⁹ François Lebrun, *op. cit.*, p. 186

¹⁵⁰ Jean Béranger, *Histoire de l'Empire des Habsbourg ...*, p. 400

¹⁵¹ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 50

¹⁵² Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 133

¹⁵³ Lucien Bély, *op. cit.*, p. 334

trebuia fie să accepte testamentul, fapt ce presupunea violarea tratatului de partaj semnat cu Anglia; fie să refuze testamentul și să accepte partajul. Ambele variante aduceau războiul. Francezii știau că acceptarea testamentului ar fi declanșat împotriva Franței un război venit din partea Angliei și Olandei, posibil și din partea Imperiului. Pe de cealaltă parte, dacă ar fi acceptat partajul Franța se trezea înconjurată din toate părțile de către Habsburgi, ceea ce ar fi însemnat iar război.

La 16 noiembrie 1700, Ludovic al XIV-lea, convocându-l pe ambasadorul spaniol la Paris și chemându-l pe ducele de Anjou, i s-a adresat ambasadorului spaniol: „Puteți să-l salutați ca pe regele vostru”¹⁵⁴. Ludovic al XIV-lea, conștient de riscurile asumate, a răspuns astfel public testamentului regelui spaniol prin decizia de acceptare. El aștepta acum reacția marilor puteri europene. Conform declarațiilor lui Torcy, „acceptarea testamentului era cea mai bună dintre variantele posibile”.

Acceptând coroana spaniolă, Filip al V-lea, s-a îndreptat spre Madrid la 5 decembrie, însoțit de frații săi, ducele de Beauvillier și mareșalul de Noailles. La 13 ianuarie 1701 cortegiul regal a ajuns la Bayonne unde mai mult de 3.000 de soldați spanioli au venit să-și aștepte, iar apoi să-și escorteze, regele până la palatul său din Buen Retiro (aici a ajuns pe 18 februarie 1701).

Atitudinea împăratului a fost cât se poate de sugestivă: el a rupt orice contact diplomatic cu Franța. Cele mai multe state, din dorința de evita un conflict armat, au recunoscut pe ducele de Anjou ca rege al Spaniei, sub numele de Filip al V-lea, acestora alăturându-se atât Anglia, cât și Olanda, asta în ciuda neîncrederii lui Willhelm al III-lea și a Marelui Pensionar Heinsius¹⁵⁵. Câteva luni mai târziu o serie de stângăcii ale lui Ludovic al XIV-lea au dus la înrăutățirea situației. La 1 februarie 1701, el a impus parlamentului de la Paris menținerea drepturilor ducelui de Anjou, devenit rege al Spaniei sub

¹⁵⁴ François Bluche, *op. cit.*, p. 769

¹⁵⁵ Demnitatea de Mare Pensionar era în realitate aceea de conducător al republicii, acesta fiind în fond secretarul general al Statelor Generale din Provinciile Unite.

numele de Filip al V-lea, la coroana franceză. A trimis apoi trupe în Țările de Jos spaniole, cu acordul fiului său evident. Ceea ce a agravat însă situația a fost acordarea de către Filip al V-lea, la cererea lui Ludovic al XIV-lea, a unor privilegii foarte importante negustorilor francezi în coloniile spaniole. Negustorii francezi se bucurau acum de importante monopoluri, inclusiv acela de aduce în colonii sclavi negri. Negustorii englezi și cei olandezi au avut cel mai mult de suferit de pe urma introducerii acestor măsuri.

La mai puțin de un an după moartea regelui spaniol Carol al II-lea, pe 7 septembrie 1701 Anglia și Provinciile Unite, cărora li s-a alăturat și Imperiul, semnau tratatul de constituire al *Marii Alianțe de la Haga*, prin care ele conveneau să acorde o „satisfacție justă și rezonabilă pretențiilor împăratului la succesiunea spaniolă”¹⁵⁶. Mai mult ei acordau lui Ludovic al XIV-lea o perioadă de două luni în care acesta putea negocia cu ei, altfel ei urmau a declanșa războiul împotriva statului francez. Printr-o ultimă gafă, Ludovic al XIV-lea a răspuns acestei provocări prin recunoașterea ca rege al Angliei a fiului lui Iacob al II-lea¹⁵⁷. Acum războiul cu puterile maritime era inevitabil. Moartea lui Willhelm al III-lea de Orania, la 19 martie 1702 nu a clintit determinarea coaliției, condusă acum de către un triumvirat: olandezul Heinsius, englezul Marlborough și prințul Eugen de Savoia, aflat în slujba împăratului.

3.3.2.1. Războiul de succesiune la tronul Spaniei (1702-1713)

La 15 mai 1702, cele trei semnatare ale *Marii Alianțe de la Haga*, cărora li s-au alăturat și Danemarca, electorul de Brandenburg, devenit în 1701 „rege al Prusiei”, și numeroase alte principate germane, au declarat împreună război Franței și Spaniei. Acestea din urmă nu au putut alinia de partea lor decât pe ducele de Bavaria, pe cel de Savoia și pe regele Portugaliei. Europa era în război. Pe lângă acest război, în Europa mai era în desfășurare al doilea Război Nordic, unde Suedia și Rusia, cărora la un moment

¹⁵⁶ François Lebrun, *op. cit.*, p. 187

¹⁵⁷ Iacob al II-lea a murit la Saint-Germain pe data de 16 septembrie 1701.

dat li s-a alăturat și Imperiul Otoman, erau principalele protagoniste. Suedia, aliatul tradițional al Franței, era deci ocupată, iar Imperiul Otoman, epuizat după lungul război cu *Sfânta Ligă*, nu s-a lăsat sensibilizat de către diplomația franceză. Singurul care a acceptat să deschidă un nou front a fost maghiarul Francisc Rákoczi, care a declanșat o revoltă, susținută în principal de către nobilii maghiari protestanți (1703), și apoi s-a proclamat principe al Transilvaniei, sub numele de Francisc al II-lea (iulie 1704). La moartea lui Leopold I, în 5 mai 1705, tabăra lui Rákoczi a refuzat să recunoască ca rege pe fiul acestuia, proclamând ruperea de habsburgi¹⁵⁸.

După unele victorii efemere (victoria armatei franceze conduse de Villars la Höchstädt, în Bavaria, 20 septembrie 1703) armatele franco-spaniole au cunoscut o serie de înfrângeri. Pe mare flota engleză a arătat o superioritate mai evidentă decât în războiul precedent. Coaliția franco-spaniolă avea acum de suferit și din punct de vedere al imaginii, dar nu numai. La Lisabona, pe 16 mai 1703, printr-un tratat secret, Portugalia se alătura *Marii Alianțe*, porturile portugheze se deschideau în fața flotei anglo-olandeze, iar o armată de 27.000 de soldați portughezi urma a fi pusă la dispoziția candidatului austriac la coroana spaniolă¹⁵⁹. Mai mult, ducele Savoiei Victor Amadeu al II-lea, văzându-și tot mai puțin realizabil visul de a ocupa Milano, a fost atras în *Alianță* (1703).

La 1 august 1704, flota engleză a ocupat Gibraltarul. Câteva zile mai târziu, pe 13 august 1704, francezii, învinși la Blenheim, în apropiere de Höchstädt, de către trupele conduse de către Marlborough și prințul Eugen, sunt obligați să părăsească Bavaria și să se retragă peste Rhin¹⁶⁰. Anul următor a consemnat revolta Cataloniei împotriva lui Filip al V-lea, iar în octombrie 1705, englezii, care utilizau Portugalia ca bază de plecare, au ocupat Barcelona unde arhiducele Carol s-a proclamat rege al Spaniei, sub numele de Carol al III-lea. În iunie 1706, acesta a intrat în Madrid

¹⁵⁸ A se vedea pentru mai multe informații subcapitolul care tratează pacea de la Karlowitz (1699).

¹⁵⁹ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 562-563

¹⁶⁰ François Lebrun, *op. cit.*, p. 188

însoțit de o armată engleză ce venea dinspre Portugalia, dar ridicarea populației de partea lui Filip al V-lea, i-a permis regelui spaniol să se reîntoarcă în capitala sa câteva luni mai târziu. La sfârșitul anului 1706, Carol al III-lea nu controla decât Catalonia, Milano și Țările de Jos evacuate de către francezi în urma victoriei lui Marlborough de la Ramillies (23 mai 1706). În 1707, Filip al V-lea a reușit să recucerească cea mai mare parte a Spaniei, dar a pierdut regatul Neapolelui. În 1708, Marlborough și prințul Eugen de Savoia au pătruns pe teritoriul francez, ocupând în octombrie orașul Lille. Iarna grea din ianuarie-februarie 1709, a agravat situația francezilor. Numai la Paris, între 5 ianuarie și 2 februarie au murit 24.000 de persoane de frig și foame¹⁶¹. Ludovic al XIV-lea a cerut pacea¹⁶². În mai 1709, Colbert de Torcy a plecat la Haga pentru deschiderea negocierilor de pace. Adversarii săi au impus însă condiții considerate de către francezi „deosebit de exagerate”: recunoașterea lui Carol al II-lea ca rege al Spaniei, cedarea Alsaciei și Strasbourgului împăratului, Lille, Maubeuge și Valenciennes Provinciilor Unite, distrugerea portului Dunkerque, expulzarea pretendentului Stuart, dar și acordarea unui ajutor militar pentru alungarea lui Filip al V-lea de pe tronul Spaniei. Ludovic al XIV-lea și-a chemat diplomați, întrerupând negocierile, iar printr-un patetic apel, adresat poporului francez, la 12 iunie 1709, el a cerut un puternic suport necesar războiului pentru salvarea națională. Efectul a fost unul pozitiv pentru regele francez. Armata franceză, la Malplaquet, pe 11 septembrie 1709, a oprit înaintarea armatelor coaliției antifranceze.

O nouă conferință destinată negocierilor pentru încetarea operațiunilor s-a desfășurat la Geertruydenberg (mai-iunie 1710). Heinsius a reînnoit exigențele anterioare, mai mult cerând ca însăși Franța să conducă operațiunile împotriva lui Filip al V-lea. Ludovic al XIV-lea a refuzat după cum era de așteptat declarând că preferă să ducă un „război împotriva dușmanilor decât împotriva copiilor săi”. Negocierile au fost iarăși sistate.

¹⁶¹ François Bluche, *op. cit.*, p. 788

¹⁶² Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 134

Marile acțiuni militare sau navale erau acum tot mai rare datorită costurilor imense ale războiului care secătuiseră vistieriile beligeranților. Franța trebuia să se apere. Armata franceză, epuizată, a reușit să mențină frontul pe liniile franceze fortificate, prezervând astfel teritoriul național. În Spania, Vendôme, trimis în ajutorul lui Filip al V-lea, izgonit a doua oară din Madrid în septembrie 1710, a raportat împotriva armatelor anglo-austriece, la 10 decembrie 1710, o victorie decisivă la Villaviciosa. Carol al III-lea a trebuit să se retragă după această dată la Barcelona. Moartea împăratului Iosif I, fără moștenitor se sex masculin, la 17 aprilie 1711 a modificat complet situația pe câmpul de luptă, dar mai ales în cancelariile diplomaților europeni.

Carol (Carol al III-lea de Spania), fratele lui Iosif I, a trebuit să preia tronul imperial. Echilibrul pe care îl doriseră englezii și olandezii prin înscăunarea lui Carol al III-lea acum nu mai era posibil. Carol, devenit Carol al VI-lea, stăpânea acum posesiunile austriece ale Habsburgilor, mai mult el era și împărat al Imperiului. Putea el pretinde în continuare coroana spaniolă? Era greu de crezut că o nouă monarhie universală se putea naște la începutul secolului al XVIII-lea.

În noile condiții, Anglia, epuizată de altfel de acest război interminabil, a semnat o pace preliminară cu Franța, la Londra, pe 8 octombrie 1711. În schimbul unor avantaje politice și comerciale englezii recunoșteau ca rege al Spaniei pe Filip al V-lea. Mai mult englezii propuneau, în ianuarie 1712, deschiderea unor negocieri generale de pace la Utrecht. Înainte de tergiversările lui Heinsius, Anglia și-a chemat trupele și a semnat cu Franța armistițiul de la 17 iulie 1712. În același timp, armatele imperiale, eliberate în totalitate după semnarea tratatului de la Satu Mare cu maghiarii (1711)¹⁶³ și conduse de către prințul Eugen de Savoia, au făcut un ultim efort: în fruntea a 130.000 de soldați olandezi și austrieци, ei și-au instalat

¹⁶³ Henry Bogdan, *Histoire des Habsbourgs ...*, p. 204; Maghiarii s-au împăcat cu noua situație de după Karlowitz abia după moartea lui Iosif I, fiind „convinși” de altfel de o puternică ofensivă austriacă, care l-a determinat pe Rákoczi să se refugieze în Turcia (1711).

tabăra înaintea fortificațiilor de la Landrecies, ultimul loc fortificat de pe valea Oise, dar a fost învins la Denain (24 iulie 1712) de către armatele franceze conduse către Villars, căruia Ludovic al XIV-lea îi încredințase conducerea ultimelor trupe franceze disponibile. Regele francez putea acum să spere la o pace onorabilă.

3.3.2.2. Tratatul de pace de la Utrecht (1713) și Rastadt (1714) - noul echilibru european

Negocierile au fost reluate printr-un congres care a fost deschis la 29 ianuarie 1712 la Utrecht, negocierile fiind facilitate de determinarea Angliei de a obține o reglementare rapidă și de lipsa de interes manifestată de către Savoia, Portugalia și Prusia. Ludovic al XIV-lea a fost reprezentat de către Huxelles, Polignac și Mesnager. La început negocierile au fost tensionate datorită faptului că olandezii pretindeau orașele (cu dependențele acestora) Lille și Valenciennes, iar imperialii reclamau Alsacia și cele trei episcopii de aici.

În pofida rupturii care a intervenit, în aprilie 1712, negocierile au fost reluate prin discuții bilaterale între francezi și englezi asupra modalității de renunțare a lui Filip al V-lea la coroana franceză¹⁶⁴. Chestiunea era deosebit de delicată deoarece primii doi fii ai Ludovic al XIV-lea muriseră înainte de această dată: Grand Dauphin în 1711, iar ducele de Bourgogne, ducesa și fiul lor mai în vârstă, în 1712. Singurul moștenitor în ordinea succesorală ce se afla înaintea lui Filip al V-lea, regele Spaniei, era un copil născut în 1710, viitorul Ludovic al XV-lea. Cu toate acestea Anglia, în speranța păstrării echilibrului european, a făcut tot posibilul ca cele două coroane să nu se reunească¹⁶⁵. Până la urmă englezii au avut câștig de cauză: Filip al V-lea trebuia să aleagă între cele două coroane. O altă chestiune delicată, pusă în discuție de englezi, a trebuit rezolvată. Diplomații englezi, în spiritul echilibrului dintre marile puteri, au cerut partajarea vastelor posesiuni spaniole.

¹⁶⁴ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 56

¹⁶⁵ Lucien Bély, *op. cit.*, p. 340

Victoriile franceze din vara lui 1712 au schimbat oarecum mersul negocierilor. Olandezii s-au resemnat și au început tratativele cu francezii. Singur împăratul Carol al VI-lea, care refuza să-l recunoască pe Filip al V-lea ca rege al Spaniei, a decis să continue războiul.

În februarie 1713, Ludovic al XIV-lea a cerut pretendentului Stuart să părăsească Franța¹⁶⁶. Cu o importantă contribuție, Anglia, a reușit în cele din urmă să aducă pacea în jumătatea vestică a Europei.

Tratatul de pace de la *Utrecht* a fost semnat pe data de 11 aprilie 1713. Franța a semnat o serie de tratate separate cu Anglia, Provinciile Unite, Portugalia, Savoia și Prusia. Pe de altă parte, Filip al V-lea, regele Spaniei, a semnat pe 13 iulie 1713 tratatele cu Anglia și Savoia. În fine, după două importante succese militare ale francezilor (ocuparea localităților Landau în august 1713 și Fribourg în octombrie 1713, împăratul s-a resemnat și el tratând cu Franța. Negocierile s-au desfășurat între cei doi șefi de armate: prințul Eugen de Savoia, pentru Habsburgi, și Villars, pentru regele francez. Aceste negocieri s-au încheiat la 6 martie 1714 prin semnarea tratatului de la *Rastadt*, și au fost completate printr-o pace între Franța și Imperiu, semnată la 7 septembrie 1714, în localitatea *Baden* (în Elveția). Pe de altă parte, Filip al V-lea a semnat tratatul cu Provinciile Unite în iunie 1714, dar a refuzat să semneze un tratat cu Imperiul (împăratul nu a vrut să-l recunoască ca rege al Spaniei).

Clauzele politice. În primul rând era vizată succesiunea spaniolă. Filip al V-lea a fost pus să aleagă între a păstra tronul Spaniei sau a avea pretenții asupra coroanei franceze. Filip al V-lea a ales să rămână rege al Spaniei. Filip al V-lea a renunțat solemn la drepturile sale la coroana franceză în fața Cortesurilor (12 noiembrie 1712)¹⁶⁷, parlamentul francez luând act de decizia acestuia la scurt timp după această dată. În această calitate, el este recunoscut de către toate statele semnatare ale tratatelor de pace, mai puțin de către împărat. În schimbul acestei recunoașteri Ludovic al XIV-lea se

¹⁶⁶ François Lebrun, *op. cit.*, p. 189

¹⁶⁷ Lucien Bély, *op. cit.*, p. 340

angaja să nu mai susțină familia Stuart și accepta ordinea de succesiune stabilită în Anglia (1701). Pe de altă parte, marile puteri europene recunoșteau titlul de rege al ducelui de Savoia, ca rege al Siciliei, și de asemenea ducelui de Brandenburg, ca rege al Prusiei. Ducele de Hanovra obținea demnitatea electorală, iar ducele de Bavaria, fidel aliat al lui Ludovic al XIV-lea, a reprimat statele sale, dar și demnitatea electorală.

Clauzele teritoriale. Un mare deziderat al diplomației franceze, atât politic, cât și teritorial, era păstrarea integrității posesiunilor spaniole. Diplomația franceză trebuind să facă față în acest sens tendințelor de partaj, venite din partea celorlalte state. Din păcate pentru francezi, ceea ce Carol al II-lea a vrut să evite s-a întâmplat: monarhia spaniolă a trebuit să renunțe la importante teritorii. Filip al V-lea păstra Spania (mai puțin Gibraltarul și Minorca, cedate englezilor) și domeniile sale coloniale. În ciuda protestelor vehemente ale francezilor și spaniolilor, Filip al V-lea a cedat împăratului Carol al VI-lea regatul Neapole, Sardinia, Toscana, Milano și Țările de Jos, iar ducelui de Savoia Sicilia. Provinciile Unite nu obținuseră în urma marelui lor efort decât dreptul de a-și reinstala garnizoanele în apropierea sistemului de fortificații din Țările de Jos. Franța renunța, în favoarea Angliei, la teritoriul din apropierea Golfului Hudson, la Acadia, Terra-Nova, și Insula Saint-Christophe, și s-a angajat să distrugă Dunkerque. Ea a consimțit totodată să restituie noului posesor al Țărilor de Jos Ypres, Tournai, Philippsbourg, Brisach și Pignerol¹⁶⁸. Pe de altă parte, Franței îi erau recunoscute toate achizițiile făcute în cadrul tratatelor de la Westfalia, Nimègue și Ryswick, și obținând din partea ducelui de Savoia o rectificare a frontierei, primind Barcelonnette.

Clauzele economice. Acestea interesau în primul rând Anglia; acest stat fiind de altfel principalul beneficiar al acestor clauze. Ea a obținut de la Franța reîntoarcerea la politica tarifelor vamale din 1664. Regele spaniol trebuia să abroge legea care acordase negustorilor francezi privilegii comerciale. Mai mult, ea a obținut pentru negustorii englezi privilegii și mai sporite: condiții

¹⁶⁸ François Bluche, *op. cit.*, p. 840

privilegiate pentru navele comerciale englezești care ancorau la Cadiz, dreptul de *asieto*¹⁶⁹ pe treizeci de ani, dreptul de a trimite o dată pe an, în America spaniolă, a unei nave de 500 de tone (aceasta putea să transporte orice, fără să plătească taxe statului spaniol).

În ciuda acestor clauze economice, care evidențiau câștigul incontestabil al *Marii Alianțe de la Haga*, Franța își consolidase pozițiile considerabil. Marele câștig a fost pentru Franța tronul spaniol. Casa regală franceză se împărțea însă în două: Bourbonii de la Madrid fiind de acum înainte o bransă separată de cea de la Paris. Fără nici o contestație, aceste tratate semnate în anii 1713 și 1714 reliefează începutul unei perioade de preponderență diplomatică engleză. În ansamblu, tratatele de la Utrecht și Rastadt au stabilit pe continent un echilibru între marile puteri. Tot mai mult însă Anglia, escortată de către cei doi „sateliți”, Provinciile Unite și Portugalia, se va impune în controlul mărilor, fiind interesată de dominarea comerțului mondial. În 1714, succesiunea reginei engleze Ana a fost reglată în favoarea electorului de Hanovra, care a devenit regele George I. Cu un rege olandez, Anglia, devenită după 1707, Regatul Unit al Marii Britanii, a putut lua poziție în concertul european; cu noul rege german ea a putut să pună piciorul în Imperiu. Va fi noua perioadă una de hegemonie engleză sau una a echilibrului european?

Noua perspectivă diplomatică lăsa loc unei apropieri între cei doi mari dușmani ai ultimelor secole: Franța și Casa de Habsburg.

3.4. Europa de Est la începutul secolului al XVIII-lea

Europa de est la începutul secolului al XVIII-lea este dominată, pe de o parte, de reculul tot mai evident al Imperiului Otoman, dar și de conturarea unei perioade tot mai nefaste pentru statul polonez. Pe de altă parte, la nivelul politici externe austriece se înregistrează o schimbare de nuanță – acum Habsburgii sunt mult mai interesați în obținerea hegemoniei în sud-estul Europei, Rusia lui Petru cel Mare are pretenția de a fi o mare putere europeană și în

¹⁶⁹ Dreptul de a face comerț cu sclavi negri din Africa.

consecință și-a orientat privirea asupra Mării Baltice și Mării Negre. Acest tablou era completat de marea putere a Suediei din secolul al XVII-lea, care încă mai avea tendințe hegemonice în Europa nordică, dar și în cea central-estică.

Două personalități foarte puternice vor ieși în evidență la început de secol: pe de o parte, renovatorul puterii suedeze, și pe de altă parte, creatorul mării puteri ruse (Carol al XII-lea și Petru cel Mare). Între cei doi au existat numeroase similitudini: ambii au obținut tronul încă din timpul adolescenței: Petru la 17 ani, în 1689, iar Carol la 15 ani, în 1697. Amândoi s-au impus prin forța excepțională a caracterului, prin robustețea voinței și prin gustul acțiunii.

Tratatul de la Oliva (1660) pusese capăt Primului Război Nordic, rezultatul nu a mulțumit nici pe departe Rusia care nu era și nici nu se vedea respectată în Europa, ca mare putere. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea Polonia era statul cel mai influent din Europa estică. Aceasta însă trebuia să facă tot mai greu față pretențiilor celor doi vecini, dornici de afirmare, Rusia și Brandenburg (devenit regat al Prusiei), și care încercau să amputeze vastul stat polonez. Polonia, cu excepția campaniei împotriva turcilor de la Viena, nu a avut puterea să apară în fața Europei. Ea s-a lansat în războaie mărunte la frontiera sa cu Imperiul Otoman. Mai mult, la moartea lui Sobieski, în 1696, ea a fost incapabilă de a-și alege un rege polonez. În 1697, după intervenția Rusiei a fost impus un rege german, electorul de Saxa, Frederic-August¹⁷⁰. Pentru a completa această imagine a statului polon trebuie precizat faptul că, la puțin timp după aceasta, ducele de Brandenburg a obținut din partea împăratului titlul de „rege al Prusiei”, Prusie care se naștea însă și prin alipirea la ducatul Brandenburg a unui importat teritoriu din structurile statului polon.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Suedia a evoluat în orbita diplomației lui Ludovic al XIV-lea. De altfel, în această perioadă suedezi i-au urmat pe francezi în mai multe conflicte ale acestora cu statele Imperiului sau cu olandezii. Suedia a fost învinsă

¹⁷⁰ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 140

însă de cele mai multe ori, doar apropierea de Franța menținând-o în rândul marilor puteri europene¹⁷¹. Puterea militară și imaginea Suediei cunoscuse însă un recul important. Era greu pentru ea să mențină în continuare controlul Balticii; mai vechi sau mai noi, rivalii săi erau tot mai puternici. Danemarca, Brandenburg sau Rusia nu puteau accepta situația din Marea Baltică.

Pe de altă parte, Rusia a profitat de apelul papei de a se forma o *Sfântă Ligă* creștină care să alunge pe turci din fața Vienei. Rusia lui Petru cel Mare a găsit oportun momentul pentru afirmarea pe plan european, dar și pentru obținerea, dacă era cu putință a ieșirii la Marea Neagră.

La Stockholm, coroana lui Carol al XI-lea, mort în 1697, a trecut în mâinile fiului acestuia, Carol al XII-lea, încă un adolescent. Această nouă conducere de la Stockholm a încurajat vechii dușmani ai Suediei de a se uni încă o dată contra ei. Nimeni însă nu-l cunoștea pe noul rege suedez. El s-a dovedit un mare om de război, ce era servit de o armată remarcabilă, lăsată de predecesorul său, dar care era animat și puternice ambiții europene.

3.4.1. Al doilea Război Nordic (1700-1718)

Aflat la debutul domniei, Carol al XII-lea, la începutul ostilităților s-a găsit singur și fără putere de reacție. Era de fapt ceea ce așteptau marii rivali.

3.4.1.1. Prima fază, 1700-1701

Țarul rus, asistat de către un nobil livonian, Patkul, care nu avea nici o rețineră în fața regelui suedez ce-i aservise țara, a înnoit alianța împotriva Suediei. La solicitarea lui Patkul și încurajat de țarul care îi oferise coroana polonă, electorul de Saxa August al II-lea a început ostilitățile pătrunzând în Livonia în primele săptămâni ale anului 1700. Armatele lui August al II-lea au ajuns în februarie în fața orașului Riga. În martie 1700, în război a intrat și Danemarca

¹⁷¹ A se vedea în acest sens sprijinul foarte important pe care suedezii l-au primit din partea diplomației franceze la Nimégue (1679) sau la Saint-Germain (iunie 1679).

în speranța recuperării ducatului Holstein. În toată această perioadă suedezii nu au fost capabili de a riposta, diplomația suedeză însă a obținut un real câștig semnând un acord de colaborare cu Anglia și Provinciile Unite. Cu o importantă asistență din partea flotei anglo-olandeze, suedezii au traversat Sund, invadând zona insulară, și foarte repede, au obținut o importantă victorie împotriva danezilor la Travendhal¹⁷². Principalul beneficiar al păcii semnate cu danezii a fost ducele de Holstein-Gottorp, a cărui linie succesorală, de mai mult de un secol, era în competiție cu Holstein-Glückstadt, susținută de coroana daneză: ea va fi, potrivit noii înțelegeri, pusă în posesiunea teritoriilor recent confiscate de către regele Christian.

Acum eforturile suedezilor se puteau concentra împotriva armatelor ruse și saxone. Petru cel Mare intrase în acest război în octombrie, invadând cu o mare armată Ingria și asediind Nerva. Riposta tânărului rege Carol al XII-lea, care la 18 ani a preluat comanda armatelor sale, a surprins prin rapiditate și vigoare. Cu doar 10.000 de soldați, împotriva a 40.000 de ruși, suedezii au încercat să riposteze la Nerva. La 27 noiembrie 1701, armatele ruse au trebuit să se retragă din fața infanteriei suedeze, iar pe 2 decembrie asediul Nervei era ridicat. Umilit de o așa rapidă și completă înfrângere, Petru cel Mare a fost descurajat și a început discuțiile pentru pace cu suedezii. Suedezii însă nu s-au grăbit să poarte negocierile. Ei s-au îndreptat împotriva saxonilor, determinându-i să plece din fața fortificațiilor de la Riga. Carol al XII-lea a cerut în noile condiții dietei polone să-l destituie pe regele saxon, August al II-lea. A fost o șansă pentru țarul rus; el s-a putut reorganiza, hotărându-se să continue războiul.

3.4.1.2. Faza a doua a războiului, 1702-1707

În 1702, ca urmare a refuzului dietei polone de a-l înlătura pe regele August al II-lea, Carol al XII-lea a pătruns în Polonia. Pe de altă parte, regele saxon nu se bucura de susținerea poporului polon; în armata cu care acesta invadase Livonia nu făceau parte

¹⁷² Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 588

decât saxoni¹⁷³. Mai mult acest război era găsit unul inutil de către cea mai mare parte a nobilimii: ei nu luptaseră să-l instaureze pe August al II-lea pe tron, de ce să lupte să-l apere? În ceea mai mare parte nobilimea polonă s-a declarat neutră față de acest conflict, asta cu toate că războiul privea statul polon. Războiul declanșat de către Carol al XII-lea împotriva lui August al II-lea a avut în 1704 deznodământul dorit de către regele suedez. Dieta polonă l-a ales, ca nou rege al Poloniei, pe Stanislas Leszczyński, vechiul adversar al lui August al II-lea din 1697. Noul rege polon a domnit și a guvernat statul doar ca un simplu locotenent al lui Carol al XII-lea. Pentru a-l determina pe fostul rege să accepte noua situație, Carol al XII-lea a ocupat teritoriul electoral al acestuia după ce înainte a zdrobit armata saxonă la Fraustadt, în 1706. Regele suedez i-a impus lui Frederic August tratatul de pace de la Altranstädt. Prin acest tratat August al II-lea renunța la coroana poloneză, iar Carol al XII-lea s-a instalat pentru un an în Saxonia, unde el și-a reconstruit armata – trăind pe cheltuiala și chiar recrutând în armata sa saxoni. Marile puteri europene se întrebau: ce însemna această lungă ședere a suedezilor în Saxonia? La ce foloseau aceste imense pregătiri militare? Armata lui Carol al XII-lea începea să impresioneze întreaga Europă, atât prin rigoarea sa marțială, prin disciplina și calitatea soldaților săi, cât și prin victoriile sale facile¹⁷⁴.

În Polonia, partizanii lui August al II-lea, sprijiniți în continuare de către țarul Petru cel Mare, au devenit campionii luptei pentru independență poloneză, alăturându-li-se numeroși nobili autohtoni. Era paradoxal, acum nobilii poloni susțineau tocmai pe cel impus de către Rusia împotriva voinței lor în 1697. Acest „patriotism” a fost însă eclipsat de noile înțelegeri dintre Rusia și recentul proclamat rege al Prusiei. Polonia acum era în fața dezmembrării. În 1707, aparent pentru a tranșa definitiv chestiunea poloneză de partea sa, Carol al XII-lea a traversat iarăși Saxonia, pătrunzând apoi în Polonia, pentru ca în 1708, spre surprinderea tuturor să pornească ofensiva împotriva Rusiei. Noul conflict era

¹⁷³ *Ibidem*, p. 590

¹⁷⁴ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 141

încurajat și de faptul că în vest era în desfășurare un război general pentru succesiunea spaniolă.

3.4.1.3. Faza a treia a războiului, 1708-1711

Regele suedez a desemnat drept obiectiv al campaniei sale ocuparea Moscovei. Ruși, aplicând tactica pământului-pârjolit, au refuzat toate bătăliile „organizate” de către suedezi, ducând un război de hărțuire permanentă a armatelor suedeze. Carol al XII-lea, deși nu subestimase capacitățile militare ruse, nu a crezut că va avea de-a face totuși cu asemenea condiții în timpul campaniei sale.

Înainte de plecarea lui în campania din Rusia el încercase să se asigure de ajutorul polonezilor. Cum August al II-lea renunțase definitiv la tron, nobilii polonezi au părut resemnați cu noua situație. Dieta a promis sprijin lui Carol al XII-lea în războiul său cu Rusia. În noile condiții regele suedez a ordonat armatei să se îndrepte spre sud, în lungul Nistrului, în încercarea de a găsi condiții mai bune pentru iernat. Chiar dacă nu urmărea să se abată de la direcția sa spre Moscova el a luat această decizie de a traversa Ucraina și pentru a intra în contact cu cazacii, ai căror sef, Mazeppa, i-a promis sprijinul. Unul din grupurile armatei suedeze conduse de către Lewenhaupt, au fost atacate prin surprindere de către ruși suferind un serios eșec, pierzând cea mai mare parte a artileriei sale. Constrânși în acest fel la un marș continuu prin stepă în plină iarnă (reamintim faptul că iarna 1708/1709 a fost una foarte grea), suedezi au avut de suferit grele pierderi, diminuate totuși de ajutorul populației ucrainene, nemulțumită de politica armatei ruse de distrugere a tot ce lăsa ea în urmă.

În primăvara lui 1709, Carol al XII-lea a căutat o bătălie decisivă, atrăgându-i pe ruși la Poltava, fortificație pe care suedezi începuseră să o asedieze. Însuși țarul Petru cel Mare a ajuns aici în fruntea unei armate de 50.000 de soldați, suedezi numărau 20.000. Rănit la un picior Carol al XII-lea a încredințat conducerea armatei lui Lewenhaupt. Atacul suedez început în 8 iulie 1709 s-a încheiat cu un teribil eșec: invincibila armată suedeză era învinsă.

Aventura suedeză lua astfel sfârșit, la mijlocul anului 1709, în stepa ucraineană. Practic după Poltava armata suedeză nu a mai existat. Regele suedez s-a retras spre sud, beneficiind de generozitatea sultanului Ahmet al III-lea, care l-a primit în cetatea Tighina, pe Nistru, în Basarabia. Lewenhaupt a primit ordinul de a aduna rămășițele armatei pe cealaltă parte a Nistrului. Acesta nu a putut aduna însă decât soldați descurajați. La Perewoloczana (10 iunie) această armată s-a predat în fața rușilor împreună cu armele și bagajele lor. Nu mai puțin de 16.000 de soldați din fosta armată suedeză au ajuns astfel să putrezească în minele din Ural. Suedia era privată de brava sa armată, dar și de regele său Carol al XII-lea, care era acum într-o adevărată închisoare, fără putința de a se întoarce în țara sa. Din noua sa postură regele suedez și-a condus regatul, readus în poziția sa mult mai modestă de putere baltică, până în 1713. Electorul de Saxa, August al II-lea și-a regăsit tronul polonez, iar Stanislas Leszczynski a ales calea exilului.

Mai mult sau mai puțin legat de acest Război Nordic, evenimentele din anul 1709 au avut darul de a prezice un viitor război al Rusiei cu Poarta otomană. De altfel, prevăzând acest lucrul Constantin Brâncoveanu, domnul Țării Românești, a semnat un tratat de alianță secret cu Petru cel Mare¹⁷⁵. Pe de altă parte, pentru a se asigura de controlul Moldovei, Poarta l-a instalat în Moldova pe Dimitrie Cantemir. Acesta a ales însă și el să trateze cu țarul rus; în aprilie 1711, la Luck, în Volhinia, era semnat tratatul de alianță prin care țarul recunoștea tronul ereditar al lui Dimitrie Cantemir într-o Moldovă independentă aflată sub protectorat rusesc. În ceea ce-i privea pe cazaci acestora li s-au refuzat libertățile și privilegiile câștigate de aproape o sută de ani. Un guvernator moscovit era impus aici. Mazeppa luând și el calea exilului în Turcia, alături de Carol al XII-lea.

Căzut în dizgrație, Carol al XII-lea nu a renunțat să spere, făcând numeroase demersuri pe lângă sultan pentru ca acesta să declanșeze războiul împotriva Rusiei. Războiul căutat de către ambele tabere a fost declanșat în cele din urmă. Țarul rus s-a bucurat

¹⁷⁵ Robert Mantran (coord.), *op. cit.*, p. 309

de concursul trupelor domnului moldovean. În bătălia de la Stănilești, pe Prut, 18-22 iulie 1711, armata turco-tătară mult superioară a reușit să stopeze elanul țarului. Doar efortul femeii cu care țarul se va căsători, viitoarea Ecaterina I, care l-a cumpărat pe marele vizir a reușit a evita dezastrul pentru armatele ruse. Foarte repede negociat, tratatul de pace de la *Vadu Hușilor*, semnat la 22 iulie 1711, l-a obligat pe țarul rus să renunțe la Azov și la hanatul tătar. De asemenea, țarul se angaja să nu mai intervină în afacerile interne ale Poloniei. Domnul Moldovei, împreună cu boierii apropiați găseau refugiu în Rusia, unde a primit din partea țarului un domeniu alcătuit din 50 de sate locuite de peste 50.000 de țărani iobagi, devenind totodată unul dintre consilierii țarului. Regele suedez putea acum să plece spre țara sa. Acest tratat de la Vadul Hușilor ne apare mai degrabă ca o diversiune a lui Petru cel Mare decât o dorință sinceră de ajungere la o înțelegere. Au mai fost necesare în perioada 1712-1713, din partea turcilor, alte trei campanii militare conduse pe rând de către: Yusuf Pașam Suleiman Pașa și Ibrahim Pașa, pentru ca țarul să accepte în cele din urmă tratatul de pace de la Adrianopol. Era oare o revitalizare a puterii militare și a diplomației otomane? Se părea că da, cel puțin așa credeau turcii.

3.4.1.4. Faza a patra a războiului, 1712-1718

Carol al XII-lea nu a renunțat, el a ordonat generalilor săi să reia inițiativa în Pomerania. Magnus Stenbock, guvernator de Scania, cu o armată rapid recrutată, pierzând însă proviziile și flota, nimicite la Rügen de către flota daneză, nu a putut traversa la Mecklembourg. Această armată a raportat însă o importantă victorie, în decembrie 1712, împotriva armatelor saxono-daneze. Imediat după această dată armata suedeză a pătruns în Jutland. În 1713, cu resursele epuizate, ea s-a retras în fortăreața Tönning. În această perioadă, după un lung drum din Turcia, prin Imperiu, Carol al XII-lea a reușit să revină pe teatrul de operațiuni, cucerind pentru început Stralsund. Regele suedez a încercat să atragă de partea lui și alte state europene, eliberate acum de războiul de succesiune

spaniol. În această direcție reprezentantul lui a semnat cu Ludovic al XIV-lea, pe 3 aprilie 1715, un tratat de alianță. Moartea regelui francez a lăsat însă Suedia iarăși singură, asta în ciuda faptului că Regența a semnat cu suedezii un tratat secret (14 septembrie 1716) prin care Franța garanta posesiunea lui Carol al XII-lea asupra domeniului de la Stetin, unde brandenburghezii se reinstalaseră în 1713. Dar orașul Stralsund, ce-l găzduia pe Carol, a fost atacat de către forțele saxono-prusace și recucerit pe 23 decembrie 1715. Părăsind localitatea Carol al XII-lea a recâștigat peninsula suedeză, instalându-și guvernul la Lund. Europa acum asista cu stupefacție la eforturile unui rege care epuizase propria țară, antrenând-o într-o serie de conflicte care o priveau mai puțin. Mai mult regele suedez eșuase pe multiple fronturi, inclusiv pe plan intern. Diplomația suedeză trebuia să pună capăt acestor interminabile conflicte.

În același timp, teritoriul suedez intact, recoltele foarte bune de după iernile grele din 1708 și 1709, precum și importanțele venituri realizate din exportul fierului și aramei, îl determinau pe regele suedez să continue lupta. Războiul putea fi câștigat. Cu ajutorul noului său ministru, baronul Görtz, originar din Holstein, el a organizat o veritabilă economie de război. Suedia era însă singură și înconjurată de dușmani. Așa cum Europa occidentală a înlăturat cu o puternică voință hegemonia Franței lui Ludovic al XIV-lea, tot așa și Europa baltică a înlăturat hegemonia unei alte puteri garante a clauzelor de la Westfalia. Rusia, Polonia și Saxa, Prusia și Brandenburg, Hanovra și Anglia, dar și Danemarca se opuneau acum statului suedez care nu a putut atrage de partea sa decât pe Scoția iacobină. Balanța dintre cele două părți nu a putut fi echilibrată nici de infimul sprijin francez acordat suedezilor.

În noile condiții, Carol al XII-lea a pătruns în Norvegia, poate din dorința de a stabili o legătură cu singurul aliat: Scoția. În timpul celei de-a doua vizite pe care a făcut-o la Amsterdam, Petru cel Mare a reușit să ajungă la un acord cu diplomația franceză: Franța se angaja să nu reînnoiască tratatul prin care acorda importante subsidii Suediei (15 aprilie 1717). Regele suedez a fost

însă ucis, la 30 noiembrie 1718, în timp ce inspecta operațiunile de asediu de la Fredrikshald.

Negocierile de pace luau acum locul războiului.

3.4.1.5. Pacificarea Balticii (1719-1721)

Suedia nu a putut negocia decât separat cu fiecare dintre dușmanii săi, unul după altul. *Primul tratat*, semnat la 20 noiembrie 1719, la Stockholm, a obligat Suedia să cedeze Hanovrei localitățile Bremen și Verden. *Al doilea tratat*, semnat tot la Stockholm, pe 21 ianuarie 1721, a consemnat cedarea către Prusia a importantului port baltic Stettin. *Tratatul de la Fredriksborg* (3 iulie 1721) lăsa Danemarcei Schleswig, dar o obliga să cedeze Suediei celelalte cuceriri făcute de către armata daneză.

Rusia, refuzând să semneze pacea, a rămas singură în stare de război. Această situație a fost datorată rezistenței dietei suedeze în fața pretențiilor ruse. De altfel, această rezistență era sprijinită de către diplomația engleză care nu dorea ca Rusia să se instaleze confortabil în bazinul baltic. Discuțiile s-au tensionat. A urmat o mare demonstrație navală engleză în apele ruse care a avut drept represalii arestarea tuturor negustorilor englezi care se aflau la Moscova. Petru cel Mare a reînnoit oferta sa suedezilor. Aceasta era însă și mai greu de acceptat. Franța s-a angajat să medieze noul conflict. Reprezentantul francez de la Stockholm călătorind în mai multe rânduri în Rusia. El se întreținea direct cu țarul rus în limba olandeză. Petru cel Mare declara că o pace între cele două părți va fi posibilă doar atunci când Suedia va accepta că marea era limita influenței sale. Rusia dorea să obțină în Nord rangul pe care îl deținuse Suedia pe parcursul secolului precedent. Ca urmare a politicii engleze, Rusia s-a văzut izolată în Marea Baltică, singură în fața celorlalți. Sistemul diplomatic al premierului englez Stanhope își vedea și de data aceasta efectele. Până la urmă, după mai multe runde de negocieri pacea a fost semnată la *Nystad*, în Finlanda (30 august 1721). Tratatul lăsa Rusiei toate provinciile litorale, pe care ei le luaseră deja în stăpânire: Ingria, Estonia, Livonia. Singură Finlanda a scăpat în fața ocupației ruse.

În urma acestui tratat de pacificare (rusesc evident!) Imperiul țarist nu a devenit doar cea mai mare putere din Europa de est, ci și cea care posedă forțele militare și navale cele mai considerabile. Acum țarul rus primea din partea Senatului și Sfântului Sinod titlul de *cel Mare*, devenind „împăratul” tuturor rușilor.

3.4.2. Războiul turco-venețiano-austriac (1714 – 1718). Tratatul de la Passarowitz (1718)

După eșecul turcilor în fața imperialilor și acceptarea tratatului de la Karlowitz (1699), turcii păreau a se resemna cu pierderea importantelor poziții deținute în Europa centrală vreme de peste un secol și jumătate. Surprinzătorul succes, puțin exploatat atunci, de la Stănilești (1711), în fața armatelor țarului (obosite după războiul cu suedezii), dar și celelalte succese ale campaniilor otomane pe frontul rusesc care au condus în cele din urmă la tratatul de la Adrianopol (24 iunie 1713), i-au stimulat pe turci în decizia lor de a relua campania în Europa. Un rol important în reluarea politicii de recucerire a teritoriilor pierdute, de reluare a luptelor pentru anularea tratatului de la Karlowitz l-a avut marele vizir Silahdîr Ali Pașa, care credea în capacitatea armatei otomane de a ieși învingătoare dintr-un nou război¹⁷⁶. Sub influența vizirului, sultanul Ahmet al III-lea a reluat lupta sa împotriva Veneției, profitând de altfel de lungul război de succesiune spaniol care-i epuizase pe imperiali. Plecând de la acest considerent turci au crezut că austriei nu vor reuși să intervină alături de venețieni. Planul otoman prevedea ca după înfrângerea venețienilor să fie reluată ofensiva împotriva Habsburgilor.

Scopul declanșării războiului împotriva republicii venețiene era clar: reluarea teritoriilor ocupate de către aceasta în Marea Egee. Operațiunile au fost declanșate de către armatele turcești, în frunte cu Silahdîr Ali Pașa, în decembrie 1714. Moreea a fost recucerită de către turci în vara anului 1715. În același timp a căzut în mâinile

¹⁷⁶ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 139

turcilor fortăreața Souda, din Creta¹⁷⁷. Înlăturarea controlului venețian asupra acestor teritorii grecești a fost favorizată și de către populația grecească, de confesiune ortodoxă, care nu acceptase politica autorităților venețiene, care favorizase prozelitismul catolic. Din această perspectivă populația grecească acceptând mult mai ușor un control turcesc ce presupunea doar plata taxelor și mai puțin amestecul în politica locală. Venețienii au și renunțat, de altfel foarte ușor, la aceste teritorii, greu de guvernate, prin tratatul de pace de la Passarowitz (1718)¹⁷⁸.

Încurajați de succesele din Mediterana, turcii au găsit oportun să atace Imperiul pentru a recupera teritoriul Ungariei. La început armatele conduse de către prințul Eugen de Savoia păreau a face greu față atacului turc. Principatele Imperiului nu se lăsaseră antrenate într-un nou război al împăratului așa că războiul trebuia susținut doar de către armatele austriece. Marele vizir a plecat, în vara anului 1716, de la Belgrad cu o armată de 120.000 de soldați pe direcția Peterwardein, în Slavonia. Aflat în fruntea unei armate de 70.000 de soldați, prințul Eugen a trimis turcilor un ultimatum prin care le cerea imediata retragere. Neacceptarea ultimatumului a declanșat ostilitățile. Desfășurată la 5 august 1716, bătălia de la Peterwardein a fost cea mai strălucitoare victorie a prințului Eugen de Savoia. Cavaleria austriacă dovedindu-se net superioară în fața celor 30.000 de spahii¹⁷⁹. Pierderile turcești au fost foarte mari, peste 30.000 de soldați au fost uciși sau făcuți prizonieri, însuși marele vizir fiind ucis. A urmat contraofensiva austriacă: Timișoara a fost cucerită la mijlocul lui octombrie 1716, Belgradul la sfârșitul august 1717 (garnizoana de aici a rezistat asediului început în 15 iunie, dar înfrângerea marelui vizir în bătălia de la Niș a determinat-o să predea cetatea). În același timp venețienii au reușit să reia controlul asupra Moreei. În teritoriile cucerite austriecei au încercat încă de la început să organizeze o nouă administrație. La Timișoara, de exemplu, prințul Eugen, a conferit guvernarea Banatului de

¹⁷⁷ Robert Mantran (coord.), *op. cit.*, p. 267

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 304

¹⁷⁹ Jean Bérenger, *Histoire de l'Empire des Habsbourg ...*, p. 421

Timișoara, unuia dintre generalii săi, contele de Mercy – acesta aducându-și o importantă contribuție la reorganizarea și dezvoltarea economică a regiunii. La Belgrad măsurile de reorganizare a orașului au dus la plecarea a nu mai puțin de 60.000 de musulmani. Austriecii erau acum învingători. Nouă campanie turcească din 1718, condusă de către noul vizir Nevsehirli Damat Ibrahim Pașa, nu a făcut decât să întărească pozițiile austriece.

Marele vizir s-a resemnat, acceptând înfrângerea, conștient fiind de limitele armatei otomane. Pacea era dorită acum de către ambele părți (austriecii trebuiau să facă față unui nou conflict cu Spania lui Filip al V-lea, 1717-1719).

Tratatul de la Passarowitz, mediat de către diplomații englezi și cei olandezi, a fost semnat pe 21 iulie 1718, iar Austria reconfirma întregii Europe stăpânirea sa asupra Ungariei și Transilvaniei.

Prin acest tratat Poarta renunța, în favoarea Austriei, la: Banatul Timișoarei, Valahia occidentală, situată la vest de râul Olt¹⁸⁰, (Oltenia vestică) și la partea de nord a Serbiei (inclusiv la Belgrad)¹⁸¹. Austriecii mai obțineau din partea turcilor aceleași avantaje economice de care se bucurau și celelalte puteri occidentale. Veneția, tratând separat de austrieci (care au preferat să nu-și mai susțină aliații) nu primea nimic, mai mult ea renunța în favoarea Porții la Moreea (asta cu toate că venețienii nu fuseseră înfrânți în timpul luptelor cu turcii).

În urma acestui tratat poziția austriacă în bazinul mijlociu al Dunării s-a consolidat și mai mult. Pe lângă importantele poziții strategice dobândite aici, austriecii se bucurau și de importante avantaje comerciale în spațiul otoman. Odată încheiată această pace, a început procesul de reorganizare a teritoriilor recent cucerite. La Timișoara a fost reconfirmat, în funcția de guvernator, contele Mercy, iar la Belgrad a fost numit prințul Alexandru de Wurtemberg. În Banat a început un important proces de colonizare cu populații de origine germană.

¹⁸⁰ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 632

¹⁸¹ Robert Mantran (coord.), *op. cit.*, p. 267

Imperiul Otoman, în timpul lungului mare-vizirat al lui Nevsehirli Damat Ibrahim Paşa (1718-1730) a cunoscut o perioadă de pace fără de precedent cu statele europene. Marele vizir a făcut eforturi foarte mari pentru a ameliora relațiile diplomatice ale Porții cu marile puteri europene. Tot mai mult , în această perioadă statul turc întreține relații diplomatice regulate cu marile capitale europene. Reprezentanți ai Porții pot fi găsiți la Viena în 1729 și 1730, la Paris (1720-1721), la Moscova (1722-1723) sau la Varșovia (1730). Nu aceeași situație era în est, unde turcii trebuiau să facă față unor numeroase conflicte.

PREPONDERENȚA DIPLOMATICĂ ENGLEZĂ (1715-1789)

Perioada imediată sistemului de la Utrecht (1713) a fost una caracterizată printr-o pace instabilă. Chiar dacă numeroși oameni politici, dar și renumiți teoreticieni, credeau în noul echilibru european, care, se credea cel puțin, avea menirea de a stabili o pace generală, tendințele hegemonice ale unor state s-au manifestat în continuare. Diversele crize politice au avut, ca și până acum, tăria de a provoca dezechilibre majore ale sistemului diplomatic. Mai mult decât atât, diplomația a continuat să fie, din păcate, un instrument al politicii agresive. Diplomația pregătea și declanșa războaiele, permițând apoi conducătorilor statelor, în momentele de pace, să obțină cât mai multe avantaje posibile. Caracteristica majoră a noului sistem diplomatic, în comparație cu cel din secolul precedent – când două mari monarhii își disputau hegemonia: Franța și Casa de Habsburg, era acela al echilibrului dintre 4-5 mari puteri. Nici unul dintre aceste state nu puteau aspira la hegemonia europeană, nici o mare putere nu avea tăria de a domina toate celelalte puteri. În același timp, nici una nu renunța să aștepte un eventual moment favorabil pentru a se impune.

Pe de altă parte, sistemul relațiilor internaționale a integrat interesele economice, dar și imperialismul colonial. În noile condiții imaginea „echilibrului” putea să fie cu totul alta. Anglia, în speranța stabilirii dominației sale asupra mărilor, și-a asigurat exploatarea imensului imperiu colonial spaniol, concomitent cu acapararea Canadei și a Indiilor. Din această perspectivă, echilibrul continental european avea de suferit. Franța și Spania, chiar și apropiatele Angliei - Olanda sau Portugalia, aspirau și ele la statutul de mari puteri maritime. Văzut în acest fel, „echilibrul” englez era valabil doar pentru statele continentale – în acest timp Anglia putea să-și asigure preponderența în afara Europei. A fost, după cum este lesne de înțeles, punerea în scenă a unei diplomații tot mai puternice, influente și omniprezente – diplomația engleză.

Secolul al XVIII-lea nu a fost însă doar un secol al diplomației engleze incontestabile. Marile puteri puteau ușor, oricare dintre ele, să încline balanța în altă parte. Dar o făceau? De ce nu? Atunci care era rolul diplomației engleze? Cu toate acestea Anglia a avut numeroși și puternici adversari care i s-au opus în încercarea de a-și impune politica.

1. Sistemul diplomatic al lui Stanhope (1715-1720) și Walpole (1720-1740)

Pacea stabilită în Europa nu a mulțumit pe toată lumea așa cum era lesne de înțeles. Ea a fost acceptată, în primul rând, pentru că punea capăt unui lung și costisitor război ce epuizaseră majoritatea statelor din jumătatea vestică a Europei. Mai mult, tensiunile dintre noul rege spaniol și împăratul de la Viena puteau să declanșeze oricând un nou război general. Apoi nu trebuie să uităm că în Europa estică, al doilea Război Nordic era încă în plină desfășurare, pacificarea din Marea Baltică având loc abia în 1721. Nu în ultimul rând, în această ecuație „a echilibrului și păcii” europene, trebuie să ținem cont de existența Imperiului Otoman, pe care marile cancelarii europene îl doreau atât prieten, cât și dușman.

1.1. Bazele preponderenței engleze

În ansamblul lor, tratatele din anii 1713-1715 au fost o carte de inspirație britanică¹. Succesiunea spaniolă a fost reglementată după dorința englezilor. Ei au fost aceea care au obținut separarea celor două coroane (franceză și spaniolă), tot ei, în ciuda descendenței noului rege spaniol, au impus recunoașterea drepturilor casei de Savoia. Mai mult, diplomația engleză a impus Europei recunoașterea propriei sale regine Ana. Partajul succesiunii spaniole s-a făcut după principiul, mult susținut de către englezi, al echilibrului dintre puterile continentale. Acest echilibru era menit încă de la început să asigure o contrapondere între Franța și Imperiu. Era astfel împiedicat accesul ambelor spre dominație și hegemonie.

¹ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 72

Pentru a menține acest „echilibru” Anglia a creat în jurul intereselor sale, din Mediterana până în Marea Nordului, un „sistem de bariere”², alcătuit din state mai puțin puternice, care nu se puteau menține în noul rol, consacrat la Utrecht, fără concursul Angliei. Provinciile Unite, primeau după Utrecht dreptul de a menține garnizoane în sistemul de fortificații din Țările de Jos. Prezența olandezilor nemulțumea atât pe împărat, ce primise Țările de Jos, cât și pe francezi (englezii vedeau în fond prezența soldaților olandezi ca pe o barieră ce îngreădea accesul francezilor spre Marea Nordului). Savoia, mult extinsă teritorial, avea acum rolul de a îngreădi accesul Franței spre coasta ligurică, dar și al Austriei spre Câmpia Padului. În Germania, extensiunea statului bavarez în Palatinatul de Sus, precum și integrarea electoratului de Köln în statele sale, a avut menirea de a crea o zonă tampon între Franța și Austria.

Asupra acestui sistem de bariere Anglia exercita un drept de control. În punctele esențiale, strategice, militare sau comerciale, și-a impus controlul direct: Gibraltarul îi permitea accesul în Mediterana, iar Minorca domina bazinele occidentale. Posesiunea Hanovrei îi permitea supravegherea accesului în Marea Baltică. Apoi distrugerea Dunkerque-ului îi asigura un incontestabil control al Mării Nordului. Sistem englez a fost completat cu o alianță portugheză, care îi permitea să opereze pe flancul occidental al Peninsulei Iberice, exercitând în acest fel un control și o presiune asupra Spaniei.

Acest sistem trebuia să-i permită Angliei liniștea și accesul spre supremația comercială mondială. Tratatul de la Torino, încheiat cu Savoia, confirmă poziția *Turkey Company* în Levant. În America, englezii erau și mai puternic consolidați. Încă din 1703, prin tratatul de la Methuen cu Portugalia, în schimbul tarifelor preferențiale pentru vinul portughez, englezii obțineau suprimarea taxelor pentru lâna engleză și privilegiul exclusiv de face comerț în Brazilia. La Utrecht, o companie engleză a primit pentru 20 de ani privilegiul de *asieto* (dreptul de a duce sclavii negri din Africa în America); apoi

² *Ibidem*

dreptul de a trimite o dată pe an, în America spaniolă, a unei nave de 500 de tone (aceasta putea să transporte orice, fără să plătească taxe statului spaniol) – în acest ultim drept englezii vedeau un mijloc de dezvoltare a contrabandei în toate porturile unde acest vas avea dreptul să ancoreze; tratatul mai consemna privilegiul navelor comerciale englezești care ancorau la Cadiz.

Teritoriile cedate Angliei de către statul francez în America au avut darul de a-i consolida acesteia poziția de departe dominantă pe continentul nord-american. În sensul aceleași politici mercantiliste a fost semnat și tratatul comercial anglo-francez, negociat în 1713. Anglia putea acum să-și asigure dominația economică.

1.2. Conflictul austro-spaniol (1717-1719) și apropierea franco-engleză

Tratatele de pace de la Utrecht și Rastadt, care au restabilit pacea în Europa, nu au fost acceptate decât împotriva voinței lor de către împăratul Carol al VI-lea și regele Filip al V-lea. Atât împăratul de la Viena, cât și noul rege spaniol se considerau lezați în interesele lor. Carol al VI-lea chiar dacă își consolidase poziția în Italia și Țările de Jos nu se împăca cu obținerea tronului de către rivalul său francez. De cealaltă parte, Filip al V-lea, renunțând la tronul Franței (act săvârșit împotriva voinței lui), trebuia să accepte acum și partajul noii sale „moșteniri”. Sub influența celei de-a doua soții Elisabeta Farnese și a consilierului italian Alberoni, el visa, nu doar la recuperarea teritoriilor italiene pierdute, ci și la așezarea în fruntea Toscanei și Parmei a fiilor săi.

Sistemul de la Utrecht s-a dovedit a fi fragil și în contextul conflictului venețiano-austro-turc (1714-1718) sau al celui de-al doilea Război Nordic; în ambele cazuri marile puteri occidentale luând poziții diferite.

Franța și Anglia doreau însă pacea. Cabinetele de la Paris și Londra au făcut eforturi considerabile pentru evitarea unor noi conflicte europene. Atât Londra, cât și Parisul se confruntau cu probleme politice interne (autoritatea lui George I era la fel de

fragilă ca și ce a lui Filip de Orléans, regent după moartea lui Ludovic al XIV-lea)³. Mai mult Filip de Orléans putea moșteni tronul francez în cazul morții lui Ludovic al XV-lea (situație cu care regele spaniol nu se împăca deloc), iar plecând de la acest considerent o strânsă colaborare a acestuia cu nepotul să Filip al V-lea era puțin probabilă⁴. Noua situație a dus la apropierea Franței de puterile maritime: Provinciile Unite și Anglia, ale căror dorințe erau acelea de păstrare a clauzelor tratatelor de la Utrecht.

Apropierea franco-engleză, așa cum am mai precizat, a fost posibilă în condițiile existenței a trei crize majore ce puteau periclita sistemul echilibrului european: al doilea Război Nordic, criza balcanică și tensionarea relațiilor austro-spaniole. Pentru a gestiona aceste crize diplomația engleză a făcut eforturi pentru a se apropia de Franța. Astfel de acțiuni au putut fi observate încă din 1715, când primul ministru englez Stanhope a făcut importante demersuri în acest sens.

În anul 1716, Stanhope și consilierul cel mai apropiat al regentului, Dubois, au pus, în cursul a două întâlniri (Haga și apoi Hanovra), bazele unei noi înțelegeri franco-engleze⁵. Franța trebuia să-l alunge pe pretendentul Stuart, recunoscând astfel dinastia de Hanovra pe tronul englez, dar și să oprească lucrările din portul Mardick, care vizau construirea unui nou Dunkerque⁶. Anglia se angaja să-l sprijine pe regent în cazul unei crize de succesiune în Franța⁷. Prin aderarea la această alianță a Provinciilor Unite (tratatul de la Haga, 4 ianuarie 1717) s-au pus bazele *Triplei Alianțe*, o alianță defensivă menită a garanta respectarea păcii europene (în textul tratatului erau condamnate acțiunile regelui spaniol Filip al V-lea)⁸.

³ Jean Bérenger, *Histoire de l'Empire des Habsbourg ...*, p. 424

⁴ François Lebrun, *op. cit.*, p. 278

⁵ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 632

⁶ *Ibidem*

⁷ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 80

⁸ Pierre Deyon, *L'Europe du XVIIIe*, Paris, 2000, p. 34

Stanhope și Dubois au făcut numeroase eforturi pentru a soluționa chestiunea spaniolo-austriacă. În schimbul recunoașterii ca rege al Spaniei, Carol al VI-lea cerea recunoașterea posesiunilor sale moștenite din fostul regat spaniol. Mai mult, *Alianța* lui Stanhope cerea regelui spaniol, în condițiile în care sănătatea tânărului rege Ludovic al XV-lea era foarte fragilă, să formuleze o nouă renunțare, mult mai explicită, la tronul francez. Eforturile au fost zadarnice. Europa era în pragul unui nou conflict.

Noul sistem diplomatic al lui Stanhope va permite însă Angliei să arbitreze conflictele europene (atât pe cele din Mediterana, cât și pe cele din Marea Baltică sau din Balcani). Controlul englez putea fi astfel exercitat printr-o *Europă pacificată*. Această politică pacifistă i-a asigurat în cele din urmă Angliei preponderența diplomatică europeană. În fața noului sistem pacifist, statul agresor condus de către Filip al V-lea trebuia să accepte clauzele internaționale. Filip al V-lea a acuzat Franța de trădare. Printr-un ultim efort Stanhope a cerut împăratului să recunoască noua dinastie spaniolă, să accepte stabilirea infanților spanioli la Toscana și Parma și să accepte schimbarea Sardiniei cu Sicilia. Rezultatul nu a fost cel scontat. Arestarea unui oficial spaniol (27 mai 1717), Înalțul Inchizitor Molines, la Milano, l-a determinat pe Alberoni să vorbească de provocare.

O flotă spaniolă a fost trimisă spre Sardinia, a cărei cuceriri s-a dovedit a fi mult mai ușoară decât a Siciliei. Războiul cu austrieicii era acum declanșat. În ciuda indicațiilor prințului Eugen de Savoia și majorității miniștrilor săi, împăratul, prin tratatul de la Londra (2 august 1718), conștient fiind că nu poate controla Italia fără flota engleză, a acceptat să intre în *Alianța de la Haga*, transformată acum în *Cvadrupla Alianță*. Prin înțelegerea sa cu marile puteri garante ale echilibrului european, împăratul se angaja să respecte tratatele din anii 1713-1714, recunoscând astfel pe Filip al V-lea pe tronul spaniol. Împăratul s-a angajat să accepte schimbul, avantajos pentru el, Sardiniei cu Sicilia (în ciuda protestelor ducelui de Savoia), să recunoască succesiunea copiilor celei de-a doua soții a lui Filip al V-lea în Toscana și Parma (sub

suzeranitatea împăratului însă), se obliga, de asemenea, să accepte prezența soldaților olandezi în zona fortificațiilor din Țările de Jos și, totodată să închidă portul Anvers⁹. În vara anului 1718, Sicilia, care aparținea ducelui de Savoia (neutră deci!), a fost cucerită de către armata spaniolă. Spania era iarăși un imperiul mediteranean¹⁰. Bazele spaniole de aici nu erau însă foarte solide.

Londra și Paris ofereau propria lor mediație în acest conflict. Era promisă Toscana și Parma fiului Elisabetei Farnese¹¹, iar englezii promiteau restituirea Gibraltarului¹². Era un mare compromis făcut în schimbul păcii. Alberonii, alături de majoritatea guvernului spaniol, a înclinat să accepte situația, regele, aflat sub influența reginei, care dorea „eliberarea” Italiei, s-a opus. Noua mediație anglo-franceză a fost respinsă încă o dată de către spanioli.

Drept efect flota engleză a atacat, în golful Messina, flota spaniolă. După câteva ore, pe 11 august 1718, flota spaniolă nu mai exista. Spaniolii nu au cedat. Filip al V-lea a dispus construirea unei noi flote și a declarat război Angliei. Acum aliații de la Haga trebuiau să impună Spaniei pacea cu forța armelor. După îndelungi ezitări, regentul a dispus atacarea fiului lui Ludovic al XIV-lea. Diplomația franceză suferea enorm, însăși Franța făcea jocul lui Stanhope. O mică armată franceză a trecut Bidassoa și a intrat în Fontarabie și Saint-Sebastian.

Regele spaniol, demițându-l pe Alberoni (5 decembrie 1719), s-a înclinat acceptând oferta engleză¹³. Prin tratatul de la Madrid (ianuarie 1720) el a aderat la *Alianță*, acceptând astfel tratatele din 1713-1714. În schimbul păcii, spaniolii au cerut, prin diplomații francezi, guvernului britanic, să le restituie Gibraltarul¹⁴ și să fie abolită suzeranitatea imperială asupra ducatelor italiene. Cererile acestora au întâlnit, după cum era de așteptat, opoziția

⁹ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 75 - 82

¹⁰ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 229

¹¹ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 81

¹² Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 634

¹³ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 141

¹⁴ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 230

britanicilor și imperialilor¹⁵. În același an, prin medierea Angliei, Carol al VI-lea, schimba Sardinia cu Sicilia, regele Savoiei purtând de acum și titlul de rege al Sardiniei¹⁶. De altfel, ducele de Savoia a fost principala victimă a crizei născute între vecinii săi. Despuiat de Sicilia în favoarea împăratului (primind în schimb o Sardinie mai puțin „valoroasă”) el a fost consolată prin trecerea pe lista moștenitorilor Bourbonilor spanioli, în cazul, puțin probabil, că linia moștenitoare a lui Filip al V-lea s-ar fi întrerupt¹⁷. O conferință, ce urma a se desfășura la Cambrai, urma să reglementeze toate litigiile rămase ne rezolvate între împărat și regele spaniol¹⁸.

În 1721, logodna lui Ludovic al XV-lea cu o fiică a regelui spaniol, făcută în interiorul familiei Bourbonilor, a avut darul unei noi reconcilierii franco-spaniole¹⁹.

La finele acestui conflict monarhia austriacă, care încheiase și cu turcii o pace favorabilă la Passarowitz (1718), a atins marea sa extensiune teritorială²⁰. Succesul lui Carol al VI-lea a condus la scoaterea prințului Eugen de Savoia, care se opusese politicii împăratului, din rândul celor mai influenți oameni ai Imperiului.

Pentru englezi se contura o perioadă de preponderență tot mai evidentă. Pacificarea din Marea Baltică în urma celui de-al doilea Război Nordic fiind opera sistemului lui Stanhope²¹: Franța a fost ținută departe de aliatul său tradițional, Suedia; pe rând, diplomații englezi, au favorizat negocierile dintre Suedia și fiecare stat implicat, încercând a izola Rusia care avea tendințe hegemonice în bazinul baltic. Efectul a fost cel scontat de către englezi, danezii, prusaci și hanovrienii au semnat rapid pacea cu suedezii, obținând importante clauze de pace. Abandonăți de vechii aliați, rușii își vedeau respinse cu vehemență cererile de către un stat suedez, slăbit

¹⁵ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 82

¹⁶ François Lebrun, *op. cit.*, p. 278

¹⁷ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 635

¹⁸ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 82

¹⁹ François Lebrun, *op. cit.*, p. 278

²⁰ Jean Béranger, *Histoire de l'Empire des Habsbourg ...*, p. 424

²¹ A se vedea în acest sens tratatele de pace încheiate în urma celui de-al doilea război nordic (subiect dezbătut în capitoul precedent).

dar intens sprijinit de către englezi. A fost nevoie de o intervenție în forță a țarului rus pentru ca englezii să cedeze medierea păcii francezilor. Această decizie a fost determinată și de moartea, în ianuarie 1721 a lui Stanhope. Până la urmă, negociat de către francezi, care erau acum și ei incluși în sistemul echilibrului englez, tratatul de la Nystad (1721) a readus pacea pe continent.

Perioada imediată ce a urmat, a fost cu mici excepții, o perioadă de pace generală. Echilibrul britanic părea foarte puternic, iar marile puteri rivale se resemnau acceptând „controlul” diplomatic englez.

1.3. Criza europeană din anii 1725-1731 și reconfirmarea preponderenței engleze

Sistemul diplomatic construit de către englezi a avut câteva momente de slăbiciune în perioada scursă după moartea lui Stanhope (ianuarie 1721). Structura acestui sistem, construit pe alianța anglo-franceză, s-a clătinat și datorită unei puternice crize financiare consemnată în urma reculului înregistrat de către marile companii comerciale din cele două țări.

La Londra, moartea lui Stanhope a lăsat diplomația engleză în mâinile a trei persoane foarte puternice, dar care erau tot timpul în dezacord: R. Walpole, devenit cancelar, șeful majorității din Cameră²², atașat intereselor comerciale ale Angliei și soluțiilor pacifiste; lordul Townshend, cumnatul lui Walpole, partizan al alianței franceze, puternic opozant al relației cu Austria catolică, dispus mai degrabă pentru o apropiere de Spania, apropiere care ar fi adus fabuloase avantaje economice Angliei; lord Carteret, dispus să angajeze Anglia în afacerile Nordului, pe care le cunoștea foarte bine și unde interesele Angliei și Hanovrei erau solidare. Ultimii doi erau secretari de stat pentru afacerile străine. Demisia lui Carteret, în 1724, a lăsat cale liberă politicii lui Townshend.

²² Regele George I (1714-1727) interesat mai mult de electoratul său personal (Hanovra) a lăsat exercițiul puterii engleze în mâinile șefilor majorității: Stanhope și Walpole.

1.3.1. Slăbiciunile diplomației engleze, nu totdeauna și a sistemului diplomatic englez, au putut fi observate în trei puncte diferite ale eșichierului european:

1. În politica față de Rusia diplomația engleză a lăsat impresia unui semi-eșec cu ocazia semnării păcii din zona baltică. Intervenția în forță a flotei engleze în Marea Baltică nu a avut efectul scontat. Rusia nu s-a intimidat cedând în fața diplomaților englezi, mai mult a răspuns tot prin forță, arestându-i pe toți comercianții englezi de la Moscova. A fost nevoie de ajutorul diplomaților francezi, coordonați de Dubois (apropiat al diplomației engleze), pentru a se putea semna tratatul dintre Rusia și Suedia (Nystadt, 1721), dar și pentru a salva prestigiul englezilor care se aflau acum într-o delicată situație. Rusia, în pofida diplomaților englezi, a obținut provinciile baltice. Acum, în ciuda poziției Angliei și Hanovrei, Rusia era tot mai prezentă în Marea Baltică.

2. Imperiul a început a se detașa de alianța engleză. Carol al VI-lea avea în vedere transformarea Austriei într-o mare putere maritimă și comercială. În urma tratatului de la Passarowitz austriezii se bucurau de avantaje comerciale considerabile în Europa sud-estică. A fost creată o companie pentru comerțul oriental. Trieste și Fiume au fost declarate porturi libere, iar după 1720 pavilionul austriac își făcea reparația în Mediterana (e drept modest la început). Politica lui Carol al VI-lea era în primul rând ațintită asupra Țărilor de Jos. Puternic susținut de către mediul financiar și comercial din Anvers și de către procurorul financiar al guvernului de la Bruxelles, Neny, el a favorizat emanciparea economică de sub tutela olandezilor. În 1720, marchizul Prié a fost autorizat să creeze Compania din Ostende, a cărei activități a început în 1722²³. Intenția declarată era aceea de a relansa, prin Ostende, comerțul blocat, după Rastadt, prin închiderea portului Anvers. Carta acestei companii a fost semnată în 1722, de către împărat în pofida unor puternice proteste venite dinspre puterile maritime. Această companie era astfel recunoscută de către împărat drept compania austriacă privilegiată pentru comerțul cu Indiile orientale și occidentale. Din

²³ Bérenger, *Histoire de l'Empire des Habsbourg ...*, p. 426

profiturile companiei 6 % urmau a se vărsa în visteria împăratului. Chiar dacă a adus importante venituri împăratului, această companie nu a putut fi susținută de către o flotă militară care să o protejeze. După un deceniu compania era aproape inexistentă, confruntându-se cu mari dificultăți financiare²⁴. Anglia și Olanda nu au putut accepta niciodată concurența austriacă. După 1723, *Cvadrupla Alianță* nu mai exista decât pe hârtie. Sistemul diplomatic englez părea a se clătina.

3. Spania tot mai mult se întorcea spre Franța. Guvernul spaniol nu renunțase la importanta poziție strategică a Gibraltarului. Chiar înainte de a muri, în timpul unei vizite pe continent (ianuarie 1721), Stanhope a putut să-l audă pe regent discutând despre retrocedarea Gibraltarului. Revendicarea spaniolă era astfel susținută de către Versailles. O reapropiere franco-spaniolă? Aceasta nu putea fi pe placul englezilor. Guvernul britanic, care încă nu realizase importanța strategică a Gibraltarului, a luat în calcul o eventuală compensație²⁵. Poziția Angliei față de Spania și Franța a devenit, privită din acest punct de vedere, una foarte delicată. Spania mizând pe un ajutor din partea regentului s-a apropiat de Franța²⁶. La 27 martie 1721, reconcilierea dintre Filip al V-lea și ducele de Orléans, regentul Franței, a fost consacrată printr-un tratat: Franța își oferea serviciile pentru recuperarea Gibraltarului de către spanioli și recunoștea Parma și Toscana pentru fiul Elisabetei Farnese, fiica cea mare a lui Filip al V-lea, Maria Ana Victoria, era promisă lui Ludovic al XV-lea, ea trebuia crescută însă la Versailles, în timp ce infantul Don Luys era promis fiicei regentului.

Privit din perspectivele acestea sistemul diplomatic construit de către Stanhope părea serios perturbat. Situația era, din contră,

²⁴ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 636

²⁵ În primăvara anului 1721 răspunsul Londrei, în urma discuțiilor din parlament, a fost formulat de către Townshend fiind un nu categoric. Printr-o scrisoare personală a regelui George I, adresată lui Filip al V-lea, regele englez lăsa totuși să se întrevadă posibilitatea unei înțelegeri între cele două părți.

²⁶ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 88

favorabilă Franței. Diplomații francezi obținuseră pacificarea baltică (este drept, după reconfirmarea alianței cu Anglia, 13 iunie 1721), apoi ei puteau să sprijine, dar și să se rezeme, pe emanciparea economică a Belgiei austriece în pofida puterilor maritime și nu în ultimul rând, pe Spania, contra hegemoniei engleze din Lumea Nouă.

Franța lui Dubois, nu a profitat de ocaziile care i s-au oferit datorită politicii regentului, care vedea în alianța engleză o garanție pentru puterea sa. Mai mult, Anglia a fost asociată tratatului franco-spaniol, constituindu-se astfel o nouă *Triplă Alianță* (13 iunie 1721). Anglia obținea prin noul tratat o confirmare a privilegiilor comerciale engleze²⁷. Sistemul diplomatic englez funcționa totuși, în ciuda ezitărilor și slăbiciunilor diplomaților englezi.

1.3.2. Echilibrul european amenințat (1725-1731)

Conferința de la Cambrai, destinată a regla litigiile dintre împărat și regele spaniol, s-a deschis abia în ianuarie 1724. Filip al V-lea, în așteptarea morții suveranului Toscanei și Parmei, cerea garanțiile necesare recunoașterii succesiunii pentru fiul Elisabetei Farnese, a doua soție a regelui spaniol, dar și ocuparea provizorie a fortificațiilor din ducate de către o armată neutră. Mai mult, regele spaniol nu dorea să recunoască suzeranitatea împăratului asupra acestor ducate. În aceste condiții lucrările au fost sistate. Elisabeta Farnese a trimis în noile condiții la Paris și Londra pe marchizul Monteleone. Scopul acestei misiuni era acela de a determina cele două state să facă presiuni asupra împăratului pentru ca acesta să accepte imediat intrarea tânărului prinț Don Carlos în Italia și să trimită garnizoane în cele două ducate. În cazul în care împăratul ar fi refuzat, spaniolii încercau să obțină intrarea în război a celor două state²⁸. La Londra, Monteleone a încercat de asemenea să obțină retrocedarea Gibraltarului, promisiune pe care George I l-a asigurat că va fi respectată (era clar că era vorba despre un refuz formal).

²⁷ *Ibidem*

²⁸ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 230

Spania, nemulțumită de sprijinul englez și francez, și profitând de afacerea Companiei din Ostende care îl ținea pe împărat departe de puterile maritime, s-a decis în cele din urmă să negocieze direct cu Viena. Această decizie a fost determinată și de faptul că ducele de Bourbon, devenit prim-ministru după moartea regentului (1723)²⁹, în februarie 1725, pentru a asigura o moștenire mai rapidă a tronului, a luat decizia de a-l căsători pe Ludovic al XV-lea cu Maria Leszczynski (cu șapte ani mai în vârstă decât Ludovic), trimițând-o pe mult prea tânăra infanță spaniolă la Madrid³⁰. La începutul anului 1725, baronul Ripperda, un aventurier de origine olandeză, a fost trimis la Viena cu misiunea de a sonda Cutea imperială cu privire la un dublu mariaj între infanții spanioli, Don Carlos și Don Filipe, cu fetele lui Carol al VI-lea. Unul dintre ei urmând a deveni rege al romanilor, iar celălalt moștenitorul domeniilor Habsburgilor în Italia³¹. Profund nemulțumit de modul în care diplomația engleză reglementase vechiul conflict austro-spaniol, dar și de aroganța cu care domina comerțul mondial, împăratul s-a arătat foarte dispus să asculte propunerile Madridului. Pe de altă parte, Carol al VI-lea, care nu avea moștenitori de sex masculin, în ciuda *Pragmaticii Sancțiuni*, din 1713, se temea că după moartea lui adversarii Austriei vor susține noi candidați pe tronul imperial, declanșând astfel un război civil.

O alianță mutuală, semnată în aprilie 1721 între cele două părți, a avut darul de a arăta, întregii Europe, noua solidaritate dintre Viena și Madrid. Printr-un act solemn, regele Spaniei a aderat la *Pragmatica Sancțiune* (1 mai 1725), recunoscând astfel succesiunea imperială propusă de către Carol VI-lea³². Textul tratatului de bază dintre cele două părți, cunoscut drept *primul tratat de la Viena*, a fost semnat după mai multe discuții pe 5 noiembrie 1725³³. Alianța spaniolo-austriacă era îndreptată, după cum lesne se putea înțelege,

²⁹ *Ibidem*

³⁰ François Lebrun, *op. cit.*, p. 278

³¹ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 89

³² Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 638

³³ *Ibidem*

împotriva Angliei și Franței. Împăratul promitea să sprijine Spania în redobândirea Gibraltarului. Cel mai important acord era însă cel referitor la căsătoria dintre cele două arhiducese austriece și infanții spanioli, Don Carlos și Don Filipe, fii Elisabetei Farnese³⁴.

Anglia se simțea în primul rând vizată de noua apropiere dintre Madrid și Viena, această alianță lovea în special în interesele sale comerciale³⁵. Franța se simțea iarăși amenințată de „imperiul lui Carol Quintul”. Ajuns la Paris, Robert Walpole a pregătit, împreună cu Fleury, veritabilul șef al guvernului după căderea în dizgrație a ducelui de Bourbon, terenul pentru o acțiune comună franco-engleză. În septembrie 1725, la Herrenhausen, în Hanovra, Townshend, secretarul englez de stat pentru afacerile străine, s-a întâlnit cu ducele de Broglie, ambasadorul Franței la Londra, punând bazele unei noi alianțe franco-engleze³⁶. La această antantă franco-engleză au aderat Prusia și Olanda, constituindu-se astfel *Liga de la Hanovra*³⁷.

Europa era divizată acum în două părți. Rusia a văzut în noua conjunctură internațională posibilitatea extinderii avantajelor sale din Marea Baltică, fiind gata să-și trimită trupele împotriva Danemarcei și Mecklembourg-ului. Flota daneză sprijinită de cea engleză era însă pe poziții. Prusia, nemulțumită de politica engleză, s-a eliberat de angajamentele semnate la Herrenhausen și a semnat un tratat de neutralitate cu Rusia, apropiindu-se apoi în secret de vecinii austrieci. Pentru ca situația să devină și mai complexă împăratul a semnat cu Rusia un tratat de alianță. Această alianță ruso-austriacă va deveni unul din elementele permanente ale politicii europene în secolul al XVIII-lea³⁸. De altfel, împăratul, pe 6 august

³⁴ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 145

³⁵ Pe lângă faptul că recunoștea și susținea Compania din Ostende, guvernul spaniol a declanșat o vastă campanie de contrabandă în zona Caraibelor, în Florida, dar și pe frontiera Braziliei portugezeze.

³⁶ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 230-231

³⁷ François Lebrun, *op. cit.*, p. 279

³⁸ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 145

1726, a obținut aderarea la *Pragmatica Sancțiune*, atât a Prusiei, cât și a Rusiei³⁹.

În toată această perioadă ruptura dintre spanioli și britanici era tot mai evidentă. Flota engleză făcând demonstrații de forță în lungul coastelor peninsulei, dar și în coloniile americane. În decembrie 1726, fără a declara război Angliei, Filip al V-lea a decis să trimită o armată împotriva Gibraltarului. Walpole, la fel ca și Fleury, a găsit însă războiul cea mai dăunătoare formă de rezolvare a problemei, „contrar comerțului și favorabil intereselor iacobine”⁴⁰. Ajutat și de către diplomații francezi, Walpole a demarat discuțiile pentru o pace preliminară. Asediul Gibraltarului a fost ridicat. O pace preliminară a și fost semnată de către Viena, apoi de către Madrid, fără a se ajunge astfel la un război între cele două tabere. Prin preliminariile semnate la Paris, pe 31 mai 1727, Carol al VI-lea se angaja să suspende pentru șapte ani privilegiile Companiei din Ostende și să renunțe la avantajele primite în Spania și coloniile acesteia. Primea în schimb recunoașterea *Pragmaticii Sancțiuni*⁴¹. Filip al V-lea, chiar dacă a condiționat pacea de cedarea Gibraltarului, a fost în cele din urmă obligat să semneze tratatul de la Pardo (martie 1728) fără să obțină nimic din ceea ce revendicase⁴².

O nouă încercare nereușită de a-l căsători pe Don Carlos cu Maria Tereza, moștenitoarea tronului Habsburgilor, a avut darul de a schimba poziția Spaniei. Madridul dorea acum, discutând cu englezii și francezii, ducatele italiene.

Un tratat a fost semnat la Sevilla, pe 9 noiembrie 1729, între Anglia, Franța și Spania. Spania primea dreptul de a trimite garnizoane în ducatele Toscana și Parma, obținând totodată garanția unui sprijini militar francez și englez, dacă situația o va cere, împotriva împăratului. Pe de cealaltă parte, ea recunoștea definitiv

³⁹ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 639

⁴⁰ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 145

⁴¹ Pierre Deyon, *op. cit.*, p. 35

⁴² Jacques Droz, *op. cit.*, p. 92

pierderea Gibraltarului și Minorcăi, confirma privilegiile economice ale Angliei și anula tratatul de comerț semnat cu Austria.

Pentru a determina Austria să accepte deciziile de la Sevilla, Townshend nu a ezitat în fața războiului. Opinia publică engleză, dar și cumnatul lui Walpole, doreau confirmarea rezultatelor de la Sevilla printr-un dialog pacifist. Walpole știa ce importanță are pentru împărat *Pragmatica Sancțiune*, știa cât de atașat era Carol al VI-lea de ideea asigurării unei moșteniri intacte pentru Maria Tereza. Exploatând aceste doleanțe ale împăratului, el a preluat personal comanda ministerului afacerilor străine obținând semnarea unui *al doilea tratat de la Viena* (16 martie 1731). Împăratul abandona definitiv proiectul Companiei din Ostende și recunoștea concesiile făcute spaniolilor în Italia. Prin *al treilea tratat de la Viena*, semnat pe 22 iulie 1731 între Spania și Austria, împăratul s-a angajat să permită instalarea garnizoanelor spaniole la Parma, recunoscându-l astfel pe Don Carlos ca succesor al ducelui de Parma (mort în 1730)⁴³. Se recunoștea și succesiunea (în așteptare – până la moartea ducelui) infantului spaniol și asupra Toscanei. Spre finele anului 1731, o flotă franco-engleză debarca 6.000 de soldați spanioli la Livorno⁴⁴ pentru a asigura prezența spaniolă în ducatul Parmei.

Sistemul diplomatic englez își dovedise încă o dată eficacitatea. Walpole evitase un război general pe continent. Pentru Anglia beneficiile era imense. Ea domina acum nu doar comerțul mondial, ci și întreaga lume de dincolo de Europa. Din Baltica până în Mediterana și Antile flota engleză făcea legea, contribuind din plin la succesele diplomației engleze. Europa, grație diplomaților englezi, reușea să păstreze echilibrul. Pacea era restabilă, dar pentru puțin timp.

1.4. Războiul de succesiune la tronul polonez (1733-1738)

În plină pace, deschiderea unei noi succesiuni poloneze a adus Europa în fața unei noi crize. Moartea lui August al II-lea (1

⁴³ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 145

⁴⁴ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 231

februarie 1733), electorul de Saxa și regele Poloniei, a pus problema succesiunii pe tronul polonez, asta deoarece coroana era electivă. Doi candidați s-au anunțat în cursa pentru ocuparea tronului polon: fiul regelui defunct, August, noul elector de Saxa, puternic susținut de către Austria și Rusia; și socrul lui Ludovic al XV-lea, Stanislas Leszczyński, ales rege în 1704 în locul lui August al II-lea, dar detronat după victoria rusă de la Poltava, susținut de către Franța⁴⁵. Prusia era legată prin alianță de Austria și Rusia încă din 1726, iar aceste trei state încercau acum să-și impună propriul candidat pe tronul polonez. Mai mult, în secret, cele trei mari puteri au alcătuit, încă din 1732, un plan comun de partaj al statului polonez⁴⁶. Grație subsidiilor franceze, Stanislas a fost ales de către Dieta electorală rege al Poloniei pe 12 septembrie 1733⁴⁷. Rusia și Austria nu puteau să se împace cu noua situație. Războiul devenea inevitabil.

Scena diplomatică era deosebit de complexă. În 1731 diplomația engleză se apropiase foarte mult de Viena, și asta în detrimentul Franței, a cărei diplomații percepea apropierea austro-engleză drept un eșec propriu. În 1732, Dieta imperială a acceptat *Pragmatica Sancțiune*, în ciuda protestelor vehemente ale Saxeii și Bavariei. Diplomația franceză se vedea neputincioasă și izolată. Deschiderea unei noi succesiuni poloneze a fost văzută de către francezi drept o ocazie prielnică pentru a-și lua revanșa în fața austriecilor. Chavelin, secretarul de stat francez al afacerilor străine⁴⁸ încă din 1727, a pregătit foarte mult războiul care se întrezărea printr-o fructuoasă campanie diplomatică. A semnat cu Carol Emmanuel al III-lea, regele Piemontului, tratatul de la Torino (26 septembrie 1733), promițându-i acestuia regiunea milaneză. Cu Filip al V-lea, regele Spaniei, prin tratatul de la Escorial (7 noiembrie 1733) a făcut primul pact de familie, lăsând să se întrevadă pentru infanți, în afară de Parma și așteptarea tronului Toscanei, eventuala obținere a Neapolelui și a celor Două Sicilii,

⁴⁵ François Lebrun, *op. cit.*, p. 279

⁴⁶ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 94

⁴⁷ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 147

⁴⁸ Acesta era principalul colaborator al lui Fleury.

promise lui Don Filipe⁴⁹. Printr-un acord cu Carol Albert de Bavaria i s-a permis acestuia din urmă revenirea asupra deciziei de renunțare la tronul imperial. În fine, alianțele cu Suedia și Turcia erau menite a crea o presiune asupra Rusiei, aliata Austriei. Imprudent însă, Chavelin a conferit alianței sale și un caracter antienglez: el lăsa speranță Spaniei în privința recuperării Gibraltarului și întrevedea suprimarea, în profitul Franței, a privilegiilor comerciale acordate Angliei⁵⁰. Această politică a secretarului de stat al afacerilor străine devenit deosebit de periculoasă. Fleury, pentru a evita o intervenție engleză de partea împăratului, a început să-l tempereze pe Chavelin. Mai târziu, Fleury fiind obligat chiar să contracareze politica acestuia.

Alegerea noului rege polon de către Dietă a nemulțumit profund Austria și Rusia. Acestea au trimis trupe și bani pentru susținerea electorului de Saxa. Stanislas a fost forțat să părăsească Varșovia și să se refugieze la Gdansk (octombrie 1733), în același timp August de Saxa se proclama rege al Poloniei sub numele de August al III-lea⁵¹. Ludovic al XV-lea, susținut de o puternică grupare antiaustriacă, a declarat război lui Carol al VI-lea pentru „injustul tratament impus regelui legitim al Poloniei” (socrului său). Fleury a făcut eforturi considerabile pentru a limita războiul și, în special, pentru ca Țările de Jos să nu fie invadate de către armatele franceze (asta ar fi atras intervenția imediată a Angliei). Spre Polonia a fost trimis doar un mic detașament de 1.500 de soldați care urmau a-l ajuta pe Stanislas, care era asediat în Gdansk de către ruși și austrieci. Nu a fost însă suficient, armata franceză eșuând în mai 1734. Polonia era acum în mâinile lui August al III-lea. Pe de altă parte, francezii au atacat pe Rhin, ocupând Kehl și Philippsbourg, și în Italia, unde armatele franco-piemonteze au invadat Milano și s-au așezat în fața fortificațiilor de la Mantua. În același timp, armatele spaniole conduse de către Don Carlos au ocupat cele Două Sicilii

⁴⁹ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 645-646

⁵⁰ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 95

⁵¹ Jean Bérenger, *Histoire de l'Empire des Habsbourg ...*, p. 429

(iunie-septembrie 1734), stabilindu-și cartierul general apoi la Neapole⁵².

După aceste succese, francezii au încercat să ajungă la o înțelegere cu Viena. Împăratul a respins în februarie 1735 mediația engleză, asta deoarece Walpole nu a putut promite sprijin militar Austriei (Imperiului, după ce Dieta imperială s-a angajat să-l sprijine pe împărat) în cazul în care negocierile ar fi eșuat. În vara anului 1735, împăratul a ascultat direct propunerile lui Fleury. În centrul discuțiilor se afla Lorena. Propunerile erau cât se poate de clare și pragmatice, ele constituind baza de plecare pentru preliminariile care au și fost semnate la Viena (octombrie 1735)⁵³. Termenii acestor preliminarii⁵⁴ au fost următorii: Franța recunoștea succesiunea Mariei Tereza, care se căsătorea cu ducele Lorenei. August al III-lea era recunoscut ca rege al Poloniei. Ducele de Lorena trebuia să-i cedeze lui Stanislas Leszczyński (singurul moștenitor al acestuia era soția lui Ludovic al XV-lea) ducatul loren. Ducele de Lorena urma să primească ca despăgubire Toscana (după moarea ducelui de aici). Carol al VI-lea urma să primească Parma, iar Don Carlos să primească Napole și Sicilia. În același timp, regele piemontez primea (doar!) două orașe din zona milaneză: Novara și Tortone.

Aceste preliminarii au fost un succes al Franței. Chiar înaintea morții sale, în 1736, împăratul Carol al VI-lea a semnat aceste preliminarii, încercând astfel să obțină recunoașterea pentru fiica sa Maria Tereza. În același an, moștenitoarea tronului de la Viena s-a căsătorit cu François Etienne. În toată această afacere diplomatică ducele loren a fost doar o marionetă, el rămânând de altfel fără nici o moștenire, nereușind a se face plăcut și acceptat nici la Toscana⁵⁵. Pacea preliminară a reușit să pună capăt operațiunilor militare. Un tratat de pace între părți nu a fost semnat decât după lungi discuții care s-au întins pe parcursul a trei ani. În acest timp,

⁵² Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 646

⁵³ Pierre Deyon, *op. cit.*, p. 36

⁵⁴ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 96

⁵⁵ Jean Bérenger, *Histoire de l'Empire des Habsbourg ...*, p. 431

Chavelin, liberul unui curent antiaustriac, a căzut în dizgrație (1737). Franța începea acum să joace rolul de catalizator al echilibrului european.

Al patrulea tratatul de la Viena, semnat pe 2 mai 1738, a fost rezultatul unui efort considerabil pentru menținerea păcii în Europa. Pacea europeană din 1738 fiind, după spusele lui Fleury, un răspuns la politica lui Walpole din 1731⁵⁶. Tratatul a fost un succes incontestabil al diplomației franceze, textul lui fiind construit pe cel al preliminarilor propuse și semnate de francezi cu Carol al VI-lea⁵⁷. Dincolo de pacificare europeană, tratatul apropia foarte mult Viena de Versailles, contribuind la emanciparea diplomației franceze.

1.5. Războiul ruso-austro-turc (1735-1739). Tratatul de la Belgrad (1739)

Chestiunea succesiunii poloneze a contribuit la nașterea unei noi crize, născută din antagonismele ruso-turce și austro-turce. În cele două decenii care s-au scurs tratatului de la Vadul Hușilor (1711) turcii au reușit să facă față presiunilor exercitate de către ruși pe direcția sudică. Mai mult, preocupată cu al doilea Război Nordic, Rusia nu a putut interveni în 1716, alături de Austria, în campania îndreptată împotriva turcilor. Ea s-a mulțumit atunci să-și declare neutralitatea. Prin pacea de la Passarowitz (1718) poziția Austriei s-a consolidat și mai mult, în comparație cu tratatul de la Karlowitz (1699). Austriecii făcuseră un pas important spre sud-estul Europei, începând a se infiltra tot mai mult în zona balcanică.

În ciuda acordului ruso-turc din 1720 („pacea veșnică”), semnat de către Petru cel Mare, care a restabilit relațiile diplomatice dintre cele două părți (Rusia trimitea la Constantinopol, cu această ocazie o ambasadă solemnă⁵⁸ și instala în capitala turcă după această dată un ambasador rezident⁵⁹), tensiunile dintre cele două state nu au

⁵⁶ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 97

⁵⁷ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 231

⁵⁸ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 650

⁵⁹ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 97

încetat. Este drept, aceste ostilități nu luau forma unor conflicte deschise. Rusia nu renunțase niciodată la ideea de a obține accesul la Marea Neagră. Dezacordurile dintre cele două mari puteri erau numeroase și grave⁶⁰, fiind puse în evidență cu diferite ocazii: rivalitatea intermitentă din Persia; conflictele provocate de raziile tătarilor din Crimeea în Ucraina; amestecul Rusiei în problemele Poloniei; accesul la Marea Neagră; interesele strategice și economice din Europa de estică. Problema religioasă a avut darul de a impulsiona ambele state, conferind astfel disputei dintre cele două părți un caracter mai pasional⁶¹. După Nystadt (1721), deschiderea unei noi crize caucaziene, zonă ce era teoretic sub controlul șahului Persiei, dar unde Rusia se bucura de sprijinul populație creștine georgiene și armene, a avut darul de a tensiona relațiile ruso-turce. Rusia a intervenit, teoretic de partea șahului care se confrunța cu rebelii sprijiniți de către turci. În 1724, un tratat, arbitrat de către Franța, a împărțit regiunea caucaziană în două zone de influență: rusă și turcă.

Tratatul de alianță dintre Austria și Rusia, din august 1726, a avut darul de a crea una din cele mai constante axe diplomatice din următorul secol. Alianța austro-rusă a fost favorizată de interesele meschine comune ale celor două state: moștenirea poloneză și cea turcă. Această alianță a putut fi păstrată atâta timp cât între cele două mari puteri mai exista o zonă tampon. Interesele comune ale celor două state și diplomația au reușit să păstreze această zonă tampon, spre profitul ambelor părți.

Revoluția din 1730 și înlăturarea lui Ahmed al III-lea în profitul lui Mahmud I de pe tronul sultanilor a convenit foarte mult Rusiei. Deschiderea unei noi succesiuni poloneze în 1733 a avut însă darul de a complica și mai mult lucrurile. Franța, aliata Imperiului Otoman, era acum în conflict direct cu Austria, aliata Imperiului țarist. Rusia trebuia să se asigure de prezența sa în zona poloneză.

⁶⁰ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 190-191

⁶¹ Rusia își lua tot mai serios rolul de protector al creștinilor ortodocși din Imperiul Otoman, în special a celor din Balcani, zonă care corespundea intereselor, tot mai evidente în perioada care a urmat, statului rus.

Semnarea preliminarilor de la Viena (1735) a dat însă posibilitate rușilor să intervină împotriva turcilor. Sub pretextul unui incident de la frontiera persană, fără însă a declara război turcilor trupele ruse care participaseră la asediul Gdanskului au fost trimise direct spre sud, spre Crimeea, provincie pe care au invadat-o, după ce în prealabil au ocupat Azovul.

Austria găsea și ea momentul favorabil pentru extinderea avantajelor obținute la Passarowitz. Finanțele sale, epuizate după episodul polon, dar și incertitudinea legată de *Pragmatica Sancțiune*, nu-i permiteau însă să intervină în război. Proiectele rusești din Moldova și Țara Românească vor schimba însă poziția Austriei, ea intervenind în război în 1737.

În declanșarea acestui război un rol important l-a jucat diplomația franceză. Franța plănuise, prin ambasadorul Villeneuve⁶², încă din 1733 să atragă Imperiul Otoman într-un război îndreptat împotriva austriecilor și rușilor care interveniseră în Polonia, instalându-l ca rege pe August al III-lea. Planurile diplomației franceze au fost dejucate de către un alt francez, contele Bonneval, un aventurier care a trecut din slujba Franței în cea a Austriei și apoi a Turciei. Convertit la islam acesta a ajuns consilier al sultanului, ocupându-se de reorganizarea armatei otomane. Bonneval a estimat drept periculoasă o intervenție a armatei turce împotriva armatelor austro-ruse care interveniseră în Polonia. Mai mult, acesta era conștient că Franța nu ar fi sprijinit intervenția turcă decât simbolic. Poarta a acceptat astfel ca în Polonia să fie impus un rege apropiat Rusiei și Austriei.

În 1736, situația s-a schimbat, între Villeneuve și Bonneval s-a ajuns la un acord⁶³. Armata turcă acum era mult mai bine pregătită, iar intervenția armatei ruse din Crimeea cerea un răspuns pe măsură din partea turcilor.

Pe de cealaltă parte, în contextul intervenției ruse, împăratul a propus propria sa mediație, destinată pentru a câștiga timp necesar

⁶² Acesta reușise să stabilească relații foarte bune între Franța și Imperiul otoman, în special după 1730 când el câștigase stima noului sultan turc.

⁶³ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 98

pregătirii armatelor austriece epuizate. Congresul deschis în iunie 1737 la Nemirov⁶⁴ (Podolia) a avut darul de a-l amuza pe sultan. Poarta trebuia să cedeze întregul teritoriu situat între Kuban și Nistru și, în cazul în care între deschiderea negocierilor și concluzionarea acestora armata rusă ar fi obținut noi victorii, putea fi reclamată și independența principatelor dunărene, vasale turcilor⁶⁵, care să se afle sub protectoratul Rusiei⁶⁶. Acest proiect a eșuat nu doar datorită faptului că Poarta nu le accepta, ci datorită faptului că Austria nu dorea ca statul țarist să se instaleze atât de aproape de frontierele sale. Împăratul stabilea cu țarina un proiect ambițios de împărțire a Imperiului Otoman, în beneficiul ambelor părți pregătind astfel intervenția armatelor austriece alături de cele ruse. În aceeași direcție, împăratul încheiase o convenție militară cu Veneția, încă din ianuarie 1737, iar țarina obținuse din partea regelui polon trimiterea câtorva trupe pe frontul antiotoman.

În vara anului 1737, ducele François Etienne de Lorena a preluat comandamentul armatei și, asistat de către generalul Seckendorf, a intrat în Macedonia și a preluat controlul asupra Nișului. O contra-ofensivă turcă în Bosnia a provocat serioase pierderi austrieșilor, nevoiți să abandoneze și Nișul⁶⁷. Negocierile începute acum au eșuat. Pacea nu mai putea fi negociată în termenii puși la Nemirov. Succesele turcești au continuat și în perioada următoare pe frontul deschis de către austriești⁶⁸. În același timp, armatele ruse reușeau să traverseze Nistrul și Prutul, intrând în Iași.

Dezastrul armatelor austriece a fost salvat de începutul negocierilor, determinate și de succesul rușilor⁶⁹. Prin medierea ambasadorului francez Villeneuve, tratativele dintre turci și austriești, purtate în tabăra marelui vizir de la Belgrad, au fost repede

⁶⁴ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 651

⁶⁵ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 191

⁶⁶ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 651

⁶⁷ Jean Bérenger, *Histoire de l'Empire des Habsbourg ...*, p. 432

⁶⁸ Decisivă a fost victoria armatelor turcești de la Krotzka (22 iulie 1739). În urma acesteia accesul spre Begrad a fost deschis care, în perioada imediată, a și fost asediat de către turci.

⁶⁹ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 652

concluzionate prin *tratatul de la Belgrad* (18 septembrie 1739). Austria ceda turcilor Belgradul, nordul Serbiei și Oltenia⁷⁰. Cu o singură excepție, Banatul Timișoarei, Austria ceda teritoriile obținute la Passarowitz. Frontiera dintre cele două mari imperii era acum pe Sava, fiind apropiată de cea stabilită la Karlowitz (1699).

Rusia, izolată și amenințată de o intervenție a Suediei, care era apropiată Franței, a acceptat să negocieze prin intermediul diplomaților francezi. Printr-un al doilea tratat semnat la Belgrad, pe 10 noiembrie 1738⁷¹, ea a trebuit să renunțe la o mare parte din cuceririle făcute în timpul războiului, mulțumindu-se să păstreze Azovul și teritoriul cuprins între Bug și Nistru. Fortificațiile de la Azov trebuiau însă demolate, iar în Marea Neagră era interzis rușilor să întrețină atât o flotă de război, cât și una comercială⁷².

Tratatul de la Belgrad a fost un mare succes al diplomației franceze. Turcia, aliatul tradițional al Franței, era salvată de la dezmembrare, revenind la frontierele din 1699. Ambasadorul francez avea acum posibilitatea de a cere sultanului recunoașterea pentru serviciul făcut de către Franța. Chestiunea reînnoirii *Capitulațiilor* a fost pusă în discuție de către francezi de mai mult de 20 de ani, fără succes însă. La scurt timp după încheierea păcii de la Belgrad, sultanul a acceptat propunerile francezilor și a semnat *Capitulațiile* pe 8 mai 1740⁷³. Actul confirma privilegiile tradiționale recunoscute Franței. Erau acordate unele garanții comercianților francezi în schimbul creșterii dreptului vamal. Prin noul acord franco-turc se confirma hegemonia comercială franceză în Levant, iar situația Companiei engleze din Turcia era compromisă.

Momentul de la Belgrad a pus în evidență succesul înregistrat după 1733 de către diplomația franceză, în dauna celei engleze. Acum la Paris și mai puțin la Londra erau decise marile chestiuni europene. Walpole, după marele său succes din 1731, a

⁷⁰ Jean Bérenger, *Histoire de l'Empire des Habsbourg ...*, p. 433

⁷¹ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 99

⁷² Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 652

⁷³ *Ibidem*

lăsat să slăbească poziția Angliei în Europa. Mai mult, Anglia s-a închis în propria-i izolare. La Londra această situație era percepută ca pe o mare înfrângere, iar guvernul englez trebuia să lupte pentru păstrarea preponderenței pe continent.

2. Războiul de succesiune din Austria (1740-1748)

Istoria războiului de succesiune la tronul imperial a corespuns rivalității dintre Maria Tereza și regele prusac Frederic al II-lea. Privit dintr-o altă dimensiune, conflictul ne apare drept expresia noii rivalități franco-engleze pentru preponderența continentală. Această preponderență a Franței sau Angliei, era condiționată de relațiile cu celelalte puteri, în special cu Imperiul, în interiorul căruia se contura în jurul Prusiei o tot mai puternică opoziție față de politica Austriei.

2.1. Ruptura diplomatică dintre Anglia și Franța

Tensionarea relațiilor diplomatice dintre Franța și Anglia s-a datorat, pe de o parte, politicii franceze care era tot mai prezentă în afacerile Europei continentale, iar pe de altă parte, tensionărilor relațiilor anglo-spaniole.

La originea crizei relațiilor dintre Anglia și Spania s-a aflat contrabanda engleză, tot mai excesivă spre 1738. Această contrabandă engleză s-a dezvoltat pe structura privilegiilor conferite de către Spania rivalei sale prin tratatul de la Utrecht - dreptul de *asieto* și al „vasului permis”. Avantajele așteptate de către companiile engleze în urma tratatelor favorabile nu au fost cele scontate. De aici s-a născut apoi traficul și contrabanda care a nemulțumit profund Spania. Permanentă cerere de retrocedare a Gibraltarului, contestarea frontierelor dintre Florida și Georgia, dar și eforturile guvernului spaniol de a-și reconstrui puterea maritimă au contribuit din plin la tensionarea relațiilor dintre Spania și Anglia. Acum englezii regretau faptul că Spania nu a fost dezmembrată în 1713. Walpole a fost tot mai contestat de către o parte importantă a partidului whig. Între contestatarii săi, care se pronunțau pentru un

război cu Spania, se număra și W. Pitt, care invoca onoarea națională. Pe de altă parte, atât comerțul englez, cât și cel spaniol erau amenințate pe continent, iar Walpole susținea necesitatea continuării negocierilor cu Spania. Un război cu Spania, spunea Walpole, ar fi declanșat ostilitatea Franței, ar fi distrus traficul contrabandei și ar fi dus la dezmembrarea partidului whig. Ducele de Newcastle, membru în ministerul lui Walpole, sprijinit de către lordul cancelar Harwicke a orientat negocierile cu Spania către o criză diplomatică. Cu toate acestea Walpole a reușit, în ianuarie 1739, să negocieze semnarea unei convenții comerciale cu privire la indemnizațiile reciproce. *South Sea Company* a refuzat însă să aplice prevederile tratatului. Ducele de Newcastle a ordonat punerea în poziție a unei escadre în fața Gibraltarului⁷⁴. Războiul dintre cele două părți a fost declanșat în toamna anului 1739. Walpole era învins. Era așteptată acum reacția Franței. Opinia publică britanică era mai favorabilă unui război deschis decât sistemului diplomatic întortocheat al lui Walpole. Pe de altă parte, atât Spania, cât și Franța erau percepute drept inamicii naturali ai Angliei. Comerțul francez după 1735 pusese în umbră preponderența economică britanică. Franța luase rolul Angliei în Peninsula Iberică și începuse să invadeze cu produsele sale chiar și insulele britanice. În 1740, englezii s-au văzut înfrânți și în zona levantină.

În pofida intenselor eforturi făcute de către Walpole și Fleury pentru a împiedica un război anglo-francez, acesta părea inevitabil după ce în vara anului 1740 ducele de Newcastle a organizat o mare expediție în Indiile occidentale, blocând totodată Cartagina⁷⁵. Franța trimitea și ea o escadră în Antile. Războiul dintre Franța și Anglia devenise în noile condiții inevitabil. Nimic semnificativ nu s-a petrecut însă pe continent. Tensiunile erau însă maxime în Lumea Nouă.

⁷⁴ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 100

⁷⁵ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 663

2.2. Criza imperială din 1740

Peisajul politic european a fost puternic bulversat de trei evenimente consecutive care s-au succedat în anul 1740: moartea lui Frederic Wilhelm, regele Prusiei (31 mai), moartea împăratului Carol al VI-lea (20 octombrie) și moartea țarinei Ana Ivanovna (28 octombrie). Primele două evenimente au avut o influență foarte mare asupra Imperiului, profilul politic al acestuia fiind profund bulversat și definitiv schimbat.

La moartea lui Frederic Wilhelm, regele care dăduse Prusiei o armată foarte puternică, principe regal a devenit Frederic al II-lea (1740-1786). Toată lumea știa despre el că este un spirit inofensiv, un amator de filosofie, de poezie și muzică, un personaj șters de personalitatea și voința tatălui său. Nimeni și nimic nu întrezărea însă geniul său politic și militar, atașamentul extraordinar al acestuia față de ideea grandorii statului său. Aceeași situație părea a se consemna și după moartea lui Carol al VI-lea: *Pragmatica Sancțiune* conferea tronul fiicei acestuia Maria Tereza, în vârstă de 23 de ani.

Carol al VI-lea făcuse eforturi și sacrificii foarte mari pentru ca marile puteri să garanteze succesiunea pe care el o propusese. Spania în 1725, Rusia și Prusia (1726), apoi Marea Britanie, Franța, Piemont-Sardinia au recunoscut *Pragmatica Sancțiune*. Această campanie dusă de către Carol al VI-lea pentru recunoașterea actului său a dovedit din partea acestuia și o mare doză de naivitate. Revendicările veneau din interiorul Imperiului, de altfel în ciuda faptului că Dieta imperială a aprobat succesiunea propusă de către Carol al VI-lea, mai mulți principii nu o recunoșteau. Carol Albert de Bavaria nu a subscris niciodată la *Pragmatica Sancțiune*, mai mult el acum revendica pentru sine coroana Boemiei⁷⁶. Apoi noul rege prusac, electorul de Brandenburg, spera să obțină Silezia în schimbul votului său⁷⁷.

Pe plan european diplomația imperială părea a intra într-o perioadă nefastă. Austria cunoscuse un eșec considerabil și în politica sa din sud-estul continentului. Războiul în care s-a antrenat

⁷⁶ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 147

⁷⁷ Jean Bérenger, *Histoire de l'Empire des Habsbourg ...*, p. 458

alături de Rusia (1737-1739) s-a dovedit a că a fost o proastă alegere în condițiile în care resursele și armata austriacă nu erau refăcute după războiul de succesiune polonez. Tratatul de la Belgrad semnat cu turcii, așa cum am văzut, a fost un recul pentru austrieci. Mai mult, relațiile Franței cu Imperiul Otoman se consolidaseră și mai puternic, evident și în dauna Austriei, după Belgrad.

Rusia, puternicul aliat al Austriei, a intrat și ea într-o criză de succesiune după moartea țarinei. Ana Ivanovna îl desemnase succesori pe nepotul ei Ivan al VI-lea, în vârstă de doar un an, sub regența favoritului său Biren, un aventurier de origine germană ce fusese în preajma țarinei pe tot parcursul domniei acesteia⁷⁸. Acesta a fost însă înlăturat de către mama tânărului țar, proclamându-se ea însăși regentă. O revoluție de palat a înlăturat-o însă pe aceasta de la putere, instalând-o pe tron pe fiica lui Petru cel Mare, Elisabeta Petrovna (1741-1762).

Franța la început a înclinat spre o neutralitate, preferând a observa mersul evenimentelor. Chiar dacă subscriesese la *Pragmatica Sancțiune*, statul francez lăsa să se întrevadă și o eventuală susținere a electorului de Bavaria. Curentul dominant la Versailles era însă profund antihabsburgic, iar momentul era favorabil pentru slăbirea și mai mult a Casei de Austria, iar dacă situația o va permite, pentru o eventuală prezență a Franței în Țările de Jos. În conformitate cu proiectele francezului Carol Ludovic Fouquet (conte de Belle-Isle) trimis pe lângă Dieta de la Frankfurt, consiliul regelui francez se pronunțase pentru un compromis: Maria Tereza urma să păstreze, pe lângă moștenirile sale ereditare austriece, regatele Boemiei și Ungariei, iar Carol Albert de Bavaria să fie ales împărat al Imperiului de către Dietă.

2.3. Prima fază a războiului (1741-1743)

Războiul a fost declanșat de invazia Sileziei de către trupele lui Frederic al II-lea⁷⁹. Declanșarea rapidă a operațiunii din Silezia a fost determinată și de teama regelui prusac de o intervenție a lui

⁷⁸ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 149

⁷⁹ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 207

August al III-lea, elector al Saxe și rege al Poloniei, care era la fel de „îndreptățit” ca și el să intervină în Silezia⁸⁰. Acest eveniment, petrecut în decembrie 1740, a marcat nu doar începutul unui război între Prusia și Austria, ci și începutul unei lungi perioade de lupte pentru hegemonia în spațiul german dintre cele două state. În campania sa tânărul rege al Prusiei, dornic să se afirme în fața Europei, dispunea de o armată foarte puternică, dar și de o bogată trezorerie. Adversarul său era o tânără femeie fără experiență și fără autoritate în fața unui stat slăbit în urma numeroaselor conflicte armate, și în care succesoarea lui Carol al VI-lea era contestată.

În tot acest timp Fleury credea încă în salvarea păcii continentale. El a semnat (decembrie 1740) un tratat defensiv cu ambii competitori germani ai Mariei Tereza, Frederic al II-lea și Carol Albert de Bavaria. În același timp Franța se pregătea de un eventual război: conte de Belle-Isle a fost nominalizat (martie 1741) în fruntea unei mari ambasade care, printr-un fast extraordinar, a trecut pe la majoritatea curților germane, oferind fiecăreia câte o parte din succesiunea lui Carol al VI-lea. Mai mult, Fleury a încercat să atragă de partea proiectului francez diverse state europene⁸¹. La 28 martie 1741, la Nymphenburg, a fost semnat tratatul cu Bavaria prin care se recunoștea dreptul la tronul imperial al lui Carol Albert, electorul bavarez. Mai mult, Carol Albert urma să primească Boemia – obținând astfel două voturi în Colegiul electoral, dar și Austria de Sus, Austria anterioară și Tirolul⁸². Saxa a fost atrasă și ea în această alianță, iar drept compensație pentru participarea la războiul antiaustriac să primească Moravia și câteva districte din Silezia. Un alt tratat a fost semnat cu Spania, stat care era dornic să-și instaleze dominația în Italia. Acestui tratat asociindu-i-se și Don Carlos de Napole⁸³. Cu Prusia a fost semnat un tratat pe 5 iunie 1741, la Breslau. În schimbul angajamentului prusac de al sprijini la tronul imperial pe Carol Albert, Prusiei îi era recunoscut dreptul

⁸⁰ François Lebrun, *op. cit.*, p. 280

⁸¹ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 104

⁸² Henry Bogdan, *Histoire des Habsbourgs ...*, p. 221

⁸³ Pierre Deyon, *op. cit.*, p. 38

asupra Sileziei de Jos. Suedia era chemată să intre în război pentru a imobiliza eventuala intervenție a Rusiei. O convenție a fost semnată cu Hanovra (25 septembrie 1741) prin care se recunoștea libertatea de acțiune a francezilor în Imperiu⁸⁴. Situația Mariei Tereza era tot mai complicată în noile condiții. Anglia, pe care contase Maria Tereza s-a declarat neutră⁸⁵.

Politica franceză era încurajată și de victoriile lui Frederic al II-lea. Victoria infanteriei prusace de la Mollwitz (5 aprilie 1741) determinându-l pe contele de Belle-Isle, devenit mareșal al armatei franceze, să-l sprijine și mai mult pe Carol Albert și să pregătească tratatul cu Prusia, semnată la 5 iunie 1741⁸⁶. Contele de Belle-Isle pregătea Franța să intre în război, în pofida instrucțiunilor primite de la Fleury. Franța urma să primească drept compensații pentru intrarea în război localitățile Berg și Juliers. De altfel bătrânul cardinal a cedat argumentelor contelui de Belle-Isle iar în iulie 1741 trupele franceze treceau Rhinul, traversând teritoriul Bavariei⁸⁷. De aici o parte a trupelor s-a îndreptat direct spre Boemia, pe care Carol Albert o desemnase drept obiectivul principal al campaniei sale. Boemia era o ocupată de către trupele franceze, iar Praga a capitulat în noaptea de 25/26 noiembrie 1741 în fața trupelor conduse de către Maurice de Saxa, fratele natural al regelui polonez. Carol Albert s-a încoronat rege al Boemiei, sub numele de Carol al III-lea, iar mai târziu, pe 24 ianuarie 1742 a fost ales împărat, sub numele de Carol al VII-lea⁸⁸.

În tot acest timp, pe plan intern, poziția Mariei Tereza s-a consolidat. Încă din 25 iunie 1741 ea reușise să obțină recunoașterea Dietei maghiare, ca regină a Ungariei însă. În schimbul recunoașterii autonomiei și privilegiilor, Dieta maghiară îi promisese 60.000 de soldați – „*Vitam et sanguinem pro Rege nostro Maria-Theresa*”⁸⁹.

⁸⁴ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 663

⁸⁵ J.P. Bled, *Marie-Thérèse d'Autriche*, Paris, 2001, p. 83-85

⁸⁶ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 150

⁸⁷ François Lebrun, *op. cit.*, p. 281

⁸⁸ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 150

⁸⁹ Michel Péronnet, *op. cit.*, p. 95

Intrarea primelor trupe maghiare în război⁹⁰, în special a celor șase regimente de cavalerie ușoară, a schimbat raportul de forțe la începutul anului 1742. Linz (ianuarie 1742), ca de altfel întreaga Austrie de Sus a fost reocupată de către Maria Tereza⁹¹. Trupele imperiale s-au îndreptat apoi spre vest, pătrunzând în Bavaria și ocupând orașul Munchen. Acum, după ce obținuse, grație aliaților săi, două coroane, cea imperială și pe cea a Boemiei, Carol Albert era pe punctul de a-și pierde propria moștenire. Aceste victorii din vest au fost însă urmate de un nou eșec în fața trupelor lui Frederic al II-lea în Silezia unde, pe 17 mai 1742, armatele imperiale au suferit o nouă înfrângere la Chotusitz⁹². În noile condiții Maria Tereza a găsit oportun să accepte mediația engleză de pace cu Prusia.

În Anglia, Walpole, presat de opinia publică și de opoziția din Camera Comunelor a demisionat în februarie 1742 lăsând locul lordului Carteret, un antifrancez convins⁹³. Carteret a fost direct preocupat de *redresarea poziției Angliei* pe plan diplomatic. Mai întâi el a încercat să întărească relațiile cu Austria, a dezavuat apoi convenția franco-hanovriană și s-a preocupat de reconcilierea dintre Austria și Prusia. Diplomația engleză căuta astfel să lase armata franceză singură în fața armatelor austriece. Negocierile dintre Frederic al II-lea și Austria au fost dificile deoarece Maria Tereza nu cerea doar neutralitatea Prusiei, ci și alianța sa militară. Presată însă de situația din Boemia, Maria Tereza a cedat. Între cele două părți a fost semnate preliminarile de pace de la Breslau (11 iunie 1742). Preliminarile au fost confirmate apoi la scurt timp prin tratatul de la Berlin (28 iulie 1742). Prusia urma să primească întreaga Silezie⁹⁴ (excepție făceau doar ducatele Troppau, Teschen și Jaegerndorf) și

⁹⁰ Este drept că pentru început Dieta maghiară nu a putut să-i furnizeze Mariei Tereza decât o armată de 40.000 de soldați, importanța acestui act a fost însă decisivă

⁹¹ Henry Bogdan, *Histoire des Habsbourgs ...*, p. 224

⁹² *Ibidem*, p. 225

⁹³ Michel Péronnet, *op. cit.*, p. 95

⁹⁴ Prin înțelegerea cu Franța Prusia își asigurase doar Silezia de Jos.

comitatul Glatz⁹⁵. Armata austro-maghiară putea acum să se îndrepte spre Boemia. În august 1742, presate de noua situație armatele franceze au trebuit să evacueze Praga⁹⁶, lăsând în interiorul fortificațiilor doar o garnizoană de 400 de soldați. Succesele austriece și ieșirea Prusiei din coaliția antiaustriacă a încurajat și mai mult diplomația engleză: Carteret întrevedea acum posibilitatea de mări influența casei de Hanovra în spațiul german. În septembrie 1742, un tratat de pace a fost semnat între Austria și Saxa⁹⁷. Hansa a ieșit și ea din coaliția franceză la scurt timp. Franța era acum singură în Boemia, iar un tratat defensiv semnat la Westminster (18 noiembrie 1742) între Anglia și Prusia a lăsat să se întrevadă o eventuală intervenția armată a lui Frederic alături de armatele Mariei Tereza.

În Boemia, în ciuda rezistenței garnizoanei franceze, Praga a fost evacuată definitiv după un lung asediu de către trupele comandate de către Chevert pe 1 ianuarie 1743⁹⁸. Boemia era acum în posesiunea noii sale regine (Maria Tereza fusese încoronată regină a Boemiei încă din 12 mai 1742 de către arhiepiscopul de Olmütz⁹⁹).

Moarea lui Fleury, la 29 ianuarie 1743, a lăsat cale liberă politici lui Carteret. Relația Franței cu Anglia acum nu mai exista. Anglia s-a decis să intre în război. O armată engleză¹⁰⁰ comandată de către lordul Stairs a intrat în Germania centrală și, pe 27 iunie 1743, pe Main, la Dettingen, a obținut o importantă victorie împotriva armatelor franceze, nevoite a se replia pe Rhin¹⁰¹. Pe plan diplomatic, englezii au obținut noi succese. Prin intermediul principelui Wilhelm de Hansa, în timpul conferinței de la Hanau (iulie 1743) s-a elaborat un plan de reconciliere între Carol Albert de

⁹⁵ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 105

⁹⁶ *Ibidem*, p. 106

⁹⁷ Eric Zöllner, *op. cit.*, p. 285-286

⁹⁸ Henry Bogdan, *Histoire des Habsbourgs ...*, p. 225

⁹⁹ J.P. Bled, *op. cit.*, p. 107-108

¹⁰⁰ Această armată era alcătuită aproape în totalitate din soldați de origine germanică.

¹⁰¹ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 151

Bavaria și Maria Tereza¹⁰²: electorul urma să-și conserve Bavaria și Palatinatul, iar acesta o recunoștea pe Maria Tereza, renunțând astfel la toate pretențiile sale asupra Imperiului¹⁰³. Un alt succes notabil a fost reconcilierea dintre Austria și Piemont-Sardinia: prin tratatul de pace de la Worms (13 septembrie 1743) Carol Emmanuel al III-lea se angaja să intre în războiul antifrancez cu un contingent piemontez¹⁰⁴. În schimb, ducele piemontez primea partea milaneză de la vest de Tessin¹⁰⁵. Tot la Worms s-au pus bazele unei mari coaliții care unea Anglia, Austria, Saxa, Hanovra și evident Piemont-Sardinia¹⁰⁶. Alsacia, Lorena cele trei episcopii (Metz, Toul și Verdun) erau declarate ținte ale noii coaliții. Mai mult, Rusia, aflată în fața unui dezastruos război cu suedezi, era atrasă și ea în sistemul anglo-austriac¹⁰⁷. Franța era acum izolată și amenințată. Frederic al II-lea, regele Prusiei, vedea în noua situație nu doar amenințarea Franței, ci și faptul că odată învingătoare Austria nu ar fi conținut să revendice iarăși Silezia. Noua conjunctură a dus la o nouă apropiere dintre Prusia și Franța, acestea reînnoindu-și angajamentele¹⁰⁸. Prusia renunțând totodată și la alianța de la Westminster.

Politica diplomatică engleză era pe punctul de a eșua. De altfel, partidul whig a condamnat politica continentală a lui Carteret, chemându-l în fruntea Trezoreriei pe fratele acestuia H. Pelham, un apropiat al lui Walpole, adversar al războiului continental.

2.4. A doua fază a războiului (1744-1748)

În primăvara anului 1744 regele Franței declară război Angliei și Austriei. Războiul a căpătat în noile condiții o formă mai tradițională: el a părăsit spațiul german pentru a se instala în Țările de Jos – locul preferat pentru desfășurarea războaielor în timpul lui

¹⁰² Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 663

¹⁰³ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 106

¹⁰⁴ *Ibidem*

¹⁰⁵ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 663

¹⁰⁶ Michel Péronnet, *op. cit.*, p. 96

¹⁰⁷ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 106

¹⁰⁸ Alături de cele două state s-au aflat și alte principate germane.

Ludovic al XIV-lea. Asta însă nu a însemnat că Franța nu a susținut și alte numeroase fronturi secundare.

În *Italia*, monarhia franceză și cea spaniolă au făcut front comun, reînnoindu-și pactul de familie în 1743. Scopul declarat era acela de a ocupa regiunea milaneză, Parma și Plaisance¹⁰⁹. Victoriile franco-spaniole l-au obligat pe regele Piemont-Sardiniei să ceară pace. Argenson, devenit ministru francez al afacerilor străine din noiembrie 1743, i-a propus acestuia crearea în peninsulă a unei confederații italiene – *Stati Liberi*. Acesta a acceptat oferta franceză în speranța reconstruirii armatei și primirii unui ajutor austriac. Dialogul cu Franța a fost întrerupt în martie 1746, când armatele piemonteze au reluat ofensiva, invadând regiunea Provence. Armatele piemonteze au fost înfrânte însă de către francezi. În Mediterana, pe tot parcursul anului 1744, flota spaniolă a făcut față puternicii presiuni exercitate de către flota engleză. Pe 9 iulie 1746 a murit regele spaniol Filip al V-lea, iar noul rege Don Filipe (Ferdinand al VI-lea) a fost la fel de mult influențat în politică de soția sa ca și tatăl său – diferența era că soția noului rege era portugheză¹¹⁰, iar Portugalia era apropiată Angliei.

Prusia și-a urmărit propriul scop: păstrarea Sileziei¹¹¹ și câștigarea influenței în Saxa. Alianța defensivă și ofensivă cu Franța este refăcută în iunie 1744, iar Prusia intra iarăși în război. Scopul declarat era invadarea imediată a Boemiei. Armatele prusace au obținut victorii importante la Hohenfriedberg în Silezia (4 iulie 1745), apoi la Kesseldorf în Saxa (15 decembrie 1745). În noile condiții a urmat iarăși semnarea unei păci separate (Dresda, 21 decembrie 1745) ale acesteia cu Austria: Silezia era confirmată iarăși ca posesiune a Prusiei¹¹². Frederic al II-lea recunoștea de asemenea alegerea din 13 septembrie 1745 a lui François Etienne de Lorena ca împărat¹¹³.

¹⁰⁹ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 151

¹¹⁰ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 233

¹¹¹ *Ibidem*, p. 212

¹¹² François Lebrun, *op. cit.*, p. 281

¹¹³ Henry Bogdan, *Histoire des Habsbourgs ...*, p. 226

Anglia s-a simțit și ea amenințată de proiectele regelui francez Ludovic al XV-lea. Proiectul debarcării franceze pe insulele britanice a dus la blocarea Tamisei (martie 1744)¹¹⁴. Cauza iacobină este iarăși susținută de către francezi. În Scoția este proclamat astfel un nou rege – Iacob al VII-lea. Încercarea de pătrundere a acestuia în Anglia a fost însă repede spulberată de teribila înfrângere suferită la Culloden, pe 16 aprilie 1746. Cauza iacobină eșuând pentru totdeauna.

Frontul din Țările de Jos a devenit cel mai important pentru armatele franceze. Ludovic al XV-lea conducând el însuși campaniile din 1744-1745. Secondat de către Maurice de Saxa, considerat a fi cel mai mare om de război al timpului său¹¹⁵, Ludovic al XV-lea a reputat o serie de victorii în anul 1744 (Menin, Ypres, Furne). În anul 1745 victoriile franceze au fost și mai categorice în fața armatelor anglo-austriece. Pentru Franța războiul de succesiune austriac luase o nouă întorsătură, mai ales după moartea, la 20 ianuarie 1745, a lui Carol Albert de Bavaria. Franța își vedea astfel ruinate încercările de a-i înlătura pe Habsburgi de pe tronul imperial¹¹⁶. În noile condiții ultimele confruntări militare ale războiului de succesiune la tronul imperial s-au desfășurat în afara teritoriului german, iar protagoniști erau Franța și Marea Britanie. Bruxelles-ul este ocupat de către armata franceză în 1746, iar victoria de la Raucoux (octombrie 1746) deschidea perspectiva ocupării întregului teritoriu al Țărilor de Jos austriece. În 1747, prin victoriile de la Lawfeld (iulie) și Berg-op-Zoom (septembrie) Franța intra în stăpânirea întregului teritoriu al Țărilor de Jos austriece. Provinciile Unite erau acum direct amenințate: în 1748, Maurice de Saxa a început asediul Maastrichtului. Semnarea preliminarilor de pace a găsit armata franceză pe teritoriul olandez.

¹¹⁴ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 151

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 152

¹¹⁶ Fiul lui Carol Albert, ducele Maximilian, a preferat să negocieze cu Maria Tereza, refuzând oferta franceză de a-și mai susține candidatura la tronul imperial. De altfel, prin tratatul de la Füssen (22 aprilie 1745) noul duce bavarez s-a angajat să-i acorde votul soțului Mariei Tereza la viitoarele alegeri imperiale.

2.5. Pacea franceză de la Aix-la-Chapelle (1748)

Negocierile de pace au fost deschise la Aix-la-Chapelle încă din ianuarie 1748. Maria Tereza spera să nu facă nici o concesie teritorială, de altfel ea a și anulat tratatele de la Worms, iar în contextul în care Anglia se decisese să negocieze cu Franța, spera să obțină o apropiere de statul francez¹¹⁷. Maria Tereza miza în această direcție pe legătura filierei de Saxa: ea avea deja din 1746 un ministru saxon (Brühl), iar francezii îl aveau ca mareșal acum pe Maurice de Saxa. Prin această apropiere împărăteasa dorea să-și asigure eventuala neutralitate a Franței într-un viitor război cu violatorul Sileziei: Frederic al II-lea. Austria părea dispusă în aceste condiții să facă mari concesii în privința Țărilor de Jos, unde Maurice de Saxa putea să ajungă guvernator¹¹⁸. Anglia se gândea la această pace ca la un simplu armistițiu ce trebuia semnat în așteptarea obținerii unor avantaje decisive. Ludovic al XV-lea în schimb se recomanda drept marele moderator al negociatorilor francezi, apărând în fața Europei ca un arbitru, contribuind astfel la creșterea prestigiului monarhiei franceze. Franța a acceptat să evacueze Țările de Jos austriece, fără să primească ceva în compensație, renunțând în acest fel la posibilitatea de a rectifica frontiera de nord.

După lungi negocieri, diplomații europeni de la Aix-la-Chapelle au elaborat textul tratatului care a și fost semnat pe 28 octombrie 1748. Austria accepta pierderea Sileziei, în profitul Prusiei, a ducatele Parma și Plaisance, în profitul noului rege spaniol Don Filipe, și unei părți vestice a regiunii milaneze, în profitul Piemont-Sardiniei¹¹⁹. În schimbul acestor cesiuni teritoriale Maria Tereza era recunoscută ca moștenitoare a posesiunilor habsburgice, iar soțul ei era acceptat ca împărat. Statutul Italiei era în acest fel reglementat prin tratat, aici Habsburgii păstrau ducatul milanez și Toscana, iar Bourbonii spanioli controlau Neapolele, Sicilia, Parma și Plaisance. Rămâneau independente Veneția, Genova, Statele

¹¹⁷ François Lebrun, *op. cit.*, p. 282

¹¹⁸ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 112

¹¹⁹ Michel Péronnet, *op. cit.*, p. 96

pontificale și Piemont-Sardinia. Franța și Anglia se angajau reciproc să-și restituie toate cuceririle făcute în timpul războiului: Mandras pe de o parte, Louisbourg și Cap-Breton pe de cealaltă parte. Franța se mai angaja să nu-l accepte pe teritoriul său pe pretendentul Stuarților. Tratatul mai specifica și dreptul Franței asupra Lorenei (în conformitate cu tratatul din 1738 de la Viena).

Tratatul de la Aix-la-Chapelle a fost în cele din urmă, în ciuda rolului asumat de către Ludovic al XV-lea (de moderator, de pacificator al Europei), privit de către majoritatea statelor care l-a semnat doar ca un simplu armistițiu. Austria nu se putea împăca cu pierderea teritoriilor concesionale. Spania nu obținuse Gibraltarul și Minorca. Regatul Piemont-Sardiniei se simțea frustrat în fața Europei. În Franța pacea a fost înțeleasă ca pe o mare înfrângere: erau regretate Țările de Jos, iar opinia publică găsea că armata franceză a participat la lungul război doar în interesul Prusiei (singurul stat care se simțea relativ mulțumit de pe urma tratatului). Anglia nu obținuse nici un mare profit, așa cum fusese obișnuită, de pe urma intervenției sale militare pe continent. Tratatul a decis revenirea la *statu quo* colonial și maritim.

Cu toate acestea Europa își găsea echilibrul. Era el, în pofida victoriilor franceze, tot englez? Un fapt este clar: Franța a acceptat, cu toate că putea să tragă multe foloase de pe urma acestui război, să revină la echilibrul promovat după Utrecht de către diplomația engleză. Fără îndoială tratatul a arătat o redresare a politicii Angliei, era impetuos necesar pentru ea, dacă dorea să-și păstreze poziția comercială și economică dominantă, să-și conserve vechea sa poziție de arbitru, știrbită acum de către Ludovic al XV-lea.

Tratatul de la Aix-la-Chapelle a lăsat să se întrevadă câteva schimbări în sistemul de relații internaționale: apropierea dintre Franța și Austria, pe de o parte, și apropierea dintre Anglia și Prusia, pe de cealaltă parte, dar și slăbirea legăturilor dintre Franța și Spania.

3. Noul echilibru de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Războiul de Șapte Ani (1756-1763)

Reglementările introduse de către tratatul de pace de la Aix-la-Chapelle, așa cum am mai precizat, riscau să devină tot mai precare în condițiile în care marile puteri semnatare erau nemulțumite. Austria nu se putea împăca cu pierderea Sileziei, pe de altă parte, rivalitățile maritime și coloniale dintre Anglia și Franța erau tot mai puternice. Prusia lui Frederic al II-lea se simțea izolată pe continent în fața unei Austrii tot mai puternic legată de Rusia. Regele englez, direct interesat de afacerile Imperiului dorea să-și consolideze poziția, construind în jurul propriei posesiuni hanovriene o adevărată coaliție capabilă să se opună Franței.

3.1. Inversarea alianțelor

După Aix-la-Chapelle tensiunile dintre Anglia și Franța s-au accentuat pe fondul concurenței maritime și coloniale. Aceste tensiuni au atins cote maxime în iulie 1755 când guvernul britanic a rupt orice legătură diplomatică cu statul francez. Nu era însă nici o noutate: relațiile dintre cele două mari puteri cunoscuseră de multe ori astfel de crize. Negocierea și semnarea, în septembrie 1755, a unui acord între Anglia și Rusia a avut darul de a bulversa întregul sistem diplomatic european. Toate cancelariile europene își revizuiau acum politica externă. Frederic al II-lea, care știa că Maria Tereza aștepta un moment favorabil pentru a recupera Silezia, era îngrijorat de apropierea dintre Franța și Austria, dar s-a simțit amenințat și de noua convenție anglo-rusă¹²⁰. Pentru a nu fi nevoit a lupta pe trei fronturi (cu Rusia, Austria și Hanovra) Frederic al II-lea a intrat în contact cu diplomația engleză. George al II-lea, aflat într-un conflict diplomatic cu Franța, cunoscând revendicările austriece asupra Sileziei, dar interesat în primul rând de securitatea Hanovrei, a încheiat la 16 ianuarie 1756 cu Frederic al II-lea un nou *tratat la Westminster*. Anglia și Prusia au concluzionat astfel negocierile purtate printr-un tratat de alianță defensivă. Prin noul tratat cele

¹²⁰ Pierre Deyon, *op. cit.*, p. 115

două state își garantau reciproc posesiunile din spațiul german¹²¹. Europa era iarăși surprinsă de către diplomația engleză.

Reacția Franței era previzibilă. Cum Austria făcuse eforturi diplomatice considerabile pentru a obține neutralitatea bunăvoitoare a Franței în eventualitatea unui război cu Prusia încă din 1748, acum aceste relații trebuiau și mai mult strânse. Negocierile purtate de către Kaunitz, ambasadorul austriac la Versailles (1750-1752), devenit apoi cancelar (1753) eșuaseră însă datorită prejudecăților antihabsburgice de la curtea regelui francez. Negocierea noului acord anglo-prusac a dus însă la reluarea discuțiilor pe tema unei convenții franco-austriece. Prin noul ambasador austriac Stahremberg au fost făcute Franței propuneri foarte interesante: în cazul acceptării convenției, ducele de Parma, ginerele lui Ludovic al XV-lea urma să primească Țările de Jos. Diplomații francezi ezitau însă să ia o decizie, sperând în refacerea alianței cu Prusia. Anunțarea tratatului de la Westminster a schimbat însă radical situația. Ludovic al XV-lea, stupefiat că Prusia trecuse în tabăra dușmanilor Franței (după ce beneficiase din plin de serviciile diplomației franceze la Aix-la-Chapelle) a semnat cu Austria *primul tratat de la Versailles* (1 mai 1756)¹²²: cele două puteri se garantau reciproc împotriva oricărei agresiuni. Fiecare trebuia să pună la dispoziția celuilalt partener, în cazul unui atac venit din exterior, 24.000 de soldați¹²³. Tratatul nu mai prevedea nici o stipulație teritorială, așa cum fuseseră propunerile austriece anul precedent – diplomații francezi simțind acum efectul acordului dintre Prusia și Anglia. Mai mult, Austria nu a ținut să intervină în războiul maritim franco-englez declanșat câteva luni mai târziu. În concepția diplomaților austrieci primul tratat de la Versailles era (doar!?) un tratat îndreptat împotriva Prusiei. Kaunitz pronunțându-se încă de la început pentru semnarea unui tratat ofensiv.

Războiul naval franco-englez a început printr-un remarcabil succes al marinei franceze: preluarea controlului asupra Minorcăi

¹²¹ François Lebrun, *op. cit.*, p. 282

¹²² Michel Péronnet, *op. cit.*, p. 96

¹²³ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 215

(aprilie 1756)¹²⁴. Această victorie a conferit Franței o nouă imagine, pe care mai târziu diplomația franceză a exploatat-o. Anglia a cerut olandezilor, aliații tradiționali ai britanicilor, să intervină împotriva Franței, răspunsul venind în mai 1756, când Olanda și-a proclamat neutralitatea.

Poziția Angliei părea a se înrăutăți și mai mult după ce în iulie 1756 Franța reușise să semneze un tratat de subsidii cu Suedia. În același timp în Rusia, țarina Elisabeta, indignată de apropierea dintre Anglia și Prusia, a luat măsuri pentru a-și reînnoi înțelegerea cu Austria. În aceeași direcție Rusia a semnat o convenție cu Franța, în noiembrie 1756¹²⁵. Rusia de altfel s-a alăturat în februarie 1757 alianței franco-austriece fără însă a renunța la convenția semnată cu Anglia. Din păcate pentru Franța, Vergennes, abilul ambasador francez la Constantinopol, nu a reușit să păstreze bunele relații cu Poarta. Imperiul Otoman, părăsind vechiul aliat, s-a îndreptat spre o alianță cu Prusia. Rațiunea turcilor era simplă: ei vedeau în Rusia și Austria principalii lor concurenți în sud-estul Europei, de aici se năștea practic întregul lor sistem diplomatic. Europa aștepta însă evoluția negocierilor dintre Franța și Austria. Diplomații austrieci insistând să fie încheiat un tratat ofensiv, gândindu-se evident la posibilitatea recuperării Sileziei.

Frederic al II-lea, conștient de altfel de riscul asumat și dispunând de o superioritate militară indiscutabilă¹²⁶, conștient fiind de asemenea de faptul că Austria pregătește împotriva sa o puternică coaliție pentru a încerca mai apoi să recupereze Silezia s-a decis să acționeze el primul, nelăsând timp austrieților să se organizeze. El a trimis, pe 2 august 1756, un ultimatum la Viena prin care cerea să fie reconfirmată renunțarea acesteia la Silezia. La refuzul Vienei, Frederic s-a decis brusc să o atace în august 1756, fără nici o declarație de război, Saxa, aliata Austriei, obligând astfel garnizoana saxonă din Pirna să capituleze în octombrie 1756. Această nouă

¹²⁴ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 120

¹²⁵ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 155

¹²⁶ Frederic al II-lea se preocupase personal de construirea unei puternice armate după 1745.

agresiune a Prusiei a accelerat procesul de constituire a unei coaliții împotriva Prusiei și a declanșat războiul general.

Kaunitz a folosit atacul contra Saxeii pentru a pune bazele unei noi înțelegeri cu Franța. Noul acord a fost favorizat și de atentatul eșuat din 5 ianuarie 1757 împotriva lui Ludovic al XV-lea. Miniștrii ostili alianței austriece sunt schimbați, noul secretar de stat pentru afacerile străine fiind numit abatele de Bernis. La 1 mai 1757, era semnat *al doilea tratat de la Versailles*, care punea bazele unei alianțe ofensive franco-austriece, prevăzând totodată partajul Prusiei între alte state germane. Mai mult, Franța se angaja, în schimbul unei vagi promisiuni de cedare a Țărilor de Jos, să participe cu propriile forțe (100.000 de soldați) și să susțină financiar războiul împotriva Prusiei.

Maria Tereza mai obținuse, în martie 1757, concursul Suediei, care era interesată să ajute noul război în schimbul restituirii Pomeraniei. Dieta imperială a promis și ea împărătesei câteva contingente împotriva Prusiei agresoare.

3.2. Războiul pe continent

În fața forțelor asociate ale Franței, Austriei, Suediei și Rusiei, Frederic al II-lea se găsea aproape singur. El nici nu aștepta un ajutor foarte mare din partea Angliei, care nu a arătat o mare dispoziție niciodată față de războaiele continentale și care era consternată de altfel de intervenția Prusiei în Saxa. Mai mult, Anglia era acum preocupată de războiul maritim și de cel din colonii. Frederic aștepta totuși contribuția financiară a Angliei, care pentru Prusia conta foarte mult¹²⁷. În acest sens a fost semnat, în 1757, un nou tratat de subsidiaritate între Anglia și Prusia: regele Frederic urma să primească suma de 670.000 de livre anual. Frederic încercase de altfel să-și umple visteriile încă dinaintea războiului pe seama vecinilor săi: Polonia, de exemplu, era inundată de monedele false fabricate în atelierele din Breslau și Königsberg¹²⁸.

¹²⁷ Dorim să amintim faptul că, în ciuda progreselor făcute de către Prusia, economia acestei țări era încă una foarte săracă.

¹²⁸ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 685

Pe plan militar, armatele engleze, chiar dacă erau prezente pe continent, nu s-au îndepărtat foarte mult de Hanovra. O mare parte a operațiunilor militare s-au limitat din acest motiv la zona rhenană. Armata franceză, comandată de către ducele Richelieu, avea ca și prim obiectiv principal în 1757 invadarea Hanovrei¹²⁹.

Armata lui Frederic al II-lea se găsea, în vara anului 1757, într-o situație disperată. După ce se impusese ușor în Saxa (octombrie 1756) ea s-a îndreptat spre Boemia. Atacul prusac s-a soldat în schimb cu un eșec evident. Armata lui Frederic al II-lea suferind grele pierderi în timpul bătăliei de la Kollin (18 iunie 1757)¹³⁰. În urma acestei bătălii Frederic al II-lea a fost nevoit să-și replieze armatele¹³¹. Armata suedeză a invadat Pomerania, ajungând până aproape de Berlin, iar armata rusă a declanșat ofensiva în Prusia orientală (august 1757), intrând în Memel și provocându-i armatei prusace o grea înfrângere în bătălia de la Jaegerstorf¹³². Berlinul era ocupat de către armatele austriece în octombrie 1757¹³³. Armatele franceze, invadând Hanovra, au înfrânt armatele anglo-hanovriene în bătălia de la Klosterseven (8 septembrie 1757). Cumberland, comandantul armatei anglo-hanovriene a semnat un armistițiu, echivalent cu o capitulație, cu ducele Richelieu. O armată franceză s-a îndreptat spre Saxa. Dacă războiul s-ar fi oprit aici, Prusia ar fi fost marele perdant.

Cu toate aceste succese incontestabile, armatele coaliției au acționat separat, neexistând un comandament central care să coordoneze toate operațiunile. Această dezorganizare contrasta cu aceea a armatei lui Frederic al II-lea, care în ciuda grelelor înfrângeri din vara anului 1757, a trecut la ofensivă în noiembrie 1757. Geniul militar dovedit de Frederic al II-lea l-a așezat deasupra tuturor contemporanilor săi. El a reușit grație strategiei și mobilității trupelor sale, să evite de cele mai multe ori lupta împotriva a doi

¹²⁹ François Lebrun, *op. cit.*, p. 283

¹³⁰ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 216

¹³¹ Michel Péronnet, *op. cit.*, p. 99

¹³² *Ibidem*

¹³³ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 216

dușmani pe același front, ținând departe una de alta armatele dușmane. În plină toamnă, când trupele ruse și austriece se pregăteau de iernat, și profitând de erorile strategice ale adversarilor, Frederic al II-lea i-a ridiculizat pe francezi (alături de care se găseau câteva detașamente de imperiali), aflați în marș, în bătălia de la Rossbach (5 noiembrie 1757), în Saxa. Profitând apoi de mobilitatea extraordinară a trupelor sale i-a surprins pe austrieci în Silezia, învingându-i în bătălia de la Leuthen (5 decembrie 1757)¹³⁴. Toate succesele din vara anului păreau acum inutile pentru coaliție. Războiul se transforma într-unul de uzură, lung și indecis. Frederic al II-lea nu a lăsat timp de organizare dușmanilor săi. El a ocupat imediat Breslau și a invadat Moravia. În primăvara anului următor operațiunile s-au reluat. Prusia era învingătoare. Declanșarea unei noi ofensive ruse în Prusia orientală părea să-l pună în dificultate pe Frederic al II-lea. Ofensiva rusă a fost oprită însă prin bătălia de la Zorndorf (25 august 1758). Frederic al II-lea nu a putut însă riposta și continua ofensiva împotriva tuturor dușmanilor săi.

La Londra, înfrângerea de pe continent trebuia plătită de către W. Pitt, căruia regele îi căuta un succesor. Pitt însă s-a dovedit a fi foarte puternic. Contrar voinței regelui, la cererea lui Pitt, guvernul nu a ratificat capitulația lui Cumberland. Mai mult, încurajat de succesele armatei lui Frederic al II-lea, Pitt a reînnoit acordul cu regele Prusiei, semnând la 11 aprilie 1758 un nou tratat de alianță. Noul acord nu prevedea trimiterea de trupe engleze în Germania, prevedea în schimb plata unor subsidii de 670.000 de livre (sumă stabilită încă din 1757), dar și ridicarea unei armate de 50.000 de soldați germani (aflați sub comanda generalului prusac, Ferdinand de Brunswick) pe cheltuiala Angliei¹³⁵. Pitt, preluând personal coordonarea războiului englez, se angaja totodată să nu semneze o pace separată. Pentru englezi perspectiva continuării războiului continental era una favorabilă în condițiile în care Franța era obligată, prin cel de-al doilea tratat de la Versailles, să se alătore

¹³⁴ Pierre Deyon, *op. cit.*, p. 117

¹³⁵ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 124

armatei austriece, reținând-o astfel să-și cantoneze toate resursele către războiul de pe mare și din colonii.

Noua armată anglo-hanovriană condusă de către Ferdinand de Brunswick a contracarat încercările francezilor de a ocupa Hanovra, provocându-le acestora o mare înfrângere la Krefeld (23 iunie 1758)¹³⁶. Indecizia comandamentului lui Ferdinand de Brunswick, interesat mai mult să apere Hanovra, a împiedicat obținerea unor succese decisive asupra armatei franceze. Mai mult, încercările armatei engleze de a debarca în Franța și de a purta un război aici au eșuat¹³⁷.

Succesele Prusiei din vara anului 1758 au fost însă urmate de invadarea Pomeraniei prusiene de către suedezi¹³⁸, iar în Saxa, la Hochkirch (14 octombrie 1758) armatele austriece au obținut o importantă victorie împotriva celor prusace¹³⁹.

În Franța, la conducerea diplomației a ajuns Choiseul¹⁴⁰. Acesta era conștient, la fel ca și Pitt de altfel, că cele două războaie (cel continental și cel de pe mare și din colonii) trebuiau să fie separate. Pentru Franța dușmanul era Anglia și nu Prusia. Împotriva Angliei, cu ajutorul Spaniei, dorea Franța acum să-și trimită toate forțele armate. În acest sens el a început negocierile cu Viena, cu care a și semnat un *al treilea tratat de la Versailles* (martie 1759): Franța renunța la Țările de Jos, iar Austriei i se reduceau subsidiile la jumătate, în timp ce trupele franceze din coaliție erau limitate la 100.000 de soldați, ce aveau mai degrabă un rol auxiliar.

În 1759, situația Prusiei se înrăutățise și mai mult. Era tot mai evident că economia Prusiei nu putea întreține un război de o așa amploare. Armata lui Frederic număra acum în jur de 100.000 de soldați (anul precedent ea era de 150.000 de oameni). În același timp dușmanii săi puteau mobiliza cel puțin de două ori mai mulți

¹³⁶ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 156

¹³⁷ François Lebrun, *op. cit.*, p. 284

¹³⁸ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 217

¹³⁹ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 687

¹⁴⁰ Acesta a fost secretar de stat pentru afacerile străine în perioada 1758-1770.

soldați¹⁴¹. Financiar, situația lui Frederic al II-lea a fost salvată doar grație subsidiilor britanice și politicii de exploatare a teritoriilor ocupate, în special al Saxeii. Mai mult, la 12 august 1759, la Künersdorf, în Brandenburg (la 100 km sud de Berlin) a suferit cea mai mare înfrângere din cariera sa. Pentru prima dată el a trebuit să facă față unei armate combinate ruso-austriece. Berlinul era salvat (de data aceasta!) doar grație separării armatelor ruse de cele austriece, această turnură neașteptată fiind considerată de către Frederic drept primul „miracol al Casei de Brandenburg”¹⁴². În fond, la încercarea austrieșilor de a-i convinge pe ruși să recupereze împreună Silezia, rușii au refuzat să intre într-o campanie pentru o cauză exclusiv austriacă și în care ei să fie „doar” subalternii austrieșilor.

O nouă ofensivă, în 1760, a dus trupele austro-ruse până la Berlin, orașul fiind jefuit timp de trei zile. În 1760, Frederic al II-lea reușea să alinieze 90.000 de soldați, în timp ce adversarii săi dispuneau de 232.000 de soldați. O nouă separare a celor două armate i-a permis lui Frederic al II-lea însă să învingă armata austriacă la Torgau, în Saxa (3 noiembrie 1760)¹⁴³. Austria era tot mai epuizată financiar. În decembrie 1760, Kaunitz a avertizat-o pe Maria Tereza despre faptul că finanțele statului nu mai puteau să susțină războiul. Împărăteasa nu a dorit să negocieze, iar în primăvara anului 1761 armata austriacă a fost obligată să se reducă la 20.000 de soldați¹⁴⁴. Prusia era de asemenea epuizată¹⁴⁵. Silezia era invadată și ocupată de către armatele austriece, ca de altfel și o mare parte a Saxeii, iar Pomerania orientală era ocupată de către trupele ruse. Epuizate armatele de pe continent au intrat apoi într-o perioadă de așteptare, practic nici o bătălie importantă ne mai având loc până la sfârșitul anului¹⁴⁶. Prusia era înconjurată din toate

¹⁴¹ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 217

¹⁴² François Lebrun, *op. cit.*, p. 284

¹⁴³ Jean Bérenger, *Histoire de l'Empire des Habsbourg ...*, p. 488

¹⁴⁴ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 217

¹⁴⁵ Efectivele pe care le-a putut mobiliza Frederic au fost în 1761 în jur de 60.000.

¹⁴⁶ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 217

părțile¹⁴⁷, ea însă rezista în fața presiunii adversarilor săi respingându-le atacurile. Eforturile lui Frederic al II-lea de a-i atrage pe turci împotriva Austriei și Rusiei nu au avut efectul scontat.

În toată această perioadă Franța și Anglia făceau eforturi diplomatice considerabile pentru a se ajunge la o pace pe continent. Haga, Madrid sau Copenhaga erau curtate pentru a media conflictul care se prelungise mult prea mult. Rusia accepta și ea discuțiile de pace, dar, cu consimțământul Danemarcei, condiționa încetarea războiului de închiderea Mării Baltice în fața englezilor. O astfel de variantă nici nu intra în calculul diplomației engleze. Spania era tot mai tentată să intre în conflict înaintea reglementărilor finale. Mediația olandeză părea să fie cea mai acceptată. De altfel, la Haga discuțiile au început încă din decembrie 1759¹⁴⁸. Negocierile au eșuat însă foarte repede datorită atitudinii celor două împărătese: Maria Tereza și țarina Elisabeta¹⁴⁹. Mai mult, Rusia și Austria semnau un nou acord prin care își garantau reciproc toate cuceririle făcute. În noile condiții, atât diplomații francezi, cât și cei englezi, au găsit oportun deschiderea negocierilor separate. Între capitalele europene a început astfel o intensă activitate diplomatică. Speranțele legate de deschiderea unor noi negocieri în 1761 au fost spulberate de semnarea celui de-al treilea *Pact de familie*, semnat de către regele Carol al III-lea, la 15 august 1761, cu Franța¹⁵⁰. La Londra, Pitt care reclamase tot timpul deschiderea războiului cu Spania, a fost pus în minoritate nevoit fiind să demisioneze în octombrie 1761. În conformitate cu angajamentele luate, armatele spaniole au intrat în război în ianuarie 1762.

Armatele anglo-hanovriene din Germania, conduse de către Ferdinand de Brunswick, erau obligate să ducă un război mai mult

¹⁴⁷ Trupele ruse au iernat pe teritoriul prusac, Silezia era în mâinile austrieșilor, iar armatele franceze conduse de către Cercles ocupau Saxa încă din toamna anului 1759.

¹⁴⁸ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 689

¹⁴⁹ Majoritatea diplomaților considerau că atitudinea celor două, infatuate de succesele lor, era foarte dăunătoare și periculoasă inclusiv pentru statele lor.

¹⁵⁰ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 157

defensiv, mai ales după marea înfrângere de la Klostercamp (1760)¹⁵¹. Pe frontul din Prusia, Frederic al II-lea, chiar dacă reușea să respingă atacurile adversarilor săi, era ținut pe loc. În aceste împrejurări s-a petrecut, după Frederic al II-lea, cel de-al doilea „miracol al Casei de Brandenburg”: la 4 ianuarie 1762 a murit țarina Elisabeta¹⁵². Succesorul acesteia, Petru al III-lea, având o puternică admirație față de Frederic al II-lea, a retras imediat trupele ruse din Prusia, semnând o pace separată cu Prusia pe 5 mai 1762. Rusia renunța la toate cuceririle făcute în timpul războiului, nu cerea nici o despăgubire de război și, spre stupefacția Europei, a pus la dispoziția regelui Frederic al II-lea o armată de 20.000 de soldați. Această schimbare a situației i-a permis lui Frederic al II-lea să semneze o pace albă cu Suedia (mai 1762) și să-și concentreze toate forțele împotriva Austriei¹⁵³.

Disparația brutală a lui Petru al III-lea după o lovitură de forță și urcarea pe tron a soției sale germane, Ecaterina a II-a (iulie 1762), a pus capăt noii alianțe ruso-prusiene îndreptată împotriva Austriei și Danemarcei¹⁵⁴. Noua țarină, dornică să-și consolideze poziția internă, și-a declarat neutralitatea.

Rămasă singură în fața Prusiei, armata austriacă nu a putut face față ofensivei armatei lui Frederic al II-lea din vara anului 1762. În această campanie, alături de armata lui Frederic al II-lea se aflau și importante contingente ruse. Cu toată această întorsătură Frederic al II-lea domina acum cu armata sa întregul spațiu german. Maria Tereza s-a resemnat renunțând să mai spere în retrocedarea Sileziei.

3.3. Războiul pe mare și în colonii

În Mediterana, războiul începuse încă din 1756, unde flota franceză a obținut controlul asupra Minorcâi. O luptă complexă începuse de mai mult timp între Companiile britanice și franceze ale

¹⁵¹ *Ibidem*

¹⁵² Pierre Deyon, *op. cit.*, p. 119

¹⁵³ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 157

¹⁵⁴ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 218

Indiilor orientale în Carnatic, regiune situată în sudul Indiei. Fiecare dintre cele două companii erau susținute de către diverșii pretendenți la titlul de Nabab (suveran) al acestei regiuni. După mai multe bătălii indecise, în 1758, armata franceză condusă de către generalul Lally (format în vederea războaielor europene) a fost înfrânt la Madras. De altfel, armata franceză a și capitulat în ianuarie 1761. Ultima agenție comercială a Companiei franceze, Mahé, fiind ocupată în februarie 1761¹⁵⁵.

În Atlantic englezii încercau să domine toate rutele comerciale. Apoi, pentru a-l ajuta pe Frederic al II-lea, englezii au plănuit debarcarea pe coastele franceze la Saint-Cast (4 septembrie 1758), dar au fost respinși în mare de către milițiile britanice ridicate de către guvernatorul provinciei, ducele de Aiguillon (10 septembrie). Francezii au vrut să riposteze printr-o debarcare în Scoția și în estuarul Tamisei – inițiative eșuate și ele. La această operațiune, Choiseul a ordonat o concentrare a întregii flote. Escadrițele de la Toulon au reușit să forțeze Gibraltarul, dar întâlnite de către flota lui Boscawen, au fost învinse în largul coastelor Portugaliei (17 august 1759). Pe 14 noiembrie 1759, flota de război de la Brest a ieșit în larg pentru a se opune flotei engleze. Pe 20 noiembrie ea a fost însă învinsă în Golful Cardinalilor, suferind grele pierderi. Flota franceză a fost practic anihilată, rămășițele ei fiind blocate în diverse porturi.

În America de Nord rivalitatea dintre cele două mari puteri europene era și mai puternică. Aici rivalitățile dintre Franța și Anglia erau foarte vechi. În 1713, clauzele de la Utrecht vizaseră aceste regiuni: Franța pierdea fațada maritimă a Acadiei și Golful Hudson. Pentru a se proteja, canadienii din Noua Franță construiseră o puternică citadelă la Louisbourg. După Utrecht, între Noua Franța și Noua Anglie putem spune că războiul nu a încetat niciodată. Între cele două părți exista însă un mare dezechilibru: coloniștii englezi numărau peste 1,5 milioane de persoane, în același timp numărul coloniștilor francezi fiind de doar 85.000 de persoane. Noua Franță se bucura totuși de un avantaj, mai mult sau mai puțin semnificativ:

¹⁵⁵ Michel Péronnet, *op. cit.*, p. 102

ea dispunea de un comandament unic în timp ce coloniile engleze erau independente una de alta. În timpul Războiului de Șapte Ani aici au fost trimiși din metropolă 35.000 de soldați englezi și doar 9.000 de soldați francezi¹⁵⁶ (Franța era mult mai mult antrenată în războiul continental).

În iunie 1755, o puternică flotă engleză condusă de către amiralul Boscawen a atacat un important convoi francez, fără declarație de război prealabilă: două vase de război franceze au fost capturate de către englezi, iar în luna care a urmat mai mult de 300 de nave comerciale au fost capturate de către flota de război engleză. Eforturile diplomatice și nehotărârea oficialilor de la Paris au amânat însă declanșarea războiului până în vara anului 1756.

Lupta terestră se întindea în întreaga regiune canadiană. Inițiativa operațiunilor a aparținut francezilor, care comandați de către guvernatorul Montcalm, au preluat, în 1757, controlul asupra Fortului William Henry, care domina întreaga vale înaltă de la Hudson. În 1758, la Fortul Carillon, Montcalm a blocat ofensiva engleză spre Québec concentrându-și toate forțele pe teatrul de operațiuni de aici. Englezii au profitat de aceste circumstanțe pentru a ocupa Louisbourg (iulie 1758) și controlul asupra intrării pe Saint-Laurent. În același timp, coloniștii americani englezi au preluat Fortul Duquesne¹⁵⁷ care le deschidea accesul pe valea Ohio. În 1759, profitând de superioritatea lor navală, englezii au debarcat noi trupe pe Saint-Laurent¹⁵⁸. În iunie 1759, englezii au ajuns în fața Quebecului, care a căzut pe 19 septembrie. Nevoiți să se refugieze spre Montreal, francezii au mai rezistat încă un an înainte de a capitula¹⁵⁹.

În Antile situația era aproximativ aceeași. Englezii profitând de superioritatea lor maritimă au atacat Insula Guadalupe, care îi interesa în mod particular datorită producției de zahăr. Britanicii și-

¹⁵⁶ Pierre Deyon, *op. cit.*, p. 120

¹⁵⁷ Noul Fort va fi botezat Fort Pitt, actual Pittsburgh.

¹⁵⁸ Trupele engleze au fost trimise în colonii în trei rânduri: 12.000 de soldați în 1757, 14.000 în 1759 și 9.000 în 1759.

¹⁵⁹ Michel Péronnet, *op. cit.*, p. 101

au asigurat, în primăvara anului 1759, controlul asupra acesteia. În același an posesiunile franceze Gorée și Fort Louis din Africa occidentală erau la rândul lor cucerite.

Ca o contrapondere pentru succesele categorice ale flotei engleze pe mare și a armatei acesteia în colonii, atunci când toată Europa aștepta pacea¹⁶⁰, Franța a semnat un nou Pact de Familie cu Spania. În conformitate cu angajamentele luate, armatele spaniole au intrat în război în ianuarie 1762. În ciuda acestui fapt victoriile engleze au fost la fel de categorice ca și cele din 1759. În Antile englezii au pus stăpânire și pe Havana¹⁶¹ (cea mai importantă bază spaniolă din emisfera occidentală), dar și pe Insula Martinica (posesiune franceză de mare interes prin abundența producției de zahăr). În Pacific, o expediție engleză a preluat controlul asupra Manilei, capitala insulelor Filipine. Un atac spaniol contra Portugaliei a fost respins cu ajutorul englezilor.

Pacea era acum dorită, atât pe continent, cât și în colonii.

3.4. Tratatul de pace din anul 1763

La sfârșitul anului 1762 toate statele europene păreau resemnate cu noua situație. Nici unul dintre state nu dorea ca acest război să se mai prelungească. Prusia, după victoriile sale, era sigură de conservarea Sileziei¹⁶². Anglia a cucerit o mare parte a coloniilor franceze, cel mai important a fost însă distrugerea flotei marii puteri rivale. Acum Anglia se putea bucura de supremația maritimă și comercială fără a avea un concurent de talia sa. Regele englez se bucura de faptul că reușise să-și conserve propria posesiune în spațiul german: Hanovra. Rusia și Suedia se retrăseseră din război fără a revendica ceva. Austria era izolată. Spania, la scurt timp după ce intrase în război, s-a văzut sufocată de către flota engleză – cu cât

¹⁶⁰ Foarte mulți analiști susțin ca Choiseul a atras Spania în război pentru ca atunci când se va încheia pacea cu englezii pierderile Franței să fie mai mici, sperând totodată că, câștigul pe seama spaniolilor să-i mulțumească pe englezi și să aplice un tratament mai moderat Fraței.

¹⁶¹ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 254

¹⁶² Acesta a fost obiectivul pentru care Frederic al II-lea a declanșat războiul: prețul a fost mare, dar a meritat.

mai repede era semnată pacea, cu atât mai mici erau pierderile. Franța era marele învins: finanțele, armata, flota de război..., totul se ruinase.

Preliminariile păcii, semnate la Fontainebleau (13 noiembrie 1762) între Franța, Spania și Anglia au evidențiat faptul că Marea Britanie era încă promotoarea echilibrului european. Aceste preliminarii s-au concretizat la scurt timp prin semnarea **tratatului de la Paris** (10 februarie 1763). Franța recupera Belle-Ile, Guadalupe și Martinica, dar ceda Angliei Minorca, Saint-Louis în Senegal, și Canada¹⁶³, „cu toate dependențele sale” și tot teritoriul american pe care îl posedea la est de Mississipi (partea orientală a Louisianei). Compania franceză a Indiilor orientale primea iarăși cinci dintre agențiile sale: Pondichéry, Karikal, Yanaon, Mahé și Chandernagor, cu condiția ca ele să nu mai fie fortificate¹⁶⁴. Franța trebuia să mai cedeze Spaniei partea occidentală a Louisianei, cu New-Orleans. În compensație, pentru Havana și Manila, Spania trebuia să cedeze Florida Angliei¹⁶⁵. Franța mai promitea distrugerea fortificațiilor de la Dunkerque¹⁶⁶. La Londra, Pitt l-a acuzat pe rege și pe primul său ministru Bute că a cedat mult prea ușor în fața negociatorilor francezi și că avantajele păcii sunt aproape inexistente. Devenit foarte impopular, Bute a trebuit să demisioneze. În Franța, opinia publică avea impresia unei mari victorii: Franța păstra coloniile sale din Antile, „insulele zahărului” (Guadalupe, Martinica, jumătatea vestică a Saint-Domingo), dar și insula Maurice și insulele Seychelles. Cu toate că a cedat presiunilor diplomatice, Anglia și-a conservat prin tratatul de la Paris statutul de mare putere mondială, Franța și Spania, în ciuda prezenței lor considerabile, nu mai erau marile puteri coloniale de dinaintea războiului. Lipsite de o flotă puternică, care să se poată opune cu

¹⁶³ Credem oportun să precizăm faptul că, pentru Franța coloniile sale canadiene nu au avut niciodată o foarte mare importanță decât prin prisma blănurilor care erau aduse de aici.

¹⁶⁴ François Lebrun, *op. cit.*, p. 297

¹⁶⁵ Michel Péronnet, *op. cit.*, p. 102

¹⁶⁶ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 135

succes flotei engleze, acestea trebuiau acum să se mulțumească cu statutul lor (izolat) european. Tratatul păstra însă totuși unele speranțe: Franța era autorizată să-și conserve o parte din pescuitul din zona Terra Nova (era o posibilitate pentru resuscitarea flotei franceze).

Resemnată, Maria Tereza a semnat cu Frederic al II-lea **tratatul de la Hubertusburg** (15 ianuarie 1763) punând astfel capăt războiului declanșat pentru stăpânirea Sileziei. După șapte ani de război spațiul german revenea la *statu quo*-ul teritorial stabilit la Aix-la-Chapelle. Frederic al II-lea păstra Silezia. Saxa, din teritoriul căruia Frederic al II-lea spera să primească măcar o parte, a fost dată în întregime suveranului său, care nu a primit nici o compensație însă pentru imensele pierderi provocate de desfășurarea operațiunilor militare pe teritoriul saxon. Pacea de la Hubertusburg a consacrat statutul de mare putere a Prusiei, conferindu-i suveranului său, Frederic al II-lea un enorm prestigiu. Ducele de Lorena își conserva demnitatea imperială, transmisă în 1765, la moartea sa, asupra fiului său Iosif al II-lea.

Prusia era tot mai puternică, iar în noile condiții Anglia a renunțat la acordarea în continuare a subsidiilor, care puteau fi folosite pentru declanșarea unui nou război (Frederic al II-lea își exprimase în mai multe rânduri disponibilitatea declanșării unui război împotriva Danemarcei sau, cum susținea Anglia, se pregătea pentru o nouă confruntare cu Austria). Dorința Angliei de a păstra un anumit echilibru în spațiul german între Austria și Prusia nu a avut însă rezultatele scontate de către ea. Frederic al II-lea, lipsit de subsidiile engleze, își continua însă propriile proiecte, îndreptându-se încă din 1764 către Rusia. Anglia, după ce își impusese voința în 1763, intra iarăși într-o izolare periculoasă.

4. Noile crize ale Europei Orientale (1763-1774)

Anul 1763 a adus cu sine nu doar o nouă pace continentală, ci și o nouă configurație a sferelor de interes, de influență în același timp. Poziția privilegiată a diplomației franceze în Europa Orientală

fost puternic marcată. Nu doar influența franceză a cunoscut un puternic recul, ci și statele pe care diplomația franceză le-a susținut multă vreme: Suedia, Polonia și Imperiul Otoman.

Prusia era marele învingător al Europei Centrale: succesul său a fost evident în lupta cu Austria, concurenta sa din Imperiu. Dar Frederic al II-lea nu s-a mulțumit doar cu ceea ce obținuse în 1763: puternica lui armată, dar și contextul internațional, i-au permis să facă din statul său o mare putere continentală.

Austria, resemnată oarecum în urma Războiului de Șapte Ani, a început a înțelege tot mai mult noua realitate geostrategică din Europa centrală și orientală. Împiedicată să se afirme în occident, monarhia habsburgică s-a orientat tot mai mult spre est: slăbiciunile Poloniei și ale Imperiului Otoman i-au permis să-și redefiniească politica externă. Ea trebuia să țină cont de concurenți săi, Prusia și Rusia.

Rusia, tot mai prezentă în afacerile europene, a cunoscut o dezvoltare economică considerabilă: industria și comerțul său rivalizau acum cu ale multor state europene. Grație unui tratat comercial cu Anglia semnat în 1734 (reînnoit în 1742, 1755, 1756), piața rusă s-a deschis în fața produselor și tehnologiei britanice. Fierul rusesc era tot mai căutat, în contextul revoluției industriale, de către englezi¹⁶⁷. După Războiul de Șapte Ani, Rusia s-a rupt definitiv de trecutul său izolat. Noua țarină, Ecaterina a II-a, tot mai conștientă de puterea pe care o avea statul său, a pretins Europei respect: în perioada care a urmat nici una din înțelegerile privitoare la statutul Europei Orientale și Sud-Estice nu s-a făcut fără consultarea Rusiei.

4.1. Succesiunea poloneză în 1763

Sub domniile celor doi regi de origine saxonă, August al II-lea (1696-1733) și August al III-lea (1733-1763), Polonia nu a reușit să-și depășească dificultățile interne. Războiul cu Suedia (1700-1709) a agravat starea de sărăcie a populației, contribuind la depopularea masivă a multor regiuni poloneze. O redresare

¹⁶⁷ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 696

economică practic a fost imposibilă în condițiile unei anarhii politice aproape permanente, ce a culminat cu noul război de succesiune la tron din perioada 1733-1738. Incertitudinea s-a păstrat și după 1740, reglementările necesare reformării statului nefiind posibile datorită rivalităților dintre diferitele grupuri de magnați¹⁶⁸. În aceste condiții a murit, pe 7 octombrie 1763, regele August al III-lea, aruncând practic Polonia într-o nouă criză de succesiune¹⁶⁹. Fiul lui August al III-lea părea candidatul cel mai puternic. El aștepta, de altfel, ca și în cazul tatălui și bunicului său, ajutorul Rusiei și Austriei. Acum circumstanțele erau însă altele.

Trei candidați s-au anunțat pentru tronul vacant al Poloniei: Stanislas Poniatowski, vechiul amant al Ecaterinei a II-a, susținut de către Rusia; Xavier de Saxa, susținut de către o mare parte a magnaților, dar și de către Saxa și Franța; contele Branicki, susținut de „partida” națională¹⁷⁰.

Diplomația franceză considera Polonia o piesă foarte importantă în calea Rusiei. Încercările diplomației secrete a regelui francez însă nu au adus francezilor rezultatele scontate: în condițiile în care Franța a refuzat să accepte reglarea chestiunii poloneze cu Rusia, Ecaterina a II-a s-a orientat către o înțelegere cu Frederic al II-lea¹⁷¹. Tratatul de la Saint-Petersburg (14 aprilie 1764) a avut darul de a consfinți înțelegerea dintre Rusia și Prusia cu privire la politica poloneză¹⁷². Prusia urma să unească Bandenburgul cu Prusia Orientală, înglobând teritoriul care le separa cunoscut sub numele de Prusia poloneză, primea totodată și controlul asupra gurilor Vistulei. Rusia, în spiritul politicii lui Petru cel Mare, se bucura de deschiderea care i se oferea spre Europa Occidentală, în general, și Europa germanică în particular, prin Polonia, unde era acceptat propriul său candidat la tronul regal. Rusia și Prusia era gata să

¹⁶⁸ François Lebrun, *op. cit.*, p. 285-286

¹⁶⁹ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 159

¹⁷⁰ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 139

¹⁷¹ *Ibidem*

¹⁷² Michel Péronnet, *op. cit.*, p. 105

intervină în statul polon „pentru a proteja minoritățile religioase ortodoxe și protestante”¹⁷³.

După o lungă campanie electorală, sub presiunea armatelor ruse care intraseră în Polonia¹⁷⁴, pe 7 septembrie 1764, Dieta electorală l-a ales ca rege al Poloniei pe candidatul rus Stanislas Poniatowski, sub numele de Stanislas-August. Acesta va fi de altfel ultimul rege polonez.

Rusia avea nevoie de Polonia și pentru a contracara politica otomană, din acest motiv Ecaterina a II-a era dispusă să facă importante concesii constituționale magnaților polonezi¹⁷⁵. Această politică a fost însă deturnată de către Frederic al II-lea, având în cele din urmă și sprijinul Rusiei. Mandatul noului rege era clar: Polonia trebuia ținută în haos, departe de orice tentativă de reformare, pentru ca Rusia și Prusia să-și ducă la îndeplinire planurile meschine.

Austria, decepționată în ambițiile sale germanice, căuta compensații capabile să restituie dinastiei prestigiul pierdut prin ocuparea Sileziei de către Prusia. Dușmanii de altă dată erau pregătiți să se unească în detrimentul Poloniei.

Noul rege al Poloniei, sprijinit de către unchiul său, magnatul Czartoryski, a încercat totuși să-și întărească poziția în stat. El a schițat o serie de reforme: reorganizarea administrativă, creșterea resurselor statului, menținerea regimului „confederației” care îi permitea să slăbească până la suprimare *liberum veto*¹⁷⁶ (dreptul personal de veto al fiecărui membru din Dietă). După 1766, Ecaterina a II-a și Frederic al II-lea s-au făcut campionii libertăților poloneze. Cele două state se erijau în protectoare ale minorităților religioase poloneze, care erau amenințate de către proiectele majorității catolice. În 1766, Dieta poloneză a refuzat să voteze proiectul privitor la libertatea religioasă. În fața noii situații armata rusă, având acordul Prusiei, a intervenit reușind convocarea unei noi Diete (1767-1768). Noua Dietă, sub presiunea armelor ruse

¹⁷³ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 140

¹⁷⁴ Pierre Deyon, *op. cit.*, p. 123

¹⁷⁵ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 140

¹⁷⁶ Pierre Deyon, *op. cit.*, p. 123

a acceptat restabilirea proiectele rusești. În februarie 1768, regele a semnat cu Rusia un tratat prin care *liberul veto* era restabilit iar integritatea Poloniei intra sub protectorat rusesc¹⁷⁷. Triumful Rusiei părea complet. *Confederația de la Bar*, constituită în 1768 de către Liga catolică și patriotică, urmărea să refacă însă unitatea poloneză în spiritul voinței majorității.

Fără armată, regele polonez aștepta evoluția situației. Declanșarea unui nou război ruso-turc a avut darul de a complica și mai mult situația din Polonia. Frederic al II-lea, din motive de securitate, a instalat garnizoane în Prusia poloneză, Maria Tereza a ordonat armatei să i-a poziții în zona frontierei poloneze, ocupând în februarie 1769 cu trupele sale comitatul polonez Zips (situat în interiorul frontierelor Ungariei și asupra căruia Maria Tereza emitea vagi pretenții istorice)¹⁷⁸. Armata rusă era prezentă aproape peste tot, în special la Varșovia.

4.2. Debutul războiului ruso-turc (1768-1774)

Franța nu putea, potrivit lui Choiseul, care a reluat după 1766 conducerea afacerilor străine franceze, să lase fără răspuns deplasarea sensibilă a echilibrului european. Polonia reprezenta pentru statul francez un important obiectiv al politicii sale externe: în acest sens, după 1768, Confederația de la Bar (în Podolia) a beneficiat de numeroase subsidii din partea Franței. Cum opoziția internă nu putea să facă față presiunii armatei ruse, diplomații francezi au găsit oportun a atrage împotriva Rusiei armata otomană. Tradiționala alianță franco-otomană fusese puternic zguduită de către Războiul de Șapte Ani. În urma tratatului semnat la Versailles, în 1756, Franța se apropiase de Austria, adversarul din Balcani al Porții. Aproximarea statului francez în timpul războiului și de Rusia a agravat și mai mult relațiile dintre Versailles și Constantinopol. Pentru a ieși din izolarea amenințătoare, Imperiul Otoman s-a apropiat de Berlin. O apropiere turco-prusacă a fost posibilă în ciuda vechilor conflicte ale Porții cu Ordinul cavaleriilor maltezi. De

¹⁷⁷ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 140

¹⁷⁸ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 192

altfel, Malta, în urma presiunilor Prusiei, a restituit în 1761 o navă comercială revendicată de către turci¹⁷⁹. După încheierea războiului, în condițiile vizibile ale expansiunii Rusiei, aliată acum cu Prusia lui Frederic al II-lea, Poarta a fost nevoită să accepte iarăși dialogul cu Franța.

Pregătirea unui război ruso-turc a putut fi observat încă din 1767, când țarina Ecaterina a dat dispoziția concentrării de trupe în zona frontierei principatelor române. Explicațiile date ambasadorului turc au fost vagi. Această concentrare de trupe era necesară pentru a asigura intervenția armatei ruse în afacerea poloneză¹⁸⁰ și pentru a respinge o posibilă intervenție otomană în afacerea poloneză. Războiul dintre Rusia și Imperiul Otoman a devenit inevitabil după ce în octombrie 1768, în căutarea „confederațiilor” de la Bar, o armată ruso-cazacă a intrat pe teritoriul Moldovei jefuind micul oraș Balta. Sultanul a decis întemnițarea ambasadorului rus, iar războiul acum părea iminent. De altfel, la scurt timp, încurajat de către diplomații francezi, sultanul a declarat război Rusiei. Diplomația franceză savura momentul, considerându-l drept salvarea Poloniei. În realitate, fără voința sa, ea făcea jocul Prusiei.

Războiul izbucnit în cele din urmă, s-a dovedit a fi unul dintre cele mai dezastruoase pentru turci din întreaga lor istorie. Treizeci de ani de pace adusese temuta armată de altădată într-o stare deplorabilă: soldații săi erau prost echipați și instruiți, lipsiți de orice fel de experiență militară, flota turcească aflându-se de asemenea într-o stare jalnică. De altfel, aceste neajunsuri ale armatei otomane au putut fi observate încă de la debutul conflictului, când Rusia, angajată fiind militar și în Polonia, fără să fi dorit și pregătit acest conflict în mod special, a obținut victorii spectaculoase.

După declanșarea războiului în toamna anului 1768, trupele ruse au pornit ofensiva pe direcția Basarabiei și Crimeii. Mai mult, sub protecția flotei engleze, flota rusă din Marea Baltică a fost adusă

¹⁷⁹ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 141

¹⁸⁰ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 699

în Marea Mediterană¹⁸¹. Flota rusă, aflată sub conducerea lui Orlof, era alcătuită din 12 nave de linie și 12 fregate¹⁸². Veneția s-a speriat de acest raid aliniindu-și flota. Ea se temea să nu asiste la dispariția ultimelor sale rămășițe în Mediterana orientală. Flota rusă a ancorat la Navarino (martie 1770). În luna mai flota turcă a ieșit din Dardanele și, pe 5 iulie, cele două s-au întâlnit aproape de Chios. O primă bătălie a obligat flota turcă să se refugieze pentru noapte în golful Çeșme. În timpul nopții de 7 spre 8 iulie 1770 rușii au împins butoaie cu rășină, ulei și praf de pușcă spre flota turcă pe care apoi au incendiat-o. Flota rusă s-a îndreptat apoi spre Constantinopol, apărarea orașului fiind mult prea puternică însă pentru mica flotă rusă, nevoită să renunțe. Acest episod a arătat Europei noile ambiții ale Rusiei, dar și amestecul Angliei și Franței într-un război pentru preponderența în Europa Orientală.

Pe uscat, operațiunile au început cu adevărat în 1769. Armata rusă a pătruns în Moldova, apoi trecând Prutul s-a îndreptat spre Țara Românească. Ocupând Azovul, ei au pătruns de asemenea în Crimeea. Într-un singur an, armata rusă, având și concursul tătarilor cazaci, au ocupat o parte a Crimeii și cea mai mare parte a Moldovei și Țării Românești, ultimele două abandonate de către armata marelui vizir. Impresia a fost considerabilă în Europa. Viena nu putea permite instalarea rușilor în principatele române, stabilindu-se astfel în imediata vecinătate a frontierelor sale. Pentru Frederic al II-lea a fost o șansă nesperată: Viena, presată și dinspre sud-est, era tot mai binevoitoare și dispusă să cedeze în fața politicii sale. Astfel, pentru a contracara politica Ecaterinei a II-a, Austria era dispusă să facă jocul Prusiei.

În anul 1770 evenimentele s-au precipitat, atât pe plan militar, cât și pe plan diplomatic. Populația creștin ortodoxă din Moldova și Țara Românească era eliberată, iar emisarii ruși dăduseră speranță în eliberare de sub stăpânirea otomană și altor

¹⁸¹ În drumul său spre Mediterana flota rusă a fost primită în bazele engleze de la Portsmouth, Gibraltar și Port-Mahon, de unde de altfel s-a și aprovizionat.

¹⁸² Michel Péronnet, *op. cit.*, p. 107

popoare din Balcani. Planul rusesc era măreț: armata rusă urma să treacă Dunărea și să se îndrepte spre Constantinopol. În vara anului 1770, marele vizir a trecut iarăși Dunărea însă cu o armată de 5-6 ori mai mare decât cea rusă. Rezultatul nu a fost cel scontat de către turci. La finele anului era reconfirmată prezența rusă atât la Iași, cât și la București. În anul următor rușii și-a reconfirmat superioritatea impunându-se în Crimeea, care intra astfel sub controlul armatei ruse¹⁸³.

Frederic al II-lea avea propriul plan de pacificare a Europei Orientale, la el a fost chemat să se ralieze și Iosif al II-lea, asociat la tron de către mama sa Maria Tereza după moartea în 1765 a tatălui său, ducele de Lorena. Ezitant la început împăratul de la Viena a fost „convins” de instalarea administrației militare ruse în principatele române. Cei doi suverani s-au întrevăzut la Neustadt (septembrie 1770). Ofertele acestora au fost trimise apoi guvernului țarinei și sultanului¹⁸⁴. Pentru siguranță, Austria a semnat un tratat de alianță cu Imperiul Otoman (iulie 1771). Sultanul însă nu trebuia să aștepte sprijinul militar al austriecilor, ci doar ajutorul diplomatic în vederea recuperării teritoriilor cucerite de către ruși¹⁸⁵. În schimbul unei părți din Țara Românească austrieci se mai angajau să acorde sprijin financiar Porții¹⁸⁶. Declanșarea unui război austro-rus părea iminent. Aflată acum în fața unei noi opoziții, venită dinspre Franța și Austria, Rusia s-a decis să negocieze cu turcii. Un armistițiu a fost concluzionat la Focșani (iunie 1772) în ciuda faptului că negocierile au fost întrerupte de mai multe ori. Independența tătarilor, cerută de către ruși, ca și sprijinul de care se bucura tot mai mult sultanul, a avut darul de a întrerupe iarăși tratativele. Acestea au fost însă reluate în noiembrie 1772, de această dată negociatorii de la Focșani s-au reunit la București. Negocierile nu au reușit să pună definitiv capăt acestui conflict. Operațiunile militare se vor relua, continuând până în 1774.

¹⁸³ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 192

¹⁸⁴ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 702

¹⁸⁵ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 145

¹⁸⁶ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 192

4.3. Primul partaj al Poloniei (1772)

După izbucnirea războiului ruso-turc situația din Polonia părea a se complica. Confederația de la Bar era tot mai puternică pe plan intern, iar Rusia avea tot mai puțină răbdare în fața acestor tendințe „naționale”. Frederic al II-lea spera tot mai mult în posibilitatea ocupării unor teritorii poloneze, primite drept compensație pentru ajutorul acordat Ecaterinei a II-a. Pe de altă parte, Austria nu putea să admită doar prezența Prusiei și Rusiei în Polonia.

După succesele răsunătoare obținute de armata rusă încă de la declanșarea conflictului cu turcii, atât Austria, cât și Prusia erau îngrijorate de creșterea puterii Rusiei. Pentru Frederic al II-lea, așa cum nota chiar el în *Testamentul politic* din 1768, părea o situație potrivită pentru a intra în posesia Prusiei poloneze și, prin ocuparea bazinului inferior al Vistulei, să controleze întreaga economie poloneză¹⁸⁷. Semnele unei apropieri dintre Prusia și Austria erau tot mai vizibile¹⁸⁸, o colaborare dintre acestea în problema poloneză era tot mai posibilă. Încă din mai 1770, guvernul austriac a lăsat să se înțeleagă că Frederic al II-lea avea acordul său pentru ocuparea Prusiei poloneze și a episcopatului de Ermeland (cancelarul austriac Kaunitz spera, la rândul său, să recupereze Silezia, cu titlu compensatoriu, el mai spera totodată ca intervenția lui Frederic al II-lea să pună capăt alianței acestuia cu Rusia)¹⁸⁹. Rusia, care lăsa impresia puterii mai puțin culpabile în privința partajului statului polonez, părea tot mai mult a accepta în noile condiții ideea lui Frederic al II-lea privind partajul Poloniei¹⁹⁰.

După succesele ruse din vara anului 1770, obținute atât pe uscat, cât și pe mare, Frederic al II-lea a obținut din partea lui Iosif

¹⁸⁷ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 142

¹⁸⁸ Regele Prusiei, Frederic al II-lea, estima că prezența sa în chestiunea poloneză nu putea să fie una foarte importantă decât dacă ea ar fi fost susținută de către o intervenție austriacă, menită a contracara poziția Rusiei.

¹⁸⁹ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 193

¹⁹⁰ Un proiect de partaj comun al Poloniei a fost trimis de către Frederic al II-lea, prin intermediul contelui Lynar, Ecaterinei a II-a încă din 1769.

al II-lea și a lui Kaunitz un angajament privitor la mediația comună a conflictului ruso-turc. O mediație germană a acestui conflict ar fi întărit atât poziția Prusiei, cât și cea a Austriei: Prusia urma să intervină pe lângă Saint-Petersburg, iar Austria la Constantinopol. La finele anului 1770 la Saint-Petersburg a fost trimis prințul Henri, fratele lui Frederic al II-lea. Rusiei i s-a cerut să renunțe la pretențiile sale exagerate și să accepte anexarea imediată a Prusiei occidentale. În eventualitatea unui refuz, prințul Henri a lăsat să se înțeleagă eventualitatea unui război cu puterile germane¹⁹¹. În ianuarie 1771, Ecaterina a II-a, care căuta să evite un război cu Austria, a sugerat Prusiei propriul său proiect de partaj al Poloniei¹⁹². Frederic al II-lea părea să-și fi atins propriile scopuri fără nici un conflict armat. Pentru a-și asigura satisfacerea propriilor interese, Austria a negociat cu Poarta, semnând cu aceasta tratatul de alianță (7 iulie 1771) prin care garanta turcilor recuperarea teritoriilor ocupate de către armata rusă (Austria își asigura în compensație o parte a Țării Românești). După intervenția lui Frederic al II-lea, Maria Tereza, în septembrie 1771, și-a dat și ea consimțământul pentru partajarea Poloniei. Proiectul său viza însă primirea unei părți pentru fiecare dintre cele trei puteri vecine.

Partajul Poloniei a reprezentat pentru Franța un mare eșec. În Europa opinia publică era însă aproape indiferentă. Anglia, departe de sistemul de alianțe continental, găsea acest partaj favorabil chiar, obligând Franța la noi concesii diplomatice. De altfel, guvernul englez estima posibilitatea unei noi apropieri de Franța.

În octombrie 1771, nemulțumiți de politica regelui, „confederații” de la Bar au decis să-l demită pe rege¹⁹³. Cele trei puteri au profitat de conjunctura creată în urma acestei situații pentru a-și asigura teritoriile dorite¹⁹⁴ (o declarație comună, în care

¹⁹¹ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 143

¹⁹² Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 193

¹⁹³ Michel Péronnet, *op. cit.*, p. 105

¹⁹⁴ Frederic al II-a și Ecaterina a II-a și-au fixat părțile în ianuarie 1772. Ambii suverani rezervau însă și Austriei o parte din statul polonez. Maria

era făcut cunoscut principiul partajului, a fost publicată în februarie 1772 de către cele trei puteri¹⁹⁵): în aprilie 1772, Maria Tereza a lansat trupele sale austriece în Galiția și a ocupat teritoriul care urma să fie partea sa în urma partajului; Frederic al II-lea intra în posesia Prusiei poloneze, mai puțin a localităților Gdansk și Torun; Ecaterina a II-a a luat pentru ea teritoriile poloneze ale Rusiei albe¹⁹⁶. Tratatul care a asigurat partajul teritoriilor poloneze a fost semnat la Saint-Petersburg pe 25 iulie 1772¹⁹⁷.

Frederic al II-lea își asigura în urma acestui partaj obiectivul său declarat în urmă cu mai mulți ani: Prusia poloneză. El lega astfel Prusia Orientală de Brandenburg¹⁹⁸. Ecaterina a II-a își asigura teritoriul de la est de Duna și Nipru. Austria primea Galiția Orientală (cu excepția Cracoviei) și o parte a Podoliei¹⁹⁹.

4.4. Sfârșitul războiului ruso-turc. Tratatul de la Kutciuc-Kainardji (1774)

Partajul Poloniei s-a dovedit a fi un succes strălucitor al politicii lui Frederic al II-lea. Ecaterina a II-a a trebuit să cedeze în fața regelui Prusiei, nevoită fiind în cele din urmă să încheie afacerea poloneză printr-un compromis. Prin alăturarea Austriei la acest partaj speranțele turcilor, care încheiaseră doar un armistițiu ce nu era respectat de nici una dintre părți, de a mai primi pentru războiul cu rușii un ajutor din exterior erau tot mai mici.

Rusia, într-un fel nemulțumită de modul în care s-a desfășurat partajul statului polon, dar scăpată de presiunea austriacă, avea acum posibilitatea de a-și mări avantajele prin continuarea războiului cu turcii.

Pe de altă parte, Franța tot mai mult amenințată în interesele sale de politica rusă a încercat prin intermediul lui Vergennes să

Tereza a acceptat partajul propus, sub presiunea lui Kaunitz care susținea că partajul era făcut prin părți egale.

¹⁹⁵ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 704

¹⁹⁶ Michel Péronnet, *op. cit.*, p. 105

¹⁹⁷ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 160

¹⁹⁸ Pierre Deyon, *op. cit.*, p. 124

¹⁹⁹ François Lebrun, *op. cit.*, p. 286

resusciteze statul suedez, aliatul tradițional al Parisului. În 1771, pe tronul suedez urcase Gustav al III-lea, care beneficiind de subsidiile și consilierea franceză a dat în august 1772 o lovitură de stat. Înlăturând vechea dictatură a aristocrației, Gustav al III-lea instaura, sub guvernarea sa, un regim de esență absolutistă. Noua turnură din Suedia a stârnit vii reacții la Saint-Petersburg. Anul următor, în Rusia era declanșată marea răscoală a țăranilor și cazacilor conduși de către Pugaciov. Această răscoală s-a dovedit a fi cea mai mare încercare de răsturnare a monarhiei ruse.

Reluate, operațiunile militare au consemnat în 1773 o nouă ofensivă turcă la Dunăre. Armata rusă inferioară numeric a trebuit să se retragă²⁰⁰. Anul următor însă, generalul rus Rumiantsov a declanșat o nouă ofensivă rusă trecând iarăși Dunărea. De această dată ofensiva rusă nu a mai putut fi oprită. După ce armata rusă și-a deschis drumul prin trecătorile Balcanilor, marele vizir a solicitat încheierea unui armistițiu și convocarea unei noi conferințe de pace. Rușii au consimțit începutul tratatelor doar după ce au fost trimiși la Kutciuc-Kaïnardji, un mic sat de lângă Silistra, doi ambasadori turci înzestrați cu puteri depline.

În aceste condiții a fost redactat și semnat, în doar câteva zile textul **tratatului la Kutciuc-Kaïnardji**. Tratatul semnat la 21 iulie 1774 a marcat un mare moment în istoria chestiunii orientale. Acest tratat scoate în evidență modul de raportare al Rusiei la noile realități din Europa estică. Oamenii de stat ruși înțelegeau deja poziția de care se bucura statul rus, intervenind astfel în politica internă a Imperiului Otoman. Tratatul, fără nici o îndoială, consemnează reculul evident al puterii Imperiului Otoman²⁰¹. Conform consemnărilor lui Thugut, ambasadorul austriac la Constantinopol, Imperiul Otoman devenea „un fel de provincie rusească”²⁰². Franța își vedea iarăși înfrântă diplomația. O perturbare a echilibrului în Europa Orientală nu a interesat foarte mult statul

²⁰⁰ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 706

²⁰¹ François Lebrun, *op. cit.*, p. 287

²⁰² Jacques Droz, *op. cit.*, p. 145

englez, care de altfel a și ajutat Rusia să-și aducă flota în Marea Mediterană.

Rusia, ca urmare a presiunilor Austriei, a retrocedat statului otoman Moldova și Țara Românească, dar a păstrat teritoriile Kubanului și Terekului, apoi întreaga stepă de-a lungul Mării Negre între Bug și Nipru, inclusiv gurile Niprului. Rusia mai primea controlul Azovului și a strâmtorii Kerci. Tătarii din Crimeea își câștigau independența. Practic, în nordul Mării Negre turcii mai păstrau o singură poziție strategică puternic fortificată: Otceakovul²⁰³. Sultanul mai accepta ca Marea Neagră să fie deschisă în fața flotei rusești, recunoscând astfel libertatea de navigație a acestora²⁰⁴. Această concesie era rezultatul unui îndelungat deziderat al Rusiei. Principatele române rămâneau sub suveranitate otomană, dar intrau și sub protectoratul rusesc. Rusia devenea totodată și protectoarea creștinilor ortodocși din Imperiul Otoman²⁰⁵.

Rusia exploatarea la maxim posibil victoriile sale militare. Ecaterina a II-a a nominalizat consuli ruși în principatele dunărene, dar și în numeroase locuri din Balcani sau insulele grecești. Consulii ruși au fost așezați chiar și în Egipt. Prin intermediul acestor consulat Ecaterina a II-a a beneficiat de noi mijloace de subminare a autorității sultanului.

Drept răsplată, pentru serviciile diplomatice făcute de către Austria în timpul războiului cu rușii, sultanul a cedat prin convenția de la Palamura, semnată pe 4 mai 1775, monarhiei habsburgice Bucovina²⁰⁶. Acest teritoriu a fost de altfel revendicat de către austrieci, cum că el ar aparține de Podolia poloneză. De altfel, sultanul nici nu putea să se opună unei eventuale intervenții militare austriece în regiune. Pentru Rusia această afacere nu avea o foarte mare importanță, ea era mult mai atentă asupra Mării Negre – spațiu care i se deschisese după pacea cu turcii.

²⁰³ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 706

²⁰⁴ Jean-Pierre Bois, *op. cit.*, p. 160

²⁰⁵ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 194

²⁰⁶ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 726

5. Revolta coloniilor engleze din America și redresarea diplomației franceze

Ideea unei revanșe luate în fața Angliei s-a aflat în centrul preocupărilor lui Vergennes²⁰⁷, ultimul mare ministru al monarhiei franceze. Acesta s-a format în cadrul diplomației secrete, desfășurând înaintea numirii sale din 1774, importante misiuni în spațiul german, dar și la Constantinopol sau Stockholm²⁰⁸.

Doctrina diplomatică a lui Vergennes se baza în special pe forță. El estima că, doar uzitând de metode dure, Franța putea să-și recâștige prestigiul în Europa²⁰⁹. În timpul cât acesta a fost la conducerea ministerului afacerilor străine el a susținut necesitatea ca Franța să se „opună, în dreptul ei și altor state, tuturor achizițiilor teritoriale”: pentru menținerea în Europa a principiului echilibrului dintre state. El nu credea nici în alianța Prusiei, stat care promova o politică tot mai agresivă, și nici în cea a Austriei habsburgice, dornică să-și recâștige poziția în Europa. Cu toate că nu a renunțat la alianța contractată de către Ludovic al XV-lea cu Maria Tereza, el îl considera mult mai periculos pentru echilibrul european pe Iosif al II-lea decât pe Frederic al II-lea (acesta din urmă, susținea Vergennes, era cel puțin pentru moment mulțumit de achizițiile teritoriale făcute de către statul său). Necesitatea stabilirii unui echilibru între cele două mari puteri germane, față de care Franța să-și declare neutralitatea, a fost astfel prioritatea politicii lui Vergennes. Anglia era marele dușman al Franței: primul obiectiv al diplomației franceze era prin urmare cantonat pe direcția anulării tratatelor de la Paris (1763).

Franța trebuia să stea departe de orice război continental, care ar fi slăbit-o și nu i-ar fi adus nici un fel de câștig. Războiul pe mare și în colonii era însă în măsură să-i aducă beneficii consistente,

²⁰⁷ Vergennes a fost numit în funcția de secretar de stat pentru afacerile străine în anul 1774.

²⁰⁸ Grație lui, Imperiul Otoman a rămas neutru în timpul Războiului de Șapte Ani. Tot lui datorându-se și lovitura de stat din Suedia din anul 1772.

²⁰⁹ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 150

Franța nu putea însă să susțină un astfel de război, tocmai din acest considerent politica diplomatică franceză s-a nuanțat foarte mult.

Această politică, care se fonda pe o vedere clară și realistă a lucrurilor, era plăcut învăluită de un discurs pacifist și umanitar: prieten al filosofilor, Vegennes vorbea tot timpul de justiție și dreptate. Declanșarea războiului de independență al coloniilor engleze din America de Nord a fost momentul propice pentru a-i „salva” pe americani de sub tirania engleză. A fost ceea ce și-a dorit ministrul francez: acum „dușmanul” britanic putea fi erodat din interior, permițând astfel o redresare a poziției statului francez. Susținerea acestui război era deci prioritatea diplomației franceze, fără însă a neglija creșterea puterilor continentale, în mod particular a Austriei.

În timpul cât Vergennes a fost în fruntea diplomației, statul francez a promovat, pe de o parte, principiul echilibrului continental, iar pe de altă parte, războiul colonial cu Anglia.

5.1. Cauzele revoluției americane

Cele treisprezece colonii engleze întinse de-a lungul Atlanticului pe o distanța de aproape 2000 de Km, aveau împreună, spre 1763, aproximativ 1.600.000 de locuitori și se diferențiau una de alta prin activitățile preponderente și structura socială a locuitorilor²¹⁰. În nord patru colonii (Massachusetts, Connecticut, Ney Hampshire, Rhode Island) constituiau Noua Anglie. Într-un cadru aproape european, 500.000 de locuitori trăiau din diverse activități: agricultură, exploatații forestiere, construcții navale, pescuit (în special în zona Terra-Nova), comerț (în special la Boston), existau apoi și câteva centre industriale metalurgice. Era o lume deschisă tuturor, dar caracterizată printr-un puritanism intolerabil. În sud, cele cinci colonii (Virginia, Maryland, Carolina de Nord și Sud, Georgia) numărau 700.000 de locuitori, din care 300.000 erau sclavi negri. Aceștia trăiau pe imensele plantații²¹¹,

²¹⁰ François Lebrun, *op. cit.*, p. 297

²¹¹ De pe aceste plantații se obțineau în principal: bumbac, tutun, orez și indigo.

proprietăți ale unei bogate „aristocrații”, cultivate și în majoritate de origine engleză. Între coloniile din nord și cele din sud se găseau patru colonii centrale (New Jersey, New York, Delaware, Pennsylvania) care alcătuiau o structură mult mai omogenă. Populația (400.000 de locuitori) era de origine diversă (englezi, suedezi, germani, francezi²¹²), fiind reprezentate aici toate confesiunile creștine. Principalele activități erau legate de exploatarea pământului și a pădurilor.

Economic, cele treisprezece colonii își dezvoltau propriile relații cu America spaniolă, cu Antilele franceze, dar și cu indienii. Pe lângă această economie, care evidenția interesele lor diferite de cele ale metropolei, lupta comună împotriva francezilor a condus puțin câte puțin la nașterea spiritului american.

În urma victoriilor engleze, guvernul lui George al III-lea a profitat de conjunctura creată în urma păcii de la Paris (1763) pentru a-și reafirma drepturile politice și economice asupra coloniilor. Coloniile trebuiau să suporte o mare parte a cheltuielilor făcute în timpul războiului („pentru apărarea lor”!). O serie de legi impuneau astfel coloniștilor taxe și impozite mai mari, unele chiar suplimentare²¹³. În 1764, *Sugar Act* a fixat drepturi foarte mari de vamă pentru zahărul și melasa care ajungea în porturile americane. Noua lege a fost imediat aplicată cu o extremă rigoare. În 1765, *Stamp Act* institua, în colonii ca și în metropolă, dreptul de timbru pe actele notariale, pe actele de stare civilă și pe ziare²¹⁴. Coloniile au ripostat refuzând a aplica *Stamp Act*, ele susținând că această taxă nu poate fi percepută de către guvernul britanic în condițiile în care coloniile nu erau reprezentate în parlamentul de la Londra. *Sugar Act* și *Stamp Act* au fost retrase în 1766, dar guvernul englez își reafirma totala competență în materie de legislație colonială. În 1767, *Townshend Act* a dus la creșterea taxelor indirecte pe unele produse cum ar fi: sticla, ceaiul sau hârtia. Noua lege a produs

²¹² Aici se instalaseră numeroși hughenoti în timpul persecuțiilor religioase din statul francez.

²¹³ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 256

²¹⁴ François Lebrun, *op. cit.*, p. 298

agitații foarte mari în porturile americane, în special la Boston. Întâlnirea manifestațiilor americani cu două regimente engleze, care fuseseră trimise să asigure ordinea la Boston, a condus la „masacrul” din 5 martie 1770. În fața boicotului comercianților, Londra a cedat a doua oară, suprimând în 1770 toate taxele introduse cu excepția celei asupra ceaiului²¹⁵.

5.2. Ruptura dintre colonii și metropolă. Debutul războiului (1774-1778)

Doi ani mai târziu, în 1772, primul ministru englez, lordul North, a provocat o nouă nemulțumire armatorilor din Noua Anglie după ce a acordat Companiei Indiilor Orientale monopolul de a vinde ceaiul în America. Coloniștii au ripostat refuzând să cumpere produsele englezești. La 16 decembrie 1773, un grup de manifestați aparținând *Fiiilor Libertății*, deghizați în indieni, au aruncat în mare încărcătura de ceai a trei nave comerciale ce ancoraseră în portul Boston²¹⁶. Regele englez a ordonat măsuri de represiune: portul Boston a fost închis, orașul trebuind să plătească o mare amendă, iar libertățile au fost suprimate în Massachusetts. *Quebec Act* a alipit valea Ohio la teritoriul canadian. Orice expansiune a coloniștilor americani spre vest era astfel interzisă. *Tea Act* era reconfirmată în mai 1774. Prin textul legii Compania Indiilor Orientale era autorizată să dispună de un stoc mare de ceai, în excedent, pe care să-l vândă la un preț mic, amenințând astfel contrabanda și interesele comercianților americani²¹⁷.

Ca răspuns la măsurile impuse de către Londra, în septembrie 1774 la Philadelphia s-a întrunit *primul Congres continental* (5 septembrie – 26 octombrie) a reprezentanților din toate coloniile (fără Georgia) la inițiativa Virginiei²¹⁸. Se dorea reglementarea situației dintre colonii și metropolă. Congresul nu a

²¹⁵ Păstrând această taxă asupra ceaiului Londra nu făcea altceva decât să-și apere principiul.

²¹⁶ Michel Péronnet, *op. cit.*, p. 111

²¹⁷ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 259

²¹⁸ Pierre Deyon, *op. cit.*, p. 127

pus problema rupturii dintre colonii și metropolă, majoritatea delegaților pronunțându-se pentru găsirea unor soluții, prin recurgerea la „drepturile constituționale” ale tuturor cetățenilor. Era decisă boicotarea tuturor produselor engleze, iar printr-o scrisoare adresată regelui englez, coloniile se solidarizau cu Massachusetts. În același timp, în Massachusetts și Virginia s-au constituit comitete de corespondență și milițiile înarmate, menite a apăra drepturile și libertățile coloniștilor.

Nehotărâți, cei mai mulți lideri ai coloniștilor doreau să ajungă la o înțelegere cu englezii păstrând astfel pacea. Speranțele lor au fost însă spulberate de incidentul din 18 aprilie 1775, când o armată engleză a plecat de la Boston să acapareze un depozit de armament constituit de către milițiile americane la Lexington²¹⁹. Respingerea englezilor, a permis milițiilor americane să organizeze a doua zi operațiunea numită *Minute Men*, care a constat în hărțuirea coloanei engleze în marș spre Boston²²⁰. O importantă victorie a fost obținută de către milițiile americane în mai 1775, la Bunker Hill²²¹. Războiul se întindea după această dată pe tot teritoriul coloniilor engleze din America.

*Al doilea Congres de la Philadelphia*²²², reunit în mai 1775, a decis, pe 15 iunie 1775, ridicarea unei Armate a Coloniilor Unite, ce a fost pusă sub comanda lui George Washington²²³ (șeful milițiilor din Virginia). Regele George al III-lea și parlamentul englez au declarat coloniile americane rebele și, în decembrie 1775, era interzis întregul comerț cu acestea²²⁴. În tot acest timp armata coloniilor a invadat Canada, unde se bucurau de loialismul franco-canadienilor și, după ce au instalat asediul Bostonului²²⁵, au obligat trupele engleze de aici să capituleze în martie 1776²²⁶.

²¹⁹ François Lebrun, *op. cit.*, p. 299

²²⁰ Michel Péronnet, *op. cit.*, p. 111

²²¹ *Ibidem*

²²² La acest al doilea congres participau toate cele 13 colonii engleze.

²²³ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 715

²²⁴ François Lebrun, *op. cit.*, p. 299

²²⁵ Asediul de la Boston a durat 11 luni.

²²⁶ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 715

Pe data de 1 iunie 1776, Virginia s-a constituit într-o republică independentă și și-a votat o constituție, precedată de o declarație a drepturilor. Urmând exemplul Virginiei, Congresul de la Philadelphia proclamat, pe 4 iulie 1776, unificarea celor treisprezece vechi colonii, votând apoi *Declarația de independență* a Statelor Unite ale Americii. *Declarația de independență* a fost concepută și redactată de către Thomas Jefferson, iar în ea sunt evocate drepturile naturale ca fundament al luptei pentru libertate. Nu era însă suficient a fi declarată, independența trebuia cucerită. Ori, armata coloniștilor era formată mai mult din miliții sezoniere, neexperimentată, prost echipată și neinstruită.

Americanii căutau sprijin din exterior. Imediat după declarația de independență, la Paris, în calitate de ambasador a fost trimis Benjamin Franklin. Misiunea acestuia era clară. Franța însă s-a mulțumit pentru început să înzestreze (clandestin) armata americană cu arme franceze. De asemenea, numeroși ofițeri francezi s-au înrolat, cu titlu individual în armata americană, contribuind la instruirea acesteia.

Englezii, beneficiind de trupele lor regulate și de trupele auxiliare formate din mercenari germani, s-au impus în anul 1776, ocupând New York (septembrie), iar apoi Philadelphia la începutul anului 1777.

Perspectiva unei noi înfrângerii în fața armatei engleze, susținută de puternica flotă britanică, îi făcea pe francezi să fie ezitanți. Vergennes conștient de intervenția franceză ce va urma, a încercat să-și asocieze și sprijinul Spaniei. Succesul răsunător al armatei americane de la Saratoga (17 octombrie 1777) a avut darul de a determina Franța să intervină în conflict²²⁷, două tratate fiind semnate între statul francez și Congresul american pe 6 februarie 1778. Primul era un tratat de amicitie și comerț, iar doilea era un tratat de alianță împotriva Angliei. Franța recunoștea suveranitatea și independența Statelor Unite ale Americii. Cele două state se angajau să nu semneze o pace separată cu Anglia, își acordau reciproc tratamentul națiunii celei mai favorizate și deschideau alianța lor

²²⁷ François Lebrun, *op. cit.*, p. 299

tuturor statelor care doreau să li se alăture în războiul antibritanic²²⁸. Franța mai promitea să nu facă nici o cucerire în America de Nord, renunțând astfel la revendicarea teritoriilor pierdute în 1763.

5.3. Intervenția franceză în războiul din America (1778-1782)

Alianța franceză nu a avut efecte imediate asupra operațiunilor militare de pe continentul american. Rolul Franței s-a dovedit a fi însă esențial pe mare. De altfel, contribuția franceză din primul an a constat doar în multiplicarea ajutorului financiar, a materialului de război și de muniție. Pe mare, foarte important de altfel, flota franceză a reușit să pună în dificultate flota engleză²²⁹. Franța, înainte de a se angaja decisiv în acest război, a dorit să se asigure de sprijinul Spaniei. Negocierile cu Madridul au fost destul de dificile.

Pe de altă parte, guvernul madrilen nu era indiferent nici față de propunerile lui Vergennes. Spania nu agreea deloc politica maritimă engleză. Perspectiva unui comerț avantajos cu Statele Unite ale Americii era interesantă pentru Madrid. De altfel, privilegiile Cadizului au fost abolite în 1778, iar o mulțime de porturi din Peninsula Iberică puteau face acum comerț cu Noua Lume. Spania dorea recuperarea Gibraltarului și a Minorcâi, și dorea totodată controlul navigației pe Mississippi, ale căror guri de vărsare deveniseră spaniole în 1763. Convenția dintre cele două state a fost semnată până la urmă la Aranjuez (12 aprilie 1779). Spaniolii obținuseră aproape tot ceea ce ceruseră. Clauzele tratatului au fost însă secrete. Americanii au încercat să negocieze obținerea de bani din partea Madridului, fără succes însă: Spania, în calitate de imperiu colonial, nu ajută coloniile împotriva metropolei, ci lupta împotriva unui concurent care era Anglia. În 1780, Olanda s-a alăturat și ea războiului antienglez²³⁰ (rolul acesteia în acest război a fost mai mult formal). Țările scandinave și Rusia au format *Liga*

²²⁸ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 153

²²⁹ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 719

²³⁰ François Lebrun, *op. cit.*, p. 300

statelor neutre, prin care încercau să-și apere libertatea de navigație, fără nici un fel de control din partea croazierelor britanice²³¹.

Cele trei puteri maritime își uniseră eforturile pentru a înlătura supremația engleză. Flota franceză, reconstruită de către Choiseul și succesorii săi, alcătuită din aproape 80 de vase de linie, se bucura acum și de sprijinul flotei spaniole și olandeze.

Flota franco-spaniolă controla acum apele europene ale Atlanticului²³². După bătălia nedecisă de la Ouessant (27 iulie 1778), o flotă franco-spaniolă alcătuită din 66 vase de linie și 16 fregate s-a stabilit în zona Canalului Mânecii²³³. În septembrie 1779, un proiect de invazie al Angliei a fost abandonat din cauza epidemiei de dizenterie și a încetinelii cu care se mișca flota spaniolă.

În Mediterana, Gibraltarul a fost asediat în perioada 1780-1782, fără succes însă. A fost ocupată în schimb Minorca (12 septembrie 1781). În Atlantic și Antile, escadrele franceze și-au asigurat controlul printr-o serie de victorii obținute în 1779 și 1780.

Pe continentul american războiul luase o amploare și mai mare. Washington a obținut din partea Franței trimiterea unui corp de infanterie, alcătuit din 6.000 de soldați, comandați de contele Rochambeau. Intrarea soldaților francezi pe frontul continental a schimbat raportul de forțe. Washington a propus un plan destinat a provoca predarea trupelor engleze: flota franceză urma să asigure acoperirea maritimă, trupele americane conduse de francezul La Fayette, cele conduse de Washington și cele franceze urmau a încercui armatele engleze, obligându-le să se îndrepte spre mare. Operațiunea a fost un succes, o parte a trupelor engleze²³⁴ capitulând la Yorktown, pe 19 octombrie 1781²³⁵. La Londra, capitularea de la Yorktown a condus la demisionarea lordului North din fruntea

²³¹ Michel Péronnet, *op. cit.*, p. 112

²³² *Ibidem*

²³³ Timp de trei luni, în vara anului 1779, controlul franco-spaniol a fost evident asupra Canalului Mânecii.

²³⁴ Trupele engleze care s-au predat au numărat 6.000 de infanteriști și 1.500 de marinari. Aceștia li s-a alăturat și cele 160 de tunuri și 22 de drapele.

²³⁵ Pierre Deyon, *op. cit.*, p. 129

guvernului. Odată cu această capitulare războiul continental luând practic sfârșit.

Francezii au dorit să continue operațiunile pentru a-și asigura supremația maritimă dar înfrângerea flotei franceze la Saintes, în aprilie 1782, punea capăt visurilor franceze. Supremația navală engleză era confirmată încă o dată, în ciuda înfrângerilor suferite în fața flotelor reunite ale Franței, Spaniei și Olandei.

Americanii temându-se de o nouă întorsătură a războiului după Saintes, conștienți fiind de faptul că englezii mai aveau 30.000 de soldați staționați în regiunea New York, au început tratativele cu Anglia. Anglia, indignată și de poziția adoptată de către majoritatea statelor europene și temându-se că acest război să nu se transforme într-unul cu adevărat dezastruos (prin intrarea în război a Rusiei și a țărilor nordice, a Suediei în special) a acceptat discuțiile. Preliminariile dintre cele două părți au fost semnate pe 30 noiembrie 1782²³⁶. Anglia recunoștea independența vechilor sale colonii, cărora le ceda întregul teritoriu dintre Appalachii și Mississippi. Englezii au cedat americanilor și valea Ohio, care în conformitate cu dorințele lui Vergennes, trebuia să ajungă în posesia spaniolilor²³⁷. De altfel, diplomația engleză a exploatat la maxim ieșirea americanilor din război.

5.4. Tratatul de la Versailles (1783)

Semnarea preliminariilor dintre Anglia și Statele Unite ale Americii a surprins foarte mult prin concesiile pe care statul englez le făcuse fostelor sale colonii (era un semn foarte clar că Anglia dorea să păstreze bunele relații cu noul stat american). Pe de altă parte, Spania era dornică și ea să semneze pacea cu un stat „atât de binevoitor”. Franța nu putea să continue singură acest război. În noile condiții, guvernul francez și cel englez s-au pus de acord asupra textului tratatului preliminar încă din ianuarie 1783²³⁸.

²³⁶ François Lebrun, *op. cit.*, p. 300

²³⁷ Michel Péronnet, *op. cit.*, p. 113

²³⁸ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 724

Actul definitiv al tratatului de la Versailles a fost semnat pe data de 3 septembrie 1783, iar el nu putea decât să confirme textul preliminarilor semnate.

Tratatul de la Versailles cuprindea patru convenții:

1. *Convenția anglo-americană*, prin care erau confirmate preliminarile din noiembrie 1782. Convenția recunoștea practic independența coloniilor engleze și formarea Statelor Unite ale Americii. Anglia și noul stat american își stabileau frontierele (dintre Canada și coloniile devenite independente): Anglia ceda noului stat american toate teritoriile situate la sud de Marile Lacuri și la est de râul Mississippi. În ciuda insistențelor negociatorilor englezi, în textul tratatului nu a fost introdusă nici o garanție cu privire la „justețea și generozitatea” Congresului față de coloniile rămase fidele coroanei engleze.

2. *Convenția anglo-spaniolă*, prin care Spania primea Minorca și o parte din Florida. Gibraltarul rămânea sub suveranitate engleză. Frontierele din Florida nu erau fixate pe Munții Alleghani, cum își doreau spaniolii, ci pe Mississippi.

3. *Convenția anglo-olandeză* comporta restituiri reciproce ale cuceririlor, mai puțin Negapatam, pe coasta Indiei, care rămânea engleză. Opinia publică engleză a privit drept dezastruoasă această pace.

4. *Convenția anglo-franceză*, prin care Franța primea în totalitate stabilimentele sale din Senegal, câteva insule din Antile (Tobago, Saint-Lucie) și Saint-Pierre-et-Miquelon. De asemenea, Franței i se recunoștea dreptul de a fortifica Dunkerque și agențiile sale din India. Franței i se mai recunoștea dreptul de pescuit în zona Terra-Nova.

Vergennes obținuse doar câteva teritorii nesemnificative și totodată abolirea clauzelor considerate „umilitoare” de la Paris (1763). Prin prisma efortului financiar imens cerut de acest război, tratatul de la Versailles a apărut în fața francezilor drept un semi-eșec. Prestigiul Franței era incontestabil mult mai mare după acest tratat, în comparație cu cel din urmă cu 20 de ani. Și așa cum se

exprima în 1959, Jacques Droz, Vergennes a câștigat „pentru două secole gratitudinea republicii americane”²³⁹.

Statele Unite ale Americii părea a fi singurul stat pe deplin satisfăcut de textul tratatului de la Versailles. Coloniile erau independente și suverane una față de alta. Era apoi chestiunea teritoriilor de la vest de Appalachi, necesitatea elaborării unei constituții care să stabilească cadrul legislativ și instituțional.

Grație tenacității lui Washington, o adunare cu putere constituantă s-a reunit la Philadelphia (mai-septembrie 1787). Ea a decis pentru început să declare proprietate federală teritoriile din vest, apoi a votat pe 17 septembrie, și publicat pe 27 septembrie, constituția Statelor Unite ale Americii. Textul constituției a fost un compromis între tendințele federaliste și cele anitifederaliste. Constituția afirmă existența națiunii americane formate în state independente, având fiecare propriul guvern, dar nu suveran. Suveranitatea era în mâinile statului federal, care lupta pentru apărarea și salvarea intereselor comune. Era afirmat principiul separării puterilor în stat. În conformitate cu noua constituție, George Washington a fost ales primul președinte al Statelor Unite ale Americii, iar acesta și-a preluat funcția pe 4 martie 1789.

6. Tendințele hegemonice ale Austriei, Prusiei și Rusiei în Europa centrală și răsăriteană (1775-1796)

În Europa centrală s-au conturat câteva direcții de politică externă ce aveau ca finalitate dezmembrarea Poloniei și a Imperiului Otoman. În interesele lor meschine, Austria, Prusia și Rusia lăsau impresia că fac un front comun.

Franța, tot mai mult adeptă a echilibrului european, a încercat să estompeze tendințele hegemonice ale marilor puteri. Diplomația franceză, condusă de către Vergennes, a promovat în tot acest timp ideea reconcilierii și a echilibrului ce trebuia păstrat între diferitele tendințe. Mai mult, după semnarea tratatului de la Versailles (1783), care după părerea lui Vergennes era o pace justă,

²³⁹ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 159

ce nu lăsa loc de nemulțumiri nici de o parte nici de alta, Franța a încercat o apropiere de Anglia. Restabilirea bunelor relații cu Anglia puteau să fie o contrapondere la politica agresivă promovată de Prusia, Rusia și Austria. Aproximarea franco-engleză a fost concretizată prin semnarea, la 26 septembrie 1786, a unui tratat comercial prin care erau scăzute taxele vamale pe vinul și alcoolul francez vândut în Anglia, iar Franța se angaja să-și reducă drepturile vamale asupra produselor industriale engleze. Vergennes a încercat să creeze un sistem mai vast de relații comerciale, care potrivit diplomatului francez ar fi contribuit la pacificare europeană. Cel mai important dintre aceste tratate comerciale a fost fără îndoială cel semnat cu Rusia (11 ianuarie 1787). Imperiul Otoman nu putea să se împacă cu noua situație (turcii nu puteau admite ca statul francez, care se erija drept protectoarea tradițională a Porții, încheia un astfel de acord cu Rusia – statul care deschisese dezbaterile europene privitoare la dezmembrarea Imperiului Otoman). Vergennes nu va mai avea posibilitatea să vadă care au fost urmările politicii sale, el murind pe 13 februarie 1787. De altfel, izbucnirea revoluției franceze în 1789 va declanșa o criză în acest sistem de relații pe care diplomația franceză îl construise sub conducerea lui Vergennes (1774-1787).

Cu toate eforturile pe care le-a depus Vergennes pe durata mandatului său el nu a putut împiedica victoriile celor trei complici în Europa Orientală, și cu atât mai puțin a reușit să stopeze punerea în scenă a ambițioaselor proiecte a lui Iosif al II-lea în spațiul german. Contrar cu politica promovată de mama sa, care fusese scoasă din afacerile germane, Iosif al II-lea, împărat din 1765, visa să recâștige pentru Habsburgi rolul dominant în Germania (pierdut în fața lui Frederic al II-lea).

6.1. Afacerea bavareză: disputa dintre Iosif al II-lea și Frederic al II-lea

Tânărul împărat Iosif al II-lea, satisfăcut de modalitatea în care s-a făcut partajul Poloniei, dar și de achiziția Bucovinei (1775), și-a continuat politica ambițioasă în spațiul german. Aici, contrar

voinței mamei sale a pregătit din timp o eventuală intervenție în Bavaria, unde se anunța o interesantă dispută pentru succesiune. Electorul Maximilian-Iosif nu avea nici un moștenitor direct. Moștenitorul său legitim era vărul său, Electorul palatin, pe care Iosif al II-lea l-a căsătorit cu sora sa²⁴⁰.

Pentru a-și impune politica, împăratul avea nevoie de acceptul tacit al Franței. În Franța, după moartea lui Ludovic al XV-lea (1774) pe tron a ajuns Ludovic al XVI-lea, cumnat al lui Iosif al II-lea (Ludovic era căsătorit încă din iulie 1770 cu Maria-Antoaneta, arhiducesa austriacă²⁴¹). Într-un memoriu către rege, noul de atunci ministru al afacerilor străine, Vergennes a pledat pentru menținerea echilibrului dintre Austria și Prusia²⁴². Iosif al II-lea pentru a-și asigura sprijinul Franței a făcut personal o vizită secretă la curtea regelui francez: în schimbul susținerii franceze, Iosif al II-lea era dispus să cedeze Franței, în compensație, Țările de Jos.

În Germania, Iosif al II-lea, deși avea frică de armata lui Frederic al II-lea, se arăta dispus să-și apere interesele chiar și cu prețul unui conflict cu Prusia. Ideea unui partaj al Bavariei era luată în considerare de către ambele părți. Trebuia însă așteptată moartea ducelui elector.

La 30 septembrie 1777 a murit ducele Maximilian-Iosif, iar ducatul bavarez revenea vărului său Electorul palatin²⁴³. Succesorul tronului bavarez, Carol-Theodor l-a autorizat, în ianuarie 1778, pe Iosif al II-lea să ocupe o parte a Bavariei (regiunea dintre Inn și frontiera austriacă)²⁴⁴. Cum Prusia nu s-a bucurat de nici un fel de compensație, Frederic al II-lea a susținut un nou succesori pentru obținerea Bavariei, ducele de Deux-Ponts (Carol-Theodor în condițiile în care acesta nu avea nici el moștenitori direcți, l-a desemnat drept propriul său succesori pe Iosif al II-lea, în pofida dreptului natural al ducelui de Deux-Ponts). În martie 1778, ducele

²⁴⁰ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 728

²⁴¹ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 144

²⁴² Pierre Deyon, *op. cit.*, p. 125

²⁴³ François Lebrun, *op. cit.*, p. 288

²⁴⁴ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 155

de Deux-Ponts s-a arătat nemulțumit de dezmembrarea Bavariei. Frederic al II-lea s-a proclamat imediat drept apărătorul libertăților germanice și a declarat că nu acceptă un astfel de abuz. Angajat în negocieri secrete cu Franța, care dorea să oprească expansiunea austriacă din Bavaria și din Balcani, Frederic al II-lea s-a pregătit de o confruntare militară cu Austria. El și-a dirijat trupele spre Boemia²⁴⁵. În iulie 1778, armata lui Frederic al II-lea intra în Boemia. Maria Tereza, care nu aprobasese politica fiului său, l-a trimis pe Kaunitz să negocieze direct cu Frederic al II-lea²⁴⁶.

Iosif al II-lea a cerut sprijinul Franței, aceasta era însă adepta menținerii echilibrului continental, mai mult ea se antrenase în războiul împotriva Angliei. Franța s-a apropiat din contră de Rusia, cu care s-a pus de acord asupra unei mediații comune franco-ruse²⁴⁷. Grație acestei mediații franco-ruse, războiul, numit de succesiune la tronul bavarez a fost repede încheiat prin *convenția de la Teschen* (13 mai 1779)²⁴⁸. Austria renunța la pretențiile sale asupra Bavariei. Primea în schimb un mic teritoriu din regiunea Inn (Iosif al II-lea renunța astfel la proiectul său de a anexa o parte a Bavariei). Prusiei i se acorda posibilitatea de a anexa principatele Anspach și Bayreuth, iar ducelui de Deux-Ponts îi era recunoscut dreptul de succesiune în Bavaria. Franța și Rusia se proclamau state garante ale noii ordini stabilite.

Ambițiile lui Iosif al II-lea nu s-au sfârșit însă la Teschen. Câțiva ani mai târziu, devenit suveran al posesiunilor austriece după moartea mamei sale (1780), Iosif al II-lea s-a decis să redeschidă gurile râului Escaut navigației internaționale, contrar stipulațiilor de la Westfalia și Utrecht. Decizia lui Iosif al II-lea din 1784 a atras reacția imediată a olandezilor care, sprijiniți de către englezi, au ripostat bombardând un vas comercial austriac care dorea să intre în Anvers. Iosif al II-lea a solicitat încă o dată ajutorul francez. Vergennes și de această dată a invocat necesitatea respectării

²⁴⁵ Pierre Deyon, *op. cit.*, p. 125

²⁴⁶ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 730

²⁴⁷ Pierre Deyon, *op. cit.*, p. 125

²⁴⁸ Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 220

tratatelor. Cum Austria nu putea să facă față unei confruntări militare cu Provinciile Unite, în sprijinul căreia își anunțase intervenția și Prusia, dar și temându-se de o intervenție a Franței, care concentrase trupe în zona frontierelor sale din Țările de Jos, Iosif al II-lea a încercat o nouă stratagemă.

Împăratul de la Viena a avut atunci ideea de a schimba Flandra și Wallonia (împăratul păstra în Țările de Jos doar Luxemburgul) cu regiunile Munchen și Salzburg. Schimbul a fost propus ducelui de Bavaria Carol-Theodor. Această nouă ambiție a lui Iosif al II-lea venea să amenințe ordinea stabilită doar câțiva ani în urmă la Teschen. Franța nu putea să admită nici acest schimb. Guvernul Prusiei părea la început a lăsa Austria să-și îndeplinească proiectul, cu condiția ca Prusia să anexeze localitățile Torun și Gdansk (așezări poloneze). Regele Frederic al II-lea a înclinat în cele din urmă pentru apărarea libertăților germanice, rol care i-a conferit în timpul lungii sale domnii un prestigiu foarte mare.

Frederic al II-lea a ascultat nemulțumirile ducelui de Deux-Ponts, nepot și succesor al electorului bavarez, care se simțea frustrat de combinațiile imperiale. Pentru a garanta respectarea tratatelor în spațiul german, Frederic al II-lea a negociat cu Saxa și Hanovra, în iulie 1785, formarea *Ligii Prinților*, la care au aderat 14 principii germani²⁴⁹. La această ligă au aderat și arhiepiscopul de Köln, arhicancelar al Imperiului, și regele englez George al III-lea, în calitate de elector de Hanovra. Ambițiile bavareze ale lui Iosif al II-lea fiind astfel contracarate. Această ligă a fost ultimul mare proiect al lui Frederic al II-lea. Conflictul dintre Austria și Provinciile Unite a luat și el sfârșit. În urma mediației franceze s-a semnat tratatul de la Fontainebleau (8 noiembrie 1785). Împăratul renunța la deschiderea Escaut-ului și la schimbul Bavariei. Împăratul se mai angaja să plătească olandezilor, prin Franța, o sumă de 10 milioane de florini.

Diplomația lui Vergennes a reușit încă o dată să dejoace politica periculoasă a lui Iosif al II-lea. Eșecul Austriei în spațiul

²⁴⁹ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 162

german a condus însă la creșterea prestigiului de care se bucura Prusia.

6.2. „Proiectul grecesc” și noua criză orientală (1787-1792)

La puțin timp după prima încercare de a intra în posesia unei părți a Bavariei, Iosif al II-lea și-a întors atenția spre Orient și Peninsula Balcanică. El s-a decis să se apropie de Rusia. În primăvara anului 1780, la Mohilev, în Rusia albă, el s-a întâlnit cu Ecaterina a II-a, cu care a și semnat (mai 1781) un tratat defensiv îndreptat direct împotriva Imperiului Otoman²⁵⁰. Franța, angajată în războiul cu Anglia, nu putea decât să practice o politică de așteptare. Dar nici vizita lui Iosif al II-lea de la Versailles (vara anului 1781) și nici a fiului țarinei, marele-duce Pavel, nu l-au putut determina pe Vergennes să accepte politica de achiziții teritoriale din Europa Orientală.

Criza a debutat în Crimeea unde a fost declanșată o revoltă. Ecaterina a II-a i-a acuzat pe turci că-i susțin pe tătarii revoltați împotriva hanului instalat de către ea în 1779. Tensiunile au crescut, iar în aceste condiții a fost elaborat „proiectul grecesc”. În fond, printr-o lungă scrisoare trimisă lui Iosif al II-lea, pe 10 septembrie 1782, Ecaterina a II-a îi făcea acestuia primele propuneri privind partajarea Imperiului Otoman²⁵¹. În urma acestui partaj, Rusia urma să primească Crimeea, Kubanul și litoralul nordic al Mării Negre situat între Bug și Nistru; Austria urma să achiziționeze Serbia, Bosnia, Istria și Dalmația. Un principe ortodox urma să fie instalat în noul stat Dacia, format în urma unificării Moldovei cu Țara Românească. Noul stat independent creat urma să fie pus sub garanția comună a Austriei și Rusiei. Mai era propusă constituirea unui nou Bizanț, unde împărat urma să fie numit al doilea fiu al țarinei. Iosif al II-lea i-a răspuns că „proiectul grecesc” are aprobarea sa, cu condiția ca Țara Românească să fie cedată Austriei. Iosif al II-lea condiționa intervenția comună însă de reglarea

²⁵⁰ Pierre Deyon, *op. cit.*, p. 125

²⁵¹ *Ibidem*, p. 126

diferendu-urilor sale cu Prusia și de obținerea consimțământului Franței, care urma să fie ademenită cu posesiunea Egiptului.

Franța, fără a consimți proiectul austro-rus, a făcut presiuni diplomatice asupra Porții pentru ca aceasta să facă concesiile necesare asigurării trecerii navelor comerciale rusești din Marea Neagră în Mediterana. De asemenea, diplomații francezi sugerau și unele concesii privitoare la statutul Hanatului Crimeii. Dar Ecaterina a II-a, fără a pierde din vedere interesele sale, și protestând față de asasinarea unui ofițer al Hanatului Crimeii, în primăvara anului 1783 a anexat pur și simplu Crimeea. În același timp, rușii au pătruns în Georgia, vasală turcilor, căreia i-au impus protectoratul rus²⁵². Ecaterina a oferit în noile condiții împăratului de la Viena dreptul de a-și lua ceva în compensație. Iosif al II-lea a ezitat iarăși, el motiva lipsa de complicitate activă de asigurarea neutralității Franței. Acesteia din urmă Ecaterina a II-a i-a făcut iarăși propunerea de a intra în posesia Egiptului²⁵³. Guvernul turc, pus în fața unui eventual conflict atât cu Rusia, cât și cu Austria a ezitat să declare război Rusiei. Cum Franța nu acceptase oferta rusă, războiul dorit de către Rusia și Austria nu s-a declanșat. Prin mediația franceză, între Rusia și Imperiul Otoman a fost semnată convenția de la Adrianopol (8 ianuarie 1784)²⁵⁴, prin care Hanatul Crimeii și Kubanul intrau sub suveranitatea țarinei. Din punct de vedere economic și militar aceste achiziții făcute de către Rusia s-au dovedit a fi foarte importante. Aici Rusia va duce o politică de colonizare cu creștini ortodocși, consolidându-și și mai mult poziția în urma construirii fortificațiilor de la Sevastopol²⁵⁵.

Iosif al II-lea, la fel ca și după tratatul de la Kutciuc-Kaïnardji, a acționat în vederea obținerii unui succes compensator. A fost suficientă o demonstrație militară, făcută în februarie 1784, pentru ca sultanul să acorde aceleași privilegii de trecere prin strâmtoarele Bosfor și Dardanele de care se bucura și Rusia. Succesul

²⁵² Michel Péronnet, *op. cit.*, p. 108

²⁵³ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 734

²⁵⁴ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 162

²⁵⁵ Michel Péronnet, *op. cit.*, p. 107-108

acesta era însă unul infim, deoarece austrieii nu aveau decât o participație foarte slabă în comerțul maritim levantin²⁵⁶. În căutarea unei compensații care să-l mulțumească Iosif al II-lea a provocat noua criză prin deschiderea navigației pe râul Escaut și printr-o nouă încercare de a obține teritorii bavareze. Aceste noi ambiții ale lui Iosif al II-lea, așa cum am mai precizat, au eșuat și ele.

Obligat încă o dată să renunțe la ambițiile sale germanice, Iosif al II-lea s-a reorientat spre Orient. Ecaterina a II-a i-a propus discutarea eternei probleme turcești în timpul unei întrevederi ce urma să aibă loc în noul port Kherson construit de ruși la Marea Neagră. Ecaterina a II-a a plecat de la Saint-Petersburg spre Kherson, și printr-un voiaj triumfal de-a lungul frontierei turce și-a anunțat noile ambiții. În timpul acestei călătorii ea s-a întâlnit și cu regele Poloniei, Stanislas-August.

La Kerson, în vara anului 1786 cei doi complici, Austria și Rusia, au avut posibilitatea de a rediscuta „proiectul grecesc”. Iosif al II-lea era însă reticent. El se temea să nu declanșeze un nou război general, tocmai din acest considerent sugera mai multă prudență.

Sultanul, indignat și de tratatul comercial franco-rus²⁵⁷ (ianuarie 1787) nu a mai așteptat însă inițiativa Rusiei. În iulie 1787, turcii trimit Rusiei un ultimatum prin care cer retragerea consulilor ruși de la București și Iași, abandonarea Georgiei și permiterea controlului turc asupra vaselor comerciale rusești din Marea Neagră. Respingerea ultimatumului a dus la arestarea ambasadorului rus de la Constantinopol (august 1787). Războiul a început la scurt timp.

După moartea lui Frederic al II-lea (1786), tronul Prusiei a fost ocupat de către Frederic-Wilhelm al II-lea. Noul rege a lăsat conducerea diplomației tot în seama lui Hertzberg, abilul diplomat a știut să tragă foloase de Prusia și din noul conflict care se întrezărea. Pentru a consolida poziția Prusiei în spațiul german, pentru început el i-a susținut împotriva lui Iosif al II-lea pe maghiari și belgieni, care nu prea aveau reformele „luminate” ale împăratului de la

²⁵⁶ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 735

²⁵⁷ Prin acest tratat Rusia acorda Franței, atât în Marea Baltică, cât și în Marea Neagră, clauza națiunii celei mai favorizate.

Viena. Apoi a pus Suedia să revendice regiunea Viborg și provinciile finlandeze cedate la Nystadt. De asemenea, Prusia susținea revolta „patrioților” polonezi împotriva Rusiei. Grație acestui sistem diplomatic întortocheat, Prusia a obținut din partea Austriei promisiunea restituirii Galiției către Polonia, iar ea se bucura de preluarea controlului asupra localităților Torun și Gdansk, ceea ce îi asigura controlul asupra bazinului inferior al Vistulei și asupra comerțului polonez. Austria și Rusia primeau astfel libertatea de a acționa împotriva Imperiului Otoman.

După ce armata austriacă a intrat în război, în februarie 1788, fără declarație de război, înaintând pe teritoriul Serbiei, Iosif al II-lea, indignat de politica Prusiei, a decis să se opună politicii lui Hertzberg, semnând cu țarina o convenție comună în mai 1788, prin care cei doi suverani își promiteau reciproc să mențină integritatea statului polonez. De partea sa, Prusia a reușit să semneze un tratat cu puterile maritime, Anglia și Provinciile Unite, prin care acestea se opuneau oricărei dezmembrări a Imperiului Otoman în profitul Rusiei și Austriei. Anglia rupea astfel relațiile sale tradiționale cu Rusia.

Frontul ruso-turc era desfășurat atât pe mare, în Marea Neagră, cât și pe uscat. Pe uscat, armata rusă s-a preocupat pentru început de asediul Otchakovului, care a ținut șase luni, finalizându-se abia în decembrie 1788.

În același timp, în război au intrat și suedezii. Noul Război Nordic a început printr-un eșec al suedezilor în Finlanda. De altfel, situația Suediei s-a complicat și mai mult odată cu intrarea în război a Danemarcei de partea Rusiei. Danezii au ieșit însă repede din conflict, iar războiul ruso-suedez s-a încheiat printr-o pace albă încheiată la Værelæ (14 august 1790)²⁵⁸.

Pe frontul dunărean, armata austriacă părea a domina Serbia, în octombrie 1789 ocupând Belgradul. După o nouă invazie a Serbiei, o armată austriacă a trecut pe teritoriul Țării Românești și, unindu-se cu armata rusă, a ocupat pentru moment Bucureștii.

²⁵⁸ Pierre Renouvin (coord.), *op. cit.*, p. 739

Armata rusă a obținut un important succes la Ismail, în sudul Basarabiei.

Împăratul, aflat în fața unei crize interne, datorate revoltelor din diferite regiuni ale monarhiei, și având consimțământul țarinei, a început în ianuarie 1790 discuțiile de pace cu turcii. Semnarea păcii a fost grăbită de moartea lui Iosif al II-lea, dar și de evenimentele din Polonia și din Franța, unde izbucnise revoluția. Armistițiul a fost semnat în septembrie. A urmat la 4 august 1791, semnarea *tratatului de la Șiștov*, prin care Austria restituia Imperiului Otoman aproape toate cuceririle făcute²⁵⁹.

Ecaterina a II-a, rămasă singură, după succesele din anii 1790-1791, s-a decis să negocieze cu turcii, semnând cu aceștia *tratatul de la Iași* (ianuarie 1792). Rusia păstra Otchakovul, iar frontiera rusă se stabilea pe Nistru. Doi ani mai târziu era fondat orașul Odessa.

Retragerea austro-rusă nu s-a datorat atât de mult politicii (incoerente!) a regelui Frederic-Wilhelm al II-lea, cât revirimentului politicii engleze, care nu mai agreea politica rusă a țarinei. În 1789, guvernul englez începea să se îngrijoreze deja de cuceririle făcute de către Rusia în Asia și Europa. Diplomația engleză tot mai mult se atașează după această dată de Imperiul Otoman, pe care îl protejează în fața tendințelor expansioniste ale Rusiei. Conform unui memoriu al Consiliului privat, Anglia trebuia să se folosească de toate mijloacele pentru a restaura autoritatea sultanului.

De altfel, în această epocă a revoluției franceze, diplomația engleză a reluat controlul deplin al politicii mondiale. În Pacific, ca și în Atlantic (în ciuda noii politicii promovate de fostele sale colonii, care întrețineau bune relații cu Franța), Anglia părea să dețină o supremație incontestabilă.

6.3. Polonia partajată

În fața pericolului reprezentat de cele trei mari puteri care atentau la integritatea teritorială a statului polonez o grupare „patriotică” s-a detașat de o parte a nobililor din Marea Dietă (1788-

²⁵⁹ Jacques Droz, *op. cit.*, p. 171

1792) și a elaborat un program de menținere și refacere a unității naționale. „Modelul” francez părea a accelera derularea evenimentelor și, pe 3 mai 1791, regele Stanislas proclama o constituție. Burghezia polonă primea un statut de ordine, ea putea acum să administreze orașele fără nici o ingerință din partea nobililor și avea dreptul de a trimite deputați în Dietă. Egalitatea în fața impozitării, proclamată câteva luni mai devreme, era înscrisă în constituție. Coroana poloneză devenea ereditară în familia regelui.

Pe 14 mai 1791, o parte a marilor magnați s-au reunit pentru a forma o confederație la Targowice. Aceasta denunța constituția și o chema în ajutor pe Ecaterina a II-a. Suveranii străini au intervenit iarăși în problemele interne ale statului, în numele „libertăților poloneze”, dar și pentru a combate „spiritul democrației franceze”²⁶⁰. Statul polonez era iarăși invadat (1793).

Partizanii constituției intenționând să se opună puterilor străine s-au unit cerând sprijinul națiunii poloneze. Kosciuszko, vechi combatant în războiul american, printr-un apel de la Cracovia, pe 24 martie 1794, a chemat națiunea să se alăture rezistenței. El a reușit să obțină sprijinul țăranilor care doreau îmbunătățirea condițiilor servajului lor. Ca urmare, în aprilie, Polonia era liberă. Reacția puterilor străine a fost însă rapidă: armata Prusiei au reocupat Cracovia (15 iunie 1794), armata rusă a obținut o categorică victorie la Maciejowice (10 octombrie 1794), și intra în Varșovia pe 4 noiembrie. *Al doilea partaj* al Poloniei s-a făcut fără participația austriacă.

Stanislas August a abdicat în noile condiții pe 25 noiembrie 1795. Acest fapt le-a permis celor trei puteri să porceadă la cel de-*al treilea partaj* al statului polonez (10 octombrie 1796). Statul polonez dispărea, fiind împărțit între Rusia, Prusia și Austria. Pe de altă parte, pentru a-și păstra achizițiile făcute cele trei mari puteri s-au unit între ele. Acestea au profitat totodată și de incertitudinea introdusă pe plan european de către revoluția franceză.

²⁶⁰ Michel Péronnet, *op. cit.*, p. 106

CONGRESUL DE LA VIENA ȘI *CONCERTUL EUROPEAN* (1814 – 1830)

Perioada care s-a deschis în 1814, după înfrângerea lui Napoleon, este denumită în mod obișnuit *Restaurație*. Istoriografia clasică prezintă această etapă ca o reacție înaintea avansului revoluționar. Forțele „vechii ordini” se unesc pentru a restaura stilul vechilor monarhii, a șterge moștenirea Revoluției franceze și a reconstrui harta dezordonată a Europei rezultată din experiența napoleoniană. Totuși mișcărilor liberale, naționalismele și realitatea economico-socială se opun ordinii impuse. Din perspectiva relațiilor internaționale, Congresul de la Viena inaugurează o formă de relație între state bazate pe *conceptul de securitate colectivă*. Sistemul de congrese care au urmat celui de la Viena va garanta pacea în Europa până la primul război mondial. Acest nou model de a concepe relațiile între state a fost numit *concert european*¹.

1. Sfârșitul Imperiului napoleonian

Imperiul napoleonian s-a întins peste aproape toată Europa și a atins splendoarea sa maximă între anii 1809 și 1812. Napoleon, nu numai că a impus în toată Europa un sistem politic ci a dat o organizare și o structură total complexă. Napoleon a inițiat, în 1803, o cale de mărire succesivă a frontierelor franceze și de creare a imperiului său. Așa numita „fază expansivă” a Imperiului napoleonian s-a desfășurat între 1804 și 1811 și a culminat în 1812; începând cu această dată constatăm regresivitatea imperiului până la dispariția întregului sistem.

Centrul marelui imperiu era reprezentat de Franța, Belgia, Olanda, Renania, Piemont, Toscana și Roma. Imperiului francez i s-

¹ Pierre Renouvain, Jean Baptiste Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, ed. IV, Paris, 1991; Juan Carlos Pereira, *Historia de las relaciones internacionales contemporaneas*, Barcelona, 2003.

au adăugat statele vasale și protectoratele: regatul Italiei, provincia Iliria, Confederația Rinului, Confederația Helvetică și Marele Ducat al Varșoviei. Pe lângă aceasta, erau „statele familiare” sau statele satelit: regatul Spaniei cu Joseph Bonaparte ca rege, cel napolitan cu Murat, căsătorit cu Carolina Bonaparte, cel de Olanda cu Louis Bonaparte și cel de Westfalia cu Jerome. Imperiul napoleonian s-a completat cu „statele aliate”, cele care au semnat tratate voluntare (Danemarca și Suedia) sau prin intermediul impunerii prin forță (Prusia și Austria). Rusia a semnat de asemenea o alianță cu Franța napoleoniană, Tratatul de la Tilsit, prin care unicul stat european din afara sistemului impus de Napoleon era Marea Britanie.

Imperiul napoleonian niciodată nu a devenit o instituție stabilă. Avem de a face mai curând cu materializarea unei idei de putere. Potrivit lui Godechot este vorba de o construcție politică efemeră care, a servit la expansiunea ideilor Franței revoluționare și a realizărilor sale concrete (Constituție, Administrație, Cod civil, etc.) în toată Europa.

Prăbușirea Imperiului napoleonian se produce între 1812 – 1814. Deși se considera că sfârșitul a început la finalul războiului dezastruos contra Rusiei (din iunie până în decembrie 1812), rezistența contra lui Napoleon a început să se desfășoare încă din 1808. Istoriografia nu se pune de acord încă în stabilirea unei date concrete asupra începutului declinului Imperiului. Napoleon considera că „ulcerul spaniol” a fost cel care a distrus-o².

Însă nu putem afirma cu toată certitudinea că există o linie de continuitate între primele războaie din Spania și înfrângerea finală de la Waterloo. Însă este clar că războiul de independență din Peninsula Iberică a influențat „deșteptarea popoarelor”. Trebuie respinsă teza potrivit căreia invazia napoleoniană va articula, în termeni generali, un concept nou: *ideea națională*. Principiul naționalităților este mai mult decât simpla apărare a legitimității monarhice uzurpate. El este cel care impulsionează rezistența

² Adela M. Alija Garabito, «El Congreso de Viena y el Concierto Europeo», in *Historia de las relaciones internacionales contemporaneas* p. 65

populară antifranceză. Ideea națională, împreună cu ideile de libertate și egalitate, moștenitoare ale revoluției franceze se constituie în forțe autentice care au cauzat sfârșitul imperiului.

1.1. Campania din Rusia

În ciuda tratatului de la Tilsit, relațiile dintre Rusia și Franța erau foarte rarefiate. Deși au avut loc alte conflicte, tensiunile franco-ruse se înscriu în mod fundamental în jurul chestiunii poloneze, deoarece Marele Ducat al Varșoviei era văzut ca o amenințare pentru interesele Rusiei în Polonia.

Napoleon a decis să supună Rusia în mod definitiv și s-a gândit că putea să reușească printr-o operațiune rapidă. Nesocotind numeroasele avertizări ale lui Caulaincourt, fost ambasador în Rusia, cunoștea pericolele care puteau să apară în calea aventurii, Napoleon a decis începerea campaniei ruse fără a prevedea o declarație de război. El însuși a recunoscut, mai târziu pe Sfânta Elena, că Rusia a fost marea eroare a carierei sale.

Războiul contra Rusiei a început în iunie 1812. De la început s-a dovedit un dezastru pentru trupele franceze. Dificultățile aprovizionării, practica „pământului ars” din partea țăranilor ruși și marșul către interior, sunt alte probleme mari pentru Napoleon. Acțiunile războinice în Smolensk și Borodino au fost câștigate de francezi și luate practic fără rezistență. Rusia invadată și Moscova ocupată erau ambițiile lui Napoleon, după cum spune Hobsbawm³.

Dura iarnă rusă și problemele de aprovizionare au fost decisive în insuccesul armatei franceze. Armata franceză a fost decimată. Deși nu exista un acord în ceea ce privește numărul exact de victime, se estimează că au fost 600 000 de oameni care au inițiat campania rusă, iar Niemenul l-au mai trecut înapoi doar 30 000.

Marea înfrângere în Rusia va influența opoziția contra imperiului napoleonian și va stimula mișcările naționaliste antifranceze în statele supuse.

³ *Ibidem*, p. 66

1.2. „Războaiele de eliberare”

1812 este un an decisiv pentru ca se va configura o noua alianță antinapoleoniană și se proiectau în formă generalizată „mișcările de eliberare”. Sfânta Alianță (Prusia, Rusia, Austria și Anglia) nu s-a format imediat, ci „pe etape” și, citându-l pe Nicolson⁴, războiul de eliberare a fost mai mult o mișcare a popoarelor decât o coaliție de principii.

În Spania situația era într-un punct critic. Războiul de gherilă început în 1808, eficacitatea ajutorului britanic prin autoritatea lui Wellington și deteriorarea forței armatei franceze, care trebuia să-și reducă din efective necesare în alte locuri ale Europei, au fost determinante, în 1813, în obținerea victoriilor anglo-spaniole de la Vitoria (21 iulie) și San Marcial (31 august).

În Germania răzcoalele se succedau. Prusia semnează cu Rusia *Pactul de la Tauroggen*, la 30 decembrie 1812, prin care se permite trupelor ruse să intre pe teritoriul prusac în urmărirea francezilor în retragere. Ulterior, prin tratatul de la Kalisch, din 18 februarie 1813, Prusia și Rusia, au stabilit o alianță militară bazată pe sprijin mutual. Rusia asigura Poloniei și Prusiei, restaurarea teritoriilor lor, incluzând Saxonia.

În acest context în Prusia s-a produs o renaștere intelectuală autentică. Aceasta se cheamă „spiritul de epocă” (*Zeitgeist*) și va contribui la afirmarea importanței Prusiei în sistemul continental. Momentele de exaltare națională și reformele administrative și militare (s-a creat serviciul militar obligatoriu) au fost canalizate în lupta contra ocupației franceze. Frederic Wilhelm al III-lea de Prusia declara război Franței la 25 martie 1813. Acest război va fi prezentat ca un război de eliberare prusacă.

În „campania de primăvară”, din 1813, Napoleon a obținut victoriile de la Lutzen și Bautzen, dar mișcarea antinapoleoniană era din ce în ce mai puternică.

Armistițiul de la Plaswitz, între Napoleon, pe de o parte, și țarul Alexandru și Frederic Wilhelm, pe de altă parte, din 4 iunie 1813, s-a realizat prin mijlocirea Austriei, încă aliat al lui Napoleon.

⁴ *Ibidem*, p. 67

Medierea austriacă și poziția sa prudentă a consolidat Austria ca un element central în sistemul continental. Principele Metternich lucra pentru a îmbunătăți rolul austriac în orice decizie europeană, știind cu bună știință ca inevitabilul se va produce, prin intervenția sa contra lui Napoleon într-un moment mult mai prielnic.

Marea Britanie, Suedia, ca actor secundar, și ulterior Austria, încă aliat în așteptare al Franței, se unesc în vara lui 1813 într-o alianță contra lui Napoleon. Austria încerca să joace încă un rol de mediator prin Tratatul de la Reichenbach (24 iunie) când i-a plasat lui Napoleon condițiile pentru a nu ajunge la război: desființarea Marelui Ducat de Varșovia și restituirea către Austria a provinciilor ilirice. Conferința de la Praga din 10 iulie-10 august 1813 a fost ultima încercare pentru a nu se ajunge la o confruntare generală. Însă ea a fost un eșec din mai multe motive: armatele erau cuprinse de frenezia mobilizărilor și Napoleon nu era dispus să renunțe la nici una din cuceririle sale. La 12 august Conferința de pace de la Praga s-a dizolvat și Austria a devenit parte a coaliției antinapoleoniene.

Deși Napoleon a câștigat câteva bătălii (Dresda în august), bătălia decisivă, „bătălia națiunilor”, a fost câștigată de coaliție la Leipzig, în octombrie 1813. Această victorie asupra trupelor franceze a implicat retragerea napoleoniană din Germania. În toamna lui 1813, situația lui Napoleon este foarte complicată. El a pierdut Spania (Tratatul de la Valencia în decembrie 1813), Germania, Olanda, nordul Italiei, care împreună cu Elveția sunt ocupate de trupele austriece și Neapole, prin care au trecut trupele inamice prin trădarea lui Murat. Marele imperiu se destrăma.

1.3. Campania din Franța

În ciuda inferiorității sale în ceea ce privește numărul de trupe, Napoleon a mai demonstrat geniul său militar în campania franceză. Coaliția avea multe divergențe politice și puțină unitate de acțiune în plan militar (invidiile și disensiunile între șefii militari). În ciuda acestora, aliații erau mult mai numeroși și duc la bun sfârșit,

din ianuarie în martie 1814, o serie de ofensive, care conchid cu cucerirea Parisului (31 martie).

Paralel cu ofensivele militare, se produc negocieri diplomatice între aliați. În reuniunile de la Basel, din ianuarie 1814 și apoi la Chatillon (martie 1814) se vor defini mai bine pozițiile puterilor coalizate.

Discrepanțele majore se învârtteau în jurul unor teme variate. Pe de o parte, era vorba de frontierele care trebuiau permise Franței învinse: de la cele naturale (Alpii, Rinul, Pirineii) din 1792, până la cele care stabileau ca Belgia să rămână inclusă în Franța. Pe de altă parte, era vorba de „chestiunea poloneză”. Austria se temea, ca și britanicii, de expansionismul rus.

Altă chestiune care se dezbătea era viitorul politic al Franței. Obținând o pace rapidă rămânerea pe tron a lui Napoleon era inadmisibilă pentru englezi, dar era acceptată pe continent. Anglia era în favoarea restabilirii Bourbonilor pe tronul francez. Austria intenționa o pace de compromis, care garanta echilibrul și stabilitatea europeană. Nu dorea să vadă puterea rusă crescând prea mult, și nici Franța să nu se prăbușească complet. Echilibrul puterilor, atât de drag lui Metternich, a fost anulat de subiectul Napoleon și de amenințarea expansiunii ruse.

În timpul Conferinței de la Chatillon s-a intenționat semnarea păcii cu Napoleon. Acesta a respins-o pentru că presupunea renunțarea la cuceririle sale. Tratatul de la Chaumont din 9 martie în 1814, a garantat unitatea de acțiune aliată în ciuda disensiunilor, prin dibăcia diplomatică a lui Castlereagh, șeful diplomației engleze. Intrarea aliaților în Paris, la 31 martie, conduce la formarea unui guvern provizoriu în frunte cu Talleyrand.

Napoleon a abdicat la Fontainebleau în ziua de 6 aprilie. Insistența aliaților și a lui Talleyrand care l-a influențat decisiv pe Napoleon, a stabilit întoarcerea Bourbonilor în Franța (Ludovic al XVIII-lea a ocupat tronul la 2 mai). Lui Napoleon i-au acordat principatul Insulei Elba și soției sale, împărăteasa Maria Luiza, ducatul de Parma, precum și o pensie importantă pentru el și familia sa. Napoleon a plecat spre Elba, la 20 aprilie 1814.

Talleyrand a fost însărcinat pentru a negocia pacea: Tratatul de pace de la Paris, semnat la 30 mai 1814. Este un tratat binevoitor cu Franța. Franța revenea la frontierele din 1792, a renunțat la cuceririle sale, deși conserva enclave importante Savoia, Mulhouse, Alsacia și Avignon. Franța nu era ocupată, nici dezarmată și nici obligată să plătească indemnizații. Franța a fost, pe lângă acestea, invitată să participe la dezbaterile Congresului de la Viena ca membru între marile puteri.

1.4. „Cele o sută de zile”

La 1 martie 1815, în timp ce era reunit Congresul de la Viena, Napoleon sosește pe neașteptate în Franța, debarcă la Cannes și încrezător în sprijinul generalizat al poporului francez, a restabilit imperiul, l-a reorganizat cu armata și a promis reforme liberale. Ludovic al XVIII-lea nu era un rege iubit. A înlocuit Constituția cu o Cartă și guverna peste un popor care era atașat cuceririlor liberalismului și mai puțin dispus să accepte restaurația. Ludovic al XVIII-lea a fugit din Paris înainte de sosirea lui Napoleon, la 20 martie.

Aliații, reuniți la Viena, organizează lupta decisivă contra lui Napoleon: la Waterloo, în Belgia, în ziua de 18 iunie 1815. Înfrângerea definitivă a lui Napoleon s-a terminat cu a doua abdicare a acestuia, la 22 iunie și cu revenirea pe tron al lui Ludovic al XVIII-lea. Napoleon care spera să primească azil în Anglia sau în Statele Unite, este deportat în Sfânta Elena unde va muri la 5 mai 1821.

S-a semnat un al doilea tratat și o a doua pace la Paris, la 20 noiembrie 1815 care a fost mai grea pentru Franța decât cea din 1814. Franța trebuia să plătească indemnizații, pierdea teritoriul (Savoia și Sarrul) și a fost ocupată militar timp de cinci ani.

2. Congresul de la Viena

Aliații, învingători ai lui Napoleon, s-au reunit la Viena, din septembrie 1814, deși deschiderea oficială a avut loc la 1 octombrie,

până în 1815. Astfel s-a decis să nu se dea o nouă hartă Europei ci să se stabilească principii și acorduri după care să se conducă relațiile internaționale în Europa în deceniile care urmează⁵.

2.1. Principiile Restaurării

Deși unii dintre autori au pus îndoială existența unei doctrine autentice, a *Teoriei Restaurăției*, din scrierile protagoniștilor politici ai momentului și rezultatele congreselor care se celebrau, se poate desprinde una din ideile de bază. Este vorba despre un curent de gândire politic derivat mai mult din practica politică decât dintr-o ideologie exprimată.

Teoria Restaurăției este o idee exprimată în lucrările unor autori contrarevoluționari sau „ultraregaliști”. *Reflecții asupra Revoluției*, de Burke, *Creștinătatea sau Europa*, a lui Novalis sau *Considerații asupra Franței* a lui Joseph de Maistre, sunt exemple ideologice ale Restaurăției. Alți autori ca Bonald sau Lammenais în Franța, Haller în Elveția, Muller, Schlegel și Goerres în Germania sau prusacul Hegel scriau contra liberalismului politic și în favoarea monarhiei absolute. Subordonarea puterii temporale puterii spirituale și apărarea tradiției sunt idei centrale în opera acestor gânditori.

În Restaurăție se întâlnesc tendințe diverse ale gândirii europene a epocii: tradiționalismul francez, apărător al absolutismului real, al originii teocratice și al negării drepturilor individuale ale omului; romantismul german, care privilegiază tradițiile, religia, miturile vechii societăți cavaleriești (să ne amintim că romantismul în faza sa inițială este conservator și va evolua singur către un romantism liberal și revoluționar după 1820). Romantismul german este antirevoluționar pentru că este puternic antinapoleonian. Spiritul religios, nostalgia unității medievale europene cu creștinătatea ca element de unitate, apărarea autorității și a ierarhiei, imposibilitatea egalității între oameni sunt idei foarte prezente la romanticii conservatori.

⁵ Serge Berstein, Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. 4, Iași, 1999, p. 11-19

Principiile care au inspirat negocierile congresului de la Viena și care au influențat practica politică sunt:

a) Principiul *echilibrului* între puteri, un echilibru care garantează pacea. Garanția teoriei politice a lui Metternich, protagonistul principal al Congresului, se poate rezuma într-un singur cuvânt: *echilibru*; Potrivit lui Nicolson: „materia internațională, echilibrul puterilor era un exemplu de principiu cosmic. Fără echilibru intern și extern nu poate exista pauza, iar pauza este esențială prin fericirea normală al omului”⁶.

b) Principiul *legitimității* este interpretat ca legitimitate monarhică. Conceptul de legitimitate este frecvent utilizat în scrierile lui Talleyrand și Metternich care fac aluzie la dinastiile istorice ca autentice titulare ale legitimității cărora autoritatea le-a fost sustrasă prin forță.

c) Principiul *intervenției* marilor puteri în afacerile interne în țările care ar putea să afecteze echilibrul general. Principiul intervenției implica justetea marilor puteri de a restabili „ordinea” celor mari atât în domeniul internațional ca și în interiorul statelor.

2.2. Congresul

Congresul de la Viena este anunțat de către tratatul de la Paris, din 30 mai 1814. Articolul prin care se anunța organizarea unui nou congres era secret și decidea: „relațiile din care trebuie să derive un sistem de echilibru permanent al puterilor erau reglate în congres, pe baza principiilor determinate de puterile aliate între ele”⁷. În afară de acesta, proiectul de a crea un „sistem” călăuzit de puterile învingătoare, a cărui caracteristică a fost echilibrul puterilor, urmarea reorganizarea Europei ca să fie condusă de marile puteri, de la care, în principiu se excludea Franța.

Distincția între „marile” și „micile puteri” este un concept care se naște la Viena. Conform lui Nicolson, toți suveranii și toate statele independente erau egale în teorie. Însă în practică au apărut interpretări de genul „puteri aliate”, care se referă la întreaga lume

⁶ Adela M. Alija Garabito, *op. cit.*, p. 70

⁷ *Ibidem*

care a luptat contra lui Napoleon, inclusiv Spania, Portugalia și Elveția; „puteri de drept” care se referă la „toate puterile integrate în acest război într-o tabără sau alta”⁸. În realitate, ratificarea tratatului s-a făcut de către alianța celor 4 (Rusia, Prusia, Austria și Marea Britanie).

Franța a cerut să fie inclusă în reuniunile celor „patru” formându-se o „Pentarhie” sau „Comitetul celor cinci”. În primul rând, lipsa unei organizări adecvate și a unui procedeu de muncă clară au fost favorabile Franței pentru a juca o carte mai importantă decât era prevăzut inițial. În al doilea rând, Talleyrand s-a servit de abilitățile sale diplomatice și a reușit să schimbe multe dintre condițiile nefavorabile negociate prin pacea de la Paris.

Descrierile Congresului, ne prezintă o latură frivolă, cu o strălucita sosire de personaje. La Congres au mai participat reprezentanți germani, sultanul Turciei, două delegații diferite din Napoli (Burbonii și Murat), reprezentantul Papei, reprezentantul evreilor din Frankfurt, și alții. Ținând seama că imensa majoritate a delegațiilor statelor nu aduc nimic, dezbaterile erau amestecate cu sărbători publice care includeau baluri, concerte (Beethoven a dirijat a șaptea simfonie), partide de vânătoare pentru a amuza pe toți invitații.

Au fost organizate zece comisii în funcție de temele discutate: Comisia germană, Comisia elvețiană, Comisia toscana, Comisia genoveză, Comitetul ducatului de Bouillon, Comitetul Relațiilor internaționale, Comitetul diplomatic, Comitetul pentru comerțul cu sclavi, etc. Cele patru mari puteri s-au avântat în discuții asupra unor chestiuni polemice: Polonia și Saxonia. Actul final al Congresului a fost finalizat în ziua de 9 iunie 1815.

2.3. Protagoniștii Congresului de la Viena

2.3.1. Austria este gazda congresului și este marea putere central europeană a epocii și stegarul echilibrului european. Austria își menține hegemonia, nu numai în Imperiul propriu, complicat și eterogen, ci deopotrivă și în statele mici din nordul unei Italii

⁸ *Ibidem*, p. 71

divizate. În fruntea Imperiului austriac era împăratul Francisc I și ministrul său de afaceri externe principele Clement Lothar von Metternich care a fost organizatorul Congresului. Pentru unii autori, Metternich a dat numele său perioadei istoriei europene care a urmat, între 1814 și 1830, „era lui Metternich” care a fost inclusă în sistemul Relațiilor Internaționale ale epocii ca „sistemul Metternich”.

Pentru alți autori, Metternich este pur și simplu, un mare reacționar și pun la îndoială existența unui sistem politic care-i poartă numele. Personalitatea lui Metternich este un amestec de aroganță și oportunism. Ca și alți participanți la Congresul de la Viena, a observat revoluția liberală ca pe un mare rău și a considerat-o ca pe un autentic antidot vizavi de era „stabilității vechiului regim”. Metternich se gândea că echilibrul, singur, putea să se realizeze într-o Europă conservatoare, de aici antiliberalismul său. El credea în existența unor interese generale deasupra unor interese particulare ale statelor și de asemenea în necesitatea „Concertului european”. În acest sens el a scris:

„Dat fiind că deja nu mai poate exista stat izolat, care trebuie să se apere în analele unei lumi barbare (...), trebuie să considerăm întotdeauna „Societatea” statelor ca o condiție esențială a lumii moderne (...); peste aceste interese generale se poate bizui garanția existenței sale. Stabilirea relațiilor internaționale pe baza reciprocității și cu garanția respectului achizițiilor drepte constituie în timpul nostru esența politică”⁹.

Continuitatea, echilibrul și interesele generale sunt cuvinte sacre pentru Metternich care a supraviețuit tuturor liderilor europeni ai generației sale. El triumfă asupra revoluționarilor din 1848 și se prăvălește asupra operei sale.

La Congres, Austria aspira la asigurarea locului central pe continent, contând pe neliniștea expansioniștilor ruși și incluzând Franța restaurată în rândul marilor puteri diriguitoare.

⁹ S. Bernstein, P. Milza, *op. cit.*, p. 14-16

2.3.2. Rusia era marea putere a Europei Orientale, aflată în plin proces expansiv. Politica externă a țarului Alexandru I era foarte activă. El căuta să poată argumenta influența sa în afacerile europene ale timpului prin expansiunea în Pacific și Asia Centrală. Țarul Alexandru se considera autenticul învingător al lui Napoleon. Era un mistic, cu neliniști spirituale, dar cu puțină fermitate în convingeri. Era o personalitate instabilă. Vorbea pe ocolite despre reforme, dar nu ataca schimbarea pentru a moderniza bătrâna structură a Rusiei. Interesul său a fost mai mult în politica internațională decât în interiorul imperiului său propriu.

Delegația rusă la Viena era cea mai numeroasă și mai variată. Alexandru, care prefera să ducă personal negocierile, a fost acompaniat de ministrul său de afaceri externe, Nesselrode și alți consilieri ca Stein (un prusac, care înainte de a fi în serviciul țarului a făcut unul dintre cele mai importante reforme în Prusia), polonezul Czartoryski, grecul Capodistria și corsicanul Pozzo di Borgo. Fiecare dintre ei se ocupa cu chestiunile specifice domeniului său (Polonia, Răsăritul, Italia, etc.).

Pe de o parte, Rusia aspira să controleze Baltica și într-o renaștere a Poloniei însă sub influența rusă. Unul dintre obiective era expansiunea sa către Europa Centrală. Pe de altă parte, interesele ruse în Balcani și în ieșirea la Mediterana coincideau cu interesele Imperiului austriac.

2.3.3. Marea Britanie este cea mai mare putere atlantică din Europa. În mod real nu prea avea multe afinități cu alte puteri ale Alianței. Marea Britanie era construită pe expansiunea colonială și pe un mare imperiu maritim, care se va converti în centrul politicii sale externe exterioare. În afară de aceasta revoluția industrială, care alimenta creșterea puterii sale economice era în concordanță cu regimul parlamentar instaurat la sfârșitul secolului al XVII-lea, însă nu coincidea cu absolutismul de origine divină, care domina modelul său politic.

Britanicii au constituit o legăție (ambasadă) mică în Viena. Reprezentantul lor era Castlereagh, unul dintre negociatorii cei mai

influenți și mai respectați ai Congresului. La Congresul de la Viena, reprezentantul britanic împărtășea, împreună cu Metternich, ideile asupra echilibrului european al puterilor. Castlereagh era puțin interesat în temele europene, de drept se declara un „europenist convins”. Marea Britanie juca o carte importantă în definirea Europei momentului. Că Marea Britanie nu avea interese pe continent, o demonstrează libertatea sa de acțiune. Participarea britanică la afacerile europene, decisivă în înfrângerea napoleoniană, necesită și rămânerea la negocieri.

Punctele cele mai importante ale poziției britanice sunt: ideea balanței puterilor pe continent și control căilor comerciale și coloniale.

2.3.4. Prusia reprezenta puterea emergentă. Rolul său este mai puțin important între marile puteri, dar cu mare proiecție privind viitorul. Importanța acțiunii sale în victoria aliată asupra lui Napoleon, impulsul naționalist care dăinuia în acest moment și politica internă de reforme au constituit factorii ascensiunii sale. Rolul său între celelalte state germane s-a consolidat odată cu rezultatele Congresului; de drept s-a convertit într-un nucleu al construcției naționale germane și viitorul unei mari puteri a Europei centrale. Regele Prusiei, Federic Wilhelm al III-lea, a asistat la congres acompaniat între alții de lingvistul Humboldt, fratele faimosului geograf. Delegația prusacă era cea mai pregătită tehnic și activitatea sa în comisii a fost decisivă.

În aceste momente Prusia era în faza de expansiune și s-a folosit de reticența celorlalți aliați referitoare la Rusia și la ideea disputei cu Franța. Prusia primea pământuri în est, pe coasta Poloniei, iar în apus până pe coasta Rinului.

2.3.5. Franța este o națiune cucerită prin primul Tratat de la Paris, care s-a întors la frontierele sale dinainte de 1792. Deși condițiile păcii au fost impuse de al doilea tratat de la Paris, situația Franței este de recuperare rapidă a rolului ei de mare putere europeană. Prin restaurația burbonică cu Ludovic al XVIII-lea pe

tron, Franța apărea ca un nou stat, model de aplicare a ideilor Restaurației și va participa la aventurile intervenționiste în persecuția mișcărilor liberale care se vor succeda în Europa.

Vinovat de regresul Franței este Talleyrand, ministrul afacerilor externe și reprezentant francez la Viena. Este vorba despre un personaj controversat. El a fost acuzat de trădare și de a nu fi ferm în menținerea poziției sale proprii. Formarea sa și statura sa politică sunt indiscutabile, iar intervențiile sale în Congres au consacrat Franța ca una dintre marile puteri. Trebuie spus că o bună parte din reușita lui Talleyrand la Congresul de la Viena îi aparține lui Castlereagh care dorea sprijinul Franței pentru câteva din propunerile sale.

Celelalte puteri – Spania, Portugalia, Turcia – nu au avut aproape nici un cuvânt în lucrările congresului și nici în deciziile sale. Era foarte clar că se contura o Pentarhie a marilor puteri.

2.4. Noua hartă europeană

La 9 iunie 1815 s-a semnat Actul final al Congresului. De-a lungul celor 121 de articole s-a procedat la reorganizarea hărții europene de următoarea manieră:

2.4.1. Chestiunea poloneză urmărea satisfacerea pretențiilor Prusiei, căreia i se dă Pomerania, Austriei, căreia i se dă Galiția și Rusiei care ia părți din estul Poloniei. Micul regat al Poloniei care se crea, „Polonia Congresului”, era pus sub suzeranitatea țarului Alexandru.

Chestiunea poloneză se prezenta legată de chestiunea Saxoniei, care se numea „chestiunea polono-saxonă”. Această temă este inclusă în tratat și tulbură negocierile până în punctul în care provoacă o ruptură între aliați. Se ajunge la o soluție de compromis între cele două poziții extreme reprezentate prin Rusia, care dorea să restabilească vechiul regat al Poloniei sub dominație rusă, și Prusia care aspira la Saxonia.

Austria era dispusă să accepte o concesie sau alta, dar nu două în același timp. Metternich se gândea că această situație va

restabili echilibrul european. Pericolul unei expansiuni ruse excesive de asemenea îi preocupa pe britanici. Talleyrand sprijinea poziția de frânare a Rusiei care punea în mișcare o alianță autentică interesată de aspirațiile în Polonia. Cu privire la Saxonia, Metternich nu era dispus ca Prusia să anexeze toată Saxonia pentru că finalmente a primit jumătate. Prusia și, mai mult, Rusia deși medita asupra ambițiilor sale, au fost principalii beneficiari ai acestui compromis.

2.4.2. Statele italiene vor suferi o reorganizare. Acestea au fost stabilite în primul tratat de la Paris, în urma căruia statele italiene devin suverane, în afară de cele care fuseseră integrate în Austria. Regatul Lombardo-Venețian, Tirolul și provinciile ilirice au trecut sub stăpânirea Austriei care garanta în Italia așezarea membrilor familiei imperiale în ducate distincte: Toscana, Parma (să ne reamintim că Maria Luisa era habsburgică) și Modena. Regatul Piemonte-Sardinia primea Genova și recupera Savoia, Sardinia și Nisa. Regatul de Napoli – cele două Sicilii- aparținea Bourbonilor.

2.4.3. Statele germane

Planul pentru Germania era menținerea statelor independente unite într-o structură federală. Interesele în joc erau, mai mult decât oricând, austriece și prusace. Metternich se gândea că Confederația germanică trebuia să servească ca frână intențiilor expansioniste ale Franței și Rusiei, jucând un rol important în *sistemul de securitate* european. Confederația germanică era constituită din 38 de state; din care unele erau regate: Prusia, Bavaria, Wurtemberg, Savoia și Hanovra. Reședința confederației s-a stabilit la Frankfurt.

2.4.4. Schimburi teritoriale în nordul și nord-estul Europei. Suedia a cărei rege era Carol al XIV-lea, fostul mareșal napoleonian Bernardotte, pierde Finlanda, care trece la Rusia și Pomerania, la Prusia; în schimb Norvegia se încorporează coroanei suedeze. Danemarca a primit teritoriile germane: Schleswig,

Holstein și Lauenburg. Olanda s-a transformat în Țările de Jos și a sporit teritoriul său pe coasta Belgiei (care a fost cedată Austriei).

2.4.5. Confederația Helvetică s-a definit ca unul dintre *statele tampon* pentru a izola Franța. Ea îndeplinea aceeași funcție pe care o aveau: Țările de Jos, Prusia, Piemont-Sardinia și Bavaria. Elveția a devenit stat neutru.

2.4.6. Anglia apărea ca o putere consolidată sub rangul de primă putere maritimă. Ea va controla rutele comerciale cele mai importante. În Mediterana stăpânea Malta și Insulele Ionice. Olanda a cedat (în schimbul sprijinului anexării Belgiei) Insula Capului și Ceylonul pe ruta Indiilor. Mauritius și Trinidad – Tobago în Antile garantau accesul la comerțul cu America Centrală și de Sud.

Noua hartă europeană a fost desenată cu învoiala intereselor marilor puteri și a echilibrului de putere. Sunt abandonate întrebările fără rezolvare și problemele închistate care au persistat de-a lungul secolului XIX. Nu se cedează revendicărilor naționale. Se fac uniuni artificiale: Norvegia se unește cu Suedia, iar Belgia cu Olanda; se menține diviziunea între Italia și Germania, de unde se alimentează mișcările naționale; Polonia rămâne împărțită; popoarele balcanice sunt supuse Imperiului turc.

În toată Europa, se văd, în mod clar, fisurile securității aparente ale Restaurației. Între marile puteri apar viitoare conflicte: între Anglia și Rusia, din cauza Imperiului otoman și a Asiei Centrale, între Austria și Prusia divergențele viitoare referitoare la ideea de unificare a Germaniei. În ciuda acestor divergențe, înțelegerile de la Viena au protejat Europa de un război general de-a lungul a aproape un secol.

3. Europa alianțelor și sistemul congreselor

Tratatele de la Paris (primul și al doilea) și Congresul de la Viena au fost completate ulterior cu Alianțe, care nu răspundeau singure necesității de reorganizare teritorială și politică. Metternich

și, mai mult decât atât, Castlereagh au militat pentru crearea „unui sistem instituțional permanent pentru a împiedica amenințarea războiului”. Inițiativa rusă a imprimat o notă religioasă concertului european. Sistemul Congreselor, care pretindea a fi bastionul și protecția păcii între state, va revoluționa mult drumul de la presiune la mișcările liberale.

3.1. Sfânta Alianță

Sfânta Alianță este un pact semnat, la 26 septembrie 1815, între suveranii Rusiei, Austriei și Prusiei, la inițiativa țarului Alexandru I. Această alianță avea drept obiectiv, ca politica internațională să se bazeze pe preceptele creștine. Sfânta Alianță datora mult relației țarului cu baroneasa Von Krudener, o femeie care s-a convertit în ghidul său spiritual. El era convins ca era un ales al Domnului, care trebuia să regenereze lumea. Tonul mistic al pactului semnat între suverani, se datora țarului Alexandru¹⁰.

Textul „Sfintei Alianțe” a decis că relațiile între suverani trebuie clădite „pe adevărul sublim pe care ne-a învățat salvatorul nostru”. Se invocau precepte ca *justiție*, *caritate creștină* și *pace*. Se pune accent pe uniunea fraternă a suveranilor, care trebuiau să fie ca „tați de familie pentru supușii și pentru armata lor”. Totuși, guvernele trebuiau, de acum înainte, să conducă ca membri ai aceleași națiuni creștine”. Alianța se punea la adăpost de toate puterile. Marea Britanie n-a făcut parte din Sfânta Alianță, deoarece prințul regent nu a semnat. După legea britanică, ar fi necesitat semnătura unui ministru responsabil.

Sfânta Alianță a fost luată în serios doar de către țar. Austria și Prusia au semnat o concesie cu Rusia, însă ele își vedeau mai departe de interesele lor. Potrivit unor autori, Sfânta Alianță „era o simplă declarație de intenții care nu creau prin ele însele nici o obligație internațională”¹¹. Castlereagh a considerat-o „ca un exemplu de misticism și de lipsă de sentiment” și Metternich a

¹⁰ *Ibidem*, p. 20-25

¹¹ Adela M. Alija Garabito, *op. cit.*, p. 78

numit-o „un fleac foarte sonor” dar a văzut utilitatea sa politică. Sfânta Alianță a suscitât teama tuturor liberalilor europeni. „Sfânta Alianță a Regatelor contra popoarelor”, se spunea că a venit să deștepte suspiciunile contra întregului sistem al Congresului de la Viena¹².

3.2. Sistemul Congreselor și Revoluțiile din 1820

Punctul de plecare pentru creația „sistemului de Congrese” a fost semnătura alianței celor patru puteri –Anglia, Austria, Prusia și Rusia. Aceasta alianță a răspuns ideii lui Castlereagh, că era necesar a se stabili un sistem permanent de consultări și de salvagardare a intereselor generale în Europa. Castlereagh a fost convins de faptul că unica manieră de a menține *concertul european* era reunirea unor conferințe periodice între marile puteri. *Alianța celor patru puteri* s-a creat în cadrul celui de-al doilea Tratat semnat la Paris, la 20 noiembrie 1815, și păstrează, ca pe una din misiunile sale vegherea îndeplinirii tratatelor impuse Franței.

Alianța celor patru puteri marchează începutul a ceea ce se cheamă „Europa congreselor” sau „concertul european” și care consolidează conducerea marilor puteri în materie de relații internaționale în Europa. Unii autori compară acest act cu crearea Societății Națiunilor după primul război mondial sau a Națiunilor Unite, după al doilea¹³. Sistemul congreselor care se proiecta în 1815 corespunde cel mai bine, după cum spune Hobsbawn, Consiliului de Securitate al Națiunilor Unite¹⁴. În tot cazul, era vorba de un procedeu colectiv de rezolvare a problemelor internaționale și de a garanta aplicarea acordurilor în locul negocierilor bilaterale, pentru aceasta s-a considerat că acest sistem este un prim embrion al unei organizații internaționale.

Sistemul Congreselor prevăzut de cei patru a început să funcționeze în 1818. Metternich va fi figura ca și cheie pentru a

¹² *Ibidem.*

¹³ *Ibidem*, p. 79

¹⁴ *Ibidem*, p. 80

impulsiona conferințele și a le da sens practic. Congreșele celebrate au caracteristici importante.

3.2.1. Congresul de la Aix-la-Chapelle a avut loc între septembrie și noiembrie 1818. La acest Congres s-a decis evacuarea trupelor aliate din Franța, iar Franța a fost admisă în sistemul congreselor ca unul dintre cei mari. *Alianța celor patru puteri* s-a transformat în Alianța celor cinci: Austria, Prusia, Rusia, Marea Britanie și Franța. Această nouă alianță își va asuma direcțiile subiectelor politice europene și salvagardarea sistemului.

La Aquisgran se produce prima fisură în acest sistem. Tarul, Alexandru I a propus crearea unei mari alianțe care caută prevenirea oricărei agresiuni exterioare contra membrilor. Aceasta acțiune i se părea lui Castlereagh mai mult „supranațională” decât intervenționistă. Marea Britanie, în acest caz, a fost sprijinită de Austria și Prusia. Metternich a convertit această alianță defensivă în mecanismul de represiune a oricărei mișcări care se opunea ordinii celor cinci mari puteri.

3.2.2. Congresul de la Carlsbad a avut loc în august 1919. În acest Congres începe să se manifeste funcția de represiune a sistemului. Aici cele cinci mari puteri au stabilit termenii în care vor reprima mișcările liberale care au început a se organiza în Germania. În mod real era vorba de o activitate redusă la reforme moderate în cadrul cercurilor universitare. Congresul a concluzionat că este necesar a se statornici mecanismele de cenzură pentru cărți și presă în toată Confederația germană și în întărirea vigilenței universitare. Obiectivul este clar să nu se extindă ideile liberale.

În 1820 a început o agitație revoluționară care se extinde pe aproape treizeci de ani cu momente culminante în 1820, 1830 și 1848. Mișcările liberale din 1820 au ca scenariu fundamental țările mediteraneene. În loc de a respecta litera Sistemul Congresului, datorită persistenței acestor mișcări liberale, marile puteri l-au convertit într-un sistem represiv foarte dur fapt care l-a influențat în decadența sa.

Prima mișcare revoluționară are loc în Spania, la 1 ianuarie 1820, odată cu răzvrătirea comandantului Rafael Riego contra absolutismului lui Ferdinand al VII-lea. Obiectivul liberalilor era să obțină restabilirea Constituției din 1812. Rezultatul acțiunii a fost că în martie 1820 s-a instalat în Spania un regim liberal care a durat trei ani.

În august 1820, în relație directă cu experiența spaniolă s-a produs o răscoală militară în zona Porto și, în consecință, se ajunge la forțarea monarhului la acordarea unui regim liberal.

În Italia s-au produs mișcări revoluționare între 1820 și 1822. În ele se amestecă în mod clar raționalismul, aspirația la unitate și liberalismul. Crearea societăților secrete ca și cea a carbonarilor a facilitat sprijinul izbucnirii revoluționare. În regatul Neapolelui și al celor două Sicilii s-a produs o răscoală a generalului Pepe care a impus o Constituție regelui Ferdinand al IV-lea, copie a Constituției spaniole din 1812. În nord, în Regatul de Piemont-Sardinia se pretinde regelui Victor Emanuel I o Constituție, care proiecta distanța față de Austria.

În aprilie 1821, cu impulsul „Societăților de prieteni” și a unor figuri ale pan-elenismului ca Ipsilanti începea războiul de independență în Grecia, care se va prelungi până la 1830. Această revoluție are particularitatea de avea ca dușman Imperiul turc, față de care pozițiile membrilor Alianței variau foarte mult. Independența greacă era pasionantă pentru europeni și devine una din teme favorite ale romanticismului.

Congresul care va avea loc din anul 1820 până în 1822 va avea ca temă fundamentală revoluțiile liberale mediteraneene și maniera de a fi oprite. Aceste revoluții diferite provoacă frica și preocuparea puterilor și au fost cauza diviziunii lor.

3.2.3. Congresul de la Troppau a început în octombrie 1820. La acest Congres s-a concretizat pentru prima dată principiul intervenției. Metternich propune un „Protocol preliminar” în care se proiectează dreptul de intervenție armată în acele state care decădeau în regimuri liberale. Aceste state sfârșeau prin integrarea

„în sânul Alianței”. Protocolul a fost semnat de Austria, Rusia și Prusia. Existau totuși mari diferențe între pozițiile Austriei și Rusiei pentru care a fost necesar alt Congres. Franța nu va semna din cauza divergențelor cu Rusia și Marea Britanie. Marea Britanie se îndepărta din ce în ce mai mult de politica urmată de puterile continentale. Însuși Castlereagh se manifesta într-un memorandum contra politicilor „orientale și autocratice” ale Alianței¹⁵.

3.2.4. Congresul de la Laybach (ianuarie-mai 1821).

Laybach se proiecta ca o continuare a Congresului de la Troppau, prin separarea Marii Britanii de politica de intervenție. La Congres este invitat regele celor două Sicilii care milita pentru o intervenție în Neapole. În februarie, trupele austriece înfrâng revoluția liberală napolitană. În continuare se produce intervenția în Piemont, ca urmare a petiției succesorului lui Victor Emanuel I, Carol Felix. Aceasta revoluție l-a preocupat mai ales pe Metternich pentru componenta sa naționalistă antiaustriacă. În afară de armata austriacă care a intrat în Torino în ziua de 10 aprilie, au fost pregătite trupe rusești de întărire. Controlul Austriei asupra Italiei se consolida. Metternich era satisfăcut când lua în considerare aplicarea autentică a teoriei Congresului. Între timp, Marea Britanie nu ascunde divergențele sale consumându-se ruptura cu pozițiile Alianței.

În spatele pozițiilor de non-intervenție se afirma intervenția pentru interesele fiecărei puteri. Marea Britanie și-a consolidat politica sa de ne-intervenție între drepturile interne ale altor state. Unul din factorii care influențau atitudinea sa l-au constituit războaiele de independență ale coloniilor spaniole în America. O intervenție în Spania putea presupune că aceasta își recucerase coloniile sale, dăunând comerțului rentabil stabilit cu coloniile de la începutul procesului de independență.

Războiul de independență grec vine să facă cunoscute divergențele între membrii alianței. Rusia sprijinea lupta grecilor pe

¹⁵ *Ibidem*, p. 81-82

măsură ce grecii atacau pozițiile turcești din Balcani¹⁶. În acest timp Metternich considera periculoasă orice mișcare liberală în zonă. Se convoca un nou Congres pentru anul următor.

3.2.5. Congresul de la Verona a avut loc în octombrie-noiembrie 1822. La acest Congres nu mai participa Castlereagh, care s-a sinucis în august 1821. Urmașul său, Canning, ale cărui interese pentru problemele europene sunt mai mici, a continuat totuși marile linii ale politicii externe britanice. Spania a devenit tema principală a Congresului. Franța este decisă să intervină contra guvernului liberal spaniol.

În afara Marii Britanii care se opune în mod radical, celelalte puteri sunt favorabile intervenției în Spania. Franța deosebește între forma în care aceasta trebuie să se realizeze: ea are o poziție favorabilă intervenției unite a Pentarhiei și o alta în care cere intervenția unei singure țări Franța. Triumfă această poziție și articolele secrete ale Actului final al Congresului de la Verona, au aprobat intervenția armată a Franței în numele Alianței. Chateaubriand a fost administratorul punerii în practică a acestei strategii. Armata franceză a intervenit în Spania la 7 aprilie 1823 și a obținut restabilirea lui Ferdinand al VII-lea ca monarh absolut. Acesta a început imediat represiunea brutală a liberalilor.

Marea Britanie s-a manifestat ostilă contra politicii intervenționiste a Alianței și, în mod indirect, a favorizat definirea unei politici externe americane. Britanicii au prezentat Statelor Unite strategia bazată pe opoziție contra intervenției europene în America. Această ofertă s-a finalizat în *Declarația Monroe* de la 2 octombrie 1823. Statele Unite au adoptat o postură individualizată și puneau problema că oricare intervenție a puterilor europene în America era considerată „ca periculoasă pentru pacea și securitatea Americii”. La rândul său SUA se abține de la intervenție în afacerile europene. Politica britanică de recunoaștere a teritoriilor independente hispano-americane și cu condiția de a îmbrățișa o concepție nouă

¹⁶ Misha Glenny, *The Balkans (1804-1999). Nationalism, War and the Great Powers*, London, Granta Books, 1999, p. 22-39

liberală va influența în mod decisiv năruirea sistemului Congreselor născut la Viena

Verona este ultimul mare congres al „Sistemului lui Metternich”. Intervenția în Spania a fost considerată ultimul său succes. Următoarele Congrese ce s-au ținut la San Petersburg, în 1824 și 1825 s-au terminat fără nici un acord. Începând cu 1826 iese în evidență faptul că puterile pun înainte interesele lor particulare și nu pe cele generale ale Europei. „Sistemul lui Metternich” se descompune și deși toate mișcările revoluționare ale deceniului 1820 vor fi reprimare, această construcție politică responsabilă cu Restaurația nu va rezista mult timp după 1830¹⁷.

Mișcările revoluționare liberale din 1820 nu au continuitate după 1830 pentru că s-au stins fără amânare. Erau ele, în ultimă instanță cele care s-au terminat realmente cu era Restaurației și sistemul său de relații internaționale. Coaliția sa de învingători reuniți pentru a-l învinge pe Napoleon, a fost creată pentru a învinge Revoluția. Totuși, romantismul, liberalismul și naționalismul s-au convertit în forțe motrice ale succesivelor revoluții liberale cu momentele lor cheie în 1820, 1830 și 1848. Contrarevoluția și revoluția, reacția absolutistă și revoluția liberală, s-au succedat în această tensiune alternând cu lupta pentru menținerea restaurației politice și lupta pentru transformarea ordinii politice și sociale.

¹⁷ Adela M. Alija Garabito, *op. cit.*, p. 82-83

AMERICA ÎN SISTEMUL INTERNAȚIONAL, 1783 - 1895

Independența politică a celei mai mari părți a coloniilor europene din America și desfășurarea sa politică, socio-economică și culturală pe cuprinsul secolului XIX, au avut repercusiuni profunde și trainice în viața internațională¹.

1. Prima republică americană: consolidarea Statelor Unite (1783 – 1800)

Politica externă timpurie a Statelor Unite a fost condiționată de procesul complex al construcției naționale proprii, expansionismul comercial și dorința (izvorâtă din motive atât ideologice cât și practice) de a se păstra pe cât posibil la marginea disputelor și interferențelor europene. Factorii condiționali externi erau prezența colonială europeană în alte regiuni americane și ciclul războinic internațional început în 1775 și înfrângerea de neînțeles a lui Napoleon și a Păcii de la Viena din 1815. În termeni diplomatici acești factori se traduceau în adoptarea pentru o parte de către guvernele succesive americane a unei politici de neutralitate ceea ce a permis Statelor Unite să beneficieze în mod pozitiv de rivalitățile europene. Întrebările politicii externe americane erau legate în mod direct de garantarea independenței sale și de suveranitate: frontierele teritoriului său național, securitatea sa și comerțul său. Atâta vreme cât disputele sale principale erau cu metropolele vechi, Marea Britanie, care exercita dominația sa asupra mării și a unor colonii în Canada și în zona înconjurătoare (Bermude, Bahamas, Antile, Guyana britanică, Jamaica, Belice) și cu Spania, putere care controla Florida, pentru SUA direcția de extindere era teritoriul de la vest de râul Mississippi și controlul comerțului către gurile marilor fluvii.

¹ Sylvia L. Hilton, *America en el sistema internacional*, în *Historia de las relaciones...*, p. 85-128

Între 1794 și 1795, două tratate internaționale au constituit importante reușite diplomatice și au marcat principalele linii de acțiune externă a SUA: respect prudent și negocieri flexibile cu Marea Britanie; exigența și folosul forței în relațiile cu vecinii indigeni și hispanici. În 1794 s-au rezolvat disputele anglo-americeane asupra dreptului de pescuit, asupra vizitelor și prăzii maritime, comerțului cu indienii, fortificațiile și frontierele. Nu s-a dat satisfacție deplină plângerilor americane, dar trebuia evitat un conflict deschis.

Înfruntarea spaniolă-americană era la început și ea a fost alimentată de diplomația britanică care a început să însămânțeze discordia în timpul negocierilor de pace din 1782 –1783. Autoritățile spaniole ale Louisianei și Floridei occidentale au acționat în mod energic pentru apărarea acestor provincii, dar prin Tratatul de la San Lorenzo, din 1795, Spania a cedat toate punctele în dispută, fără rezerve și fără compensații de altă natură. Statele Unite au obținut un valoros teritoriu pentru cultura tutunului în nordul Floridei occidentale, dreptul de liberă navigație pe Mississippi până la vărsare și dreptul de depozit de marfă în Noul Orleans..

2. Lupta americană contra sclavagismului

Tăioasa declarație americană, din 1776, în favoarea drepturilor naturale și inalienabile ale omului nu s-a regăsit aplicată în totalitate prin imediata abolire a sclavajului în această țară. Însă mai multe state au inclus clauze anti-sclavagiste în constituția lor. Astfel, prin legile din 1787 s-a interzis sclavagismul în jumătatea septembrională a teritoriului, la vest de Munții Alapași, iar constituția din 1787 a dispus oprirea importului de sclavi negri începând cu anul 1807. Acest timid început al mișcării anti-sclavagiste americane a primit un impuls important între 1789 și 1804 prin procesul revoluționar de emancipare din Haiti, unde libertatea sclavilor a fost în mod intim unită de independența politică a acestei țări și din Santo Domingo. În Franța, stăpână a Guadalupeii, Martinicai și Saint Domingue, Convenția a abolit negoțul de sclavi

și sclavajul (1793 – 1794). Marea Britanie preia rolul de lider privind suprimarea tratatului de comerț liber cu sclavi, începând din 1806. În aceste condiții, SUA devine teatrul luptei internaționale pentru abolirea sclavajului, o luptă care nu era orientată către libertatea politică a statelor naționale, ci către libertatea individuală. Pe parcursul războaielor de eliberare națională din America de Sud s-au dat și declarații antisclavagiste (1811 și 1823 în Chile, 1813 în Argentina, 1821 în Peru, 1824 în America Centrală, 1825 în Mexic). Câțiva ani mai târziu Marea Britanie (1834) și Franța (1848) au abolit sclavajul în coloniile lor.

3. Primul expansionism al Statelor Unite, 1800-1821

Drumul locuitorilor SUA către integrarea marelui teritoriu al Luisianei a fost rezultatul direct al politicii internaționale europene și a aspirațiilor imperiale franceze. Spania a cedat San Domingo Franței prin pacea de la Basel din 1795 și Napoleon a făcut presiuni asupra lui Carol al IV-lea pentru a înapoia Luisiana (1800), cedată Spaniei, în 1763, ca și compensație pentru participarea spaniolă în războiul anglo-francez pentru supremație colonială. Totuși, Napoleon a violat clauzele Tratatului de retrocedare, din 1800, care interzicea în mod expres înstrăinarea, și a vândut Luisiana Statelor Unite (1803), utilizând cei 15 milioane de dolari pentru finanțarea campaniilor sale europene. Între multiplele fațete ale acestei expansiuni teritoriale a americanilor a ieșit în evidență atitudinea diplomației americane: tendința către o alianță cu Marea Britanie, caracterul de cumpărare a negocierilor (inițiind o succesiune de tratate internaționale îndulcite cu dolarul), nașterea viziunii continentale jeffersoniene și pregătirea noilor dispute asupra frontierelor sale cu Spania, Marea Britanie și, la timpul potrivit, cu Mexicul.

În timpul fazei finale a războaielor napoleoniene, caracterul războinic al noii generații de oameni politici americani, indignați de nelegiuirile britanice, s-a îndreptat către un nou război cu Marea Britanie, în 1812. Din punct de vedere militar, rezultatul a fost un

dezastru aproape absolut, deși retorica naționalistă s-a tradus printr-o victorie morală: neutralizarea militară a Marilor Lacuri, fixarea limitelor Canadei, și acordul de ocupație comun timp de zece ani asupra Oregonului. Odată cu anii, eșecul invaziei Canadei din 1812, s-a convertit într-unul din izvoarele naționalismului canadian ca reacție la anexionismul american. În mod paralel, începând din 1810, Statele Unite a profitat de problemele interne ale Spaniei pentru a ocupa definitiv Florida. Guvernul spaniol s-a săturat să negocieze cu SUA și a căutat să exploateze în interesul său dorința Statelor Unite pentru a dobândi aceste provincii pentru a obține: a) întârzierea recunoașterii de către Statele Unite a republicilor hispano-americane din America de Sud; b) renunțarea explicită la orice pretenție asupra Texasului, în schimbul acordului pentru cumpărarea Luisianei; c) acordul unei demarcații de limite din Caraibe până în Pacific; d) plata pentru Statele Unite a datoriilor în curs de rezolvare și reclamațiile cetățenești contra Spaniei pentru daune imputabile contrabandiștilor din Florida. În cele din urmă, s-a semnat Tratatul Adams-Onis, în 1819, deși ratificarea de către Spania a întârziat pentru motive diverse până la 1821.

De-a lungul ciclului de războaie din 1789 – 1815, preocuparea americanilor pentru a proteja comerțul exterior a impulsat dezvoltarea dreptului internațional în domeniul libertății comerțului și a navigației pe mare, dreptul la neutralitate în timpul războiului, definirea cea mai strictă a contrabandei, blocadei maritime, și practicile maritime de vizită și luarea de prizonieri, precum și dreptul individual de a emigra și de a schimba naționalitatea².

4. Războaiele de independență ibero-americane, 1810-1826

Separatismul ibero-american și-a avut originea inspirației în revoluțiile americane, franceză și haitiană. Începând cu anii 1780 s-au produs mici rebeliuni al căror caracter precursor este discutabil. Invazia napoleoniană a Spaniei și Portugaliei în 1807 – 1808 a

² *Ibidem*, p. 89

provocat afirmarea luptei pentru independența națională, însă fără proiecte liberale revoluționare în ambele țări. Un prim impuls separatist în America hispanică are loc între 1810 – 1812 când s-a realizat un succes parțial. Forțele spaniole au obținut controlul situației în Mexic, Venezuela și San Domingo. Începând din 1816 s-au agravat brusc conflictele care au condus la independența politică a părții celei mai mari a Americii de Sud între 1821 și 1826. Astfel, munca precursorului Francisco de Miranda a avut un ecou imens și a culminat în acțiunile lui Hidalgo, Morelos și Iturbide în Mexico, San Martin în Argentina, Chile și Peru, Simon Bolivar în Venezuela, Columbia, Ecuador, Bolivia și Peru, și Jose Gervasion Artigos în Uruguay.

Toate procesele separatiste americane au fost condiționate de viața politică și diplomatică din Europa, ale căror atitudini și intervenții reflectă interese proprii (ale națiunii, statului, elitelor dirigente, a partidelor politice, a guvernelor) ale grupurilor și indivizilor care aveau puterea de decizie în politica externă în Europa. Războiul de independență nord-american s-a internaționalizat imediat, nu pentru motive de simpatii ideologice sau solidaritate cu celelalte colonii, ci pentru că Franța, Spania și Țările de Jos au văzut în acest război o oportunitate pentru a slăbi puterea Marii Britanii. Separatiștii ibero-americani au contat pe rivalitățile internaționale, căutând în Europa și în Statele Unite sprijin moral, ajutor practic (bani, provizii, comerț, muniții și alte efective militare) și recunoaștere oficială a acestor regimuri și guverne.

Puterile europene, angajate în apărarea legitimității monarhice contra tuturor mișcărilor revoluționare, s-au opus în principiu separatismului ibero-american și retoricii sale liberale. Cu toate acestea, nici Sfânta Alianță, nici Marea Britanie nu au recunoscut independența Braziliei, ca monarhie legitimă sub un principe portughez căsătorit cu o prințesă austriacă. Colapsul Imperiului spaniol va reactiva rivalitățile internaționale. Rusia s-a folosit de conjunctura din 1821 pentru a extinde suveranitatea sa asupra coastelor occidentale ale Americii de Nord (Alaska). Pentru

partea lor de neutralitate, Franța și Marea Britanie duc politici ambigue și schimbătoare, sprijinind diverse formule de menținere a suveranității spaniole, dând atenție la diferite tipuri de petiții separatiste. Ele căutau avantaje comerciale și diplomatice, deși nu lipseau nici aspirațiile teritoriale. Diplomația și armata britanică s-au erijat ca apărători ai independenței ibero-americane contra intervenționalismului militar european.

Așteptările în ajutorul Statelor Unite au fost în mod parțial înșelate. Prudența și pragmatismul au impus o politică a serviciului propriu național. Totuși, politica Statelor Unite, s-a înclinat în mod gradual către sprijinul incontestabil al noilor republici ibero-americane, convergând către aceasta: simpatiile populare către cauza independenței; interesele comerciale; efortul de a eradica colonialismul european al Americilor pentru motive ideologice și strategico-defensive; nonintervenționismul manifestat de Marea Britanie; vocația Statelor Unite de a exercita o conducere emisferică. Astfel, statele ibero-americane au obținut sprijin internațional către recunoașterea independenței Marii Columbii - (uniunea Columbiei, Venezuelei, Ecuador și Panama –1822), Mexic (1822), Provinciile Unite Rio de la Plata și Chile (1823), Brazilia (1824), Federația Centro-americană (1824) și Peru (1826). Începând cu 1825 a fost urmat exemplul Marii Britanii, Franței și altor țări europene într-un proces care garanta în mod notabil principiul recunoașterii guvernelor de facto. Recunoașterea spaniolă n-a sosit până la moartea lui Fernand al VII-lea, Spania pierzând prima oportunitate de a stabili relațiile sale cu fostele colonii pe baza respectului mutual³.

5. Două viziuni ale Americii: Monroe și Bolivar

Noua proiecție a Americii în lume nu s-a epuizat în construcția națiunilor independente. Se afirmă două viziuni ale Americii în emisfera sudică: cea a lui James Monroe, președinte al Statelor Unite (1817 – 1825), și Simon Bolivar, eliberator al

³ *Ibidem*, p. 91-92

Americii de Sud și al Marii Columbii. Ambele propuneri împărtășeau ideile de separare, diferență și neutralitate ale Americii față de Europa și conflictele ei. Amândouă doreau să întărească securitatea noilor state față de amenințările exterioare și, în mod special, față de colonialismul european. Amândouă căutau să promoveze un tip de relații internaționale în care să fie vizibil și „sistemul american”.

Doctrina Monroe, formulată în mesajul prezidențial al Congresului din 2 decembrie 1823, produs al concepției Secretarului de Stat Quincy Adams, era un răspuns față de pretențiile ruse de expansiune în America de Nord, și față de neliniștea care domnea asupra intențiilor posibile ale europenilor de a ajuta Spania să supună republicile ibero-americane prin forță. Mesajul articula principiile care vor introduce multă rigiditate în politica externă a Statelor Unite din 1783. Statele Unite respectau coloniile existente, dar nu tolerau nici o colonizare europeană în America. Ele se angajau să nu intervină în afacerile sud-americane, recunoșteau guvernele de facto. SUA considera că orice intervenție în afacerile interne americane, prin extinderea sistemului politic european, era un atentat la securitatea emisferei. Dincolo de aceste concepte, se remarcă dorința SUA de a i se recunoaște calitatea de lider în Americi și dorința de a decide singură, în absența consultării cu alte țări americane interesate. Istoria aplicării doctrinei Monroe de-a lungul secolului XIX a reflectat capacitatea reală de răspuns și interesele Statelor Unite în fiecare caz și moment (președintele Grant (1867-1869) și Theodor Roosevelt (1902 – 1904)).

Simon Bolivar a propus, în 1822, formarea unei ligi de națiuni între Columbia, Peru și America Centrală, iar, în 1826, la inițiativa sa s-a celebrat Congresul internațional din Panama. În esență se vorbea de promovarea cooperării și de desfășurarea unei politici comune ibero-americane, la care a invitat să asiste Statele Unite și Marea Britanie ca observatoare benevole. Pe de o parte, această inițiativă era o ripostă defensivă la adresa Sfintei Alianțe europene și o intenție de a coordona negocierile cu Spania. Pe de altă parte era un proiect de viitor al unei solidarități americane.

Bolivar proiecta obiective pan-americane de acceptare dificile în acel moment: confederația hispano/ibero-americană, arbitraje forțate în disputele inter-americane, adunarea legislativă cu puteri depline în politica externă, alianța defensivă perpetuă, exercițiul comun. Totuși, conflictele interamericane s-au multiplicat și Argentina, Chile, Mexic și Statele Unite s-au opus atât *leadershipului* columbian cât și ideii piedicii internaționale a suveranității sale. Congresul ibero-american a fost un eșec pe termen scurt, însă pe termen lung el a avut efect. Începând din 1826 pan-americanismul a tins să se concentreze în codificarea sa în dreptul internațional. Până în 1888 s-au desfășurat numai patru conferințe panamericane – la Lima (1847-1848), Santiago (1856), Washington (1856) și Lima (1864), însă nici una nu a obținut reunirea reprezentanților tuturor țărilor americane. Interesul pentru dreptul internațional, și în mod special arbitrajul internațional, și-a găsit expresia în 1877, în organizarea Congresului American de juriști, și în 1888-1889, în Congresul dreptului sud-american. Începând cu deceniul 1880, conflictele inter-americane se vor estompa de teama crescândă în fața tendințelor hegemonice ale Statelor Unite. Proiectele hispano/ibero/latino-americane au reluat propunerile lui Simon Bolivar de solidaritate și cooperare ca și căi de urmat către pace, prosperitate și fericire. Astfel, în 1892, în contextul celui de-al patrulea centenar al descoperirii columbiene a Americii, s-a fondat Uniunea Ibero-Americană.

6. „Destinul manifest” al Statelor Unite: războiul contra Mexicului (1819 – 1860)

Bazele economice ale expansionismului colonial anglo-american s-a centrat pe marea importanță acordată proprietății pământului. Acest subiect se baza pe disprețul drepturilor teritoriale ale indigenilor și hispanicilor. Fundamentele ideologice ale acestei atitudini se pot urmări încă din secolul al XVII-lea, în coloniile Noii Anglii, unde a apărut ideea unui nou popor ales, însărcinat să îndeplinească o misiune divină prin crearea unei comunități diferite față de Lumea veche europeană. Retorica revoluționară de la finele

secolului al XVIII-lea, achizițiile teritoriale timpurii și dezvoltarea naționalismului au impus o versiune secularizată a acestor idei, *viziunea continentală* de expansiune a Statelor Unite. Deceniul lui 1840 s-a maturizat într-un complex ideologic care susținea convingerea colectivă de manifest al destinului în care se amestecau raționamente economice, politice, strategice, culturale și religioase în serviciul expansionismului. Ceva mai târziu, intervenția în războiul hispanic-cubanez-filipinez din 1895 – 1898 și asumarea colonialismului intra-marin, acest discurs manifest al destinului american au fost întărite de justificările caracteristice discursului imperialist occidental: obligația misiunii creștine, misiunea civilizatoare, motive umanitare, apărarea drepturilor umane. Exemplele expansiunii teritoriale a SUA sunt grăitoare asupra asumării acestui destin colectiv.

Coloniștii de origine americană au declarat independența Texasului în 1836. Aspirația lor era anexarea imediată la Statelor Unite, dar președinții Andrew Jackson și Martin van Buren, din cauza unor probleme politice interne și temători pentru opoziția anti-sclavagistă și anti-expansionistă, s-au limitat să recunoască guvernul Texasului. Triumful electoral în 1844 al lui James Polk, a cărei campanie a reclamat „reanexarea” Texasului și „recuperarea” Oregonului, prevestea războiul cu Mexicul. Tratatul din 1842 a rezolvat chestiunile frontierelor către Munții Stâncoși, altul din 1846 a extins frontiera cu Canada definitivă către Pacific până la paralela 49°. Posibilitatea intervenției europene în Texas și de transferare a Cubei la altă putere colonială l-a impulsionat pe președintele Polk să resusciteze doctrina Monroe pentru renovarea avertismentelor americane contra pericolului european. Anexarea Texasului în 1845 și atitudinea agresivă a Statelor Unite au precipitat războiul. Idealiștii americani considerau că această expansiune era o trădare a valorilor republicane americane și un pericol pentru integritatea lor viitoare. Pragmatiiștii americani din statele agrare au înclinat balanța deciziei politice americane în direcția intereselor mercantile.

Prin Tratatul Guadalupe – Hidalgo, din 1848, Mexicul a cedat Statelor Unite un imens teritoriu care se întindea din Texas

până la California. Descoperirea aurului în California a atras după sine o emigrație masivă către această regiune ceea ce a determinat preocuparea Statelor Unite pentru dezvoltarea comunicațiilor (feroviare, trans-continentale și maritime interoceane) cu coastele sale pacifice. În 1853, în vederea aplicării planurilor feroviare s-a negociat cu Mexicul cumpărarea cu 10 milioane de dolari a dreptului de tranzit de-a curmezișul istmului din Tehuantepec. Amenințările nu au încetat aici. În 1853 – 1854, piratul William Walker a invadat California și Sonore, proclamându-se președinte al noii republici independente a Sonorei⁴.

7. America de Sud: o independență precară, 1826 - 1860

După emanciparea și recunoașterea internațională, republicile ibero-americane s-au înfruntat cu multiple probleme, dintre care recunoașterea internațională ridică probleme de legitimitate. Grație independenței sale puțin violente, Brazilia beneficiază de bune relații internaționale cu Spania. Recunoașterea spaniolă a continuat pentru Mexic (1836), apoi pentru Ecuador (1840), Chile (1844), Venezuela (1845), Bolivia (1847, Costa Rica și Nicaragua (1850), Santo Domingo (1855), Argentina (1859), Guatemala (1863), El Salvador (1865), Peru (1867 și 1879) și mai târziu Uruguay (1870-1882), Paraguay (1880), Columbia (1881) și Honduras (1894). De asemenea aceste republici aveau dificultăți pentru a stabili relații normale cu Vaticanul, reflectate în luptele ideologice interne.

Identitatea și configurația teritorială a noilor națiuni era confuză și conflictuală, din cauza intențiilor lor de a construi state federale și disputele lor asupra frontierelor teritoriale din fiecare țară. Santo Domingo, declarată independentă a devenit parte din Marea Columbie în 1821 și a fost supusă de Haiti în 1822, pentru a se elibera abia în 1844. Argentina și Uruguay s-au confruntat în două războaie. Argentina nu a recunoscut nici independența Paraguayului până în 1852. În 1830 Marea Columbie s-a dizolvat.

⁴ *Ibidem*, p. 96

Chile și Argentina s-au opus uniunii federale a Perului și Boliviei, formată în 1836. De asemenea în acest an a fost abandonată ideea ca Guatemala, El Salvador, Honduras, Nicaragua și Costa Rica să constituie o confederație centro-americană, ele constituindu-se în țări independente.

Problema limitelor teritoriale afecta aproape toate țările, implicând lupte pentru dominația asupra pământului, resurselor naturale, căilor fluviale, accesului la mare. În teorie, exista un anumit consens în acceptarea principiului de *uti possidetis* (demarcații administrative coloniale) ca bază pentru împărțirea teritorială, dar aceasta lăsa o marjă mare de imprecizie obiectivă. Paraguay (declarat independent în 1813) și Bolivia (independentă din 1825) își disputau limitele în deșertul Chaco. Frontiera dintre Bolivia și Chile se pierdea în deșertul Atacama. Chile întreținea o mare rivalitate cu Argentina pentru posesia Patagoniei. Mexicul și Guatemala își disputau Chiapas din 1822 până la 1882. Nici războaiele, nici încercările de arbitraj internațional nu obțin rezolvarea majorității conflictelor.

Între gravele preocupări economice ale noilor state se detașează datoriile contractate din perioada luptelor separatiste și reclamațiilor străine pentru daună și pierderile care rezultă din instabilitatea politică internă. Dificultățile constituționale, guvernamentale și economice creau tensiuni interne, epuizând valoroasele resursele umane și materiale, ceea ce crea situații care tentau puterile străine să intervină pentru influențe diplomatice, comerț, resurse naturale și interese financiare. Teama de intervenționismul european a fost un alt factor care a stimulat interesul fiecăruia dintre țările ibero-americe pentru a se proteja prin apropierea de dreptul internațional, relevând o nouă viziune a lumii în care relațiile internaționale între state trebuiau să conducă prin norme precise, recunoscute în tratate și acorduri internaționale.

În acesta perioadă, Statele Unite erau preocupate de colonizarea propriului său teritoriu național și interpretările constituționale asupra caracterului (disolubil sau nu) al uniunii sale federale. În consecință, protecția sa internațională se găsea în incinta

spațiului continental nord-american și al periferiei imediate deși tratatele sale cu China (1844, 1858), Japonia (1854, 1858) și Hawaii (1849) au relevat un interes în Pacific. Mai multe devieri de la doctrina Monroe s-au produs, pentru că țări diferite solicită intervenția Statelor Unite în virtutea acestei doctrine. Așa s-a întâmplat când Marea Britanie și-a extins posesiunile în Belice și insulele Bahia (1830-1833, 1840-1841, 1852), când a ocupat insulele Malvine (1833), sau când a consolidat protectoratul său în Nicaragua (1835-1849), când Franța a ocupat Veracruz (1838) sau când cele două puteri au intervenit în mod repetat în regiunea Rio de la Plata (1838- 1850), căutând să impună libertatea de navigație și comerț.

8. Statele Unite: în căutarea hegemoniei regionale, 1865 - 1895

Uniunea națională a Statelor Unite s-a consolidat în mod liniștit începând din 1865, după înfrângerea secesionismului din sud și abolirea sclaviei. Apogeul naționalismului s-a manifestat în tot Occidentul, dar expresiile cele mai exacerbate pentru darwinismul social s-au manifestat în America, prin atitudinile rasiste față de indigenii nord-americani, negri și hispanici și xenofobia nativă contra valului de imigranți noi. Sosirea între 1865 și 1894 a peste 15 milioane de imigranți (veniți în majoritate din Europa de Sud) a determinat o creștere demografică spectaculoasă în timp ce toate sectoarele economiei experimentau o expansiune susținută. În paralel, limitele percepute de capacitatea de consum a pieței interne, neliniștea născută față de limita frontierei interne (1890) și apogeul imperialismului european au dezvoltat preocuparea Statelor Unite pentru a căuta piețe externe, pentru a apăra interesele sale strategice și pentru întări influența sa diplomatică, asupra tuturor statelor din America latină, începând din 1880.

Deși izolarea Statelor Unite față de Europa s-a menținut pasiv până la primul război mondial, Tratatul de la Washington cu Marea Britanie (1871) și participarea la arbitrajul internațional de la Geneva din 1872 asupra disputelor în curs de rezolvare între cele

două țări, a permis SUA să privească și spre problemele globale. Pretenția Statelor Unite de a exercita drepturi jurisdicționale asupra Mării Bering a suscitat un conflict cu pescarii anglo-canadieni, fiind nevoie de un alt arbitraj internațional în 1890. Interesul în creștere al Statelor Unite pentru Pacific a îmbrăcat alte forme în această epocă. În 1867 a cumpărat Alaska de la țarul Rusiei pentru 7.200.000 de dolari și a cumpărat insulele Midway. În 1872 și 1878 a negociat folosirea unei stațiuni carbonifere în Pago Pago, ajungând în 1889 să încheie cu Marea Britanie și Germania un protectorat tripartit asupra insulelor Samoa. Tratatul din 1875 și 1887 au susținut o relație specială cu Insulele Hawaii.

Cu toate acestea, interesul extern prioritar al Statelor Unite era America Latină unde menținea o atitudine vigilentă cu nuanțe hegemonice și intervenționiste. Pe lângă interesele sale legitime comerciale, strategice și diplomatice, politica Statelor Unite reflecta neliniștea pentru sporirea acțiunilor financiare europene în America Latină.

Capitalul european (în special britanic, dar și francez sau german) pătrundea în formă de servicii de împrumut către guvernele care sufereau deficite cronice și către investiții în căi ferate, șosele, materii prime și servicii de apă și telegrafie. Pentru a facilita aceste operațiuni financiare au apărut noi bănci (River Plate Bank din Buenos Aires, Banca Braziliană Londoneză din Rio de Janeiro, Banca Londoneză a Mexicului și Americii de Sud).

În revanșă, se detașează intențiile Secretarului de Stat James G. Blaine pentru a resuscita pan-americanismul, la început ca mod de a controla războiul din Pacific (1881) și apoi ca formă de a promova influența și interesele comerciale ale Statelor Unite în emisfera americană (Prima Conferință pan-americană de la Washington, 1889).

9. Mexic, 1860 – 1895

Mexicul a suferit o gravă intervenție anglo-franceză-spaniolă, în 1861 – 1867, provocată de moratoriul declarat pentru

guvernul mexican asupra plăților datoriei externe. Trebuiau plătite 69 de milioane de dolari Marii Britanii și alți 9 milioane de dolari Franței. Forțele spaniole și britanice s-au retras prompt, dar Napoleon al III-lea, a promovat o propagandă pan-latinistă, pretinzând că vrea să ajute forțele conservatoare mexicane în răsturnarea guvernului liberal al lui Benito Juarez și a-l înscăuna ca rege pe arhiducele Maximilian de Habsburg. Războiul de secesiune a impus președintelui Statelor Unite, Abraham Lincoln, să invoce la momentul oportun doctrina Monroe și să ceară retragerea franceză, avertizând-o asupra riscurilor. Eșecul acestei aventuri neocolonialiste a fost în realitate opera rezistenței populare mexicane și a altor priorități din Franța, dar mistificatorii doctrinei Monroe o socoteau ca un triumf propriu al lor.

În timpul guvernului lui Porfirio Diaz (1876 –1880). și 1884-1911), Mexicul a rezolvat toate disputele sale de frontieră în mod pașnic prin negociere. Un tratat din 1882, cu Guatemala a confirmat dominația mexicană asupra Chiapas. Pe de altă parte, s-au format comisii mixte variate mexicano-americane pentru a soluționa de comun acord chestiunile ca datorie, reclamațiile diverse, probleme de frontieră.

10. Caraibele, creuzet de tensiuni internaționale, 1860 – 1895

De la independența sa, San Domingo urma să trăiască sub amenințarea haitiană și europeană. Ea căuta în mod repetat protecția spaniolă. Statele Unite se confruntau cu războiul lor de secesiune și nu puteau reacționa. Către 1888, enorma datorie exterioară a lui Santo Domingo a condus la intervenția creditorilor străini. Amenințările europene de asemenea au planat în mod constant asupra Haiti care a suferit intervenții ale Franței (1869, 1883), Spaniei (1871, 1883), Germaniei (1872, 1897), Marii Britanii (1877, 1883). Expansionismul președinților americani Andrew Johnson (1865-1869) și Ulysses Grant (1869-1877) s-a confruntat cu opoziția eficace a Senatului și cu moderarea secretarului de stat, Hamilton

Fish, în dorința de a achiziționa baze navale ori anexarea Insulelor Virgine olandeze, San Domingo și Porto Rico.

11. America centrală și comunicarea interoceanică, 1860 – 1895

Calea ferată trans-continentală din Panama (inaugurată în 1855) și căile transcontinentale ale Statelor Unite (către 1869) au impus urgența unui canal inter-oceanic. Proiectele asupra tranzitului central-american a fost suscitată de interesul internațional. Președintele Johnson (1865 – 1869) a ajuns să se gândească inclusiv la anexiunea Americii Centrale, iar președintele Grant (1869-1877), se gândea că un viitor canal central-american era vital comunicațiilor și securității Statelor Unite care nu putea tolera nici o participare străină în construcția, controlul și apărarea sa. Aceste idei au fost repetate și amplificate de guvernele republicane succesive. Încă nu era clar dacă situația cea mai favorabilă era în Panama sau în Nicaragua (pentru motive tehnice sau pentru motive politice).

Intenția cea mai serioasă și mai costisitoare de a construi un canal a fost făcută între 1878 și 1889 de Compania Franceză din Panama, aflată sub conducerea constructorului canalului de Suez, Ferdinand de Lesseps. Eșecul s-a datorat faptului că din punct de vedere tehnic era inevitabilă construirea unui canal trans-istmic fără ecluză, cum pretindea inginerul francez. Președintele Cleveland (1893-1897) s-a arătat extrem favorabil construcției și neutralității canalului.

REVOLUȚIILE DIN 1830 – 1848 ȘI IMPACTUL LOR INTERNAȚIONAL

Chestiunile tratate în acest capitolul se învârt în jurul revoluțiilor din 1830 și 1848, ampla lor expansiune continentală și impactul lor internațional.

Principiile de echilibru și de solidaritate internațională și dreptul de intervenție stabilit prin Congresul de la Viena, și crearea Sfintei Alianțe, au făcut posibilă desfășurarea unei politici internaționale îndrumate pentru a salvarda Europa de ideile revoluționare. În deceniul al doilea secolului al XIX-lea, intervenția marilor puteri europene s-a îndreptat către primele amenințări revoluționare, pentru ca în anii treizeci și patruzeci aceasta intervenție internațională să aibă în față un veritabil val revoluționar.

Dar nici revoluția din 1830, nici cea de la 1848, nu au putut afecta în grad foarte mare întreaga arie europeană, provocând o creștere a tensiunilor conflictelor internaționale. Pentru Pierre Renouvin, inexistența conflictelor internaționale în acest timp s-a datorat în mod principal pasivității Franței și Rusiei. Regele francez, conștient că nu putea să se expună unei înfruntări cu Europa, s-a preocupat mai mult de echilibrul european decât de cuceriri teritoriale. El nu a cedat presiunilor liberalilor care cereau o politică externă mai activă și abolirea tratatelor din 1815. În afară de acestea, Ludovic Filip a luat în calcul interesele sale dinastice pe care „le-a impulsionat pentru a risipi lipsa încrederii Europei”¹. În ceea ce-l privea, țarul Nicolae I, deși conta pe un exercițiu important prin expansiunea Rusiei, nu s-a folosit de avantajele sale în chestiunea otomană pentru a nu se expune războiului general.

¹ Sonsoles Cabeza Sanchez-Albornoz, *Las revoluciones de 1830-1848 y su impacto internacional*, în *Historia de las relaciones...*, p. 107

1. Revoluțiile din 1830 și intervenția europeană

Revoluțiile din 1830 au fost posibile pentru că, în acest an, nimic n-a mai rămas din Alianța monarhică anterioară. Sprijinul Angliei pentru independența coloniilor din America de Sud și din Rusia, precum reorientarea politică a Franței au contribuit la ducerea la bun sfârșit a unei politici bazate pe statu quo-ul teritorial european. Nu numai descompunerea Sfintei Alianțe a favorizat explozia revoluționară ci și crizele economice grave manifestate prin lipsa mijloacelor de subzistență și de reducere a produselor industriale².

Franța a fost leagănul revoluției din 1830, apoi Belgia, Polonia³, statele italiene și germane, țări în care mișcarea a luat un caracter liberal marcant și naționalist. În același timp ecoul revoluționar a condus la apariția Confederației Helvetice și la modernizarea Portugaliei și Spaniei.

Singura țară în care nu a fost vreo mișcare revoluționară și unde procesele au urmat calea reformelor politice și sociale a fost Marea Britanie. În mod paradoxal, această țară era cea mai nimerită pentru a evolua prin revoluție, pentru că aici exista un număr important de muncitori industriali și artizani care erau excluși din viața politică. Rațiunea pentru care nu s-a ajuns la violență se datora faptului ca parlamentul englez, cuprinzând situația muncitorilor a cedat acceptând schimbările sociale pe cale legală. Reforma din 1832 prevedea modificarea sistemului de alegere din Camera Comunelor, sporind numărul de electori. Astfel s-a deschis drumul democratizării Parlamentului.

În Franța revoluția pariziană din iulie 1830, consecință a creșterii a politicii respective a regelui Carol al X-lea a provocat căderea monarhiei instaurate în 1814. Este adusă pe tron o nouă monarhie liberală încarnată în persoana lui Ludovic Filip de Orleans. Noul monarh a fost acceptat și recunoscut de toate puterile europene dată fiind dorința manifestată de noul rege de a menține

² S. Berstein, P. Milza, *op. cit.*, p. 37-43

³ *Ibidem*, p. 43-49

pacea în Europa. Cu toate acestea, Franța s-a transformat repede într-un pericol internațional și într-un coșmar pentru toți suveranii absolutiști.

Exemplul francez și cuceririle obținute prin revoluția din 1830 au animat, în cea mai mare parte a continentului, nemulțumiri liberale și naționaliste europene, care promovează mișcări revoluționare contra puterilor stabilite. Prin aceasta au fost puse în pericol totalitatea acordurilor de pace din 1815 și s-a născut potrivit lui Jean Baptiste Duroselle, ideea misiunii Franței în Europa: „eliberarea celorlalte popoare oprite”⁴.

1.1. Revoluția în Belgia, rivalitatea anglo-franceză și formarea Antantei Cordiale

Prima țară afectată de valul revoluționar a fost Belgia. Acordurile de la Viena din 1815 au stabilit ca Belgia să facă parte din Țările de Jos pentru a crea un *stat tampon* puternic care evite o posibilă renaștere a Franței revoluționare. Prin aceasta, Belgia era subordonată politico-administrativ Olandei. Incompatibilitatea dintre cele două țări se datora diferențelor existente între cele două popoare din motive religioase, politice, economice, lingvistice și din dorința de independență din partea belgienilor. Fortele catolice și liberale din aceasta țară au inițiat, la 25 august 1830, o insurecție în Bruxelles. Revoluționarii obțin retragerea trupelor olandeze și burghezia a luat conducerea mișcării, revendicând schimbări politice și reușind să pretindă separarea administrativă și parlamentară dintre provinciile belgiană și olandeză.

Regele Țărilor de Jos, Wilhelm I de Orania-Nassau, a negat cererile și a ordonat ocuparea Bruxelles-ului, care a opus o rezistență armată puternică, înfruntând în septembrie 1830 trupele olandeze. Victoria belgienilor a permis formarea unui guvern provizoriu și a unei Adunări constituante, care la 4 octombrie 1830 a proclamat independența Belgiei.

Aceste evenimente au constituit prima fisură în statutul teritorial european stabilit în 1815, care putea permite Franței să-și

⁴ Sonsoles Cabeza Sanchez-Albornoz, *op. cit.*, p. 109

revizuiască frontierele și să-și amplifice teritoriul. Mai mult stânga republicană franceză a considerat momentul independenței Belgiei ca ocazia de unire a celor două țări. Aceasta situație l-a obligat pe Wilhelm I să solicite ajutorul armat al Sfintei Alianțe pentru a reprimi mișcarea. În această manieră criza belgiană s-a internaționalizat, dar fără a se transforma într-o problemă europeană.

Atitudinea europeană față de criza belgiană a fost diversă. Austria era partizană a unei politici de intervenție și era dispusă să pună în mișcare armatele sale contra belgienilor, însă problemele cu care se confrunța în Italia l-au obligat pe cancelarul său Metternich să ofere numai un sprijin moral, părăsind restul puterilor. Rusia și Prusia erau partizane pentru a trimite trupe în sprijinul olandezilor, dar nici una dintre cele două nu a trimis. Fiecare va avea probleme specifice: Rusia se confrunța cu răscoala din teritoriile sale poloneze. În Prusia se manifesta încă teama de Franța. Însă deasupra tuturor acestor ezitări ale Rusiei, Prusiei, dar și Austriei, era convingerea că participarea la o acțiune în chestiunea belgiană ar provoca intervenția Franței în favoarea belgienilor și ar deschide calea unui război cu francezii. Regele Ludovic Filip a anunțat politica sa de non-intervenție în Belgia, cu condiția că nici una dintre celelalte puteri să nu sprijine Olanda.

Marea Britanie, în ceea ce o privește nu a răspuns chemării regelui Țărilor de Jos. Era interesată de independența Belgiei, dar teama de un război, în care în mod inevitabil participă și Franța și care putea obține avantaje teritoriale în dauna Belgiei, au condus-o către tentativa de neutralizare a acțiunii franceze în chestiunea belgiană. Pentru a soluționa în mod pașnic problema belgiană, guvernul englez, la 3 octombrie 1830, a convocat cele patru mari puteri într-o Conferință internațională la Londra. Prin protocolul din 20 noiembrie 1830, puterile europene au recunoscut independența Belgiei, fapt care n-a împiedicat ca problema Belgiei să continue să suscite divergențe, mai ales între Franța și Anglia.

Divergențele au izvorât din statutul internațional al noului stat, limitele sale teritoriale și alegerea regelui. Pentru a soluționa conflictul, Conferința internațională a decis în 1831 că Belgia

devenea neutră pentru a evita caracterul său de bastion contra Franței, neutralitate care era garantată de puterile semnatare. De această decizie au beneficiat atât Franța cât și Anglia. Celor două le garantau că nici una nu putea fi atacată de cealaltă prin traversarea teritoriului belgian.

Conferința stabilea aceleași limite teritoriale ca și cele din 1790, rămânând în afara teritoriului belgian Luxemburgul și Limburgo.

Alegerea unui principe de origine galeză ca rege al Belgiei putea, fără nici o îndoială, dezlănțui un conflict anglo-francez, datorită faptului că, Marea Britanie, pune în pericol securitatea Franței. Ludovic Filip a decis să evite conflictul cu Marea Britanie, susținând ca și candidat pentru tronul Belgiei, pe un principe german, înrudit cu familia regală engleză, Leopold de Saxa – Coburg. Începând de atunci s-a convenit de către Franța și Anglia printr-un tratat semnat, în 1831, ca Belgia să fie neutră și să nu poată fi invadată de nici una dintre marile puteri.

Toate aceste decizii internaționale nu au fost acceptate de către regele Olandei, Wilhelm I care intenționa să recupereze tronul Belgiei și să ocupe provinciile belgiene. Aceste circumstanțe îl obligau pe Leopold să ceară ajutorul regelui Franței. Ludovic Filip, având încuviințarea englezilor, a trimis o armată contra olandezilor. Prin această manevră, a fost salvat regatul Belgiei care și-a sporit teritoriul său prin încorporarea unei părți a Luxemburgului. În ciuda acordului european, Olanda nu a recunoscut independența Belgiei decât în 1839.

În plan diplomatic, chestiunea belgiană a relevat sfârșitul rivalității anglo-franceză o nouă regrupare a puterilor europene. De o parte erau statele conservatoare Austria, Rusia și Prusia și de cealaltă parte erau liberalii- Franța și Marea Britanie - care au reușit să semneze prima *Antantă Cordială* ca o contrapunere la puterile conservatoare.

1.2. Revoluția în Polonia și inhibiția puterilor europene

În 1815, Rusia a primit, conform acordurilor Congresului de la Viena o mare parte a Poloniei. Gândindu-se la dependența totală de Imperiul țarist, teritoriul polonez a câștigat o autonomie certă. Locuitorii săi, deși după 1820 își vedeau restrânse unele libertăți, nu aveau motive excesive de tristețe contra guvernului rus. Totuși, o minoritate mică (nobilimea mijlocie și burghezia intelectuală) influențată de ideile liberale europene, care nu reclamau singure respectul Constituției din 1815 și libertăți mai mari, se pronunțau pentru a uni Polonia austriacă și prusacă pentru a reconstrui un stat polonez independent. La urcarea pe tron a țarului Nicolae I s-a accentuat sentimentul naționalist polonez, determinându-l pe noul țar să termine cu autonomia și să înceapă rusificarea Poloniei.

Explozia revoluției a avut loc la Varșovia, la 21 noiembrie 1830, când țarul a decis trimiterea armatei poloneze pentru a sprijini olandezii față de răscoala belgienilor. Studenții de la universitate și de la școala militară și regimentele poloneze au ridicat steagul revoluționarilor. Foarte rapid mișcarea s-a extins în toate provinciile. A fost expulzat viceregele rus din Polonia, iar Varșovia a fost eliberată și la 3 decembrie s-a constituit un guvern provizoriu care căuta să unifice toate teritoriile Poloniei medievale. Refuzul țarului de a face concesii a determinat Dieta să proclame independența Poloniei, în ziua de 25 ianuarie 1831.

Reușita revoluționarilor a fost pasageră pentru că nu aveau sprijin internațional. Renunțând la intervenția în Belgia, țarul a trimis garda imperială să sufocă revolta poloneză. Prusia și Austria nu erau interesate de triumful polonezilor, și au închis frontierele Poznaniei și Galiției pentru a evita extinderea mișcării. Anglia nu era interesată de intervenție de teamă că să nu slăbească Rusia pentru a o putea opune Franței și astfel să se mențină ordinea pe continentul european. Franța, în ceea ce o privea, nu putea ajuta polonezii, dată fiind obligația sa de non-intervenție și pentru că nu dorea să apară înaintea Europei ca o țară ce sprijină revoluțiile. Numai papa Grigore al XVI-lea a formulat o poziție de apărare a polonezilor făcând demersuri în diverse medii diplomatice.

Recuperarea Varșoviei, la 7 septembrie din 1831, și aspra represiune ulterioară, au condus la anularea ultimelor urme ale autonomiei poloneze și începutul exilului siberian al patrioților revoluționari.

Pentru Pierre Renouvin, revoluția poloneză, deși nu a fost o problemă internațională, a fost „un eveniment de mare importanță în Relațiile Internaționale”⁵, fapt ce l-a obligat pe Nicolae I să paralizeze politica sa exteroară, contribuind la triumful revoluției belgiene. Prezența a mii de emigranți polonezi în Europa Occidentală și Centrală este de asemenea pentru acest autor „un factor nou în Relațiile Internaționale”, dat fiind că aceștia au contribuit la a nașterea solidarității civice față de cauza libertății poloneze și sporirea urii față de aristocrația rusă⁶.

1.3. Revoluția în Statele italiene și atitudinea europeană

Succesele din 1830 au deșteptat mari speranțe și unele state italiene au impulsionat burghesia liberală și un grup de aristocrați să organizeze în februarie 1831 mișcări revoluționare. Revolta a explodat în Modena și s-a extins în Bologna unde s-a constituit un guvern provizoriu, a avut loc detronarea lui Grigore al XVI-lea și s-a proclamat republica. Exemplul s-a răspândit în toată regiunea Romană, în Umbria și în ducatul Parmei. În toate aceste regiuni, revoluționarii s-au răsculat contra despotismului suveranilor lor, reușind proclamarea Provinciilor Unite în Italia, atingându-se astfel obiectivele unor conducători revoluționari: „fедераția statelor italiene”.

Mai rapid decât mișcarea liberală naționalistă italiană, aceasta s-a transformat într-o chestiune internațională din cauza intervenției militare austriece. Metternich, temându-se că exemplul insurgenților s-ar răspândi în teritoriul lor (Lombardia și Veneția), a venit în grabă la chemarea statelor pontificale. A ocupat Bologna și a dus tratative de încetare a conflictelor cu mișcarea din Roma și din Regatul celor două Sicilii.

⁵ *Ibidem*, p. 112-114

⁶ *Ibidem*

Prusia și Austria erau de aceeași părere că trebuia intervenit în restabilirea monarhiilor pe tronurile lor, ele se opun poziției Franței care, partizană, a cauzei revoluționare, și temătoare de influența excesivă pe care austriecii puteau să o dobândească în Italia, a amenințat cu intervenția dacă Metternich nu și retrage trupele.

Înfrângând revolta, cele patru mari puteri au convocat o Conferință la Roma și au impus papei Gregorie al XVI-lea un memorandum (martie 1831), în care se promitea sprijinul Franței și al Angliei, în schimbul introducerii de reforme în teritoriile papale și de a cere austriecilor să-și retragă trupele. Papa a protestat contra acestui atac dirijat la adresa suveranității sale temporale, dar situația nu putea să o mai remedieze decât prin acceptarea unora din condițiile impuse, între altele retragerea austriacă. În același mod, Metternich s-a angajat să abandoneze teritoriile pontificale după restabilirea ordinii. Retragerea austriacă nu era definitivă și în 1832, o nouă revoluție a avut loc în regiunea Romana.

Reacția Franței a fost imediată. Temându-se că insurecția va reuși și de o posibilă înfruntare cu Austria, a trimis un regiment în Ancona cu ordinul de a menține ordinea în acel oraș în timp ce trupele austriece rămâneau în Bologna. Începând de atunci, Ancona s-a transformat într-un centru de refugiu al liberalilor italieni care fugeau de persecuțiile absolutiste.

Papa Gregorie al XVI-lea, în dorința sa de a controla situația, l-a înlocuit pe secretarul său cu vederi liberale, Bernetti, cu conservatorul Lambruschini, care a impus un sever control și măsuri antirevoluționare. Această politică restrictivă, condamnarea principiilor doctrinale ale liberalismului și dorința papei de a menține puterea temporală în statele sale a condus la o critică puternică a intelectualilor italieni și a permis revoluționarilor italieni grupați în curentul naționalist și liberal al *Risorgimento*-ului să se unească și să pregătească unificarea Italiei ca unica formulă pentru a constitui un stat puternic și democratic în care italienii puteau să trăiască liberi.

Promotorul acestei mișcări a fost Giuseppe Mazzini care în 1831 a fondat *Societatea patriotică Tânăra Italie*. În manifestul său de constituire a declarat că țara trebuia să se bazeze pe „conceptele de independență, unitate și libertate, expulzând austriecii și transformând peninsula într-un stat liber și democratic...”⁷.

Pentru ca Mazzini să atingă obiectivul său, era nevoie de sprijinul italian ca și cel european. Ideile sale au fost bine primite în Anglia. În Franța, Ludovic Filip dorea să termine cu prezența austriacă în statele pontificale, dar nu era dispus să sprijine o mișcare de independență italiană. În Italia, Mazzini putea să conteze pe sprijinul a doi suverani italieni, care erau împotriva prezenței austriece. Dar nici Ferdinand al II-lea al celor două Sicilii, nici Carol Albert de Piemont-Sardinia, deși doreau cu intensitate eliberarea Italiei, nu s-au pus în fruntea mișcării de independență a Italiei de teamă să nu piardă puterea absolută. În afară de acestea, Carol Albert, temător că prezența franceză în Ancona va însufleși revoluționarii, a acceptat să semneze un tratat militar secret cu Austria în cazul în care s-ar produce o agresiune franceză.

Mișcărilor revoluționare italiene din 1830 au eșuat, dar ele au condus la deșteptarea conștiinței naționale și la afirmarea chestiunii italiene în mediul internațional.

1.4. Revoluția în confederația germană și tratatul de la Munchengratz

În statele care constituiau Confederația germanică, revoluția franceză a servit drept imbold al mișcării liberale, iar revoluția din Polonia, a deșteptat sentimentul național german. În septembrie 1830 și ianuarie 1831, în Brunswick, Hessa-Kassel, Saxonia și Hanovra, revoluționarii au obținut ca suveranii lor să acorde constituții liberale, dar, cum acestea au fost mișcări fără coordonare, ele nu au dat rezultatele dorite, ci doar au sporit reacția absolutismului cancelarului austriac.

Dura represiune nu a frustrat aspirațiile naționaliste, nici nu a împiedicat continuarea luptei, ea accentuându-se după 1832. La 27

⁷ *Ibidem*, p. 114

mai 1832, în Palatinat, liberalii și republicanii germani proveniți din Paris și din estul Franței, unde mulți se găseau refugiați pentru, au organizat un banchet pentru a comemora aniversarea Constituției bavareze și au încercat să formeze un guvern provizoriu german care să se opună dietei. Mișcarea a fost rapid înfrântă de Metternich, care a obligat Dieta să voteze la 28 iulie 1832 un *protocol de șase articole* care controla pe liberali și pe naționaliști. Cu toate acestea, la 3 aprilie 1833, studenții și ziarisții, încearcă o nouă lovitură contra Dietei, militând pentru eliberarea Germaniei.

Acțiunile revoluționarilor germani erau slabe, datorită sprijinului redus al populației și lipsei unui program, ceea ce a servit puterilor conservatoare europene să se grupeze. Dovadă a acestei solidarități este Tratatul de la Munchengratz, semnat la 6 septembrie 1833, între cancelarul austriac, regele Prusiei și țarul Rusiei. Prin intermediul acestui tratat, țarul Nicolae I s-a angajat să ajute Austria pentru a reprimă mișcările liberale din Confederația Germană, în schimbul renunțării la interese în Imperiul Otoman și a colaborării în menținerea puterii ruse în Polonia. Munchengratz a servit în același timp pentru ca cele trei puteri absolutiste să-și reafirme dreptul de intervenție și a contribuit menținerea status quo-ului Austriei în Europa Centrală.

Alianța conservatoare de la Munchengratz a alarmat Franța și Anglia care se gândeau, în luna decembrie 1833, să subscrie la rândul lor la un acord defensiv, însă interesele lor particulare în Mediterana și rivalitatea comercială le-a împiedicat. S-a ajuns la un acord franco-englez în aprilie anul următor prin care cele două, preocupate de problemele lor în Peninsula Iberică, au oferit sprijin liberalismului hispano-portughez confruntat cu absolutismul european foarte atent la problemele dinastice din Spania și Portugalia.

2. Europa între două revoluții

2.1. Sfânta Alianță și consecințele sale în Peninsula Iberică

Moartea regilor Juan al VI-lea al Portugaliei în 1826 și a lui Ferdinand al VII-lea al Spaniei, în 1833, a lăsat loc crizei dinastice care a degenerat rapid în războaie civile între liberali și absolutiști. Primii o sprijineau pe principesa Maria Gloria, nepoata lui Juan al VI-lea și pe Isabela, fiica cea mai mică a lui Ferdinand al VII-lea al Spaniei. Absolutiștii erau partizanii lui Miguel, fiul al doilea a lui Juan al VI-lea și a lui Carol, fratele lui Ferdinand.

Din primul moment puterile europene au fost preocupate de problemele Peninsulei Iberice. Sprijinul pe care Franța și Anglia l-au prestat față de liberalii portughezi și spanioli a fost mai eficace decât cel acordat de Austria, Rusia și Prusia. Maria Gloria și a Izabela au devenit câștigătoarele confruntărilor dinastice.

Momentul crizei dinastice din peninsula Iberică a contribuit la așezarea Spaniei și Portugaliei „între marile puteri ale Occidentului” și a servit la a strânge alianța între cele două puteri *protectoare*, Anglia și Franța. Britanicii i-au tutelat pe portughezi, iar francezii au făcut la fel în Spania. Curând s-au ivit diferențe între cele două puteri, fapt care a condus la utilizarea teritoriului peninsular pentru a dirija rivalitățile lor economice și politice. Liberalii se găseau divizați în două grupuri rivale: moderați și radicali. Radicalii erau numiți *septembriști* în Portugalia și *progresiști* în Spania.

În Spania, relația moderați - progresiști se configurează în mod plener cu diverse ocazii. În 1838, Franța a dat un impuls liberalilor moderați, sprijinind pe regenta Maria Cristina, iar Marea Britanie să-i sprijine pe progresiști.

Dorința progresiștilor de a obține Uniunea Iberică a dus, în timpul regenței lui Espartero, la intenția de a se căsători pe Izabela a II-a cu don Pedro al Portugaliei.

2.2. Problemele Confederației Helvetice și *Liga de la Sonderbund*

Eșecul *Antantei Cordiale* dintre Anglia și Franța din cauza confruntării în Peninsula Iberică a permis țărilor absolutiste o mai mare libertate de acțiune, ceea ce-l determina pe Ludovic Filip să se gândească să se apropie de puterile conservatoare. Atât Franța cât și Austria puteau să beneficieze de strângerea relațiilor dintre ele. Prima pentru a constitui o alianță de state continentale opusă Marii Britanii. Austria putea conta pe ajutorul francez în înfrângerea mișcărilor liberale și naționaliste. Cele două aveau un interes comun continental – oprirea politicii expansioniste a Prusiei. Cu toate acestea, acordul nu a ajuns să fie semnat pentru că regele și guvernul francez nu permitea alierea cu o putere străină reprezentantă a politicii absolutiste și pentru că Metternich nu avea încredere în ajutorul pe care putea să-l presteze Franța, date fiind problemele sale interne. Chiar dacă nu a avut loc un acord franco-austriac, a existat o colaborare între cele două țări pe problemele din Confederația Helvetică.

În Elveția, în anii 1830, se afirmau mișcările radicale organizate pentru a pune capăt puterilor oligarhice care controlau cantoanele și pentru a face din Confederația Helvetică un stat centralizat și unitar. În mai multe dintre cantoane revoluționarii au obținut reforme constituționale, dar nu au reușit să întărească puterea centrală, nu au limitat autonomiile cantonale și nici nu au impus un regim democratic în toate cantoanele.

Puțin câte puțin, tensiunea a fost accentuată, nu din motive politice, ci religioase. În Dietă, cantoanele majorității liberale au luat măsuri contra instituțiilor religioase și au impus expulzarea iezuiților, în timp ce catolicii au decis să se unească și să adopte acorduri comune pentru a apăra drepturile lor religioase. În acest context, în 1845, s-a născut *Liga Sonderbund*. Înfruntările au izvorât între aceasta și detractorii care au obligat Dieta să folosească forța pentru a-i înfrânge pe separatiști.

Metternich, pentru a evita sfârșitul Confederației Helvetice, a cărui influență putea să fie nefastă în Germania sau în regatul

lombardo-venețian, în iunie 1847, se gândește la o intervenție armată pentru a evita înfrângerea Ligii. El invita Franța să se alăture Austriei. Franța se menține în espectativă, dar puțin timp după aceea ea a acceptat propunerea Austriei, deși ajutorul s-a limitat la trimiterea de întăriri în cantoanele *Ligii din Sonderbund*. Palmerston, premierul Angliei, mai interesat în triumful radicalilor pentru a termina sistemul lui Metternich, a trimis o contrapropunere, proclamând principiul de neintervenție și a utilizat toate recursurile diplomatice pentru a câștiga timp. Aceasta a permis sufocarea acțiunii cantoanelor catolice. Toate aceste țări, mai puțin Anglia, au protestat în ianuarie 1848 contra ilegalității operațiunilor și au anunțat luarea de decizii de reacție, dar revoluția care a început în Europa în acest an a împiedicat materializarea lor.

3. Revoluția de la 1848 și importanța sa internațională.

Deși revoluția din 1830 a eșuat în toate țările, exceptând Franța și Belgia, liberalii naționaliști europeni au continuat lupta lor, culminând în 1848 într-o nouă mișcare liberală, democratică și naționalistă care s-a terminat în mod definitiv cu dispariția Restaurației.

Factorii dezlănțuirii mișcărilor revoluționare nu a fost toți legați de criza agricolă, financiară și industrială care afecta Europa în 1846 și 1847, și nici de criza politică - lipsa de libertate, disensiunile interne ale liberalismului și apariția socialismului. Având încă o dată originea în Franța, de unde s-a extins rapid în aproape toată Europa, dar fără a ajunge să existe conexiunea între revoluționari și mediul internațional, nici cooperarea între naționalități (germană, cehă, ungară, poloneză, italiană), mișcărilor revoluționare au fost un motiv de preocupare pentru puterile europene pentru că puneau în discuție sistemul echilibrului dintre puteri. Pentru Pierre Renouvin, importanța revoluțiilor din 1848 consta în faptul că Europa a redevenit un centru de interes

internațional, după o diluare pe fondul revoluției atlantice (1776-1830)⁸.

Revoluțiile din 1848 au fost mișcări liberale și naționaliste dirijate să ajungă mai aproape de obiective decât în 1830. Ele nu au ajuns în mod egal la aceste obiective pentru că revoluționarii au eșuat înaintea represiunii militare și a slabului sprijin popular.

În Franța, monarhia de Orleans a încercat să limiteze libertățile de expresie și asociere și să sprijine un guvern oligarhic controlat de un număr redus de reprezentanți ai înaltei burghezii; opoziția se simțea frustrată și temătoare să nu piardă cuceririle obținute, în 1830 și pretindea o reformă electorală și parlamentară profundă. Refuzul guvernului și al regelui a provocat revolta pariziană din februarie 1848, care a dus la eliminarea monarhiei lui Ludovic Filip și la proclamarea republicii⁹.

Triumful francez a alarmat Europa. Palmerston a presat Franța pentru a nu extinde valul revoluționar. Palmerston menține bune relații cu guvernul provizoriu francez, cu condiția ca acesta să nu intervină în Europa. El cere președintelui Lamartine să explice obiectivele politicii sale internaționale. Aceasta, temându-se de haosul revoluționar care putea să provoace un război european și de dificultățile noului regim republican, dacă trebuia să înfrunte o coaliție, publica la 5 martie 1848 un *Manifest către Europa*. În manifest se expunea opoziția republicii față de regimurile absolutiste; respinge acordurile din 1815, deși accepta în practică, frontierele din 1815 și 1830; recunoaște dreptul fiecărei națiuni să-și decidă singură soarta; sprijină mișcările naționale europene.

Revoluția din 1848 a afectat statele germane și Imperiul austriac, bastion al absolutismului și al politicii represive. De asemenea ea a luat amploare în statele italiene și în Principatele Române. Existau semne revoluționare firave în Spania și în Rusia.

⁸ *Ibidem*, p. 119

⁹ S. Berstein, P. Milza, *op. cit.*, p. 62-65

3.1. Intervenția europeană în procesele revoluționare austriece și italiene

De vreme ce exemplul revoluționarilor francezi nu a încetat să se propage în Europa era departe pericolul unui conflict internațional între statele suverane, pentru că în realitate nu mai exista nici o alianță internațională. *Sfânta Alianță* nu mai funcționa de ani buni. Alianța de la Munchengratz de asemenea era slăbită din trei motive. Primul, rivalitatea existentă între Rusia și Austria în teritoriile danubiene, datorită căreia Nicolae I nu renunța la politica de expansiune în Balcani. În al doilea rând, rivalitatea dintre Austria și Prusia se accentuează, de când Federic Wilhelm al IV-lea, om de orientare liberală, a ocupat tronul Prusiei. Pe Metternich îl preocupau reformele politice și inițiativele unificatoare pe care Prusia le putea adopta. Al treilea motiv a fost apropierea de Prusia a Franței, dată fiind imposibilitatea acesteia de a obține sprijin în Rusia sau în Austria.

În pofida acestei atomizări internaționale perioada revoluționară din 1848-1849 oferă trei ocazii în care marile puteri europene se ajută prin intervenții contra intereselor liberale și naționaliste: în Austria, în Principatele Romane și în Italia.

În Imperiul austriac revoluția a fost mai complexă, nu doar pentru că se ducea lupta contra absolutismului Habsburgilor, ci și pentru că revoluționarii proiectau chestiunea independenței ungarilor și a autonomiei cehilor, croaților, transilvănenilor, slovacilor, polonezilor, germanilor și italienilor.

În 1847, Metternich, și-a făcut socotelile pentru a reforma Imperiul, încercând să ia măsuri de precauție. Pentru a-l presa pe Papa, el a ocupat Ferrara, a semnat tratate secrete cu ducatele Parma și Modena care permiteau austrieților să ocupe militar teritoriile lor, dacă vreun inamic exterior ataca regatul lombardo-venețian.

Mișcarea liberală și națională din Ungaria a început la 15 martie 1848 sub conducerea lui Lajos Kossuth, care cerea o schimbare totală a sistemului guvernării, un cabinet responsabil înaintea unui Parlament ungar și un stat național exclusiv maghiar. De aici mișcarea s-a extins la Viena, unde opoziția liberală a

reclamat reforma constituțională și demisia cancelarului Metternich. Mișcarea vieneză s-a sfârșit cu demisia lui Metternich care s-a văzut obligat să se refugieze în Anglia. Vienezii au luat în considerare faptul că împăratul Ferdinand I a promis convocarea unei Adunări și a unei Constituții.

Prăbușirea regimului lui Metternich a alertat forțele revoluționare¹⁰. De-a lungul a patru luni, revoluția s-a extins în toate părțile. În Ungaria s-a format un cabinet moderat care, unit cu Dieta a adoptat „Legile din martie” și s-a transformat în guvern ungar. El a proclamat independența Ungariei, a anulat datoriile și obligațiile țăranilor, a acordat libertate religioasă și de gândire și s-a creat o gardă națională. Dar aceste cuceriri nu au fost suficiente.

În toamna lui 1848, o schimbare de politică la curtea austriacă a făcut ca Ungaria să piardă tot ce obținuse. Ungaria a trebuit din nou să se subordoneze guvernului de la Viena și s-a văzut invadată de sârbi și croați. Reacțiunea ungarilor a fost imediată. Kossuth a lansat o chemare la rezistența națională, el fiind numit de Dietă președinte al unui Comitet de Apărare Națională. A urmat o perioadă de mari violente și de o dură respingere a politicii vieneze. Aceste violențe s-au înregistrat mai ales în Transilvania prin confruntarea dintre revoluția română și cea maghiară. Consecința tuturor acestor lucruri a fost o nouă revoltă la Viena din partea germanilor radicali obligând Parlamentul să se mute la Olmutz. Însă această mișcare a fost rapid înfrântă. Se puna capăt promisiunii constituționale a împăratului, care recupera toate puterile sale.

Dura represiune inițiată de Curtea de la Viena n-a împiedicat ca Ungaria să continue lupta pentru independența sa. Kossuth a cerut ajutor puterilor liberale, dar nici Franța, nici Marea Britanie, deși simpatizau cu cauza maghiarilor, nu și-au dat consimțământul. Nu se dorea dezagregarea Imperiului austriac pentru că exista pericolul dezechilibrului statu quo european. Rusia putea să domine Europa danubiană. În aceste condiții, Ungaria s-a

¹⁰ *Ibidem*, p. 66-69

declarat republică independentă, la 14 aprilie 1849, ceea ce punea în discuție însuși echilibrul european.

În fața acestei situații, noul împărat austriac, Franz Iosif, a solicitat ajutorul Rusiei. Mai multe au fost motivele care l-au determinat pe țarul Nicolae I să intervină: teama sa de o posibilă suveranitate a Ungariei și Poloniei care punea în pericol dominația sa asupra teritoriului polonez; dorința sa de a-i înfrânge pe polonezii care colaborau cu forțele lui Kossuth; interesele sale pentru a menține statutul teritorial al Europei Centrale și pentru a reuși ca Austria să servească ca o contragreutate la Prusia în chestiunea germană. În luna mai 1849, țarul a trimis 150 000 de oameni în Ungaria, fără să pretindă nimic în schimb. Trei luni mai târziu este consemnat eșecul maghiarilor în fața trupele austro-ruse la Siria (13 august 1849) și restabilirea puterii austriece.

Rusia a mai intervenit și în înfrângerea revoluției din Principatele Române: Moldova și Țara Românească. Aceste teritorii se găseau sub suzeranitatea Turciei, dar erau și sub protectorat rus din 1829. Cum pe Nicolae I nu-l interesa revoluția națională din București, nici propagarea socialismului și a democrației în regiunile vecine, încerca să-i convingă pe turcii să ocupe principatele. Refuzul Turciei a determinat ocuparea de către țar a Moldovei, la finele lui iulie 1848, la care sultanul a răspuns cu cucerirea Țării Românești. Nici Franța, nici Marea Britanie nu-i sprijineau pe români. Franța se dușmănea cu britanicii și rușii. Anglia dorea să împiedice ca Rusia să obțină ieșirea la mare, după dezmembrarea Imperiului otoman.

În regatul lombardo-venețian de asemenea s-a afirmat forța revoluționară contra absolutismului Habsburgilor. Revoluționarii cer ajutorul lui Carol Albert de Savoia și se răscoală la Milano și Veneția, vrând să expulzeze armata imperială și să convertească acel teritoriu într-un stat democratic. La Milano s-a proclamat o republică prezidată de Carol Cattaneo și la Veneția s-a proclamat Republica San Marco, condusă de Manin. În ducatele de Modena și Parma, care continuau să fie sub controlul austriac, s-au constituit guverne provizorii. Acest rezultat a deșteptat dorința regatului Piemont-Sardinia de a iniția un război contra Austriei (prima

independență italiană), accentuând sentimentul naționalist în diferite state italiene¹¹.

La 25 martie 1848, Piemont a chemat la unitate toate statele italiene. Cu ajutorul Toscanei, Neapole și a statelor pontificate, Piemontul a declarat război imperiului, inițind o alianță militară anti-austriacă. În acest război austro-piemontez nu au participat puterile europene, deși, atât Rusia cât și Anglia erau dispuse să intervină în cazul în care Carol Albert solicita ajutorul francez. Palmerston dorea să controleze reacția Franței, să se mențină în nordul Italiei, limitându-se influența acesteia. În același timp dorea ca Austria să abandoneze teritoriile italiene, fapt însă care nu semnifica că dorea dezintegrarea Imperiului. Pentru ministrul britanic era necesar ca Austria să rămână o mare putere în Europa pentru a compensa influența rusă în Balcani.

Franța îi sprijinea pe italieni pentru că aceștia puteau dezlănțui un război european în care ea se găsea față în față cu Austria, având și sprijinul Rusiei și Angliei alte puteri interesate de o Italie unită. De asemenea erau probleme interne din Italia îndemnau Franța să intervină. Franța i-a oferit ajutorul său lui Carol Albert, în schimbul Savoiei. Dar cum piemontezii nu erau dispuși să piardă teritorii, republica franceză a menținut politica de pace formulată de Lamartine, cântărind continuele presiuni ale emigranților germani, italieni, cehi, etc. pentru a interveni în favoarea respectivelor cauze naționale.

Alianța italiană contra imperiului a durat puțin timp. Luna următoare inițierii războaielor, Papa Pius al IX-lea a decis să se retragă din alianță. Atitudinea papei a distrus popularitatea sa și speranțele care deșteptau reușita unei unități italiene prin intermediul unei confederații de state în care papalitatea să joace un rol central. Din acel moment, patrioții italieni au început să se gândească la unificarea Italiei în jurul casei de Savoia.

Leopold de Toscana și Ferdinand al II-lea de Neapole, urmând exemplul pontifical, s-au retras de asemenea din alianța antiaustriacă, fapt ce n-a împiedicat sentimentul naționalist să

¹¹ *Ibidem*, p. 73-76

continue. Lombardia și Veneția au decis, printr-un plebiscit, să se unească cu Piemont-Sardinia. Uniunea nu a durat mult timp, pentru că înfrângerea piemontezilor la Custoza (24 iulie 1848) l-a obligat pe Carol Albert să se retragă din Milano și să semneze un armistițiu.

Guvernul englez, temător la reacția franceză a lansat o propunere diplomatică: Austria să păstreze Veneția, iar Piemontul să obțină Lombardia. Austriecii au refuzat, atunci Franța a declarat că era dispusă la o intervenție armată. Palmerston l-a obligat pe Metternich să accepte medierea franco-britanică, însă el refuzat să cedeze Lombardia. Regatul piemontez a amenințat din nou cu războiul și francezii au promis să trimită trupe la Veneția. Încă odată, Anglia a încercat să evite înfruntările. Parisul și Torino au cedat, dar nu și Viena. Mai mult, regatul lombardo-venețian a fost încorporat în totalitatea sa în Austria.

Acest fapt a amplificat dorința piemonteză să lupte pentru unitate. Începând din 1849, Carol Albert a denunțat armistițiul semnat în anul anterior și a vrut să invadeze teritoriile austriece. Mai mult a fost înfrânt în bătălia de la Novara (23 martie) și obligat să plătească o indemnizație de război, să încheie un tratat comercial dezavantajos și să recunoască dreptul Austriei de a ocupa fortăreața Alexandriei care punea în pericol independența Piemontului. Franța a reacționat și a amenințat Imperiul cu trimiterea trupelor la Genova, dacă se menținea ideea de a ocupa acel teritoriu. Anglia s-a limitat la a recomanda moderație Austriei. Amenințarea franceză a avut efect. Metternich a renunțat la Alexandria și a semnat o pace definitivă la Milano (6 august 1849). Prin această pace, Austria s-a consolidat în teritoriile din nord. Regele Piemontului a abdicat în favoarea lui Victor Emanuel al II-lea, care devenea câțiva ani mai târziu mentorul unității italiene.

Trădările lui Pius al IX-lea și Leopold al II-lea au dezlănțuit la Roma și Florența o situație revoluționară care i-a obligat să fugă din aceste state și să se refugieze în fortăreața de la Gaeta (Napoli). La Roma și în Toscana s-au proclamat republici prezidate de un triumvirat. Reacția Austriei nu a întârziat să apară. Triumful ei în

Novara a pus capăt Republicii Toscana și marele duce a fost repus pe tron.

Restaurarea Papei Pius al IX-lea a fost posibilă grație ajutorului internațional. Președintele Republicii franceze, Ludovic Napoleon Bonaparte, care din primul moment a intervenit contra republicii revoluționare stabilită de Mazzini în Roma, și având deja un contingent de trupe în acel oraș pentru a-l proteja pe Papă, pregătește o expediție. Motivul acțiunii Franței, nu a fost unic și exclusiv expulzarea Austriei din statele italiene sau menținerea sprijinului pentru catolici pentru a accede la putere, ci mai mult dorința de a exercita un protectorat asupra statelor papale și de a juca rolul de arbitru decisiv în destinele Romei.

Armata franceză, condusă de generalul Oudinot debarca în Civitavecchia, la 24 aprilie 1849. Ea ataca Roma. Austriei trimit întărituri la Roma, de la Veneția și Ancona. Napolitanii au ocupat fără rezistență, toată valea de la Frosinone, pentru a proteja Abruzzo pentru a opri înaintarea forțelor revoluționare către Napoli. Spaniolii, conduși de Fernandez de Cordoba, sosesc în golful de la Gaeta, la 27 mai 1849, și se îndreaptă spre statele pontificale, pentru a interveni în Roma împreună cu Oudinot. Rezistența romană a fost puternică, fapt pentru care trupele spaniole s-au dirijat spre nord, cucerind teritoriile din vecinătatea Toscanei ocupată de austriei.

Franzezii au înfrânt forțele conduse de Giuseppe Garibaldi, eliberând cetatea eternă și au restabilit puterea temporală a Papei, care s-a întors la Roma, la 12 aprilie 1850, continuând politica antiliberală a predecesorilor săi.

Triumful restaurației în Italia a creat posibilitatea trecerii la un sistem politic solid și centralizat. Era aceeași linie de procedură aplicată de Ludovic Napoleon Bonaparte în Franța. Patrioții italieni înțelegeau că nu a sosit momentul pentru a atinge obiectivele unificării Italiei și că în viitor vor trebui să se orienteze către o putere europeană pentru a putea expulza Austria din teritoriile Italiei.

3.2. **Revoluția în confederația germană și rivalitatea între Austria – Prusia și Prusia – Danemarca**

În Confederația germană revoluționarii liberali și naționaliști nu au reușit să creeze tensiuni internaționale. Nici una dintre marile puteri nu erau simpatizante pentru cauza unității germane și nu erau dispuse să se expună unui război în această cauză.

În Prusia, Federic Wilhelm al IV-lea a intenționat să formeze o elită modernă pentru administrarea statului, care să nu fie legată de Austria. El s-a orientat pentru aceasta către Rusia și Marea Britanie, dar în nici una din cele două viitorii administratori prusaci nu au avut o primire bună. Atât Rusia, cât și Marea Britanie au recomandat Berlinului să se orienteze în această problemă către Austria, dorind să continue echilibrul între influențele austriece și prusiene. Franța nu a afirmat dorința apărării naționalismului german pentru că nu îi convenea formarea unui stat puternic prusac care putea să îi pună în pericol interesele.

Rivalitățile între Austria și Prusia erau puternice pentru că ambele doreau să fie protagoniștii unificării Germaniei. De asemenea se afirma rivalitatea dintre Prusia și Danemarca pentru că se deștepta sentimentul naționalist în ducatele Schleswig și Holstein.

Ca expresie a mișcării naționaliste din Confederația germană a fost Parlamentul național, care s-a reunit la Frankfurt, în mai 1848. Primele măsuri luate au fost formarea unui guvern provizoriu german, alegerea arhiducelui austriac Juan cu titlul de regent imperial și aprobarea unei serii de dispoziții liberale. Parlamentul de la Frankfurt a început să lucreze foarte devreme pentru a obține fără nici un fel de violență sau înfruntare, o Germanie liberală, independentă, unificată și democratică. Asupra tipologiei statului existau mari diferențe de puncte de vedere: *confederație de state* pentru a da o mai mare conexiune în politica exterioară și militară; *republică federală* pentru a termina cu vestigiile vechii Germanii sau *stat monarhic constituțional* unde drepturile Parlamentului și ale poporului erau garantate de o constituție acceptată de împărat. Nu exista un acord clar în ceea ce

privește modul de unificare: prin *voință populară* sau prin *acțiunea suveranilor*; *în jurul Austriei* (Marea Germanie), întărind astfel confederația din 1815 sau *în jurul Prusiei* (Mica Germanie) și excluzând Austria pentru că nu era o țară germană.

În cele din urmă s-a impus ideea unei Mici Germanii monarhice, unite prin *voință populară*. Această idee a fost respectată doar parțial până când regele Prusiei a primit coroana și a promulgat Constituția în mai 1849. În nici un moment guvernatorii statelor germane n-au acceptat autoritatea Parlamentului de la Frankfurt, nici deciziile pe care el le luase în numele Germaniei, deși se mențineau relații prietenoase. Bavaria, Saxonia și Hanovra s-au unit cu Prusia pentru a respinge Constituția.

Refuzul regelui Prusiei a marcat definitiv posibilitatea unificării prin *voința populară*. Noi mișcări populare s-au produs în mai și iunie 1849 ca și consecință a dezamăgirii suferite de rezultatul acțiunilor anului anterior, dar ele au fost înfrânte rapid de trupele prusace și austriece. De asemenea, au existat probleme cu polonezii din Polonia prusacă, care au revendicat un statut de autonomie. Aceste teritorii au fost supuse, iar Pomerania a fost admisă în Confederație. Utilizarea armatei prusace cu această ocazie a impus puterea Prusiei în viitoarea Germanie. Începând de atunci s-a creat posibilitatea unificării germane, iar Federic Wilhelm al IV-lea a condus lucrurile către un război contra Austriei. Era necesar de căutat sprijin diplomatic.

Marea Britanie era partizantă a unificării germane în jurul Prusiei. Ea s-a declarat dispusă să accepte guvernul imperial care s-a format (recunoscut de toate statele suverane germane). Marea Britanie a fost mai reticentă când Prusia a intervenit în chestiunea ducatelor daneze. Franța republicană a fost inamica politicii prusace și a combătut soluția imperială, dar Ludovic Bonaparte, din dorința de a amplifica teritoriul său pe malul stâng al Rinului, a văzut posibilitatea unei alianțe cu Prusia în cazul unui război austro-prusac. Refuzul Berlinului de a ceda Palatinatul bavarez a obligat Franța să se declare neutră când a izbucnit criza din 1850. Rusia a îndeplinit un rol important în chestiunea germană. Țarul Nicolae I

nu a fost nici partizanul unei soluții imperiale și nici a unității în jurul Prusiei. El nu dorea nici o preponderență a Austriei în Germania. El dorea să se continue echilibrul dintre Austria și Prusia. Soluția pe care o vedea el era ca Austria să domine statele germane din sud, iar Prusia pe cele din nord. În criza din 1850, Nicolae I nu dorea războiul dintre Austria și Prusia și amenința cu intervenția împotriva celor care l-au provocat. Presiunea sa a fost pozitivă, însă el nu va întârzia războiul și unitatea Germaniei.

Deși Prusia nu dorea să participe la nici un conflict armat, ea era pe punctul de a se înfrunta cu Danemarca pentru ducatele de Schleswig și Holstein. Aceste teritorii aparțineau Danemarcei, dar erau locuite de germani, în marea majoritate, și de danezi. Aceste ducate aveau un regim administrativ particular și o Dietă proprie. Originea conflictului a constat în intenția Danemarcei de anexare a Schleswig-ului. În martie 1848 s-a proclamat un guvern provizoriu independent la Kiel. Populația daneză reafirma dependența Schleswigului și Holsteinului de Danemarca.

Parlamentul de la Frankfurt a recunoscut guvernul de la Kiel și a invitat Prusia să lupte contra Danemarcei. Frederic Wilhelm al IV-lea, a condus războiul în numele Confederației.

Posibila expansiune prusacă în Baltica și controlul în această zonă pentru germani i-a alarmat pe ruși și pe britanici care vor sprijini poziția Danemarcei. Însă Frederic Wilhelm al IV-lea nu abandonează ducatele. Presat și de Franța, Frederic Wilhelm al IV-lea s-a retras din aceste ducate, așteptând un moment mai favorabil. Parlamentul de la Frankfurt a acceptat armistițiul de la Malmo, impus prusacilor la 26 august 1848. Acest armistițiu, departe de a pune capăt războaielor pentru ducatele Schleswigului și Holsteinului, a semnat reafirmarea din partea Prusiei a controlului politicii externe a statelor germane.

4. Consecințe politice: instaurarea păcii

Perioada care începe în 1830 este caracterizată de abilitatea negociatoare a guvernanților și diplomaților care rezolvau

problemele internaționale fără a recurge la război, dată fiind preocuparea lor mare pentru menținerea echilibrului european.

Diplomația europeană, în mod efectiv, a obținut pacea pe continent, dar nu au fost capabilă să evite continuarea existenței preponderenței și influenței excesive a unei națiuni asupra alteia. Ea nu a putut evita ca marile puteri să exercite dreptul de a interveni în statele amenințate de revoluție, mai ales când aceasta trecea frontierele și se convertea într-un pericol pentru alții. În anii treizeci, oamenii de stat nu permit să se producă schimbări în regimurile autoritare ale statelor mici. Polonia și Italia sunt exponente clare ale politicii de îndiguire a mișcărilor revoluționare. Numai Belgia a fost unica excepție. Totuși, în 1848, nimeni nu a putut să evite revoluțiile. Însă nici acum monarhiile europene nu acționează potrivit sensului vremii. Numai Carol Albert sprijinea răscoalele milaneze contra Austriei, în timp ce țarul Nicolae I ajuta Austria în represiunea insurecției ungare, Turcia în represiunea revoluției romane, iar puterile catolice au colaborat pentru a-l restaura pe papă pe scaunul pontifical.

CHESTIUNEA ORIENTULUI ȘI MEDITERANA

În partea orientală a Europei secolului al XIX, alături de Rusia și Austria (Austro-Ungaria de la 1867) exista un al treilea imperiu, cel turc sau otoman care acoperea totalitatea sud-estului continentului dintre Dunăre și peninsula Moreea, insulele grecești, un teritoriu imens în Africa și Asia. Imperiul Otoman constituia, în consecință, un stat fundamental mediteranean și cu o amplă prezență în Europa, chemat să îndeplinească o funcție deopotrivă activă și pasivă în relațiile internaționale ale epocii¹.

Declinul lent dar de necontestat al Imperiului otoman este numit Chestiunea Orientului, expresie care rezumă un proces de dezmembrare a dominației turce centrată în Balcani². În interior sunt de semnalat forțe reformiste acceptate de administrația otomană în folosul modernizării imperiului, însă realizările sunt reduse și, în general, cu rezultate sărace. Acest fapt a condus la afirmarea noilor state balcanice: Grecia, Serbia, Bulgaria, România, Muntenegru și Albania între 1829 și 1913. De asemenea Imperiul Otoman a trebuit să accepte independența Egiptului în 1841, țară pierdută în mod definitiv în 1882, transformată în protectorat britanic³.

În plan internațional, realitatea turcă a fost dominată de apetitul teritorial al puterilor vecine, traduse prin pierderea de teritorii în favoarea Rusiei și Austriei. De asemenea Imperiul Otoman a trebuit să cedeze, în favoarea altor puteri europene (Marea Britanie și Franța, și mai târziu Germania și Italia) în schimbul garantării supraviețuirii și a sprijinului ferm față de amenințarea Rusiei. Concesiuni făcute se concretizează în privilegii exorbitante: maritime, mercantile, economice (mine, căi ferate, etc.), financiare

¹ Mustafa Ali Mehmed, *Istoria Turcilor*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 317

² Georges Castellan, *Historie des Balkans (XIV-XIX-ème siècle)*, Paris, Fayard, 1991, p. 276-383

³ Juan B. Vilar, *La cuestion de Oriente y el Mediterraneo*, în *Historia de las relaciones...*, 129-130

(împrumuturi ruinătoare, înglodări în datorii, control străin asupra principalelor intrări financiare) și inclusiv politice (extinderea protecției consulilor europeni, nu numai asupra naționaliilor lor, ci și asupra numeroșilor supuși ai sultanului și asupra bunurilor lor care scăpau astfel de jurisdicția ordinară și plata impozitelor). Totul a condus la subminarea slabelor fundamente ale statului otoman și la compromiterea viitorului său. Privilegiile nu excludeau cesiunile teritoriale. Astfel Ciprul și Egiptul au fost cedate Marii Britanii între 1878 și 1882; Algeria și Tunisia au fost cedate Franței între 1830 și 1881; Tripolitania și Cirenaica (actualmente Libia) au fost cedate Italiei în 1911.

1. Imperiul turc, un gigant cu picioare de lut

1.1. Chestiunea Orientului, o dezbatere deschisă⁴

Criza Imperiului otoman de-a lungul secolului al XIX-lea, până la lichidarea sa finală în 1918, este cunoscută sub numele de „Chestiunea Orientului”. Istoriografia occidentală prezintă în mod invariabil Turcia ca omul „infirm” prin prisma situației europene și mediteraneene anterioare primului război mondial⁵. Un infirm săpat de contradicții interne și de incapacitatea sa de autoreformă și a cărui supraviețuire era un miracol zilnic. Singura explicație logică a acestui miracol era dezacordul marilor puteri pentru a proceda la împărțirea sa. Această teză conține un mare adevăr, dar ea însăși nu poate explica în mod satisfăcător „decadența” declinul otoman care încă de la finele secolului al XVI-lea se manifesta și a rezistat în mod acceptabil cu trecerea timpului și la atacuri exterioare directe. Rațiunea menținerii Turciei este simplă. Turcia se fundamenta pe toleranța minorităților religioase și culturale, bazată pe un pact economic satisfăcător pentru ambele părți și pe un aparat militar eficient, capabil să mențină ordinea internă și de a ține calea oricărei amenințări exterioare. Abilitatea politică de a divide și a stăpâni funcționa atât pentru a neutraliza minoritățile interioare cât și pentru

⁴ M. Glenny, *op.cit.*, p. 135-306

⁵ Juan B. Vilar, *op.cit.*, p. 131

a înfrunța inamicii externi. Această abilitate politică funcționa și în aplicarea reformelor parțiale pentru a se adapta fiecărei conjuncturi.

Accelerarea istoriei cunoscute de Occident din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a adâncit criza otomană respectiv în estul Europei. În Turcia nu a poposit nici revoluția industrială și nici liberalismul. Problema de bază a Turciei tradiționale nu a fost extensia enormă și dispersia teritoriilor sale pe trei continente, disparitatea raselor, popoarelor și religiilor, absența solidarității între variatele componente și nici voracitatea Rusiei și a celorlalte puteri. Problema de bază era incapacitatea otomană de a aborda cu succes modernizarea prin intermediul reformelor structurale în contextul unui stat laic. Modernizarea se putea face numai prin demontarea modelului statal – religios existent fundamentat pe Islam, fapt care a devenit posibil abia în 1922, însă prea târziu.

„Chestiunea Orientului” a preocupat toți observatorii și analiștii contemporani. Între primii, Karl Marx, s-a ocupat de această temă la Londra, în 1853, în ajunul crizei Crimeii. El a fost de aceeași opinie ca și majoritatea observatorilor occidentali că Imperiul Otoman era un rău necesar, un stat în ruine care trebuia fie un fel de zid în fața Rusiei în expansiune. Absența libertății popoarelor creștine și musulmane subjugate nu păreau a fi preocupante pentru teoreticienii germani, dar „libertățile europene” erau amenințate de avansul Rusiei către Europa Centrală și Mediterana. Marx se gândea ca statul țarist era (alături de Turcia) ultimul bastion al autocrației în Europa⁶.

Deci, chestiunea Orientului, în dimensiunea sa fundamentală a crizei Balcanice, a recuperat toată actualitatea sa și protagonismul său.

1.1.1. Cadrul geografic

Construcția Imperiului turc de-a lungul a două secole între 1350 și 1550 prin deplasarea poporului turc spre Mesopotamia, Siria, Anatolia și Balcani dinspre Asia Central-Occidentală, la jumătatea secolului al XVI-lea atingând limitele sale maxime, s-a

⁶ *Ibidem*, p. 132

făcut în confruntare cu Europa. Abia după asediul Vienei (1683) Europa s-a stabilizat pe Dunăre în urma pierderii de către otomani a Ungariei, Croației, litoralului dalmat și a Transilvaniei. Cealaltă parte a Europei situată la sud de Dunăre, care cuprindea mai mult de 1/3 din Peninsula Balcanică și insulele Mării Egee, se manifesta cu puține schimbări către 1800. Din contră, secolul XIX (către 1913) această zonă cunoaște un ireversibil proces de demontare și lichidare aproape în totalitate a Turciei europene.

În Asia, extinsul podiș al Anatóliei, ca și Siria, Liban, Palestina și nordul Arabiei, care au fost cucerite înainte de 1550, Turcia se învecina cu Rusia (Caucazul) și Persia (golful Persic și Arabia). La fel s-a întâmplat cu Egiptul, Sudanul septembrional și tot nordul Africii, teritoriu organizat în patru circumscripții administrative regale: Cairo, Tripoli de Berberia, Tunisia și Algeria. Deși, Algeria, Tunisia și Egiptul au fost pierdute în 1830, 1881 și respectiv 1882, fiind ocupate de Franța primele două și de către Marea Britanie ultima, prezența turcă continuă să existe în Tripoli (până la 1911) și mai ales în Anatólia (Turcia propriu-zisă) și până la 1918.

Prin urmare, Imperiul Otoman cuprindea un spațiu imens extins pe trei continente și centrat în Mediterana orientală. Din Imperiul Otoman au rezultat treizeci de state. Dintre acestea, șapte sunt în Balcani (Grecia, Serbia, România, Bulgaria, Macedonia, Muntenegru și Albania), fără a socoti Croația, Slovenia și Bosnia-Herțegovina supuse Austro-Ungariei și Basarabia și celelalte regiuni ocupate de Rusia. Altele nouă au apărut în Asia (Siria, Liban, Israel/Palestina, Iordania, Irak, Kuweit, Arabia Saudită, Yemenul de Nord și Yemenul de Sud în afară de Oman și Emiratele Arabe Unite, teritorii asupra cărora turcii nu exercitau o suveranitate stabilă și cinci în Africa (Egipt, Sudan, Libia, Tunis și Algeria). În total, 27 de state au rezultat. Un spațiu imens, dispersat și divers a cărui dominație și control în plin secol al XIX-lea era greu de realizat de o putere în declin care se menținea încă în practicile medievale.

1.1.2. O realitate etnico-culturală complexă

Nimic mai îndepărtat de modelul statului european și occidental decât Imperiul Otoman, confuz conglomerat al popoarelor, limbilor și religiilor. Turcii, în mod ferm așezați în Anatolia și cu coloniștii stabiliți strategic la Dunăre și în Irak, Yemen și nordul Africii, dominau principalele centre nevralgice și administrative ale imperiului, începând cu Istanbulul (vechiul Constantinopol). Turcii formau poporul dominator, cel care proceda la numirea dinastiei și care aducea statului cadrele administrației și armatei sale. La 1800, turcii reprezentau 20% din populația totală a imperiului și numai în Anatolia erau majoritari (55%), apoi erau armenii (22%), grecii (15% în orașele de pe litoral), iar 18% o formau alte popoare creștine, curzii și arabii musulmani.

Până la jumătatea secolului al XIX-lea conviețuirea a fost relativ pașnică între aceste comunități, dar pe măsură ce situația balcanică s-a înrăutățit datorită presiunii în creștere a naționalismelor relațiile între aceste comunități s-au deteriorat. Turcii se vor retrage în Anatolia, obligând anumite comunități să se replieze către țările de origine (cazul armenilor și arabilor concentrați în Caucaz și Siria, alții au fost dispersați (grecii) sau i-au eliminat fizic (uciderea grecilor în Insula Chios; genocidul armenilor în Cilicia) sau i-au deportat în mod masiv (bulgarii de la Istanbul și Adrianopol, grecii din Smirna și alte orașe turcești ale Egeei, etc.). Numai kurzii, eficienți colaboratori ai autorității otomane în teritoriile arabe, puteau rămâne în țara lor fiind împărțiți între Turcia, Iran și Irak.

În Europa otomană, după cum afirma Georges Castellan și alți autori, situația etnico-culturală era și mai confuză⁷. Principatele Române, Serbia, Muntenegru, Bulgaria, Albania și Grecia erau aflau populate în majoritate de popoare cărora le datorau numele, însă în alte provincii toate existau minorități de origine preturcă care nu vedeau cu ochi buni minoritățile instalate strategic de otomani. Aproape în toate părțile prevala creștinismul ortodox. Minoritățile erau musulmane (turci, albanezi, bosniaci) și mai rar catolici

⁷ G. Castellan, *op. cit.*, p. 271-275

(maghiari, croați și italieni – aceștia pe coasta dalmată). Albanezii erau unica problemă fiind populația europeană cea mai mult islamizată și mai atașată de turci. Islamul a făcut progrese importante în Bosnia și în mai mică măsură în Herțegovina, Kosovo și Macedonia. Această ultimă țară venea să fie un exemplu, un model și un creuzet etnic, religios și cultural.

Tuturor acestor popoare așezate într-un teritoriu concret li s-au suprapus altele căroră le lipsea un spațiu propriu (contingente de emigrație germană din Austria, unguri, ucraineni, țigani). Între acestea, evreii și aromânii (greco-românii) erau minoritățile cele mai relevante prin influența lor economică. Evreii, în ciuda majorității lor, descinzând din expulzării din Peninsula Iberică între 1492 și 1496, conservau tradițiile lor și folclorul, dăinuia comerțul colonial și cultura (ladino), constituindu-se în colectivități numeroase în București, Belgrad, Sarajevo, Monastir, Sofia, Istanbul, Smirna, Damasc, Haifa și alte orașe principale ale Imperiului, dar mai ales în Salonic, mult timp capitala iudaismului în Levantul mediteranean. Intervențiile în favoarea asociațiilor iudaice ale Occidentului, care reușeau să atragă atenția guvernelor britanice și franceze asupra tuturor coreligionarilor din Turcia și fundarea la Paris, în 1860, a Alianței israelite universale cu rețeaua sa de școli pentru a educa prin atracția sa seculară evreii lumii islamice, a determinat îmbunătățirea statutului juridic a acestei minorități.

În ceea ce privește aromânii, aceștia dețineau comerțul cu produse alimentare dintr-un spațiu cuprins între Damasc și Zagreb. Ei se vor bucura de o mare apreciere din partea turcilor, fiind creștini ortodocși, aparținând unui *milet* recunoscut de către structurile politice turcești. Din secolul al XVIII-lea numărul lor se va împuțina, după ce au trecut în Imperiul Habsburgic, devenind cei mai renumiți comercianți în partea de est și sud a Austriei.

La sud de Anatolia și în largul lumii arabe, turcii s-au sprijinit pe grupuri minoritare musulmane atât etnice (kurzii în Mesopotamia și Siria) cât și religioase (druzii în Liban, șiiții în regiunea Basra, wahabiții în Arabia), catolice (maronitas în Liban) și ortodocșii greci și dizidenții lor (melquitas, nestorienii, coptii, etc.).

În același timp cu evreii, prezenți în cazul tuturor orașelor, încă înainte de 1918 au început să stabilească mici așezări rurale în Palestina arabă cu coloniști *ezkenasis* (evrei germano-slavi) proveniți din Rusia, Ucraina și Polonia din cauza pogromurilor antisemite de la sfârșitul finalului secolului, dar și cu *sefardies* (originari din Sefard, Spania)⁸.

În ansamblu, turcii erau poporul dominant și Islamul religia statului. *Sharia* sau legea islamică, interpretată de un corp extins în tot imperiul, a ajustat relațiile sociale și sprijinit funcționarea instituțiilor. Instituția supremă era tribunal superior (*Sheiklul* – Islam) cu sediul în Istanbul, care acționa potrivit voinței sultanului, care erau atât calif cât și vicar al Profetului. Legea islamică contempla respectul continuatorilor celorlalte două religii monoteiste (evrei și creștini). În consecință aceștia puteau practica în mod liber credințele lor și să-și conserve tradițiile, cultura și o organizație juridico-administrativă proprie, în schimbul unor prestații economice. Era un sistem cu mult mai tolerant decât în Occidentul european anterior revoluției liberale, unde bunăoară situația evreilor în general a fost mai precară (expulzați din Peninsula Iberică și persecutați în aproape toate părțile) și unde minoritatea musulmană nu exista pentru simplul motiv de a nu se vedea deportați (Portugalia, Spania, Sicilia) sau în mod simplu exterminați (provinciile danubiene ale Austriei sau în Ungaria și Ucraina).

Creștinii și evreii, au suportat gândirea principală a tributului, dar se găseau scutiți de serviciul armelor, povară dificilă care cădea asupra musulmanilor, compensată cu o presiune fiscală minoră. Oamenii celor trei religii coexistau în pace și trăiau în acord cu legile lor proprii. Pentru aceasta, minoritățile ne-islamice nu sufereau din punct de vedere al sentimentului religios, care domnea în societatea otomană, deoarece patriarhii, rabinii, sacerdoții și papii erau adevărate autorități, lideri lor naturali, așa cum pentru musulmani erau imanul. Acești șefi religioși puteau fi considerați în rândul efectivelor funcționarilor statali, obligați să răspundă în fața

⁸ Juan B. Vilar, *op.cit.*, p. 134

sultanului sau reprezentanților procedurii poporului. Toleranța religioasă-culturală, piatră unghiulară pe care se sprijinea Imperiul Otoman, este cheia durabilității sale surprinzătoare. Însă practica toleranței, dă naștere la forme de monstruoziitate care au întunecat memoria colectivă a popoarelor supuse. Omorurile ocazionale ale grecilor, sârbilor, bulgarilor și armenilor, nu erau determinate de motivațiile religioase ci de cauze politice

Putem concluziona totuși că turcii exploatau dibaci în profitul lor diferențele existente între popoarele supuse și în special diferențele dintre creștinii subjugăți în Balcani. Este sigur că pentru acestea turcii au fost mereu turcii, fiind cuceritorii, opresorii, perceptorii tributurilor și infidelii.

Această realitate a fost foarte bine percepută și utilizată de otomani, prin intermediul efectivelor, prin intermediul mutării populației din regiunile de origine (repopularea croată a Dalmației cu obiectivul de a închide accesul la mare al sârbilor), prin convertirea la Islam (bosniaci, herțegovini, macedoneni) sau prin amestecul cu alte popoare, cazul Muntenegrului, Kosovoului și mai ales Macedonia.

Când toate aceasta nu erau de ajuns, ei au împiedicat formarea unor mari circumscripții ecleziastice, conștienți că religia poate face referiri la sentimentul etnic și cultural. Astfel, ei susțin autoritatea patriarhului de la Constantinopol, care era supus otoman, respectat de Moscova, al celor trei patriarhii ortodoxe ale Orientului (Antiohia, Ierusalim și Alexandria) sau al autorităților ecleziastice balcanice (grecii, sârbii, românii, etc.). De asemenea ei introduc noi puteri regionale pentru a împiedica, în 1870, lanțul supranațional în stabilirea exarhatului ecleziastic al Bulgariei, care crea posibilitatea unei opoziții creștine unite în Balcani. Cel mai mare succes în opera de conversie etnică și religioasă l-au înregistrat cu poporul albanez, care s-a convertit în cea mai mare parte la Islam, devenind cei mai fideli susținători ai Imperiului otoman.

În fine, străinii europeni stabiliți în Imperiul turc se bucurau de dreptul de protecție al consulilor lor, recunoscuți de puterile lor în relațiile cu Turcia. Aceste privilegii, acordate inițial Franței (către

secolul XVI), aveau să fie extinse asupra englezilor și rușilor. Scutirea de răspundere juridică și comercială, îl scăpau pe un străin de jurisdicția ordinară, însă el putea fi deferit tribunalelor speciale controlate de consuli. Străinii se bucurau de asemenea de scutirea totală sau parțială de sarcinile fiscale. Unele țări ca Rusia și Franța, au pretins extinderea protecției consulare asupra tuturor creștinilor, ortodocșilor și catolicilor, în mod respectiv.

1.1.3. Dinastia Osmanli și supraviețuirea statului feudal

Turcia era condusă de o monarhie absolută și ereditară, unită cu dinastia osmanli, fondatoarea puterii otomane și care domnea de la începutul secolului al XIV-lea. Suveranului îi revenea puterea temporală și cea religioasă în condiția sa dublă de sultan și calif. Divanul sau Consiliul statului, prezidat de marele vizir sau primul ministru din care făceau parte și ceilalți viziri precum consilierii, personaje relevante pentru ordinul lor de executare politică sau experiența în administrație, a fost instituția care gestiona afacerile statului, atât cele religioase cât și cele laice. Divanul i-a permis marelui vizir să aibă o putere din ce în ce mai sporită. Astfel, prindea rădăcini punctul nevralgic al sistemului care făcea ca afacerile statului, atât politica internă cât și cea internațională, se găseau în mâinile a două persoane, suveranul și vizirul său. Acest sistem era nefuncțional atâta vreme cât structura feudală a imperiului avea mari deficiențe structurale de organizare a teritoriului.

Organizarea teritoriului se baza pe provincii, în fruntea cărora erau beii (*pașa*) sau guvernatorii, investiți cu ample atribuții deși nu ca în trecut. Au apărut provincii cu valențe separatiste ca Tripoli de Berberia în care beii din familia Karamanli trăiau aproape independenți de mai mult de un secol, fiind pe punctul de a face funcția *beiului* ereditară, situație căreia i s-a pus capăt în 1835⁹.

În interiorul acestor provincii existau districte mai mici, *ziameturi* sau *timars*, conduse de subguvernatori și funcționari dependenți de pașă. Era un sistem pur militar, dat fiind că

⁹ *Ibidem*, p. 135

provinciile se găseau supuse unui regim de ocupație. Guvernatorii erau militari și funcția lor de bază consta în perceperea punctuală a tributurilor stabilite, care era necesar să se obțină chiar prin expediții punitive. În particular în acele teritorii din Asia și Africa unde nu existau întotdeauna șefi politici religioși recunoscuți cu care se putea trata, funcționa un sistem contract asemănător cu al provinciilor creștine ale Balcanilor.

De aici rezulta importanța de a avea un dispozitiv militar care să facă față exteriorului și să garanteze ordinea internă. Armata se baza pe profesioniști și pe mercenari, fiind formată de spahii sau soldați recrutați dintre turci și alte grupuri musulmane și ieniceri. Grupul ienicerilor era un corp de elită format din copii creștini furăți în timpul represiunilor sau din pirateria maritimă sau proveniți din așa zisa „zeciuală infantilă” obținută de la minorități nemusulmane. Aceștia erau educați ca soldați în Islam. Imperiul dispunea de un sistem organizatoric, civil și militar, care putea concura cu orice alt sistem dezvoltat din orice stat occidental.

Organizarea socială și economică nu era mai avansată. Ea păstra un caracter pur feudal, fiind bazată pe loialități și vasalități personale și colective. Nu exista un stadiu intermediar care să separe privilegiții (elita turcă, înalții demnitari, latifundiarii) de imensa țărănie aflată în situație precară. Totuși, trebuie să admitem că sistemul agrar otoman interzicea în mod expres robia cultivatorilor, fiind mai avansat decât cel rus, aici aflându-se cheia vitalității surprinzătoare a statului turc¹⁰.

Dacă în plan teoretic proprietatea pământului rămânea rezervată suveranului, în practică cea mai mare parte se găsea înstrăinată în favoarea comunităților religioase, armatei și ramurii concrete a administrației cu obligația de a-l pune în exploatare în regim de colonii și arendă și de a acoperi cu rentele obținute cheltuielile administrative. Latifundiarii erau frecvenți. De drept sultanul era primul latifundiar, dar mica și mijlocia proprietate se găsea destul de extinsă între turcii din Anatolia și coloniștii săi militari distribuiți în teritoriu. Condițiile de viață ale țaranilor

¹⁰ M. Glenny, *op. cit.*, p.70-84

(proprietari și arendași), deși primitive, erau mai bune decât cele ale țăranilor ruși, polonezi și maghiari și a arendașilor și zilierilor din Portugalia, Spania.

1.1.4. Dreptul de modernizare: o reformă insuficientă

Un ultim aspect de luat în seamă între factorii interni care au determinat dezmembrarea Imperiului Otoman în secolului al XIX-lea până la a ajunge la dispariția sa totală, în 1922, este incapacitatea statului turc tradițional de a se autoregenera, dată fiind existența obstacolelor structurale. De aceea, abordarea reformei indispensabile în profunzimea sistemului s-a întâmplat abia în 1922 – 1924 odată cu abolirea succesivă a sultanatului și califatului și implantarea unei republici în cadrul statului laic. Rezistența a fost tenace și nici nu este de mirare că imensul prestigiu popular al lui Atatürk, reformatorul noii Turcii, nu se putea dedica cauzei reactivării fundamentalismului islamic, ca și în alte țări musulmane.

Obiectivul modernizării a fost abordat în secolul al XIX-lea din rațiuni de supraviețuire dar cu drămuită convingere. Acest lucru s-a tradus prin reforme tardive, incomplete și o apropiere limitată care în vreun mod puteau să ocolească obstacolele. Reforma osmanli s-a centrat în trei câmpuri concrete: administrația publică, organizarea armatei și reforma fiscală. În cele trei cazuri s-a optat pentru implantarea modelului francez.

Selim al III-lea, contemporan cu Revoluția franceză și Imperiul napoleonian, care realizează un proces de normalizare a relațiilor cu Europa a întreprins reforme cu o viziune mai amplă. A intenționat schimbarea structurală a statului. El a încercat eliminarea puterii ienicerilor în timpul războiului ruso-turc (1806-1812) prin substituirea graduală cu forțele armate regulate.

Mehmet al II-lea, acționând cu o mare precauție contra corpului ienicerilor, la fel ca Selim al III-lea, a deschis un proces de supunere a lor legilor care s-a materializat în 1826, când a dizolvat acest corp.

În al doilea rând, Mehmet al II-lea a organizat o armată regulată conform modelului napoleonian. Ofițerii erau formați de o

academie militară centrală pe parcursul a cinci ani de studii și practică. Existau de asemenea trei colegii speciale de artilerie, inginerie și medicină. Armata otomană număra 400 000 de oameni sub arme, mai mult de 200 000 erau în rezervă. Reformele au fost completate în timpul sultanilor care au urmat. Armata otomană s-a dotat în 1870, cu 20 de cuirasate. Prin aceasta, cel puțin teoretic Turcia avea a treia marină de război din Europa. Dar deficiențele erau enorme, mai ales datorită formei de recrutare, condițiilor precare de viață a soldaților, lipsei bunurilor specializate, iregularității plății soldei, lentului sistem de promovare și corupția autorităților.

Ritmul lent al reformelor, războiul elen, războaiele cu Rusia și mai mult decât atât rebeliunea viceregelui Egiptului, a adus la o grava apăsare a statului otoman. Reformele au fost atacate cu o mare decizie de succesorul lui Mehmet al II-lea, Abd el Mehid I, începând cu 1839 și apoi de alți doi sultani¹¹.

Reformele se concentrează în administrația publică și în agricultură. Cât despre prima, Turcia a rămas divizată în *vilayets* similare prefecturilor franceze, dar mult mai extinse și cu guvernatori sau bei cu competențe politico – militare superioare. Reforma urmărea de asemenea renovarea instituțiilor locale, atât civile cât și religioase sau juridice. Noua reformă, atentă cu Islamul s-a desfășurat între 1860-1870, fiind cunoscută sub numele de epoca *Tanzimat*-ului, care a fost socotit litera moartă de către opoziția ultraconservatoare, de reticențele creștinilor balcanici care vedeau în aceste reforme o manevră pentru a perpetua dominația otomană și obstrucția interesată a străinilor occidentali. *Tanzimatul* era o reacție de a renunța la privilegiile boierilor turci, întredeschizând porțile modernizării, dând posibilitatea introducerii unui cod mercantil, altul penal și a unui ansamblu de dispoziții referitoare la egalitatea înaintea legii a tuturor supușilor sultanului. Fără îndoială acest model plurinațional nu putea să se închege din inconveniențe multiple: mișcarea de independență a minorităților, noul naționalism

¹¹ Juan B. Vilar, *op.cit.*, p. 137

turc promovat de mișcarea *Junilor turci*, obstrucționismul sistematic al sultanului Abd el Hamid II¹².

Fără îndoială, cauza ultimă a eșecurilor reformelor introduse și în definitiv neobținerea unui stat modern și viabil a fost vina presiunilor economice indispensabile. Renovarea finanțelor publice de Mehmed al II-lea și succesorii săi, introducerea bugetului anual, reglementarea datoriei externe și stabilirea unui sistem bancar pe bază de bănci locale, societăți de credit și case de economii private, toate acestea cu supravegherea Băncii Imperiale Otomane nu puteau acționa în toată libertatea datorită constrângerilor socio-politice de tot felul.

În teorie acest sistem era impecabil. În practică, cum semnala S. Pamuk, funcționarea sa era suficient de neregulată. Deficitul cronic al statului era ascuns cu bugete extraordinare plătite cu dobânzi importante la împrumuturile din străinătate și cu condiții dintre cele mai oneroase.

La sfârșitul secolului al XIX-lea statul otoman se găsea la marginea falimentului. Nu dispunea nici de o liră efectivă și totalitatea veniturilor sale se găseau ipotecate anticipat: tributul egiptean, vămile din Siria și Palestina, impozitele substanțiale din Balcani și insule, drepturile asupra minelor și exploatărilor, monopolul pe sare, tabac și timbre și impozitele pe propriul capital. Imposibilitatea Băncii otomane de a înfrunța obligațiile sale la datoria externă a determinat intervenția puterilor străine în Turcia în favoarea creditorilor, mai mult decât apărarea minorităților creștine. Acest factor este fără îndoială fundamental pentru o corectă interpretare a declinului și crizei finale otomane¹³.

2. Chestiunea Orientului?: fazele ei

Gravele deficiențe structurale ale Imperiului Otoman și incapacitatea sa de a se autoregenera sunt după opinia noastră cauza principală a decadenței sale. Însă, pe lângă aceste cauze principale,

¹² G. Castellan, *op. cit.*, p. 306-308

¹³ *Ibidem*

mai existau încă două cauze, care reprezintă cheia procesului de dezmembrare a Turciei europene în secolul XIX.

2.1. Independența Greciei și autonomia Egiptului

Grecii au fost primul popor creștin separat de Imperiul Otoman la sfârșitul unui război de independență în care patrioții eleni se bucurau de simpatii și sprijin universal. Această revoltă era un ecou îndepărtat al revoluției europene din 1820 (prima reacție liberală contra Restaurației în Europa lui Metternich), inițiată în Spania și extinsă către Portugalia și până la limitele Mediteranei orientale. Numai în Grecia s-a obținut împlinirea cauzei unui naționalism creștin oprimat de turcii musulmani, strângând în jurul său solidaritatea internațională deasupra diferențelor ideologice.

Inițiată ca răscoală la finele lui 1820, mișcarea de independență elenă s-a sprijinit pe un suport triplu: țărani și muntenii din Moreea și Tessalia storși de administrația otomană și care au fost conduși de liderii săi naturali, au format majoritatea efectivelor combatante; comercianții și marinarii din Pireu, Corint, Patras și insule, care au mobilizat flota și au finanțat acțiunea; elitele din Atena și alte orașe organizate în societăți secrete, care finanțau mișcarea și au știut să facă lobby pe lângă marile puteri, în special Rusia. Sângeroasa represiune turcă și reticența inițială a puterilor occidentale de a interveni, temătoare de avansul rus asupra Mediteranei a evitat pentru moment generalizarea conflictului.

Cu aceasta se intra într-o fază secundă și definitivă a conflictului, când în Adunarea de la Epidaur (1822) patrioții eleni au decis să lanseze lupta deschisă de eliberare contra Turciei. Acțiunea grecilor reprezintă o luptă anevoioasă cu forțele otomane superioare, însă ea va fi stropită de succese răsunătoare (Termopile, Missolonghi, victoria navală de la Chios), care a mobilizat în favoarea lor opinia publică internațională. Literați de mare renume și numeroși voluntari din Europa și America (Byron, etc.) se alătură pentru apărarea a ceea ce încerca să fie într-un timp cauza libertății și a creștinismului. Sultanul Mahmud II a trebuit să ceară ajutorul puternicului vicerege al Egiptului, Mehmet Ali, care a trimis o

puternică armată în schimbul Cretei. Cursul defavorabil al războiului a decis intervenția marilor puteri (Conferința de la San Petersburg, 1826). Trupele ruse au invadat Balcanii, o flotă anglo-franceză a distrus flota turco-egipteană la Navarino (octombrie 1827). Ostilitățile s-au prelungit cu doi ani, încheindu-se Tratatul de la Adrianopol, din 14 septembrie 1829. Turcia, departe de a acorda avantaje diverse puterilor participante, a recunoscut independența Greciei, a cărei suveranitate a fost garantată de Rusia, Marea Britanie și Franța.

Pentru moment, Grecia s-a redus la Moreea (Peloponez) și a înghițit imediat ținuturile septembrionale cu Atena, care a devenit capitală. Grecia nu includea 2/3 din teritoriile de cultură elenică: insulele ionice, Epirul, Tessalia septembrională, Tracia, Macedonia meridională, marile insule ale Egeei, Creta, Ciprul și o parte a litoralului din Asia Mică. Fără îndoială, țara care se năștea era numai un punct de pornire în proiectele panelenice ale naționaliștilor greci. În consecință, perspectivele expansive inițiale s-au găsit frânate de posibilități ale unei țări mici, săracă și instabilă și deschisă confruntărilor cu alte naționalisme balcanice. Obiectivele expansioniste elene, în definitiv, au fost subordonate întotdeauna intereselor celor trei puteri protectoare¹⁴.

Această mediere internațională, care se va transforma în protecție internațională a micului stat mediteranean, va avea de asemenea influențe în funcționarea sa internă. Soluției ruse reprezentată de dictatura contelui Capodistria, regent al Greciei între 1827 și 1830, i-a urmat cea franceză, prin impunerea ca rege a lui Otto I (fiu minor al monarhului Ludovic I de Bavaria) a cărui domnie se întinde între 1832 și 1862 – an în care a fost detronat și apoi a urmat soluția britanică personalizată de noul rege George I, al doilea moștenitor al lui Federic al VIII-lea de Danemarca.

În definitiv, o putere sau altă putere exercitau cel mai complet control asupra micului stat exploatănd resursele țării în schimbul garantării supraviețuirii sale în fața Turciei. Influența anglo-rusă în Atena a condus la tăierea suveranității Greciei și la

¹⁴ *Ibidem*

întârzierea în procesul de unificare națională, dar în același timp a limitat impulsurile naționaliste ale micii țări punând-o la adăpost de o posibilă revanșă turcă. Chiar și așa puzzle-ul elenic s-a recompus piesă cu piesă, urmând un ritm lent, dar ireversibil. Anexarea insulelor ionice (1864), Tessalia sau Creta (1908) și o parte a Traciei și Macedoniei la fel ca și diferitele insule ale Egeei (1912-1913) au fost etapele mari ale unificării Greciei. Între 1830 și 1913 țara și-a triplat suprafața, de la 50000 de kmp la 116 000 kmp. Anumite regiuni, însă, au rămas la alte state. Epirul central-septentrional a rămas definitiv Albaniei; o parte a Traciei, aproape în totalitate Macedoniei și desigur Constantinopolul și regiunile lui, Smirna și litoralul Anatoliei populat de greci și în mod final insula Cipru, au rămas în posesia Turciei, însă sub control britanic¹⁵.

Coincizând cu independența greacă, în 1830, francezii au ocupat Algeria sub pretextul de a se termina instabilitatea din Mediterana. În ultimii ani, care au urmat s-a procedat la ocuparea totală a Algeriei, dependentă de Imperiul Otoman începând cu secolul al XVI-lea. Distrugând ultimele focare de independență, țara a fost integrată în Franța ca teritoriu cu suveranitate deplină, fiind divizată în trei departamente (Alger, Oran și Constantina). Aici au fost colonizați locuitori din Europa meridională (spanioli, italieni, provenșali, corsicani și maltezi în principal). Algeria a rămas în orbita franceză până la decolonizarea sa târzie din 1962. Un destin asemănător l-a avut Tunisia, dependent și el de Imperiul Otoman, care este supus protectoratului Franței în 1881-1882. Aceași soartă o va împărtăși și Maroc în 1912. Cu un an înainte (1911), Italia a smuls Turciei ultima sa provincie nord-africană: Tripolitania – Cirenaica – Fezzan (Libia actuală), la sfârșitul unei campanii crude și dificile pentru italieni.

Fără îndoială, episodul cel mai relevant al pierderii oricărei influențe otomane în Mediterana africană a venit prin secesiunea Egiptului. Egiptul începând cu secolul XVI a fost parte a Imperiului otoman, separarea sa faptică de Turcia s-a datorat personalității excepționale a lui Mehmet Ali. Vechi comerciant și soldat al Porții

¹⁵ *Ibidem*, p. 262-270

de origine albaneză, detașat în Egipt în 1801, devine vicerege al acestei țări în 1809. Inteligent, îndrăzneț și cu o mare capacitate de organizator, admirator al lui Bonaparte și în mod cert concurentul său, a funda un veritabil imperiu care începea din Libia la golful Persic și din Anatolia în Numibia, incluzând locurile sfinte ale islamismului, creștinismului și iudaismului. Dar mai mult, Mehmet Ali este creatorul primului stat afro-asiatic autoreformat după model occidental care prefigurează calea celorlalte state din Imperiul Otoman.

Turcia a fost salvată de secesiunea Egiptului făcând alianță cu Rusia care a adus o escadră navală și o armată în Bosfor. Prezența rușilor la porțile Constantinopolului a alarmat puterile occidentale, la fel ca și armata egiptenilor în Asia Mică. Pentru aceasta s-a ajuns la tratatul ruso-turc de la Unkiar – Skelessi (iulie, 1833) care a adus importante avantaje pentru Rusia, în schimbul retragerii trupelor acestui stat în bazele sale din Crimeea și închiderea Dardanelelor navelor de război ale oricărui stat. Viceregele Egiptului obținea Siria și Palestina.

Acest triumf al lui Mehmet Ali a marcat începutul declinului său. Pe de o parte, pentru că trebuia să renunțe la proiectele sale imperiale și pe de altă parte, pentru că a rămas clar că puterile nu au tolerat alte preponderențe în Orientul Apropiat, decât cea turcă și mai ales un stat modern autohton, independent și expansionist. Deși Mehmet Ali se bucura de prietenia franceză, și ocazional a celei ruse, și într-o nouă confruntare cu Turcia a distrus puterea militară și navală a acestei țări, s-a văzut obligat să se încline în fața presiunii internaționale orchestrată de Regatul Unit și de primul ministru Palmerston, care dorea să se termine cu monopolurile economice ale statului egiptean. Interesele britanice nu puteau să consimtă la un Egipt independent. Tratatul anglo-turc de la Balta Liman (1839-1841), un Congres internațional reunit la Viena, ultimatumul adresat egiptenilor, debarcarea aliată în Siria și Tratatul de la Londra asupra Strâmtorilor au asigurat pentru moment integritatea teritorială otomană, au închis rușilor accesul cu nave de război în Marea Neagră și l-au obligat pe Mehmet Ali să se retragă în Egipt, unde a

rămas ca vicerege ereditar, dar a renunțat la toate cuceririle sale. Mai mult, Egiptul devine o țară unde creștea influența anglo-franceză până la dispariția lui Mehmet Ali de pe scena politică în 1849. Iar în 1882 Egiptul devine protectorat britanic.

2.2. Lichidarea Imperiului otoman în Europa

În 1848, o revoluție europeană de dimensiuni continentale, completa acțiunea celor precedente din 1820 și 1830, și a impus sistemul liberal în toată Europa fără altă excepție decât a Rusiei și Turciei și hegemonia sa în Balcani asupra popoarelor slave din sud. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-a produs o internaționalizare a „chestiunii Orientului”. Marile pietre de hotar ale „chestiunii Orientului” au fost războiul Crimeii și Pacea de la Paris din 1856, Congresul de la Berlin din 1878 și ciclul de conflicte balcanice care au precedat primul război mondial.

Războiul Crimeii (1854-1856) reprezintă o înfruntare ruso-turcă în Marea Neagră și în Strâmători, de unde nu lipseau motivele politice, economice și religioase. Conflictul se putea transforma într-un război european datorită implicării Regatului Unit, Franței și Piemontului în favoarea Turciei pentru a o apăra de agresiunea rusă. Însă conflictul a fost localizat într-o arie geografică redusă - peninsula Crimeea - ca o consecință a procedurii Austriei, care în loc de a încheia o alianță cu Prusia contra Rusiei a optat pentru o politică de neutralitate benefică interesele austriece. Cancelarul conte Buol, printr-un ultimatum din decembrie 1855 i-a cerut țarului Nicolae I să se retragă din principatele Moldovei și Țării Românești, ocupată de turci, iar garnizoanele rusești sunt suspendate temporar de către cele austriece¹⁶.

După preliminariile de la Viena, prin Pacea de la Paris din 1856, acceptată de noul țar Alexandru II, s-a stabilit: integritatea Imperiului Otoman, neutralitatea Mării Negre și libera navigație în Delta Dunării și Strâmători, autonomia Moldovei și a Țării Românești sub suveranitatea sultanului și garanția libertății în Turcia pentru creștini, atât ortodocși și catolici cât și evanghelici. Războiul

¹⁶ Gh. Platon, *Istoria modernă României*, București, 1985, p. 102-108

Crimeii și deznodământul său au avut rostul de a slăbi Imperiul turc. S-a accentuat dependența otomană de Regatul Unit și Franța, iar Austria devine putere balcanică. Dar mai mult decât atât a fost data o formula internaționalizată a „chestiunii Orientului” în sensul că de acum înainte, problemele Turciei vor fi reglate mai mult de deciziile internaționale decât de acțiunile unilaterale, care sunt în mod expres interzise. Aceste acorduri, au fost respectate pe parcursul a două decenii, fără prejudicii pentru părțile interesate (mai ales Rusia)¹⁷.

Între 1856 și 1876, situația prezenței turce în Balcani a devenit mai precară. Chestiunile interetnice (înfruntări sârbo-albaneze, mișcări în Bosnia ale țăranilor creștini contra beii-lor sau moșierilor musulmani) ca și formarea statelor și independența lor națională - România, Serbia, Muntenegru și Bulgaria- și intervenția în creștere (și incompatibilitatea) a Rusiei și Austriei. Aceasta din urmă, a fost exclusă de Germania și Italia la sfârșitul unor procese unificatoare ale ambelor state; ea a optat pentru a privi către sud-est, reluând o orientare politică abandonată înainte de 1800. Era o mișcare destul de previzibilă pentru că Croația, Slovenia și o mare parte a coastei dalmate se afla în Imperiul Austro-ungar și securitatea acestor teritorii periferice era precară.

Dalmația, era una dintre regiunile interioare ale Bosniei – Herțegovinei, controlată de Turcia, dar revendicată de Serbia, statul chemat să unească într-o uniune panslavă în Balcani, toate popoarele care conținu pe sprijinul Rusiei. Mentorul noii politici austriece în Balcani a fost până în 1871, contele Andrassy, un bun cunoscător al lumii balcanice. Andrassy, fervent pangerman a ajuns cancelar la Viena, într-o perioadă dominată de tradiția antiprusacă, pentru a ajunge să încheie o strânsă alianță cu Bismarck, al cărui sprijin asigura încrederea Austriei în obiective balcanice.

Gravele tulburări în Bosnia, care erau pe punctul să se extindă în restul Turciei europene (mișcarea bulgară, revolta Serbiei și Muntenegrului) și represiunea turcă foarte sângeroasă sunt la originea unei propuneri a cancelarului austriac Andrassy pentru ca marile puteri să intervină unit în Imperiul Otoman pentru a proteja

¹⁷ *Ibidem*, p. 287-289

reforme. Acest demers nu au avut loc din lipsa acordului, în special al Rusiei. Un acord secret austro-rus care a permis ocuparea Bosniei-Herțegovinei de către Austria, a dat mână liberă Rusiei să declare război Imperiului otoman (aprilie 1877). După ce a traversat Dunărea, în urma unui acord cu România, Rusia se pregătea să traverseze Balcanii în direcția Constantinopolului, dar opoziția armatei otomane în sudul Bulgariei, la Plevna a stopat acest plan, obligând Rusia să solicite României să intre în război și să participe la asediul Plevnei. Plevna a fost cucerită în decembrie 1877, însă rușii nu au îndrăznit să continue asaltul final asupra Constantinopolului, mai ales ca opinia publică internațională se temea de ocuparea Constantinopolului de către Rusia. Mai mult o escadră britanică era pe punctul de a veni în ajutorul capitalei otomane pentru a ajuta la încheierea ostilităților¹⁸.

Tratatul de la San Stefano (martie 1878) a pus sfârșit ostilităților. Dictat de Ignatiev, tratatul era favorabil Rusiei. Rusia dobânda teritorii variate în Turcia asiatică, privându-i pe turcii de cea mai mare parte a stăpânirii lor în Balcani, Serbia și Muntenegru și mai mult al noului stat al Bulgariei. Bulgaria avea acces la Mediterana prin intermediul achiziției portului Salonic. Navele de război ruse obțin de asemenea dreptul să treacă liber prin Strâmtori. Tratatul recunoștea independența României, care primea trei județe în sudul Basarabiei – Cahul, Bolgrad și Ismail – pe care putea să le negocieze cu Rusia, în schimbul Dobrogei, teritoriu ocupat de Rusia, după război¹⁹.

Rusia a impus în mod unilateral reorganizarea teritoriului balcanic fiind în dezacord cu acordurile internaționale din 1856 și cu tratatul din 1875 cu Austro-Ungaria. Acest fapt a impus din partea celorlalte mari puteri necesitatea de a restabili echilibrul în Europa, prin intermediul unui congres de pace. Bismarck, neutru în chestiune, s-a oferit să fie amfitrion și moderator al unui Congres de

¹⁸ M. Glenny, *op.cit.*, p. 107-130

¹⁹ *Ibidem*, p. 131-134

Pace reunit la Berlin (iulie 1878), la care a răspuns favorabil și Rusia²⁰.

Abilitatea negociatorului Shuvalov și mai ales a bătrânului Gortchakov, care era un opozant al politicii panslaviste furibunde și temerare a lui Ignatiev, cel care a fost pe punctul de a pune Europa în pragul unui război general, vor accepta revizuirea clauzelor convenite la San Stefano. Rusia a putut reține cuceririle lor în Asia (Batum, Kars și Baiazid), vor schimba Dobrogea pentru sudul Basarabiei, care intra în componența României. Dar Serbia și Muntenegru au trebuit să restituie Imperiului otoman aproape toate cuceririle lor și Marea Bulgarie, creată la San Stefano, s-a transformat într-un regat mic cu acces la Marea Neagră, care a pierdut Macedonia, Rumelia orientală (principat autonom) și Salonicul care s-a întors la Turcia. Cât despre Bosnia Herțegovina, aceasta a trecut sub administrația Austro-Ungariei, dar sub suzeranitate turcă, la fel ca în cazul Ciprului, protectorat britanic și suzeranitate otomană. Se frâna astfel, pentru moment, procesul de dezmembrare a Turciei europene²¹.

Pe de altă parte, cu excepția Serbiei, condusă succesiv de două dinastii autohtone: Obrenovicii (până la 1903, an în care a fost asasinat regele Alexandru) și Karageorgevic și Albania care a dat posibilitatea unei dinastii locale să acceadă la independență în 1912, în celelalte state balcanice, Marea Britanie (de acord cu Franța care avea aceeași voce cu Rusia, Austria și Germania) a impus monarhi germani legați prin relații de rudenie cu Casa Regală britanică.

Se observa o tendință de subordonare a regiunii intereselor marilor puteri fapt care va exacerba naționalismul popoarelor de aici. Pe lângă Grecia, unde conduce dinastia bavareză între 1832 și 1862, după care a urmat cea daneză, de Palma, în Bulgaria a fost întronat în 1879 Alexandru de Battenberg și apoi Ferdinand de Saxa – Coburg, primul țar bulgar cu adevărat puternic.

O traiectorie similară a avut-o România, unde nu s-a putut consolida dinastia autohtonă Cuza fiind substituită de cea germană a

²⁰ *Ibidem*, p. 135-143

²¹ G. Castellan, *op. cit.* p. 315-321

Hohenzollernilor (ramura lor principală conducea în Prusia și din 1870 în toată Germania). Unicul popor de limbă și cultură latină în Balcani, dar de religie creștin ortodoxă, s-a menținut la marginea agitativului context balcanic, pentru a realiza în liniște construcția națională. „Dintre toate statele balcanice - informa la Madrid un agent spaniol în Balcani în aprilie 1891- România este, fără nici o îndoială, un mediu bun de comunicare și cu rasa cea mai omogenă, cea care a reușit să se emancipeze de Turcia. Tot teritoriul său încrucișat de trenuri, căile sale ferate comunică cu căile fluviale fără număr de la Dunăre. Confortul de care se bucură Bucureștiul este egal cu cel din cele mai bune capitale europene. „Orient Expresul” a diminuat distanțele (și) armata română, modelată după cea germană, este admirată pentru vitejia sa, valoarea (acreditată în războiul ruso-turc) și disciplina sa. Acest regat pretinde a fi putere maritimă și în prezent deține nave de ultimă oră moderne și rafinate”²².

România nu era unica țară balcanică care se pregătea pentru a ajunge la condiții mai bune posibile după alungarea spoliei otomane în regiune. Atât sârbii cât și grecii, la fel ca și românii au încercat simultan cu obținerea independenței modernizarea infrastructurii sale. Bulgarii au avut prioritate totală privind organizarea unei armate formidabile (folosind pentru a pune sub arme 300 000 de oameni, o mare parte a populației masculine active), pentru a duce la bun sfârșit proiectul lor național al „Marii Bulgarii”, între 1878 și 1912²³. Nu este nici o mirare că succesele militare, risipa de valoare de pe câmpurile de bătălie și enormele sacrificii au sărăcit populația acestei țări.

La finele secolului al XIX-lea, popoarele balcanice, care obținuseră independența față de Turcia, se vor înfrunța între ele în lupte devastatoare iredentiste într-o încercare de a ajunge la un obiectiv imposibil: a face să coincidă teritoriul cu populația omogenă, fapt ce impunea eliminarea minorităților. Reconstrucția naționalităților – se referea în ianuarie 1891 unul din reprezentanții

²² Juan B. Villar, “La cuestion de Oriente” y el Mediterraneo, in *Historia de la Relaciones Internacionales...*, p.150

²³ G. Castellan, *op. cit.*, p. 322-326

diplomatici europeni detașați în Balcani, este o febră epidemică în Orient. Abia eliberate de jugul otoman, diferitele națiuni balcanice s-au străduit să socotească miile lor de compatrioți împrăștiați în aceste regiuni și au pretins să pună în practică deviza: *Unitatea face forța*²⁴.

Ceea ce este cert este că în epocă au fost supraevaluate rezultatele Congresului de la Berlin din 1878, însă în realitate rezultatele sale au fost limitate. Congresul nu a reușit să rectifice majoritatea acordurilor, dovedind că situația Turciei în Europa era foarte slabă și că nu se putea evita o criză generală în Balcani, în 1914. Totuși, harta balcanică s-a recompus în diverse moduri. Serbia s-a constituit într-un regat independent în 1882, și a continuat să fie principalul referent panslav în Balcani. Obiectivele sale erau accesul la Mediterana, închis de crearea micului regat al Muntenegrului și de prezența austro-ungară în Dalmația, completată apoi cu anexarea Bosniei-Herțegovinei. Bulgaria a recuperat Rumelia orientală, în 1885, și pentru moment a obținut reconstituirea „Marii Bulgarii” între pacea de la San Stefano și sfârșitul războiului balcanic din 1912. Acest rezultat a fost anulat în 1913 (al doilea război balcanic), când Bulgaria a pierdut în beneficiul vecinilor săi - Grecia, Serbia și România – ceea ce câștigase înainte. Albania se consolida ca un stat suveran. Stăpânirea europeană a Imperiului otoman a rămas redusă la capitală și la un teritoriu adiacent. În mod paradoxal, moștenitorii Turciei în Europa nu au fost Rusia sau Austria cum se temeau marile puteri maritime, ci popoare balcanice.

²⁴ *Ibidem*

NAȚIONALISMUL ȘI RELAȚIILE INTERNAȚIONALE. FALIMENTUL CONCERTULUI EUROPEAN (1848 – 1871)

Deznodământul revoluțiilor europene de la 1848 a presupus o frână pentru destinele mișcărilor naționaliste, care au apărut în Europa în prima parte a secolului al XIX-lea. Totuși, contrarevoluția de la 1848- 1849 nu a pus capăt proceselor care au afectat echilibrul european în anii următori. În acest dezechilibru, relațiile între diferitele state europene vor fi amplu influențate, între 1849 și 1871, de interesul diverselor mișcări naționale pentru a crea propriile state națiuni și de crescânda rivalitate dintre principalele puteri din cauza transformărilor economice produse de procesul celei de a II-a revoluții industriale.

Combi-nația acestor factori s-a produs într-o serie de crize internaționale succesive, care au provocat o transformare profundă a scenariului european. Succesul mișcărilor naționale germane, italiene și române a presupus apariția noilor actori internaționali și redefinirea bazelor care au determinat politica exterioară a puterilor europene.

1. Procesul de unificare italian¹

1.1. Regatul Piemontului și problema italiană

Eșecul mișcării naționale italiene în 1848 a consacrat fragmentarea politică a Italiei și menținerea hegemoniei austriece asupra acestei regiuni. Austria includea Lombardia și Veneția ca parte integrantă a imperiului său. De asemenea până în 1855, a menținut garnizoane militare în ducatele de Parma și Modena și a consacrat o influență politică predominantă în Toscana, Neapole și Statele pontificale. Stabilirea regimurilor absolutiste în toate aceste

¹ Ioan Horga, *Europa secolului al XIX-lea*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2000, p. 211-217

teritorii a obligat la clandestinitate mișcarea națională italiană în cea mai mare parte a peninsulei și a convertit Regatul Piemont în principalul promotor al procesului de unitate italiană².

În ciuda înfrângerii în fața Austriei, statul piemontez a conservat instituțiile liberale emanate din revoluția de la 1848 și a inițiat un proces accelerat de reforme socio-economice, care au condus la dezvoltarea unui proces incipient de industrializare și la crearea unei armate moderne. Discreditarea mișcărilor republicane după deznodământul din 1848 a eliberat astfel drumul, prin care procesul de unificare italiană se dezvoltă cu sprijinul dinastiei de Savoia. Această situație a fost percepută de primul ministru piemontez, Camilo Benso, cunoscut mai mult sub numele de contele de Cavour care, de la numirea sa în 1852, a orientat în mod decisiv politica Piemontului către obținerea unității peninsulei italiene.

Revoluția de la 1848 a impus ideea de creare a unui stat național italian, însă ea a înfruntat importante obstacole interne și externe. În primul rând, unificarea s-a ciocnit cu interesele dinastice și cu particularismele regionale existente în Italia, dar, în special, cu opoziția fermă a papalității la un proces care trebuia să semnifice în mod necesar finalul statelor pontificale. A doua dificultate pentru crearea unui regat al Italiei provenea, fără îndoială, din opoziția Austriei, care după Congresul de la Viena a încorporat imperiului regatul lombardo-venețian și s-a convertit în garantul menținerii statu quo-ului în peninsula italiană³.

Experiența din 1848 a impus ideea responsabilității Piemontului în unificarea Italiei și în confruntarea cu Austria. Cavour era omul providențial care putea trata obținerea sprijinului de către celelalte puteri. Războiul Crimeii a oferit statului piemontez

² Levră Umberto, *Fare gli Italiani. Memorie e celebrazione del Risorgimento*, Torino, 1992, p.213-226;

³ Augustin Sanchez Andres, *Nacionalismo y relaciones internacionales el surgimento de las nuevas potencias europeas continentales y la quiebra del concierto europeo (1848-1871)*, in *Historia de las relaciones...*, p. 153-168.

oportunitatea de a obține sprijinul Franței și al Marii Britanii pentru a modifica *statu quo* stabilit în Italia prin Congresul de la Viena.

Într-un prim moment atât guvernul de la Paris cât și cel de la Londra au respins ofertele Piemontului de a interveni în război de teama de a nu supăra Austria, care avea un rol decisiv în chestiunea orientală. În decembrie 1854, Franța și Marea Britanie au îngăduit Austriei să se angajeze în războiul contra Rusiei dacă această putere nu accepta cele patru puncte aprobate de o Conferință internațională ținută la Viena în august 1854.

Reticențele Austriei de a declara război Rusiei a determinat Franța și Marea Britanie să sporească presiunea asupra Vienei, prin intermediul negocierilor cu Piemontul. În acest context, se ajunge la un tratat semnat de aliați cu micul stat italian, la 28 februarie 1855, prin care Piemontul trimitea un corp expediționar sard în Crimeea. Strategia franco-britanică a avut succes. Căderea Sevastopolului și anunțul vizitei lui Victor Emanuel al II-lea la Paris, în decembrie 1855, au obligat guvernul austriac să decidă trimiterea unui ultimatum Rusiei, obligându-l pe țarul Alexandru al II-lea să accepte cele patru puncte ale Conferinței internaționale de la Viena.

Intervenția tardivă a Austriei în conflict a permis abordarea situației statelor pontificale și a Regatul celor două Sicilii la Conferința de pace de la Paris din 1856. Negocierile de pace de la Paris au făcut posibil, fără îndoială, ca statul piemontez să afirme existența chestiunii italiene și să apară în fața opiniei publice italiene și europene ca principal promotor al procesului de creație a unui stat-național italian. Mai mult decât atât, participarea Piemontului la războiul Crimeii a permis lui Cavour să inițieze convingerea Franței să susțină în mod decisiv procesul de unificare a Italiei⁴.

1.2. Intervenția franceză și înfrângerea Austriei

Tratatul de la Paris, care a pus capăt războiului Crimeii, a deschis drumul proiectelor revizioniste ale lui Napoleon al III-lea privind frontierele impuse Franței de Congresul de la Viena, în

⁴ René Girault, *Peuples et nations au XX-ème siècle*, Paris, 1996, p. 161-162

1815. Din acest punct de vedere, chestiunea italiană a oferit împăratului o oportunitate pentru a slăbi Austria și a se gândi la o redefinire a frontierelor franceze în Italia, Belgia și Renania. Negocierile secrete franco-piemonteze au început în ianuarie 1856. Din principiu, Napoleon III a manifestat opoziția sa la crearea unui stat italian care să conțină totalitatea peninsulei. Această eventualitate venea împotriva intereselor împăratului care proiecta înlăturarea din Italia a influenței austriece pentru a o substitui cu cea franceză și intenționa conservarea independenței statelor pontificale. Diplomația franceză a pus în cursul negocierilor cu Piemontul cel mai mult tema creației unei confederații italiene formată din patru mari state, prezidate de Papa.

Atentatul suferit de Napoleon III, din partea unui naționalist italian exaltat, în ianuarie 1858, a imprimat un ritm accelerat negocierilor. Guvernul piemontez a acceptat pretențiile franceze în cadrul unei serii de conferințe secrete dintre Napoleon al III-lea și Emilio Cavour, în stațiunea balneară de la Plombières, în iulie 1858. Cei doi oameni de stat au preconizat excluderea Austriei din teritoriul italian și crearea în peninsulă a unei confederații și a patru regate. Tratatul secret de alianță semnat la 28 ianuarie 1859 nu reflecta în mod direct acest acord verbal și se limita să precizeze că Franța a intervenit în sprijinul Piemontului, dacă acest stat era atacat de Austria în următoarele 12 luni. Tratatul a obligat de asemenea Franța să continue războiul de eliberare a Lombardiei și Veneției și să sprijine anexarea acestor teritorii la Piemont. Acesta trecea împreună cu Parma, Modena și nordul Romagnei, la constituirea regatului Italiei de Nord. Franța primește Savoia și Nisa în schimbul ajutorului său, dar numai după organizarea unor plebiscite de consultare a populației.

Cavour a pregătit o serie de provocări pentru a împinge Austria în conflict. Agenții piemontezi au promovat un climat de agitație naționalistă în Lombardia și Veneția. Presa de la Torino a atacat autoritățile austriece și guvernul a impus creșterea tarifelor exporturilor acestei puteri în timp ce concentra trupe la frontiera

lombardă. Toate acestea au adus Piemontul și Austria în pragul războiului.

Situația internațională i-a permis, lui Napoleon al III-lea să marșeze și să caute o ieșire diplomatică din chestiunea italiană. Diplomația franceză a așteptat ca interesul rus pentru revizuirea Tratatului de la Paris să se termine pentru a atrage Moscova la o alianță contra Austriei. Guvernul rus, concentrat pe procesul complex de reforme interne, și pe urmările războiului Crimeii, în tratatul semnat la 3 martie 1859 s-au limitat să promită neutralitatea sa în cazul unui conflict franco-austriac. Nici Prusia nu s-a decis să adopte o atitudine ostilă față de Austria, căci se temea de Franța, deoarece odată obținută revizia clauzelor Congresului de la Viena în Italia, se va proiecta o revizuire a frontierelor din Renania. Marea Britanie s-a arătat ostilă oricărei alterări a echilibrului politic din Italia, temându-se ca influența austriacă în peninsula italiană să nu fie substituită de influența Franței.

În acest context, Franța s-a văzut obligată să susțină inițiativa britanică pentru a se convoca o conferință internațională care să ofere compensații teritoriale Piemontului dar care, în același timp, să garanteze pozițiile austriece în Lombardia și Venetia, paralel cu dezarmarea generalizată în statele italiene. Mediarea britanică a căutat, în ultimă instanță, să mențină echilibrul puterilor și să evite un conflict internațional cu consecințe imprevizibile. Presiunea franceză a obligat Piemontul să cedeze, dar intransigența guvernului austriac a făcut să eșueze mediarea britanică. La 23 aprilie 1859, Viena a prezentat un ultimatum la Torino pentru a demobiliza trupele sale în trei zile. Trecând peste acest interval, armata austriacă a traversat frontiera piemonteză. Puțin timp după aceea, Napoleon al III-lea a declarat război Austriei, venind în sprijinul aliatului său⁵.

⁵ Gilles Pecout, « L'intégration nationale italienne et ses limites. De l'unité nationale au nationalisme : apêrçus problematiques », în *Le Bulletin de la Société d'Histoire Moderne et Contemporainne (SHMC)*, 1996, 1-2, p. 28-38.

Declarația de război austriacă a făcut posibilă intrarea în acțiune a alianței franco-piemonteze. Începutul conflictului a deteriorat poziția Austriei în Italia, deoarece mișcările naționaliste din Toscana, Modena și Parma au provocat răsturnarea autorităților proaustriece din aceste state. Campania militară a fost rapidă. Austriecii au fost înfrânți de către franco-piemontezi la Magenta și Solferino. Ei au evacuat Milano, în iunie. Puțin timp după, guvernele provizorii create la Modena și Parma au proclamat încorporarea lor în Piemont.

Înfrângerea austriacă a provocat un climat de agitație naționalistă în Germania. Guvernul prusac a negociat cu cel austriac începerea unei medieri armate în mai 1859. Convorbirile au fost paralizate ca urmare a refuzului Vienei de a accede la exigențele prusace pentru care, în cazul unei mobilizări a forțelor federale, Prusia primea dreptul comandai supreme a forțelor Confederației germanice. Înfrângerea Austriei a reactivat aceste negocieri, dar Berlinul se temea că campania Italiei a constituit avanpremiera unor noi intenții revizioniste din partea Franței, dirijate la frontierele renane. În acest cadru, Prusia a concentrat la Rin șase corpuri de armată solicitând guvernului francez să oprească operațiunile militare pe linia râului Mincio⁶.

Posibilitatea unui război pe două fronturi, coroborată cu creșterea neliniștii lui Napoleon al III-lea privind politica unificatoare a Piemontului a determinat diplomația franceză să fie mai conciliantă atât cu Austria cât și cu Prusia, lăsându-l pe Cavour în așteptare. De altfel Cavour a susținut mișcările naționaliste în diverse părți ale Italiei și a trimis un comisar în Toscana, pentru a pregăti anexarea sa la Piemont, acest regat constituind viitorul nucleu al statului Italiei centrale. Primul ministru piemontez a inițiat, negocierile cu ungarul pentru a provoca o mișcare de revoltă în interiorul imperiului austriac. Perspectiva unei alianțe a lui Cavour cu elementele revoluționare era inadmisibilă pentru Napoleon al III-lea.

⁶ A. Sanchez Andres, *op.cit.*, p. 156

Toate acestea l-au impulsionat pe Napoleon III să pună capăt conflictului cu Austria de o manieră unilaterală. La 8 iulie 1859 s-a văzut cu împăratul Franz Iosif, trei zile mai târziu, cei doi monarhi au semnat în Villafranca preliminarile păcii. În virtutea acordului convenit, Austria a cedat Lombardia Franței, care a cedat-o Piemontului; Napoleon al III-lea a renunțat la Savoia și Nisa; a repus pe tronurile lor pe ducii de Toscana, Parma și Modena; s-a menținut integritatea teritorială a statelor pontificale și s-a stabilit crearea unei confederații italiene din care făcea parte și Austria care păstra Veneția. Guvernul piemontez, care a fost consultat de aliatul său, a denunțat acordurile de la Villafranca și s-a arătat dispus să continue războiul în mod solitar, dar regele Victor Emanuel al II-lea l-a dezavuat pe Cavour și a impus în final acceptarea acordurilor preliminare de pace.

1.3. Crearea Regatului Italiei

Acordurile preliminare de la Villafranca au fost ratificate la 10 noiembrie 1859 prin Tratatul de la Zurich. Totuși, cursul evenimentelor a anulat termenul acestui tratat chiar înaintea semnării sale. Între august și septembrie 1859, agenții piemontezi au promovat crearea adunărilor constituante în Toscana, Modena, Parma și Romagna care, puțin timp după această dată, au proclamat alipirea acestor state la Piemont. Restituirea acestor teritorii suveranilor lor anteriori a rămas să fie adusă la îndeplinire de o intervenție armată a puterilor semnatare ale Tratatului de la Zurich.

Cavour a încercat să prevină această amenințare prin intermediul abordării diplomatice a Marii Britanii. Diplomația britanică se arăta dispusă să favorizeze crearea unei puteri regionale în nordul Italiei care să servească de contragreutate Franței. Dar, guvernul britanic, nu s-a manifestat sigur în favoarea anexării teritoriilor Italiei centrale la Piemont, fără a se opune diplomatic intențiilor Vienei de a promova o intervenție internațională în ducatele Toscana, Modena, Parma și Romagna.

Atitudinea britanică a facilitat acceptarea de către Napoleon al III-lea a politicii piemonteze a faptului împlinit. Teama

gvernului francez de a se stabili o alianță permanentă între Torino și Londra a condus la acceptarea, în decembrie 1859, a anexării ducatelor Toscana, Modena, Parma și Romagna la Piemont. Napoleon al III-lea a obținut în schimbul acestei recunoașteri cesiunea Savoiei și a Nisei. În aceste condiții, guvernul austriac a renunțat la proiectele sale de intervenție în ducate și s-a văzut obligat să contemple pasiv cum Tratatul de la Zurich a rămas nevalidat și cum, în martie 1860 o adunare legislativă integrată reprezentanților Piemontului, Lombardiei, Toscanei, Modenei, Parmei și Romagnei a ratificat în unanimitate integrarea acestor teritorii în regatul Piemontului.

O lună mai târziu, izbucnirea unei revolte secesioniste în Sicilia i-a dat lui Cavour oportunitatea de a extinde procesul de unificare în sudul Italiei. Primul ministru piemontez a acționat cu o mare abilitate pentru a duce la sfârșit un proiect care avea opoziția Marii Britanii și a Franței și care oferea Austriei posibilitatea unei revanșe. În timp ce garanta marilor puteri că se va abține să întreprindă orice acțiune ostilă contra Regatului celor două Sicilii, Cavour promova de o manieră tăinuță expediția liderului republican naționalist Garibaldi care, între mai și iunie 1860, a preluat controlul Siciliei.

Succesul rapid al expediției lui Garibaldi a provocat o nouă criză internațională. Cererea de ajutor a lui Francisc al II-lea de Napoli observa că în iunie 1860, Napoleon al III-lea încerca o mediere bazată pe crearea unui regat constituțional independent în Sicilia, al cărui tron era ocupat de un monarh din dinastia Bourbon. Împăratul putea obliga Piemontul să stabilească o alianță cu noile regate ale Siciliei și Neapole, ceea ce ar fi presupus, în definitiv, renunțarea Torino-ului la anexarea sudului peninsulei. Pentru a arăta acest obiectiv și a împiedica ca Garibaldi să debarce la Napoli, guvernul francez a încercat să impună o blocadă navală a porturilor siciliene.

Totuși, diplomația piemonteză a obținut ca Marea Britanie să se opună oricărei măsuri dirijate de blocadă navală. Guvernul britanic contempla cu teamă crearea unui Regat al Italiei care să

modifice echilibrul de putere în Mediterana, dar se temea că Napoleon al III-lea ar putea beneficia de dezintegrarea Regatului celor două Sicilii pentru a stabili un principe francez pe tronul sicilian. Dezacordul anglo-francez deschide drumul pentru ocuparea orașului Napoli. În august 1860, Garibaldi a debarcat în Calabria și a inițiat o expediție rapidă către orașul Vesubio, în care a intrat la 6 septembrie 1860⁷.

Formarea unui guvern napolitan provizoriu dominat de republicani a agitat guvernul piemontez, care a ocupat teritoriile pontificale din Calabria și Umbria. Piemontul avansează cu armata sa către capitala napolitană pentru a putea garanta în acest mod încorporarea lui Napoli și a Siciliei la Piemont, fapt care a avut loc prin organizarea unui plebiscit la 15 octombrie 1860.

Ocuparea de către Piemont a unei părți a statelor pontificale a provocat o nouă criză internațională. Napoleon al III-lea, presat de clerul catolic francez, a retras reprezentantului său de la Torino, dar a evitat un conflict cu Piemontul, care a beneficiat în viitor de simpatiile noilor puteri mediteraneene. Napoleon al III-lea a ordonat corpului expediționar francez să se limiteze la a apăra Roma. Austria a încercat internaționalizarea situației pentru a obține ca Prusia și Rusia să sprijinească o intervenție dirijată pentru a restabili statu quo –ul în Italia, dar diplomația franco-britanică a complotat ca Rusia să adopte o atitudine neutră.

În acest cadru, parlamentul constituit, în ianuarie 1861, din reprezentanții tuturor teritoriilor italiene integrate în Piemont a aprobat, la 14 martie 1861, crearea Regatului Italiei și a oferit tronul dinastiei de Savoia. Noul stat și-a stabilit capitala provizorie la Florența. Fără îndoială, procesul unificării italiene tindea să depășească două obstacole importante: eliberarea Veneției, ocupată încă de Austria și încorporarea Romei, apărată de un corp expediționar francez. Rezolvarea ambelor chestiuni era strâns legată de procesul de unificare german.

⁷ *Ibidem*, p. 32

2. Unificarea Germaniei⁸

2.1. Rivalitatea dintre Prusia și Austria

Eșecul mișcării naționaliste germane dintre 1848-1849 a scos la lumina importanța obstacolelor externe și interne, care se înfruntau în procesul de unificare germană. Pe de o parte, crearea unui stat german unificat întâlnea opoziția principalelor puteri și în particular a Franței. Pe de alta parte, reușita contrarevoluției de la 1848 a scos în evidență forța dezintegratoare a particularismelor regionale și a intereselor dinastice germane. Principala dificultate pentru unificare provenea, fără îndoială, din rivalitatea dintre cele două mari puteri care făceau parte din Confederația germană: Austria și Prusia.

Cele două puteri germanice aveau obiective antagonice în Germania. Austria încerca să mențină *statu quo*-ul emanat din Congresul de la Viena, în virtutea căruia această putere dispunea de un grad considerabil de influență în Confederația germanică. Imperiul austriac conta pe ajutorul diferitelor interese dinastice germane și pe existența importanțelor particularisme regionale, în mod special cele din statele situate în sudul Germaniei. Prusia, de partea sa, încerca să promoveze un proces de unificare în jurul statului prusac, având sprijinul burgheziei naționaliste germane interesată de o piață liberă în spațiul german⁹.

Revoluția din 1848 a pus față în față, pentru prima dată, ambele puteri în chestiunile germane. Criza s-a rezolvat într-un sens favorabil intereselor Austriei, dar acest deznodământ a condus la dezvoltarea naționalismului german de afirmare a unei alternative pentru unificare. Fundarea Ligii Naționale, în 1859, a accelerat acest proces de identificare a mișcării naționaliste germane cu politica prusiană. Prusia dispunea de un formidabil mecanism de presiune economică asupra restului statelor germane: *Zollverein* (Uniunea vamală). Încorporarea statelor din nordul Germaniei în acest

⁸ I. Horga, *op. cit.*, p. 217-222

⁹ Michael Jeismann, *Nationalisme et identité politique en Allemagne*, în *Le Bulletin de la SHMC*, 1996, 1-2, p. 39-46

organism în 1854 a accentuat interdependența economică dintre statele germane și, mai mult decât atât, dependența lor de piața prusacă.

În acest cadru, interesele Austriei și Prusiei s-au ciocnit în Germania. Următoarea criză s-a produs ca o consecință a chestiunii ducatelor daneze. Din 1721, ducatele de Schleswig, Holstein și Lauenburg se găseau asociate Regatului Danemarcei. Existența pe aceste teritorii a unei populații germane și a unui drept de succesiune distinct de cel danez a provocat o criză la moartea regelui danez Federic al VII-lea, în noiembrie 1863. Populația germană a ducatelor a negat recunoașterea ca duce a noului monarh danez, Cristian al IX-lea și a refuzat să accepte anexarea Scheleswigului la Danemarca, decretată puțin timp înaintea morții de Frederic al VII-lea. Măsurile represive adoptate la Copenhaga au făcut posibil ca Dieta Confederației germanice să decreteze mobilizarea forțelor federale pentru a obliga Danemarca să înmâneze cele trei ducate principelui german Frederic de Augustenburg, care avea dreptul de a moșteni ducatele respective în cazul în care regele Federic al VII-lea al Danemarcei nu avea urmași.

Prusia a ales acest moment pentru a încerca să anexeze ducatele daneze, prezentându-se în același timp ca apărător al populației germane însăși. Cancelarul prusac, Otto von Bismarck¹⁰ a pregătit o intervenție militară care anticipa mobilizarea foarte lentă decretată de Dieta Confederației germanice.

Inițiativa prusacă a acaparat Austria care a încercat să răspundă propunerilor Berlinului. În februarie 1864, ambele puteri au semnat o alianță, și o campanie militară scurtă a dus la ocuparea peninsulei Iutlanda. Protestele Franței și a Marii Britanii s-au stins când Prusia și Austria au garantat că viitorul Schleswigului, a cărui majoritate a acestei populații era daneză, va fi stabilit de un plebiscit. În acest context, Danemarca s-a văzut obligată să cedeze celor trei ducate Austriei și Prusiei în virtutea tratatului semnat la Viena, în octombrie 1864.

¹⁰ Lothar Gall, *Bismarck. Le revolutionnaire blanc*, Paris, 1984

2.2. Războiul austro-prusac

Finalul războiului cu Danemarca a reînviat antagonismul între cele două puteri germanice ale căror divergențe în jurul viitorului ducatelor daneze erau pe punctul de a dezlănțui un conflict internațional. Interesul Prusiei de a anexa totalitatea sau cel puțin o parte a ducatelor a întâlnit ferma opoziție a Austriei. Negocierile dintre cele două guverne în această chestiune au eșuat datorită refuzului Berlinului de a accepta compensațiile teritoriale și economice solicitate de Viena. În acest context, Bismarck a început să pregătească scenariul pentru o înfruntare cu Austria.

În primul rând, Bismarck a dirijat regatul Italiei la o confruntare cu Austria pentru chestiunea Veneției. Guvernul italian s-a arătat receptiv propunerilor prusace pentru un acord de alianță și față de neutralitatea Franței în cazul unui conflict ipotetic cu Austria. Însă Napoleon al III-lea a declinat angajarea în acest sens.

În acest cadru, Prusia a încheiat un acord provizoriu cu Austria. Convenția de la Gastein, semnată de ambele puteri în aprilie 1865. Prin acest acord, se separa momentan contenciosul austro-prusac la stabilirea integrării ducatelor daneze în *Zollverein* de problema administrării provizorii a ducatelor daneze de ambele puteri până când se adopta o decizie definitivă asupra destinului final al acestor teritorii. Prin aceasta, Prusia a luat Schleswig, Lauenburgo și punctul strategic Kiel, iar Austria lua Holstein. Convenția de la Gastein, fără îndoială, n-a rezolvat această problemă. Austria a continuat să se opună proiectelor anexioniste ale Prusiei față de ducatele daneze. Viena conta pe sprijinului unei părți a statelor germane, partizane ale creării cu cele trei ducate daneze a unui principat independent, diferit de Prusia.

Această situație l-a obligat pe Bismarck să acționeze pentru a izola diplomatic Austria și a pregăti în acest mod înfruntarea cu această putere. Cu acest obiectiv, cancelarul prusac a reinițiat negocierile dirijate pentru a neutraliza Franța și a obține o alianță cu Italia. În octombrie 1865, Bismarck a avut o întâlnire cu Napoleon al III-lea la Biaritz, în urma căreia împăratul francez se angaja să adopte o atitudine de neutralitate în cazul unui conflict austro-

prusac, în schimbul unei vagi promisiuni din partea cancelarului prusac de a sprijini viitoare compensații teritoriale din partea Franței.

Obținută neutralitatea franceză, drumul pentru un acord italo-prusac a rămas deschis, mai ales când guvernul de la Berlin a fixat termenii unui acord comercial între Italia și Zollverein. În martie 1866, Bismarck a reluat negocierile cu guvernul de la Florența, întrerupte în martie, anul anterior. Convorbirile au culminat o lună mai târziu cu semnarea unui tratat secret de alianță, prin care Italia s-a angajat să declare război Austriei în cazul în care Prusia va intra în război cu această putere în următoarele trei luni. Guvernul italian a obținut în schimbul compromisului prusac, includerea Veneției în statul italian între clauzele viitorului tratat austro-prusac.

Eforturile lui Bismarck au avut drept rezultat izolarea diplomatică a Austriei și o poziție echidistantă a celorlalte puteri față de rivalitatea austro-prusacă. În acest sens, guvernul britanic a anunțat, în februarie 1866, că se menține neutru în cazul unui război între Austria și Prusia. În Rusia guvernul nu și-a ascuns ostilitatea față de Viena pentru finalul războiului Crimeii.

Odată sigur de izolarea Austriei, Bismarck a încercat să provoace un conflict cu această putere. În aprilie 1866, reprezentantul prusac în Dieta de la Frankfurt a prezentat o propunere pentru a convoca o adunare națională germană, aleasă prin vot universal, având ca misiune fixarea statutelor Confederației germanice. Propunerea prusacă a avut ca unic obiectiv provocarea Austriei. Cancelarul prusac a reușit în intenția sa. Viena a răspuns pretinzând organizarea de plebiscite în ducatele daneze pentru a determina statutul definitiv al teritoriilor respective. Aceasta a fost pretextul pentru ca guvernul prusac să ocupe militar Holsteinul¹¹.

La 11 iunie 1866, guvernul austriac a solicitat Dietei de la Frankfurt mobilizarea forțelor federale contra Prusiei. O zi mai târziu, diplomația austriacă s-a asigurat de neutralitatea Franței prin intermediul unei convenții secrete prin care Viena s-a angajat să

¹¹ A. Sanchez Andres, *op.cit.*, p. 157

renunțe la Veneția după conflict. Dieta germanică a consimțit la petiția austriacă din 14 iunie. Această decizie a făcut ca Prusia să declare război Austriei și aliaților săi la 16 iunie. Imediat, Italia a invadat Veneția, în timp ce majoritatea statelor din nordul Germaniei se grupau în jurul Prusiei. Hanovra, Hesse, Saxonia și aproape toate statele germanice din sud s-au aliniat Austriei.

Rezolvarea rapidă a conflictului a evitat o internaționalizare a acestuia și a facilitat toate proiectele lui Bismarck. Armata prusacă a ocupat ușor statele germane aliante Austriei și, trecând peste eșecurile italiene de la Custozza și Lissa, a cauzat în iulie armatei austriece înfrângerea decisivă la Sadowa, obligând Austria să solicite încetarea ostilităților.

Reacțiile celorlalte puteri europene față de victoriile strivitoare ale Prusiei au fost diverse. Marea Britanie și Rusia au optat pentru a nu interveni în desfășurarea negocierilor de pace. De fapt, diplomația britanică s-a arătat interesată de principiul prin care Austria și Prusia să ajungă la un acord rapid de pace, evitându-se ca Franța sau Rusia să obțină vreun avantaj de pe urma conflictului. Guvernul rus, de partea sa, spera ca înfrângerea austriacă să faciliteze politica sa balcanică. Atitudinea franceză a fost diferită. Rapiditatea victoriei prusace l-a alarmat pe Napoleon al III-lea, care vedea periclitat proiectul obținerii compensațiilor. Bismarck a decis atunci ca procesul de unificare să se limiteze doar la statele germane situate la nord de Main și să recunoască statelor germane din sud, Baviera, Wurtemberg, Hessa-Darmstadt și Baden, ca o entitate internațională independentă. Cancelarul prusac a respins, fără nici o mirare, pretențiile franceze de a realiza compensații teritoriale pe malul stâng al Rinului sau în Belgia și s-a limitat la o atitudine ambiguă fata de anexarea Ducatului de Luxemburg la Franța.

La 23 august 1866, Bismarck contrar ideii regelui Wilhelm I și a unei părți a guvernului său, care dorea anexarea la Prusia a unei părți a Bohemiei, a semnat cu Austria Tratatul de la Praga. Prin tratatul dat, Prusia a renunțat la anexiunile teritoriale din vecinătatea Austriei, dar obținea în schimbul disoluției Confederației germanice anexarea teritoriilor germane Holstein, Schleswig, Lauenburgo,

Hanovra, Hessa-Kassel, Frankfurt și Nassau și impunerea în cele 21 de state germanice situate la nordul Mainului a unei Confederații a Germaniei de Nord. Acordurile de pace se completau cu semnarea Tratatului de la Viena, în octombrie a aceluiași an, prin care Austria a cedat Venetia lui Napoleon al III-lea, care a predat-o regatului Italiei după un plebiscit¹².

2.3. Războiul franco-prusac și sfârșitul proceselor de unificare germană și italiană

Deznodământul războiului celor șapte săptămâni a stabilit hegemonia Prusiei asupra Germaniei. Primul pas în această direcție a fost crearea Confederației Germaniei de Nord, în decembrie 1866. Confederația era un stat federal înăuntrul căruia fiecare din statele integrante conserva autonomia sa internă, dar ceda politica exterioară și de apărare unui guvern al Confederației prezidat de regele Prusiei. Instituțiile federale se completau cu o Adunare Națională (*Reichstag*), aleasă prin sufragiu universal și de un Consiliu federal (*Bundesrath*) format din reprezentanții diferitelor state integrante care aveau dreptul de veto asupra legilor votate de *Reichstag*. Statele din sudul Germaniei rămâneau la marginea acestui organism. Bismarck evita astfel pretențiile lui Napoleon al III-lea de a obține compensații teritoriale în Renania și în Sarra. De asemenea Bismarck a încheiat acorduri defensive secrete cu Bavaria, Baden, Wurtemberg și Hessa-Darmstadt în timpul verii anului 1866.

În ciuda tuturor, procesul de unificare întâmpină încă importante dificultăți. În primul rând, trebuie evidențiată supraviețuirea particularismelor în majoritatea statelor din sudul Germaniei care, în ciuda acordurilor defensive bilaterale semnate cu Prusia, au rămas pentru moment la marginea procesului unificator. În al doilea rând, opoziția decisă a lui Napoleon al III-lea la crearea unei Germanii unificate, care deplasa al doilea Imperiu francez din centrul de greutate al politicii europene.

Bismarck a intenționat să rezolve prima din aceste probleme impulsionând o lărgire a relațiilor politice și economice ale

¹² *Ibidem*, p. 262-266

Confederației Germaniei de nord cu statele germane din sud. Crearea unui parlament vamal german în *Zollverein*, în iulie 1867, a răspuns acestui obiectiv. Bismarck spera că desfășurarea unirii între state și confederație, pe fondul unei intense campanii de propagandă promovată de guvernul Prusiei, se va termina generând un climat de opinie favorabil într-un stat german unificat.

Planurile lui Bismarck au avut succes în statul Baden, statul german cel mai amenințat de proiectele revizioniste ale lui Napoleon al III-lea, care a solicitat admiterea sa în Confederația Germaniei de Nord. Însă nu se obține nici un rezultat în restul statelor meridionale, unde resurecția sentimentelor particulare, în timpul alegerilor din iarna lui 1869-1870, a impus necesitatea de a provoca un război național contra Franței, ca unică formă de a crea climatul de opinie necesar pentru ca actul unificării să se producă.

Rezultatul războiului austro-prusac a produs o mare lipsă de prestigiu internă și externă pentru politica externă franceză și pentru propria figură a lui Napoleon al III-lea. În plan intern, împăratul francez a încercat să frâneze nemulțumirea prin intermediul unei liberalizări progresive a regimului politic. În plan internațional, diplomația franceză a intenționat anexarea Marelui Ducat de Luxemburg pentru a compensa eșecul său în obținerea de compensații teritoriale în Germania sau Belgia. Opoziția britanică și prusacă a blocat acest proiect. La Conferința internațională de la Londra, din aprilie 1867, Bismarck acorda vagi promisiuni lui Napoleon III și în vara lui 1867 a acceptat retragerea garnizoanelor prusace din Marele Ducat al Luxemburgului în schimbul neutralizării internaționale ale teritoriului dat.

Eșecul francez în chestiunea Luxemburgului a impus procesul izolării internaționale a Franței. Napoleon al III-lea a încercat stabilirea unei alianțe cu Austria și Italia pentru a ieși din izolare și a menține echilibrul puterii pe continent, dar proiectele împăratului au eșuat din cauza chestiunii Romei.

Înfrângerea din 1866 a produs reorganizarea Imperiului austriac pe baze noi. Compromisul din 1867 între austro-germani și maghiari a așezat bazele pentru crearea monarhiei dualiste. Noul

statut al imperiului a favorizat tendințele expansioniste ale politicii austro-ungare în Balcani. Această situație a provocat o ascensiune a tensiunilor cu Rusia și a obligat Austro-Ungaria să se opună oricărui acord cu Franța pentru obținerea unui compromis de neutralitate din partea Italiei. Guvernul austro-ungar spera ca procedând de această manieră să evite iredentismul italian asupra Trieste și Trentino.

Regatul Italiei nu era dispus să semneze nici un acord cu Franța dacă aceasta continua să blocheze finalizarea procesului de unificare italiană. Presiunea sectoarelor catolice ale opiniei publice franceze l-a obligat pe Napoleon al III-lea să mențină un corp expediționar în Roma pentru a garanta supraviețuirea statelor pontificale. În aceste circumstanțe, abordarea unui acord între Franța, Austria și Italia a fost imposibilă.

Bismarck a încercat să accentueze izolarea internațională a celui de-al doilea imperiu francez și să asigure neutralitatea puterilor garante în cazul unui conflict cu Franța. Guvernul austro-ungar a respins orice acord cu Prusia. Rusia s-a arătat mai receptivă. În martie 1868, Prusia și Rusia au semnat un acord secret care, în cazul unui conflict franco-prusac a stabilit comportamentul rus de a concentra trupe în Galiția cu obiectivul de a paraliza orice ipotetică acțiune a Austro-Ungariei.

Berlinul putea să conteze pe lângă acestea pe neutralitatea britanică. Reticența Londrei de a se amesteca în orice problemă continentală, care nu afecta direct interesele geostrategice britanice, era mai accentuată de la sosirea ca prim-ministru a lui William E. Gladstone, la finele lui 1868. De drept, diplomația britanică se arăta mai preocupată de proiectele lui Napoleon al III-lea de a încorpora Belgia în sfera sa de influență decât de crearea unui stat german unificat care, pentru moment, nu părea să reprezinte vreo amenințare pentru securitatea Marii Britanii și nici pentru interesele sale maritime.

Atitudinea echidistantă a diplomației britanice față de chestiunea germană s-a accentuat în contextul unei grave crize diplomatice franco-britanice provocate, în aprilie 1869, de intenția

statului francez de a dobândi controlul Companiei de căi ferate belgiene care opera în Luxemburg.

În acest context internațional, chestiunea succesiunii la tronul Spaniei a amplificat pretextul ca Bismarck să caute să promoveze o înfruntare cu Franța. Revoluția din 1868 a dărâmat dinastia de Bourbon de pe tronul spaniol. Curțile constitutive, reunite în 1869, au optat pentru menținerea Curții constituționale și a oferit coroana unei serii de candidați, dar nici Luis de Portugalia nici ducele Genovei nu au acceptat tronul spaniol. Guvernul a oferit coroana Spaniei lui Leopold de Hohenzollern, văr al lui Wilhelm de Prusia.

Guvernul francez a reacționat înfuriat și a cerut la Berlin retragerea candidaturii. Gesturile diplomației franceze au avut succes, în ciuda opoziției lui Bismarck, Leopold de Hohenzollern, presat de Wilhelm I, și-a retras candidatura sa de pe tronul spaniol, la 12 iulie 1870. Fără îndoială, Napoleon al III-lea a încercat să beneficieze de acest eșec diplomatic prusac pentru a demistifica Prusia. În aceeași zi, împăratul francez a ordonat ambasadorului său în Berlin să ceară lui Wilhelm I o declarație publică prin care să garanteze că candidatura lui Leopold de Hohenzollern va rămâne definitiv exclusă. Monarhul prusac, care se găsea în stațiunea balneară Ems, a negat o asemenea pretenție a Franței și a telegrafiat lui Bismarck pentru a-l informa de acest lucru. Cancelarul a redactat atunci pentru presă un rezumat al telegramei în care se prezenta întâlnirea dintre contele de Benedetti, ambasadorul Franței și Wilhelm I la Ems, din care se dădea impresia că monarhia prusacă era slabă. O agitație națională s-a produs în Franța, iar Napoleon al III-lea a văzut în război oportunitatea de a consolida regimul imperial și de a frâna ascensiunea internațională a Prusiei. La 15 iulie 1870 a declarat război acestei puteri.

Proiectele lui Bismarck au funcționat în acest mod la perfecție. Declarația franceză de război către Prusia a obligat statele germane din sud să plaseze armatele lor sub autoritatea unificată a Prusiei, convenind la unison în confruntarea cu Franța într-un război național.

Izolarea internațională a Franței s-a materializat pentru că puterile garante s-au abținut să intervină în conflict. Guvernul rus a realizat acordul din 1866 și prin intermediul amenințării mobilizării a obligat Austro-Ungaria să declare neutralitatea sa, la 20 iulie 1866. Italia s-a arătat dispusă să intre în război de partea Franței, dar cu condiția ca Napoleon al III-lea să permită unificarea țării, condiție pe care împăratul, care necesita mai mult ca niciodată sprijinul catolicilor francezi, nu era dispus să o realizeze. Guvernul francez a considerat că italienii se compromiteau dacă ocupau Roma, fapt ce a permis repatrierea corpului expediționar francez. Marea Britanie, de asemenea, se menținea la marginea conflictului franco-prusac.

În aceste condiții, Bismarck a decis în mod rapid începerea războiului, provocând căderea celui de-al doilea Imperiu francez. Guvernul provizoriu republican format, la 4 septembrie, abia a putut să extindă rezistența până la capitularea Parisului. Triumful a fost un enorm beneficiu pentru Bismarck, care se putea concentra până la capăt asupra proiectelor sale de unificare. În noiembrie 1870, beneficiind de climatul de exaltare națională creat de victorie, cancelarul prusac a hotărât ca statele din sud să adere formal la Confederația Germaniei de Nord, convertită acum în Confederația germană. În final, la 18 ianuarie 1871 reprezentanții suveranilor germani, reuniți la Versailles au proclamat al II-lea Imperiu german și l-au ales pe Wilhelm I ca împărat.

Zece zile mai târziu, s-a semnat la Versailles un armistițiu care a amânat negocierile de pace până la constituirea unui guvern în Franța care să fie legitimat de un proces electoral. Guvernul francez ieșit din urne, prezidat de August Thiers trebuia să semneze, la 10 mai 1871, tratatul de la Frankfurt, care stipula anexarea la cel de al II-lea Imperiu german a Alsaciei și a părții occidentale a Lorenei; plata unei indemnizații de 5000 de milioane de franci aur și ocuparea nordului Franței, până când plata devenea efectivă.

Înfrângerea franceză a permis, de asemenea apogeul procesului de unificare italiană. Căderea celui de-al doilea Imperiu francez disocia guvernul lui Victor Emanuel al II-lea de compromisurile contractate cu Napoleon al III-lea în schimbul

chestiunii romane. La 20 septembrie 1870 trupele italiene au intrat în Vatican. Două luni mai târziu, un plebiscit stabilea încorporarea statelor pontificale la Regatul Italiei și mutarea capitalei la Roma.

Guvernul rus va beneficia de asemenea de oportunitatea de a se dezlega de limitările impuse prin Tratatul de la Paris flotei sale în Marea Neagră, și, în octombrie 1870, a anunțat că nu se considera obligat față de tratat. Germania se afirma ca unul din principalele centre de gravitație în relațiile internaționale atunci când Bismarck a obținut ca Marea Britanie și Rusia să recunoască situația politică internațională de după 1870, printr-un compromis la Londra în ianuarie 1871.

Războiul franco-prusac a culminat, astfel, cu procesul de constituire al noilor puteri, proces inițiat în 1848. Se deschide o nouă etapă în Istoria Relațiilor Internaționale marcată de consolidarea Germaniei ca putere hegemonică pe continent și de crearea unui nou echilibru de putere în Europa¹³.

¹³ R. Girault, *op. cit.*, p. 172-173

PREPONDERENȚA GERMANĂ ÎN EUROPA ȘI DIPLOMAȚIA BISMARCKIANĂ, 1871-1890

Relațiile conflictuale dintre puterile europene dominau viața internațională și se extind la scară mondială. Ele devin mai complicate din cauza agitației minorităților naționale, din cauza intervenției crescânde a opiniei publice și din cauza creșterii competenței economice. Suspiciunea politică față de preponderența Germaniei, permanentul antagonism franco-german, problemele balcanice și rivalitatea austro-rusă și anglo-rusă au obligat statele să mențină de o manieră permanentă armate și flote bine echipate¹.

În ciuda crizei orientale din 1875-1878, Bismarck oferea o alianță de securitate Austro-Ungară ce izola Franța. Expansiunea europeană în Asia și Africa a influențat negativ relațiile anglo-ruse și rivalitatea franco-engleză.

1. Caracteristicile vieții internaționale

1.1. Factori politici și economici

Tratatul de la Frankfurt din 1871, a închis perioada de neliniște și revizuire deschisă de războiul Crimeii, a risipit iluziile *anului 1848* de a crea o federație voluntară a statelor prin impunerea voinței popoarelor. Realitatea care a persistat după 1871 a fost vechiul sistem al marilor puteri suverane industrializate și dirijate de guverne puternice. Șefii de stat, de guvern și miniștrii afacerilor externe urmăreau realizarea unui act fundamental în politica internațională dominația regimului monarhic; conservarea sa constituia un element de bază al relațiilor dintre state. Regii, uniți prin lanțuri familiale, mențineau o solidaritate certă între ei și jucau

¹ Rosario de la Torre del Rio, *La preponderancia Alemana en Europa y la diplomacia bismarckiana, 1871-1890*, în *Historia de las relaciones...*, p. 171-183

pentru moment un rol moderat. Existența unui regim republican izola statul respectiv.

Perioada dintre 1871-1890 a condus, în schimb, la aprofundarea agitației minorităților naționale, care au slăbit state precum Austro-Ungaria sau Imperiul Otoman. Conflictele care s-au produs în urma agitației minorităților naționale au fost utilizate în beneficiul propriu de către o paletă de state interesate. Progresul parlamentului democratic și a presei de masă au introdus o altă noutate în facilitarea participării opiniei publice la politica externă.

Dezvoltarea industriei și creșterea rețelei feroviare și a flotei s-a convertit în baze necesare pentru ca un stat să fie considerat o mare putere, deși nu beneficia de existența unui teritoriu amplu și a unei populații numeroase. În particular, presiunea permanentă a creșterii demografice europene a solicitat căutarea de resurse de materii prime și alimentare departe de frontierele lor. Guvernele s-au simțit chemate să joace un rol fundamental în toate manifestările acestui *imperialism* economic: decideau cuceririle coloniale în consens cu inspirația preocupărilor lor politice și strategice; semnează tratate de comerț, impun măsuri de protecție vamală care animă rivalitățile și suscită adevărate războaie economice; orientează investițiile de capitaluri autorizând inițiativele străine sau fac presiuni asupra statele datoare. Oamenii de afaceri acordă sprijin guvernelor pentru a facilita activitatea lor în străinătate invocând relația dintre interesele generale ale statului și interesele economice private. Desfășurarea schimbului internațional de produse și de capitaluri se realizează încă într-o lume solitară. Naționalismul economic începe să răsară după abandonul generalizat al liberului schimb. Noua importanță a marilor rute comerciale mondiale a multiplicat numărul *zonelor periculoase*, în care state variate au interes pentru a le controla.

1.2. Victoria germană și echilibrul european

În 1871, realizarea unității germane a transformat echilibrul european prin crearea unui stat german și prin schimbarea poziției relative a Austriei și Franței. Germania realiza, prin război,

preponderența în Europa, mulțumită puterii armatei sale și lui Otto von Bismarck care a personificat acest primat. Capabil în negocierile complete și în adaptarea sistemului său în pas cu timpul, cancelarul german a dirijat jocul diplomatic cu obiectivul de a conserva un statu quo european care favoriza interesele prusace pe care le reprezenta².

Unificarea Italiei și Germaniei a redus puternic poziția Austriei. Deși Bismarck nu dorea includerea Austriei în noul Reich; el se gândea că Austria are de jucat un rol important în lumea germanică încât colaborarea sa era indispensabilă pentru existența unei Germanii unificate. De partea sa, împăratul austriac Franz-Josif, după înfrângerea de la Sadowa, a căutat salvarea într-o înțelegere cu unghurii care, în noua monarhie dualistă, a convertit interesele sale balcanice predominante și a facilitat înțelegerea cu noua Germanie. Influența determinantă a contelui Gyula Andrassy, membru al unei distinse familii maghiare, a marcat direcția pe care politica austro-ungară a menținut-o până la 1914.

Franța care, dispunea de finanțe și economie solidă, și-a reconstruit rapid armata și nu s-a resemnat cu pierderea Alsaciei și Lorenei. *Revanșa* s-a transformat într-o temă închistată sub memoria înfrângerii și a sentimentului puternic de insecuritate și izolare care captiva imensa majoritate a francezilor. Bismarck, care era convins că Franța nu se va resemna, s-a gândit că, fără aliați, trebuia amânată *revanșa*. Pentru a garanta izolarea franceză, Bismarck a stabilit un sistem de alianțe permanente și a folosit amenințarea, pentru a intimida Franța cu perspectiva de a dezlănțui un nou război. În orice caz, manevrele sale anti-franceze au contribuit la menținerea tensiunii internaționale.

Cu securitatea care proporționa superioritatea economiei sale industriale și a marinei sale comerciale și de război, Anglia nu se neliniștea de existența unei preponderențe germane. Britanicii erau credincioși unei politici externe a mâinilor libere, fără a încheia alianțe care puteau compromite un viitor al cărui profil exact nu era cunoscut.

² L. Gall, *op. cit.*, p. 283-284

1.3. Mediterana și „chestiunea Orientului”

În acești ani a crescut importanța internațională a Mediteranei. Britanicii, care se bucurau de o poziție hegemonică, trebuiau să țină seama, către 1830, de prezența Franței în Algeria; de deschiderea canalului de Suez în 1869 și de unificarea Italiei. Toate au introdus nesiguranța într-un spațiu strategic care fusese prin excelență al Marii Britanii.

De cealaltă parte, Austro-Ungaria respinsă în Italia și în Germania, și-a concentrat toată atenția în Sud-Estul Europei, unicul câmp de acțiune posibil. Obținând în Balcani o zonă de influență care asigura comunicarea între valea Dunării și portul Salonic, ea a devenit o *necesitate vitală* din momentul în care acordul dualist austro-ungar nu lua în seamă interesele slavilor și românilor. Posibilitatea de a controla teritoriile de suveranitate otomană unde trăiau alți slavi și români a apărut ca unica posibilitate de a evita contagiunea unei insurecții naționale care putea să distrugă statul multinațional austro-ungar³. Germania a favorizat această direcție a politicii austro-ungare; sprijinul său era indispensabil în mediul în care această politică opunea Austro-Ungaria la Rusia.

Rusia, care visa să obțină ieșire liberă la Marea Mediterană, va beneficia de războiul franco-prusac pentru a recupera libertatea sa de acțiune în Marea Neagră. Economia și finanțele sale erau fragile; armata sa nu avea nici înzestrare solidă, nici – în ciuda creșterii demografice – rezerve importante. Dar conducătorii săi – țarul Alexandru II și cancelarul Alexander Gorchakov – au căzut de acord că marea slăbiciune a Imperiului Otoman le permitea să acționeze exploatând nemulțumirea popoarelor creștine, aflate sub suveranitatea sa.

Imperiul Otoman era, mai mult ca niciodată, omul bolnav al Europei. Reformele timide introduse sub presiunea *tinerilor otomani* nu luau în considerare convertirea în cetățeni egali înaintea legii a distinșilor supuși ai sultanului Constantinopolului. Procesul de divizare a imperiului a continuat: Tunisia și Egiptul, erau în mod teoretic vasali, însă în realitate erau independente; în Balcani Grecia

³ M. Glenny, *op.cit.* p. 183

și România au devenit independente; în interiorul Turciei, creștinii se mobilizau și dirijau speranțele către frații lor emancipați politic.

Existența statelor emancipate și agitația popoarelor care erau discriminate a favorizat politica expansionistă a Rusiei și a preocupat profund Austro-Ungaria. Slăbiciunea economică a Imperiului Otoman a permis intrarea capitalului francez și britanic, care controlează datoria sa publică. Dar marile puteri aveau interese divergente în această zonă a Europei și turcii beneficiau de aceasta pentru a promova puterea lor. Austro-Ungaria și Rusia se supravegheau și se neutralizau, în timp ce Marea Britanie, care era decisă să frâneze avansul rus a considerat prioritar statu-quo-ul regiunii.

1.4. Contradicții la scală mondială și începutul unei păci armate

Penetrația occidentală în Asia și Africa a fost frânată mai mult de confruntările dintre Puteri decât de rezistența locală. Statele Unite s-au opus tuturor acțiunilor politice și militare ale Europei în America, dar nu au putut evita intensificarea penetrației sale economice și financiare. Japonia s-a mulțumit cu asigurarea independenței sale în timp ce moderniza economia sa, armata și flota. Desfășurându-se sub diferite forme, imperialismul european a încercat să adâncească rivalitățile tradiționale și a creat altele noi. Marea Britanie a evitat problemele continentale și a preferat garantarea și extinderea poziției sale în lume. Franța a sporit exportările sale de capital și s-a lansat, în 1881, la o expansiune colonială ambițioasă. Rusia a accelerat penetrarea sa în Asia. Italia a intenționat să-și încerce norocul în Africa. Vechile rivalități franco-britanice și anglo-ruse s-au fortificat și va apare o nouă rivalitate franco-italiană. Bismarck a urmat fidel considerațiile *continentale* fără a compromite securitatea Reichului cu posibile garanții coloniale.

Departate de Europa, europenii întreprind numeroase războaie contra popoarelor africane și asiatică. În Europa, cei 43 de ani, care au urmat schimbărilor violente dintre 1854 – 1871, au fost ani fără

războaie și fără schimburi privind frontierele cu excepția acelor care s-au petrecut în Balcani. Pe de o parte, pe lângă efectele războiului franco-prusac, desfășurarea chestiunii Orientale și intensificarea ambițiilor imperialiste, tensiunea internațională nu a scăzut. Pe de altă parte, experiența reușitei militare prusace a incitat o mare parte a statelor pentru a imita sistemul său militar. Pentru a fi capabile de a iniția acțiuni imprevizibile și pentru a favoriza efectele pe termen lung, toate statele conservau, de o manieră permanentă, efective puternice și organizau rezerve considerabile; unica mare putere care n-a făcut acest lucru a fost Marea Britanie, care se simțea protejată de izolarea sa și de superioritatea absolută a flotei sale. Dar aceste armate masive se cereau pregătite cu grijă pentru a putea fi concentrate într-un punct și pentru a putea manevra rapid; de aici rezulta rolul strategic crescând al căilor ferate și importanța planurilor minuțioase care se elaborau și se modificau sub direcția *școlilor de război și a statelor majore*.

2. Preponderența germană

2.1. Primele precauții ale lui Bismarck (1871-1875)

Deși guvernele franceze, care au înfruntat consecințele înfrângerii din 1871 înclinau pentru o politică exterioară prudentă, care a îndepărtat revanșa confruntării imediate, Bismarck nu s-a încrezut. Dispus la ce s-a realizat prin clauzele Tratatului de la Frankfurt, cancelarul a fost conștient de duritatea extremă a Franței și a căutat izolarea ei în timp ce amâna reorganizarea ei. Pentru a asigura plata celor cinci milioane de franci aur despăgubire de război, Bismarck, a cărui armată ocupa o parte a teritoriului francez, a încercat exploatarea incidentelor care s-au produs în Franța. Republica, prezidată de Adolf Thiers, pentru a evita acest lucru, a avansat plățile și trupele germane au trebuit să se retragă în 1873.

Bismarck a încercat atunci să garanteze izolarea Franței republicane printr-un cordon internațional. Austro-Ungaria a

acceptat cu gândul împăcarea cu *Germania bismarckiană*⁴. Rusia a acceptat deoarece dorea evitarea formalizării sprijinului german în politica balcanică a Austro-Ungariei. Cele trei tendințe s-au unit, în 1873, în semnarea a două documente care au pus bazele *Alianței celor trei împărați*: o convenție militară defensivă germano-rusă și o convenție politică, prin care cei trei se consultau dacă apăreau dificultăți. Germania nu avea nici un interes direct în „chestiunea Orientului” și Bismarck spera să poată concilia interesele antagonice ale Austro-Ungariei și Rusiei⁵.

În 1875, tensiunea franco-germană s-a accentuat. Un proiect de lege francez, a sporit numărul armatei sale, prin încadrarea mai multor rezerviști, lăsând această informație să parvină în periodice germane pentru a încerca să-i vorbească lui Bismarck de un război preventiv. Cancelarul singur încerca să intimideze Franța și să o oblige să renunțe la sporirea armatei sale; dar guvernul francez a amplificat criza și a cerut sprijinul Angliei și al Rusiei, care au realizat inițiative de pacificare, marcând cu aceasta limitele *sistemului bismarckian*⁶.

2.2. Criza Orientală din 1875-1878 și Congresul de la Berlin

În 1875 a avut loc o insurecție în Herțegovina, care, în 1876, s-a extins în Bulgaria. Guvernul turc a declanșat operațiuni violente de reprimore. Situația s-a complicat în 1876, când Serbia și Muntenegru i-au atacat pe turci, însă cele două state au fost rapid înfrânte. Înfrângerea Serbiei și Muntenegrului a permis Austro-Ungariei să împiedice formarea unei mari *Serbii* care se întindea din Herțegovina până în Bosnia, formându-se un triunghi de țări slave care erau incluse în frontiera monarhiei dualiste. Cu sprijinul lui

⁴ Gh. Bichiceanu, *Germania. Scurta istorie*, Sibiu, Editura Burg, 2005, p. 140-145

⁵ Teodor Pavel, *Între Berlin și Sankt Petersburg. Românii în relațiile germano-ruse din secolul al XIX-lea*, Presa Universitară Clujană, 2000, p. 149-190

⁶ L. Gall, *op. cit.*, p. 302

Bismarck, contele Andrassy, ministru al Afacerilor Externe al Guvernului de la Viena, a intenționat să controleze situația conducând la o *presiune colectivă* a puterilor pentru ca turcii să întreprindă reforme politice⁷.

Dar proiectul lui Andrassy nu va avea succes. Benjamin Disraeli, prim ministru britanic, nu concepea modificarea situației date din Balcani. Poziția britanică a permis câștigarea timpului necesar de către Imperiul Otoman. Sultanul Abdul Hamid II a predat puterea *tinerilor otomani* și a promis promulgarea unei constituții, cu unicul obiectiv de a paraliza acțiunea marilor puteri. Însă Turcia, s-a reîntors curând la practicile sale politice anterioare. În acest context, în 1877, Rusia s-a decis să intervină singură. S-a asigurat de neutralitatea austro-ungară și britanică cu promisiunea de a nu atinge nici Bosnia, nici Salonicul, nici Strâmtoarele. Animat de entuziasmul slavilor, războiul ruso-turc din 1877-1878 s-a desfășurat în Balcani și în Transcaucazia. Deși campania nu a fost comodă, în final armata rusă a avansat în plină iarnă până la proximitatea Constantinopolului și, la 3 martie 1878, țarul a impus turcilor Tratatul de la San Stefano, fără a ține socoteală în clauzelor sale de poziția britanicilor și austro-ungarilor⁸.

Rusia a obținut de la turci teritorii în Transcaucazia, recunoașterea independenței României, Serbiei și Muntenegrului, și recunoașterea autonomiei Bosniei-Herțegovina și a *Mării Bulgarii*, care a încorporat teritoriile turce, a blocat *drumul austro-ungar* spre Salonic și s-a apropiat de strâmtoarele Bosfor și Dardanele. Guvernele de la Londra și Viena nu erau dispuse să permită pregătirea războiului contra Rusiei. Bismarck a exercitat o influență puternică de care a beneficiat Austria⁹. Rusia, izolată, trebuia să cedeze și să accepte interesele celorlalte puteri. Bismarck a convocat un congres de pace la Berlin (iunie-iulie 1878). Congresul trebuia să ajungă la un consens între guvernele britanic, austro-ungar și rus. Rusia a trebuit să reducă anexiunile în Transcaucazia și să admită dezmembrarea

⁷ T. Pavel, *op. cit.*, p. 153-156

⁸ G. Castellan, *op. cit.*, p. 320

⁹ T. Pavel, *op. cit.* p. 177-190

Marii Bulgariei. Austro-Ungaria a obținut dreptul de ocupare militară – și de administrare – a provinciei otomane a Bosniei-Herțegovina. De o manieră paralelă, Anglia a primit administrarea *provizorie* a Ciprului, pentru protecția intereselor guvernului turc.

2.3. Noi realități la scară mondială

Anii optzeci au fost favorabili politicilor expansioniste ale lui Benjamin Disraeli, Jules Ferry și Leopold al II-lea, regele Belgiei. Rusia, înfrânată în Balcani, și-a dirijat atenția către Asia, și acolo s-a ciocnit cu Anglia; presiunea sa asupra Afganistanului a provocat amenințarea războiului în 1884-1885; diplomații ruși sperau ca presiunea asupra Italiei să lase britanicii să fie mai înțelegători cu interesele ruse în Balcani. Acordul din 1885 a evitat conflictul, convertind Afganistanul într-un *stat tampon* care a separat imperiul rus de cel britanic.

Penetrația financiară a facilitat penetrația politică occidentală în Tunis și Egipt care, încep să fie controlate, primul de către Franța și al doilea de către Anglia. În 1881, instalarea Franței în Tunis a suscitât resentimentele Italiei, care, începând din acest moment, și-a concentrat interesul în Tripolitania. Relațiile franco-britanice, amicale din 1871, au intrat, în 1882, într-o largă perioadă de rivalitate, care s-a concentrat în Egipt. Franța a permis, în 1875, ca Anglia să cumpere acțiunile Companiei Canalului de Suez și, în 1876, a acceptat condominiumul financiar asupra acestei căi de comunicații.

Franța și Leopold al II-lea, președinte al unei companii private, au convenit să controleze comerțul din centrul Africii. Anglia care nu dorea ca bazinul râului Congo să se convertească într-o piață exclusivă a competitorilor săi, a sprijinit interesele Portugaliei, care poseda teritoriile pe coastele din apropiere. În cadrul unei Conferințe internaționale, care, în 1884-1885, s-a reunit la Berlin, a fixat statutul Congo-ului și a decis ocuparea efectivă a teritoriilor acestui stat.

2.4. Consolidarea sistemului Bismarckian (1879-1885)

Bismarck s-a folosit de rivalitățile austro-rusă, anglo-rusă, franco-britanică și franco-italiană pentru a stabili un sistem defensiv care să asigure, preponderența europeană a celui de-al II-lea Reich. Prima piesă a noului sistem s-a stabilit în 1879, când Germania și Austro-Ungaria au încheiat o alianță defensivă în fața Rusiei. Această alianță a rămas fără nici o schimbare până în 1914. Bismarck și kaiserul Wilhelm I încercau să repare o alianță pentru a frâna Rusia care nu avea aliați. Deși alianța era secretă, Rusia era conștientă de pericolele care afectau interesele sale dacă era în permanență izolată. Din acest motiv nu a fost dificil ca Bismarck să obțină în 1881, a unui al doilea acord al celor trei împărați. Germania se asigura că Rusia nu va ajuta Franța și Rusia se asigura că Austria nu va sprijini Anglia.

A doua piesă a noului sistem s-a stabilit în 1882, prin încheierea Triplei Alianțe, care a asociat Germania, Austro-Ungaria și Italia. Inițiativa a venit din partea italiană. Guvernul de la Roma a căutat sprijinul german pentru a-și întări poziția în fața Franței. Bismarck nu a acceptat o negociere în care să nu participe guvernul de la Viena. Cancelarul german a intenționat neutralizarea iredentismului italian și a considerat că Austro-Ungaria și Italia singure puteau fi aliate sau inamice. El a condus negocierile la un acord *în trei*, încheiat pe cinci ani, care rămas în picioare până în 1914. Tripla Alianță a fost un compromis anti-francez care angaja Italia și Germania și se completa cu promisiunea neutralității italiene în cazul unui conflict austro-rus.

În ciuda acordurilor asumate pentru a menține *statu quo*-ul, situația în Balcani a evoluat în favoarea intereselor austro-germane. Imperiul Otoman a reclamat prezența instructorilor germani pentru armata sa, a cumpărat armament german și a deschis calea spre influența economică a Germaniei. Serbia și România s-au orientat către Austro-Ungaria: în 1881, regele Serbiei a aprofundat acordul. În 1883, *Triplă Alianță* a fost completată de un acord defensiv anti-

rus între Germania, Austro-Ungaria și România¹⁰. Fără îndoială, Germania a dominat jocul internațional: acordul cu Austro-Ungaria, acordul cu Rusia și Tripla Alianță cu Italia și România. Mai mult, Bismarck, care, din 1884, sprijinea o politică colonială germană incisivă, menținea relații cordiale cu Anglia și colabora ocazional cu Franța. Prin aceasta el dorea realizarea unei politici coloniale ambițioase cu speranța de a amâna *revanșa* și de a spori antagonismul franco-britanic.

2.5. Criza bulgară și transformarea sistemului (1886-1887)

În 1886, o nouă criză bulgară a redeschis „Chestiunea Orientului”. Bulgaria era o zonă de influență rusă în Balcani. În 1883, rușii au instalat pe tronul Bulgariei un principe din casa Battenberg. Însă acesta a intenționat să scape de această influență. Rusia a favorizat atunci o lovitură de stat pentru a-l da la o parte. Germania a impus un rege din dinastia Saxa-Coburg protejată de Austro-Ungaria. Rusia, izolată, vedea cum era redusă influența sa în regiune¹¹.

Competiția intereselor politice ale lui Bismarck și ale generalului francez Georges Boulanger a condus la intensificarea tensiunii franco-germane. Boulanger dorea afirmarea în fața electoratului celei de a III-a Republicii ca *omul revanșei*. Bismarck căuta justificarea unei noi legi militare a Reichului; un incident minor a facilitat, în 1887, avalanșa provocărilor. În acest context, în 1887, când a sosit momentul de a renova *Tripla Alianță*, Italia apărea mult mai utilă decât în 1882: Germania i-a promis Italiei sprijin militar în Tripolitania și Austro-Ungariei compensații în Balcani.

Bismarck a animat atunci idea încheierii unui ansamblu al acordurilor mediteraneene destinate să frâneze pretențiile franceze în Egipt și pe cele ruse în Bulgaria. Anglia, Italia, Austro-Ungaria și Spania se angajau să facă respectat *statu quo-ul* în Mediterana.

¹⁰ T. Pavel, *op.cit.*, p. 196-230

¹¹ M. Glenny, *op.cit.* p. 168-178

Acordul celor trei împărați nu a putut fi reînnoit, dar discreția poziției adoptate de Bismarck a permis evitarea apropierii Rusiei de Franța. Germania a semnat un tratat ultra-secret *de reasigurare* pe trei ani. În schimbul neutralității ruse, dacă Franța ataca Germania, Bismarck promitea sprijin politicii ruse în Balcani.

2.6. Finalul sistemului bismarckian (1887-1893)

Nu era ușor de aflat dacă jocul de alianțe realizate de Bismarck, în 1887, însemna apogeul abilității sale diplomatice sau evidența fragilității *sistemului* său. Realmente, Tratatul de reasigurare cu Rusia contrazicea acordul cu Austro-Ungaria și acordurile mediteraneene. De drept, Bismarck a favorizat Austria cu prețul Rusiei, deși abilitatea sa diplomatică îi permitea să se refacă, câteodată, lațul care menținea Rusia unită de Germania. Fără îndoială, către 1887, guvernul țarului afirma un nou și important motiv de neplăcere¹². El nu a întâlnit în Berlin capitalul necesar pentru a dezvolta echipamentul său militar și feroviar. De asemenea, în 1890, guvernul rus dorea să renoveze tratatul de reasigurare germano-rus pe baze mai ferme.

Aceste contradicții și complicațiile care s-au dezlănțuit vor favoriza căderea lui Bismarck, în 1890. Noul kaiser Wilhelm al II-lea a decis să-l dea la o parte pe vechiul cancelar. El considera, politic, imposibilă apropierea dintre autocraticul Imperiu rus și republica franceză. El a renunțat să mai reînnoiască tratatul de reasigurare. Țarul Alexandru al III-lea a înțeles acest refuz ca pe o șansă care trebuia exploataată.

În realitate, cu mult timp înainte încă conducătorii francezi au inițiat o apropiere de Rusia, dar aceasta a refuzat. Relațiile germano-ruse s-au deteriorat în contextul crizei bulgare. Faptele decisive au fost facilitate, către 1888, de Bursa din Paris, care a răspuns cererilor ruse de capital. În 1891 s-a stabilit un acord politic între Franța și Rusia. Cele două state urmau să se consulte în caz de pericol. Guvernul francez a insistat în dorința sa de a realiza un acord militar care, în final, a fost semnat în 1892, și care presupunea

¹² T. Pavel, *op. cit.*, p. 231-235

o veritabilă alianță defensivă în fața *Triplei Alianțe*. Noul acord nu permitea nici *revanșa* franceză, nici acțiunea puternică a Rusiei în strâmțori. Germania nu făcea nimic pentru a evita senzația de insecuritate pe care o trăiau rușii. În 1893, țarul a ratificat noul tratat franco-rus, care marca dispariția sistemului diplomației bismarckiene.

3. Politica lui Bismarck în dezbaterea istoriografică

Mare parte a istoricilor care s-au ocupat de diplomația bismarckiană și-au amintit faimoasa frază a politicii prusace: Prusia încerca să fie una din cele trei puteri într-o lume guvernată de echilibrul instabil al celor cinci mari puteri. Cu această frază se aduce în prim plan spiritul practic, libertatea judecății și mobilitatea politicii exterioare, care a dat numele unei epoci. În fapt Bismarck cu cât a dorit mai mult să fie *unul din trei* într-o lume de *cinci*, pe atât de mult a dorit să convertească Germania în *nucleul politicii europene*. Dacă acest lucru s-a întâmplat așa este demonstrat de mai multe lucrări apărute în ultimii o sută de ani.

Studiul cel mai important asupra celor două decenii de relații internaționale, care au urmat unificării Germaniei este făcut în cartea a lui W. L. Langer, *European Alliances and Alignments* (1931). Aici se afirmă că Bismarck a fost un mare maestru de șah care a dominat tabla, dar nu pentru a apăra interesele războiului, ci pe cele ale păcii. Fără politica realistă a lui Bismarck -spune Langer -, istoria Europei nu beneficia de douăzeci de ani de pace care au urmat proclamării imperiului german. Deși această imagine a unui Bismarck ca mare strateg al jocului diplomatic în favoarea menținerii păcii a dominat istoriografia în timpul ultimilor cincizeci de ani, istoriografia mai recentă vede o seamă de erori de considerație.

Anii 1871- 1890, nu au fost doar anii *Europei lui Bismarck*. În primul rând, omul de stat prusac a micșorat, dar nu a eliminat nici aliații săi, nici rivalii. În al doilea rând, este discutabil *pacifismul* lui Bismarck. Începând cu 1871, a încercat să evite războiul, făcându-l pentru motive practice. Însă circumstanțele nu erau oportune, pentru

că exista temerea de consecințele unei conflagrații generalizate. El niciodată nu a respins un război limitat între două puteri europene.

În al treilea rând, pentru a evalua statura lui Bismarck ca om în stat nu trebuie să uităm nefericita influență a caracteristicilor sale personale: naturaletea sa obiectivă, caracterul său răzbnător. Istoricii au recunoscut mereu efectele adverse ale caracterului său răzbnător asupra politicii interioare, dar s-au arătat mai puțin dispuși să-l țină la socoteală în politica sa externă. Fără îndoială, cel mai bine cunoscut caz de răzbnare inutilă s-a produs contra lui Gorchakov, cancelarul rus din 1867 și ministru de externe din 1856. Era un adevărat *război rece personal*, care a demonstrat importanța negativă a *factorului personal*.

În final, se pare că încrederea excesivă a cancelarului în capacitatea sa tactică superioară a sporit cu timpul ca o consecință a pesimismului său profund. El înțelegea politica ca o serie de tranzacții specifice. Pe el nu îl preocupau consecințele locului larg al diplomației sale. În consecință, libertatea sa de manevră era extraordinar de mare. Problema rezida în aceea că participanții rămași nu jucau conform cu regulile sale.

Poate Bismarck nu era atât de interesat în conservarea *statu quo* din 1871 după cum afirma Langer. Toate manevrele diplomatice par să demonstreze că cancelarul căuta să agonisească o poziție de predominanță în Europa care nu era garantată prin tratatul de la Frankfurt din 1871.

Prin tot ce a fost se pare că sistemul bismarckian nu a fost o simplă rețea de alianțe și de aliniamente menită să conserve pacea și securitatea Reichului german, ci un mecanism de creare și perpetuare a unei situații internaționale fluide în care tensiunea se găsea perfect echilibrată și unde aliații și oponenții rămâneau imobilizați.

ALIANȚELE EUROPENE ȘI PACEA ARMATĂ, 1890-1914

Anul 1890 a adus, în mod inevitabil: demisia lui Bismarck. Acest fapt a coincis cu sfârșitul iminent al *realpolitik*-ului german în Europa: Rusia a început apropierea sa de Franța. Acest proces se termină cu ratificarea tratatului de alianță franco-rus din 1894. Politica blocurilor politico-militare s-a instalat și astfel, pacea s-a menținut printr-un echilibru de puteri *sui generis* sau, în acord cu vocabularul diplomatic, grație unui sistem de descurajare. Prin urmare, modelul *concertului european*, instalat după Congresul de la Viena, a dispărut de o manieră ireversibilă.

După 1894 sistemul politic european a fost convertit în ceva discutabil, sistemul de alianțe, care începând de atunci abia va realiza pacea, prin intermediul impunerii terorii, în opinia diferiților autori. Din 1894 și până în 1914, marile puteri încearcă să altereze *statu quo*-ul în Europa, care se menține în mod automat prin sistemul de alianțe, proiectat cu instrumente de clauze obligatorii; și prin disponibilitatea armatelor de talie considerabilă cu un număr superior de participanți în jocul internațional¹.

Acest sistem de o asemenea magnitudine va funcționa cu succes în timp de zece ani. Dar, el se sparge în cea mai mare parte a lumii civilizate într-un conflict fără precedent și de dimensiuni îngrozitoare.

Concertul european, deși rău definit ca o autoritate internațională, a menținut pacea în Europa peste o jumătate de secol, el coincizând cu conjunctura modernizării economice. Mai târziu, sistemul de alianțe bismarckian, deși cu inevitabile obiective ale păcii, a condus continentul către o perioadă de violență și teroare, de

¹ Maria Jesus Cava Mesa, *Las alianzas europeas y la paz armada, 1890-1914*, în *Historia de las relaciones...*, p. 221- 242

o așa manieră încât echilibrul se va transforma în final în „echilibristism”².

Odată cu semnarea convenției militare între Franța și Rusia (1892) urmată în 1902 de semnarea secretă a unui acord între Franța și Italia se constată că atracția franceză în marea politică europeană nu a dispărut. Autori ca L.C. Seaman³, credeau că, distrugând trecutul, cancelarul Otto von Bismarck va constata că viitorul se va construi peste ruinele creației sale. Atât împăratul Wilhelm I cât și consilierii săi erau temători pentru a demonstra independența lor în fața ideilor cancelarului. Bismarck a manufacturat cum a dorit o Germanie mare și puternică, în sensul adevărat al cuvântului. Acrobațiile sale diplomatice au devenit efective, în mod definitiv, fără contradicții.

1. Alianțe și aliniamente. Definiție și concept

Politica internațională implica interacțiunea atât a conflictului cât și a cooperării. Dar mai frecvent, studiile asupra conflictelor și asupra temelor de cooperare între state au uitat un fenomen de o mare importanță în politica internațională: *alianțele militare*. De exemplu, experții în cooperarea internațională au tins să focalizeze munca lor în studiul conflictelor dintre adversari pe analiza proprie acțiunii. La fel, investigatorii problematicii securității internaționale au polarizat studiile lor asupra chestiunii armamentelor și a tacticii.

În ciuda faptului că *alianțele* reprezintă un fenomen central în relațiile internaționale, în realitate s-a subestimat importanța lor. Studiul lor a suferit mult datorită faptului că nu aduce în discuție unele categorii teoretice: *teorii ale regimurilor, teorii ale ordinii relațiilor internaționale și teorii ale altor forme de cooperare, etc.*).

George Liska a susținut într-o lucrare de referință în istoriografia relațiilor internaționale imposibilitatea de a vorbi despre relațiile internaționale fără referire la alianțe. Odată cu el, teoreticienii temei au calibrat continuitatea existentă între semnare,

² S. Berstein, P. Milza, *op. cit.*, p. 300-302

³ L.C. Seaman, *From Viena to Versailles*, Londra, 1992

alianță formală și relații bune. Totodată ei au evidențiat și discontinuitatea alianțelor, vorbind de relații distante și nepăsătoare și de ruptura relațiilor și intensa ostilitate. În afară de Liska, au existat puține intenții de a teoretiza alianțele dintre state. În mod adițional, Stephan Walt a publicat o lucrare prin care leagă alianțele de sistemul echilibrului internațional care, în ciuda empirismului său, face referire în mod particular la Orientul Mijlociu în timpul anilor 1955-1979.

Se constata, astfel, că în timpul decadei analizate, diverse lucrări au plănuit în formă parțială diverse teorii. În deceniile 70 și 80, teoria avantajelor colective (*bunuri colective*) s-a bucurat de un avânt important, fiind pusă în practică de politica americană cu privire la NATO. Fără îndoială, unele din teoriile majore pe care le întâlnim în lucrările lui Morghentau, Haas și Whitig au ca obiectiv principal analiza complexă a sistemelor de alianțe, după care intervine studiul crizelor, războaielor și a altor manifestări de înfruntare între adversari.

Prin urmare, trebuie să definim termenul de alianță ca o *asociație formală de state care are drept obiectiv utilizarea sau renunțarea la forța militară, în circumstanțe specifice, contra statelor care nu fac parte din alianță*. De modul cum o alianță rezultă, în mod unic dintr-un acord formal care are contingențe specifice, ea va reprezenta o cooperarea militară.

Conform acesteia, alianțele nu trebuie să fie confundate nici cu organismele internaționale, nici cu regimurile bazate pe obiective economice precise sau pe oricare alta. Alianțele, în primul rând, sunt asociații de interese cu finalitate militară sau pentru realizarea *scopurilor de securitate*. În al doilea rând, alianțele se creează între *state*. Acest ultim aspect exclude conversiunile între guverne. El exclude conexiunile între guverne și entități neguvernamentale. Pe lângă acestea, alianțele sunt dirijate către state care nu fac parte din ele. Insistăm pe faptul că principala finalitate a alianțelor constă în adunarea de forțe contra unui inamic comun și în nici un caz în protejarea membrilor acesteia.

Din punctul de vedere al statelor individuale, alianțele sunt instrumente primordiale ale politicii de securitate națională. Ca principale mijloace pentru securitatea națională ele se construiesc în jurul armamentelor, acțiunilor militare și stabilirii conflictelor cu adversarii. Alianțele din acest context se puteau substitui cu pregătirea altor politici. Fiecare asumare, fără îndoială, are un cost concret: armamentul se repercutează mai târziu sau mai devreme în bugetele sociale; alianțele condiționează autonomia politică a unui stat; acțiunile militare sacrifică vieți și presupun costuri militare, etc.

Pentru a purifica terminologia sinonimelor care tind să fie confundate nu trebuiau mimetizate termenele *alianță* și *aliniamnt*. Al doilea termen semnifica a acționa contra oricui și cu oricine. El înseamnă a identifica potențialii aliați și inamici.

Șeful alinierii în Europa al decadei din 1870 este fără îndoială Bismarck. El este exemplul punerii în practică a acestei politici. Existau două axe centrale de înfruntare – Franța și Germania (datorită Alsaciei și Lorenei) și Austro-Ungaria și Rusia (pentru Balcani). Pe de altă parte, existau confruntări intense între Franța și Anglia datorită intereselor coloniale. Trebuie semnalat ca a apărut și iredentismul italian în sudul Tirolului, în legătură cu Austro-Ungaria. Marea Britanie și Rusia erau rivale într-o arie ce se întindea de la Constantinopol până în China.

Paralel cu aceste animozități, au existat afinități de interese, ideologice și etnice. O ideologie comună unea cele trei monarhii orientale ca și democrațiile occidentale (Marea Britanie și Franța). Această situație de interese comune produceau interese politice. În afacerile coloniale, aliniamentul principal se dezvolta de către Anglia contra Rusiei și Franței. În ceea ce privea afacerile continentale exista un aliniament care opunea Germania și Austria *versus* Rusia și Franța.

Marea Britanie a recuperat orientarea sa continentală după ce a realizat lichidarea intereselor sale coloniale și s-a decis pentru un aliniament la axa franco-rusă. Un alt exemplu ar fi schimbul cursului experimentat de Rusia către interese mai continentale, după înfrângerea în războiul ruso-japonez din 1904- 1905.

În fine, Rusia a fost susținută de Germania contra Marii Britanii în Orientul Apropiat. Însă când ea s-a orientat către așteptări continentale, Rusia se va găsi într-un conflict previzibil cu Austria și contra intereselor germane în Balcani și în Orientul Apropiat.

În concluzie, alianțele formale s-au constituit în mediul în care se creau aliniamente; fără îndoială pentru a le întări. Uneori mai multe aliniamente, formalizate de acorduri explicite, vor lua forma tratatelor.

2. Antanta și detenta

În studiul alianțelor este necesar să se identifice cu curaj alte variante epistemologice: *antantă și detentă*. *Antanta* implica așteptări de ajutor mutual în timpul unei reduceri a conflictului între părți. *Detenta*, consista în realizarea scăderii tensiunii, deși adversarii rămân pe poziții.

Finalmente, într-un mediu clasificator, alianțele puteau să aibă un caracter bilateral și multilateral. În primul caz ele presupun acorduri pentru un singur stat. În al doilea caz, este vorba de a crea o rețea de acorduri între state diferite. Relația între state nu presupunea în mod obligatoriu egalitatea. Alianțele pot fi egale sau inegale. Primele generează din logică obligații reciproce și simetrice, obligatorii și așteptări identice.

Alte variante terminologie ale alianței se pot identifica din finalitatea Alianței. Aceasta putea fi ofensivă, sau defensivă, căutând securitatea contra unui atac extern, stabilitatea domestică sau incluzând controlul deciziilor aliatului.

Neutralitatea, care înseamnă a nu lua parte la un conflict în caz de atac, poate fi de asemenea o opțiune în semnarea de alianțe. Un exemplu precedent a fost tratatul de asigurare germano-rus din 1887, prin care s-a menționat ca ambele țări să rămână neutre în caz de atac al unui terț, cu condiția ca nici Germania și nici Rusia să nu aibă inițiativa de a ataca.

Într-o altă ordine de idei, alianțele priveau alt tip de probleme. Obligațiile aliaților variau de la apărarea teritoriului

național până la asistența imediată în numirea unei mobilizări. Un astfel de acord este cel stabilit între membrii Triplei Alianțe din 1894.

Caracteristicile alianței se întâlneau în propria structură, în relațiile sale și unitățile care o compuneau. Mai mult, în paralel cu structura sistemului alianțelor, erau relațiile între state care depindeau de atitudinile asumate în fiecare context sau circumstanță. Mai mult, conflictele, interesele împărțite și relațiile de putere, conformau atitudini și valori care exercitau în mod egal o influență. Principalele componente a acestor relații la care ne referim – deși nu dispuneau de nici o teorie adecvată mai puțin în teoria neo-realistă sunt: *aliniamentele și alianțele, interesele comune sau conflictuale, capacitățile și interdependența.*

3. Destabilizarea Europei

Toate naționalitățile care se proliferau către finalul secolului al XIX-lea și se evidențiau cu forță majoră la începutul secolului XX. Mistica lor se fonda pe principii ca și: apărarea națională, fondată pe viziunea de partid; consolidată grație unei armate și a unei marine reprezentate în mod eficace; națiunea (în alte cazuri rasa) era concepută ca un bun suprem, meritând tot sacrificiul și, nu în ultimul rând, era apărarea integrității teritoriilor atribuite de geografie și istorie unei națiuni sau unei rase concrete, problemă care se identifica ca obiectiv inevitabil.

Națiunea „în arme”, ca instrument al militarizării, se susținea pe ritul unei vieți tribale, pentru că reeducarea acestor valori era în mod egal decisivă. Viziunea patriotică a unității naționale se exalta, atât de mult, ca transcendentă; acompaniind modelul virtuților eroice (disciplina, solidaritatea claselor sociale, etc.). Și astfel, idealul patriotic convergea, în final, către apărare necondiționată a națiunii. În acest mod, apărarea națiunii, era concepută ca apărarea ordinii, erijându-se grupuri determinate în această direcție ca lideri ai aceluiși ideal național. De o manieră flagrantă, în tot acest discurs se evidențiau reelaborările ideologice

ale imperialismului. Wilhelm al II-lea (1890-1914) sublinia în mod clar: „politica mondială ca misiune, puterea mondială ca sfârșit, putere navală ca instrument”. Răspunsul timid al altor țări europene cum era Spania lui Canovas de Castilio, se limita la a considera „politica exterioară ca un lux al puternicilor, nocivă pentru cei slabi” (1890).

În definitiv, erau depășite zilele lui Mazzini (*Ce vrea umanitatea vrea patria*) diluându-se în același timp concepția aristotelică a războiului, după care acesta era permisibil numai dacă era motivat de: *autoritatea legitimă, cauza justă, intenția dreaptă, debitus modus*. Primul război mondial anunța epoca războiului total și distrugerea maselor.

Curbele elaborate de G. H. Snyders aduceau în primul plan dependența de disponibilitatea resurselor, a două țări: Germania și Austria. Germania era mai puternică decât inamicul său principal: Franța, în 1890. Dar ea era considerabil mai slabă decât Franța și Rusia pentru ca 24,6 % din totalul resurselor sale materiale se găseau în mâinile marilor puteri. Fără îndoială, dependența Austriei s-a extins și a crescut, de la 10,2% în 1890, până la 19,4% în 1900.

4. Negocieri și Înțelegeri

Până la 1892, succesele în politica internațională s-au referit mai mult la menționata alianță franco-rusă (1892-1895). Datorită faptului că Tratatul de reasigurare cu Rusia nu era renovat, Wilhelm al II-lea a decis să lanseze politica destinată exercitării unei influențe clare în Balcani. Pretenția de a construi calea ferată Berlin – Bagdad, care să traverseze Constantinopolul, capitala Turciei, va aduce noi înțelegeri politico-economice strategice pentru Germania. Dorința de a spori prezența comercială germană în Orientul Mijlociu se înscria în aceeași strategie expansionistă germană. Austria sprijinea în principiu această schemă și spera să realizeze promisiunea unor noi câștiguri teritoriale în Balcani, ca și contrapartidă.

Într-un alt context, legăturile economice care uneau Franța și Rusia , concretizate în împrumuturi financiare în favoarea

guvernului țarist au fost însoțite de un schimb de vizite oficiale, contacte diplomatice și mișcarea oportună de presă favorabilă. Toate acestea au contribuit pozitiv la garantarea alianței franco-ruse în 1894. Această alianță este susținută din nou în 1897, dată la care se promitea ajutor mutual în cazul unui atac militar german⁴.

În fața reacțiilor de acest calibru, Marea Britanie menținea o atitudine care perpetua tradiția *splendidei izolări*. Marea Britanie niciodată nu s-a interferat în designul războinic al lui Bismarck, deși chestiunea Orientului se întâlnea în agenda sa. Marea Britanie menținea o atitudine vigilentă privind avansul rus în Balcani și în Asia Centrală (Afganistan) și era dispusă să lanseze o strategie de bloc în cazuri de urgență. Nu numai acestea au fost principalele puncte de atenție, ci și avansul colonialismului francez în Indochina presupunea o acțiune previzibilă, care a condus la un scenariu exteriorizat în Egipt și Sudan.

În orice caz, incidentul de la Fachoda – mai mult decât o gâlceavă - a fost un moment în care atât pacificarea britanică, cât și insolenta franceză au rămas blocate (1898). Mitul de la Fachoda s-a proiectat în opinia publică cu discreditarea francezilor. Antipatia engleză a fost alimentată de mediile de comunicare ultranaționaliste din această țară.

Experiența acumulată în anii 90 și tentația neocolonială au afectat Italia. Francesco Crispi căuta să imite modelul militarist german. Mitul unei grandioase politici exterioare a lăsat Italia să suporte o umilire națională la Adoua (1896) datorată înfrângerii suferite în fața etiopienilor comandați de Manelik. În acest timp, conexiunea negociatoare între Germania și Marea Britanie a fost doar o ipoteză timid urzită de Chamberlain, secretar pentru afacerile coloniale în 1897.

Refuzul britanic de face parte din Tripla Alianță, cum era dorința Kaiserului german, vine să demonstreze pentru varii motive că revoluția diplomatică a secolului XIX se petrecea în Londra și nu la Berlin.

⁴ S. Berstein, P. Milza, *op. cit.*, p. 302-307

Britanicii, până la afacerea Fachoda au tratat cu umor, cum califica Gordon A. Craig, ceea ce se petrecea pe continentul european. Problemele întâlnite de britanici în Africa Australă - problema Transvaal în 1877, sosirea *burilor* (populație de origine olandezo-germană), strategia acestora de a scăpa de controlul coloniei Capului - au demonstrat provocările la care Marea Britanie va trebui să facă față dacă nu adopta o atitudine mai energică în raporturile cu celelalte puteri de pe continentul european, în special cu Germania. Invadarea Transvaalului de către *burii*, conduși de Leander Starr Jameson, în 1895 a condus la internaționalizarea conflictului, în 1899. Pe de o parte erau britanicii, iar pe de alta parte erau Transvaalul și statul liber al Oranjului. Pentru a-i înfrânge pe cei 60 000 de buri, britanicii au angajat într-un război prelungit până la 1902, 350 000 de soldați. Războiul s-a încheiat prin Tratatul de la Vereeniging (1902), în urma căruia Transvaalul și Oranje-ul au fost anexate de britanici. Însă starea conflictuală persista, ceea ce a determinat Marea Britanie să creeze Uniunea Sud-Africană.

Experiența din Africa Australă, a obligat Marea Britanie la o proiectare mai puțin agresivă a prezenței sale internaționale, străduindu-se să delimiteze din ce în ce mai bine ariile sale de influență, în special cele din Asia.

Bunăoară, în timpul războiului cu *burii*, Imperiul țarist a căutat să profite și mii de soldați ruși au fost trimiși în Manchuria. Gesturile diplomatice engleze vor exprima cu claritate faptul că nu mai era tolerată nici o imixtiune în sfera de influență engleză și mai cu seamă în Extremul Orient. Tratatul din 1902 încheiat cu Japonia exprima în mod semnificativ respectiva atitudine a diplomației engleze. Se insistă apoi ca Rusia trebuie să recunoască integritatea Chinei și să evacueze Manchuria. Însă, cum rușii trăgăneau o asemenea operațiune, o torpilă japoneză a atacat escadronul rus în portul Port Arthur și japonezii au invadat Coreea și Peninsula Liaotung, în februarie 1904. Armata rusă nu era pregătită pentru a face față unui exercițiu atât de bine echipat și antrenat, și, la începutul lui 1905, rușii au fost expulzați din Manchuria, flota lor fiind învinsă și Port Arthur-ul obligat să se predea.

5. Pacifism și antimilitarism

Deși în Europa, se afirmau teorii și atitudini naționaliste și militariste, până la finalul secolului al XIX-lea s-au închețat, de asemenea, idei anti-militariste și mișcări ale păcii.

Pacifiștii au înflorit, în special, în Marea Britanie și SUA, țări geografic sigure și cu puteri navale mai consistente.

O intenție circumscrisă experiențelor care, în acești ani s-au forțat, poate una din cele mai interesante, a fost cea proiectată de țarul Nicolae al II-lea. În 1899 are loc la Haga o conferință care își propune să frâneze sporirea armamentelor. La aceasta conferință asistau 26 de țări ce răspund la obiectivele pacifiste de soluționare a conflictelor și de umanizare a războiului). Erau idei care stabileau un precedent important, cum era crearea unei Curți internaționale. Având în vedere că Wilhelm al II-lea se afla în faza creării a marii sale marine germane, și unde etala fără prudență predilecția sa pentru companii militare, nu este de mirare că inițiativa țarului Nicolae al II-lea venea să relanseze în 1907 ideea reglementării pacifiste a conflictelor, lansând formula *arbitrajului obligatoriu*, în caz de conflict. Idealurile de pacificare erau îmbrățișate de către opinia publică internațională cu interes reînnoit, în ciuda vânturilor războinice care biciuiau lumea la începutul secolului al XIX-lea. Aceste idei fac parte dintr-un evantai de idealuri care mai cuprind propunerile de suspendare a carierei de înzestrare militară și de limitare a cheltuielilor militare.

Cele mai multe dintre aceste idei au influențat evoluția *dreptului internațional*, accentuând necesitatea angajării de mecanisme și proceduri de pace disponibile în acea epocă. Încă de la începutul secolului XX, războiul era considerat prohibit și mai mult de 44 de guverne răspund la această inițiativă pacifistă lansată de Rusia. Chiar dacă bolșevicii nu ajunseseră la putere după episodul revoluționar din 1905, Rusia țaristă preluase unele dintre lozincile lor, în special tema internaționalismului, văzută ca dimensiune a pacifismului. Desigur că motivația acestui demers țarist este de

salvare a reputației de mare putere a Rusiei, după înfrângerea în războiul ruso-japonez din 1904-1905.

Alți reprezentanți ai pacifismului acestor ani au fost Alfred Nobel, inventatorul suedez al dinamitei; nord americanul Andrew Carnegie, scriitorul Bertha von Sutter; Ivan Bloch sau publicistul britanic W. T. Stead. Erau persoane care apărau ideea păcii mai mult decât orice altă afacere.

6. Mondializarea strategiilor

Efectele mondializării strategiilor au făcut ca orice guvern cu o anumită importanță în Europa să conceapă o *politică mondialistă*, pe care să o convertească în voința generală. Mișcările pangermanice și panslaviste au asigurat din acest punct de vedere referințe obligatorii.

Pentru împăratul german, politica mondială era răspunsul inevitabil a unei situații *de facto*, existentă și imperioasă, căreia trebuia să îi se răspundă. Teza mondializării politicii exterioare germane a fost vehiculată de succesorii lui Bismarck cancelarul Von Caprivi (1890-1894); Holstein; Hohenlohe (1894-1906); amiralul Tirpitz; colonelul general Von Moltke; cancelarul Von Bulow (1900-1909) și Bethmann-Hollweg, cancelar din 1909. Toți au mărturisit vitalitatea imperiului german (al II-lea *Reich*). Coincidența obiectivelor în construcția imperiului colonial cu interesele industriașilor germani devenea problematică. Bunăoară, *Liga Navală Germană* s-a fondat în 1898 cu sprijinul industriașilor din Ruhr.

Consecință imediată a acestei noi realități este specializarea pozițiilor de dominație în zone de influență. În acest mod, teama de expansiune colonială germană a produs o apropiere dintre Franța și Marea Britanie. Ministrul de Afaceri externe francez, Theophile Delcasse a fost promotorul entuziast al unități franco-ruso-britanice articulată pe o alianță anti-germană.

În orice caz, menționata antantă nu era cu adevărat alianță, deoarece nimic nu era concretizat cu privire la cazul în care una din

cele două țări urma să intervină în război. În final această presupunere a fost revizuită posterior. Delcasse dorea pe lângă faptul ca Marea Britanie să se regăsească într-o alianță amicală cu Franța și Rusia să fie parte a acestei înțelegeri. Întrucât britanicii erau mult mai atenți la ceea ce se întâmpla în Europa, ei observă că noua amenințare austro-ungară în Balcani era mai serioasă decât suspiciunea probabilă ca Rusia să intervină în interesele lor în Extremul Orient, după insuccesul suferit în fața japonezilor (1904-1905). Nu este de mirare că, în 1907 Rusia și Marea Britanie au acceptat, prin intermediul unei noi înțelegeri, să pună capăt diferențelor trecute în Afganistan și în Iran. Potrivit mai multor autori, diplomația germană a eșuat să-și imagineze că alianța franco-rusă va submina Alianța celor Trei Împărați.

Theophile Delcasse a impus problema unui sistem diplomatic funcțional, deși fără notorietatea sau relevanța sistemului lui Bismarck care a impregnat politica europeană în anii precedenți. Eficacitatea sistemului diplomatic al lui Delcasse, deși pentru puțin timp (până în august 1914), se rezuma în strângerea relațiilor cu Rusia, în ruperea Italiei de Tripla Antantă (acordurile comerciale din 1898 și politice din 1902, căutând neutralitatea sa) și în asigurarea prieteniei britanice (Antanta Cordială din aprilie 1904). Tot acest sistem avea ca obiectiv contrabalansarea alianței germano-austro-ungară.

Se observa, pe de o parte, că garantarea pozițiilor franceze în Maroc, ca un apropo, a fost determinantă în perioada activă a construcției acestui sistem și a fost decisă în timpul mandatului acestui ministru francez. Acest ansamblu, a adus la lumină operativitatea sistemului. Cadrul său diplomatic era adecvat înaintea presupusei amenințări germanice în Europa.

Pe de altă parte, efectele notabile ale modernizării economice se extind în acțiuni încheiate între țările mai dezvoltate, ținute în forță de drepturile lor de a achiziționa poziții în domeniul relațiilor internaționale în acest timp. Pe lângă marile armate era ora noilor desfășurări de mecanisme financiare care să acționeze în exterior. Totuși, succesorii realizate de unii și de alții în locuri mai

mult sau mai puțin distincte ale geografiei europene și extra-europene le-au succedat teama dintre competitori și o preocupare crescândă pentru maturitatea sistemului capitalist. Un exemplu concludent îl reprezintă semnarea noilor tratate de comerț, care reglau relațiile comerciale între țările europene - Germania, Rusia, Italia, Austro-Ungaria, etc., către 1904.

Anul în care a început războiul ruso-japonez (1904) a marcat o cotitură importantă în relațiile internaționale contemporane. Se confruntau nu numai două puteri cu economia în expansiune ci și două armate, una mai modernizată decât alta, angajând tehnici moderne de atac. Conflictul, care a durat 18 luni a amenințat pacea cu complicații internaționale mai serioase. Acest război, care poate fi interpretat mai mult ca un conflict regional, are atributele unui război complet nou, specific secolului XX.

El anunța prin implicațiile sale confruntările de interese a două tabere, care se găseau într-un echilibru de putere, unde cel mai minor incident diplomatic era capabil de a provoca o conflagrație mondială.

Vom trece în revistă într-o succesiune sumară evenimentele care au condus la izbucnirea Primului Război Mondial.

A. *Tripla Alianță* (1882). În continuarea Tratatului austro-german semnat în 1879, Italia s-a atașat acestei alianțe în 1882, care va fi cunoscută sub numele de *Tripla Alianță*. În 1883 s-a alăturat acestei alianțe și România. Tripla Alianță a fost reînnoită în 1907 și 1912.

B. *Antanta* (1891-1893). Înțelegerea franco-rusă din 1891 stabilea pentru ambii semnatari consultarea mutuală în cazul amenințării cu agresiunea uneia dintre puteri. În 1892 s-a semnat o convenție militară franco-rusă care a va pune bazele *Antantei* convenite în 1893.

C. *Alianța anglo-japoneză* (1902). În toamna lui 1901 negocierile pentru o alianță anglo-germanică au ajuns în colaps. Precedentele convorbiri franco-germane s-au sfârșit de asemenea. Nu este nici un miracol că, în 1902, Marea Britanie își întărea

pozițiile sale în Extremul Orient semnând o alianță defensivă cu Japonia.

D. *Antanta Cordială* (1904). Un acord mai puțin formal decât o alianță completă realizat între ambele țări a înghețat diferende coloniale (asupra Egiptului și Marocului).

E. *Antanta anglo-rusă* (1907). În acel an în care Tripla Alianță a fost reînnoită pentru încă șase ani, Marea Britanie și Rusia au inițiat o nouă abordare în relațiile lor. S-au finalizat o serie de dispute imperiale care priveau în mod deosebit teritoriile Persiei, Tibetului și Afganistanului. În mod colectiv, Franța, Marea Britanie și Rusia s-au integrat atunci într-o *Triplă Înțelegere* (Antanta). Europa s-a găsit imediat divizată în două sisteme principale de alianțe, rămânând în acest mod până la 1914.

F. *Prima criză marocană* (1905)⁵. De la început trebuie să amintim că ambele crize din 1905 și 1911 au fost dezlănțuite de la Berlin, cu intenția de a sfărâma cercul antantist care se crea și pentru a destabiliza cursul relațiilor internaționale dintre 1898 și 1907. Marea Britanie, Franța și Rusia și-au rezolvat diferendele lor în afara Europei. Și exceptând Marocul nu era nici o zonă în disputa sferei lor coloniale.

Punctul de plecare al crizei a fost în înțelegerea anglo-franceză asupra împărțirii zonelor de control din nordul Africii, fapt ce a creat împăratului Wilhelm al II-lea un nou motiv de neplăcere, pentru că Germania nu a fost consultată. Mutarea germană de la Tanger în 1905 avea ca obiectiv asigurarea controlului asupra sultanului Marocului. Acesta a solicitat organizarea unei conferințe internaționale pentru deblocarea crizei. De teama unui război care se putea isca, atitudinea guvernului francez a fost ambiguă. La început ministrul de externe Delcasse a trimis un semnal de protest, după care Franța a luat parte la Conferința care a avut loc în orașul spaniol Algesiras, între 14 ianuarie - 7 aprilie 1906.

Cu aceasta ocazie Franța a putut să evalueze gama și utilitatea alianțelor, la fel ca și valoarea specifică a poziției sale la nivel internațional. Sprijinul anglo-saxon (Marea Britanie și Statele

⁵ *Ibidem*, p. 308-311

Unite) pentru poziția Franței, au încurajat această țară să-și consolideze atitudinea în raport cu criza marocană. La Algesiras au luat parte 11 națiuni europene, pe lângă Statele Unite și Maroc. Aici au apărut clar două tendințe opuse. Pe de o parte, Germania care reclama principiul *porților deschise* pentru Maroc și internaționalizarea deschiderii sale economice și financiare, fără ocuparea efectivă a teritoriului marocan. Era o situație similară celei existente în cazul Chinei și al Turciei.

Pe de altă parte, era poziția franceză care solicita recunoașterea, drepturilor sale particulare în Maroc, mai ales din motive financiare. Acest fapt îi da dreptul de a se transforma în santinelă și gardian al zonei.

Actul final s-a semnat în aprilie 1906 și s-a decis integritatea teritorială a Marocului, fiind confirmată astfel autoritatea sultanului. Totodată s-a stabilit principiul libertății comerciale și de egalitate garantându-se pentru toate statele semnatare accesul neîngrădit la resursele minerale. Diplomația franceză accepta funcționariatul comun spaniol și francez pentru a actualiza competențele în calitate de poliție portuară în Tanger. Pe de altă parte, grupurile de interese financiare franceze, așa ca și cele ale aliaților săi au ocupat poziții importante în noua Bancă marocană creată pentru a reforma economia acestei țări. Prin aceasta Franța și aliații săi se aflau în situația de a controla economia marocană. Se consuma astfel, procesul de internaționalizare a Marocului, dar cu prioritate franceză. Era un compromis obținut cu consensul spaniol care obținea o zonă rezervată în partea nordică a Marocului (*Ceuta*). Cum se deduce din aceste date, francezii ieșeau din conferință foarte satisfăcuți. Aliații lor - englezii și rușii - erau într-o situație ambiguă, însă datorită presiunilor germane și austro-ungare în Balcani, accepta punctul de vedere francez. Germania izolată părea resemnată cu succesul lui Delcasse astfel încât sistemul de alianțe rămâne intact. Antanta era întărită prin această victorie diplomatică, și Marea Britanie s-a arătat mai puțin ostilă decât până atunci unei apropieri tripartite anglo-franco-ruse.

G. *A doua criză marocană* (1911)⁶. Datorită opresiunii guvernului marocan asupra minorității *cabile* din estul țării, protestele s-au succedat lent, până când Franța a trebuit să răspundă cu o expediție a armatei sale până la Fez, restabilind ordinea și oprirea acelor proteste. Germania se temea că această circumstanță va facilita guvernului francez o anexiune completă a statului marocan; decizia kaiserului a fost să trimită forțe navale să ocupe Agadir, enclavă situată pe coasta vest africană. Acest act confirma de drept capacitățile militare germane de a se mișca foarte repede, la fel ca și marea dorință cu care se pregătea un test al viitoarei *Weltpolitik*.

Acțiunea germană era motivată oficial de nevoia de protecție pentru interesele și afacerile germane de pe teritoriul marocan. Erau motive foarte puțin credibile, care au condus la punerea la încercare a eficienței *Antantei* anglo-franceze.

Mr. Grey, ministru al afacerilor externe al guvernului britanic a suspectat Germania că a utilizat Agadirul ca centru de operații navale. Primul ministru britanic Lloyd George a definit în mod oficial poziția britanică pentru a interveni pentru a frâna posibila amenințare și în apărarea propriilor interese navale și comerciale. După un discurs pe ton belicist care solicita scuze din partea Germaniei, Lloyd George a pus marina britanică literalmente pe picior de război. La fel ca în 1905, o conferință internațională organizată la Paris a ajustat situația. Pentru a se ieși din impas, Franța a cedat Germaniei o extinsă fâșie teritorială în Congo-ul francez, în schimbul renunțării din partea Germaniei la orice pretenție în Maroc. Cea de a doua criza marocană a demonstrat că *Antanta* a funcționat din nou și s-a convertit într-un acord și mai solid. Competențele convenite asupra rolului marinei franceze și britanice, cum ar fi supravegherea traficului din Marea Mediterană, pentru francezi, și supravegherea traficului în Marea Nordului pentru englezi, indicau faptul că *Antanta* s-a convertit, de fapt într-o alianță aproape totală.

⁶ *Ibidem*, p. 312-317

H. *Criza bosniacă* (1908). Rivalitatea între Viena și Sankt Petersburg în exercițiul hegemoniei în zonă a fost scenariul politic care va sta la originea succesiunii crizelor din Balcani. Această tendință de a constrânge în această regiune europeană interesele divergente ale marilor puteri va duce la intensificarea acordurilor și dezacordurilor.

Diviziunea Europei în cele blocuri armate, după 1907, semnifică faptul că nici o problemă internațională de anvergură nu se putea rezolva fără a proiecta un test de fidelitate respectivilor aliați. Departe de a întâlni un statut de anarhie, relațiile internaționale au fost controlate cu toată precizia matematică, prin comportamentul tuturor statelor, condiționate de extensia predeterminată a celor două blocuri ale marilor puteri.

Rivalitatea franco-germană, recurentele crize balcanice, blocurile diplomatice, fricțiunile imperialiste și cursa înarmărilor, toate la un loc combinate au ridicat temperatura relațiilor internaționale. Alarma a sunat în Bosnia (1908) și mai departe în Agadir (1911). În timp ce, marile puteri profesau dorința lor de a menține pacea, în același timp toate erau pregătite pentru război.

H. *Criza bosniacă* a indicat cel mai bine unde era epicentrul conflictual în Europa. Austro-Ungaria a anexat provinciile turce ale Bosniei-Herțegovinei, în 1908, fără nici o justificare legală. În aceste momente, ministrul austriac, contele Aehrenthal, era dispus să distrugă Serbia, încercuind-o. Kaiserului Wilhelm al II-lea îi era clar că sosea momentul luptei împreună cu Austria. Marile puteri europene se simțeau incapabile să răspundă acestei provocări în acele momente. Decizia austriacă a anihilat speranțele de la Belgrad asupra proiectului Marii Serbii susținute de către Rusia și Franța⁷.

Între timp, Rusia experimenta o alarmă certă, din variate motive. Pe de o parte era calitatea sa de aliat tradițional pentru sârbi. Pe de alta parte era aspirația rusă dintotdeauna să-și poată trimite fără restricții flota sa în strâmtoarele Bosfor și Dardanele și să le poată ancora în porturile sârbești. Alexander Izvolsky, ministrul rus al

⁷ G. Castellan, *op. cit.*, p. 363-369

afacerilor externe care a conchis acordul anglo-rus din 1907, dorea să realizeze noi succese.

Văzând toate aceste realități, statele Balcanice s-au convins că diferendele teritoriale puteau fi rezolvate între ele și prin intermediul forței. Astfel, între 1912 și 1913 au avut loc trei războaie generale în Balcani⁸.

I. *Primul război balcanic* (1912)⁹. În mai 1912, Italia ataca Imperiul Otoman, ocupând Rodos-ul, Tripoli și Cirenaica. În octombrie 1912, cu Sublima Poartă divizată și cu o Albanie insurgentă, *Liga Balcanică* formată din Muntenegru, Bulgaria, Serbia și Grecia (sub inspirația omului de stat Venezilos) a luat inițiativa de atac contra otomanilor în Macedonia. Deși germanii și austriecii credeau că Imperiul Otoman va rezista în mod facil, insurgenții din Liga Balcanică traversau în șase săptămâni Turcia europeană fără nici o opreliște. Acest succes a alarmat marile puteri, care realizau posibilitatea ca Serbia să se apropie de Adriatică (ocupând Albania) și Rusia să controleze Balcanii, până la Constantinopol grație acestei conjuncturi. Tratatul de la Londra a lăsat Turciei controlul asupra Traciei orientale, dar nu a obținut nici un acord asupra Macedoniei. Acest lucru a convertit problema Macedoneană în *casus belli* perpetuu.

J. *Al doilea război balcanic* (1913)¹⁰. În iunie 1913, Bulgaria a atacat Serbia pentru a iniția procesul de partiție a teritoriul macedonean. Bulgaria reclama partea cea mai importantă a acestui spațiu balcanic. Răspunsul imediat a fost că Serbia, România –care nu a luat parte în primul război, Muntenegru, Grecia și Turcia în căutarea revanșei, au acționat unit contra obiectivelor bulgare. Bulgaria, înfrântă, s-a văzut obligată să accepte Tratatul de la București (august, 1913) prin care Serbia și Grecia au conservat zonele din Macedonia, fapt ce a probat hotărârile Tratatului de la Londra în această problemă. Turcia primea reparații teritoriale

⁸ M. Glenny, *op.cit.*, p. 233-228

⁹ *Ibidem*, p. 228-243

¹⁰ *Ibidem*, p. 243-248

ușoare în zona Edirne (Adrianopol) și România alipea Cadrilaterul de la Bulgaria.

K. *Al treilea război balcanic*. Expansiunea sârbă ca mare putere nu întârzia să se dezvăluie, în ciuda faptului că nu avea acces la porturile Adriaticii, dar obiectivul său era Salonicul și teritoriile obținute de Grecia în 1913. În același an împăratul german a convenit cu Austria sprijinul său, în cazul intrării acestei țări în război cu Serbia. Așa va face și Turcia în căutarea revanșei, după reducerea teritoriului său.

După cum am văzut, în ciuda războiului, în fiecare posibilitate au avut loc *a posteriori* conferințe internaționale și au fost semnate Tratatul *ad hoc*. Balanța sa era precară. Albania a apărut ca stat suveran, dar nu și Macedonia. Jocul austriac se plătea mai scump, influența germană în Turcia a crescut. Ambițiile ruse erau nesatisfăcute. Serbia și-a revendicat pământul. În definitiv, chestiunea Orientului urma cursul ei fără a se rezolva.

Este interesant de observat de asemenea că, în timpul acestor ani, cu excepția Germaniei, toate țările trăiau o situație internă confuză. Marea Britanie și Franța sufereau o nouă criză industrială. Guvernul britanic trebuia să facă față războiului civil din Irlanda. Rusia trăia colapsul social și moral definitiv. Austro-Ungaria menținea un dialog din ce în ce mai dificil cu maghiarii, slavii și românii. Ostilitatea proletariatului internațional se auzea insistent. Lipsa de sens a crizelor socio-economice, îndoielile și pierderea de prestigiu, au condus la o certă inginerie a războiului, după cum opinau alți autori.

Este bine știut că în timpul acestor ani unele mișcări de opinie încercau să minimizeze conflictele internaționale și că vocile pacifiste se auzeau de la socialistul francez Jean Jaures și austriacul A. H. Fried, până la economistul englez Norman Angell. Dar contra pacifismului spune istoricul Norman Davis, „ethosul neobosit al marilor puteri răspândea un ecou”¹¹.

Și în ciuda faptului că militarii știau puterea distructivă pe care o producea un viitor război, această suspiciune nu a împiedicat

¹¹ M. J. Cava Mesa, *op. cit.*, p. 240-241

marile puteri să se îmbarce în acest joc periculos. Extremele celor două axe ale momentului, prudența și militarismul se distanțau din ce în ce mai tare.

În mod curios, moștenitorul tronului austriac simpatiza cu cauza slavă și aspirația sa de auto-control și amplificare a competențelor. El se arăta dispus să accepte – spre deosebire de împăratul Franz Iosif – rezolvarea problemei însă dinăuntru Imperiului. La 28 iunie 1914, arhiducele Franz Fernand a vizitat Sarajevo cu soția sa, Sofia, ducesă de Hohenberg. Vizita a coincis cu aniversarea bătăliei din 1389 din Kosovo. Era o decizie, care în ochii Serbiei era o insultă calculată.

Studentul bosniac Gavrilo Princip a fost executantul ales, ca instrument al organizației paramilitare sârbe *Mâna Neagră*, să-l asasineze pe arhiduce. Asasinatul întâmplat, Austria a trimis la 23 iulie 1914 un ultimatum la Belgrad în termeni foarte duri. Ultimatumul nefiind acceptat Austro-Ungaria a declarat război Serbiei la 28 iulie, punând capăt ultimei crize balcanice și lăsând loc primei conflagrații mondiale.

CONSIDERAȚII FINALE

Pe parcursul celor două secole studiate în sistemul relațiilor internaționale s-au petrecut câteva schimbări notabile. Acestea au fost în mare măsură rezultatul noilor percepții asupra diplomației și asupra rolului deținut, în sistemul de relații interstatuale, de către ambasade, de către oamenii de stat specializați în munca diplomatică.

În secolele XVII-XVIII relațiile dintre statele europene au avut o evoluție relativ previzibilă. Ele fiind rezultatul luptei pentru supremație a marilor puteri europene. Spania, apoi Franța și, în fine, Anglia și-au impus politica, asigurându-și pentru o perioadă preponderența continentală.

Dacă la începutul perioadei studiate, rolul diplomației era încă unul aproape nesemnificativ, pe parcursul secolului al XVII-lea, mai întâi în Franța, apoi și în celelalte state, monarhii europeni își vor construi un sistem diplomatic tot mai specializat. Instrumentele noii politici externe a statelor europene se vor diversifica tot mai mult.

Dacă la începutul acestei perioade încercările diplomației erau timide, ele bazându-se mai degrabă pe alte practici decât pe cele ale diplomatului modern, putem observa o specializare și o diversificare a practicilor de negociere, de întreținere a unor bune relații cu partenerii, oricare ar fi fost aceștia. Am putea spune, fără a greși, că diplomația modernă a fost strâns legată de dezvoltarea economică și revoluția burgheză. Atunci când interesele economice au început să primeze, politicienii au început să fie mai atenți cu „ceilalți”. Statul este adesea „forțat” din interior să-și revizuiască atitudinea față de partenerii europeni.

Secolele XVII-XIX au fost secolele de afirmare tot mai puternică a spiritului național. Odată cu afirmarea națiunilor războaiele europene au căpătat alte conotații. Diplomația, inclusiv cea secretă, și-a câștigat de la sine rolul în noul context geopolitic.

Intensificându-și activitatea diplomatică, statul viza, în primul rând, stabilirea puterii sale pe baze mult mai solide. Aceasta fiind, de altfel, ceea ce dirija politica externă, întreaga activitate ce făcea posibilă atingerea obiectivelor statului. Promulgarea unor legi eficiente, uniformizarea jurisprudenței, formarea unui cadru administrativ eficace, punerea în practică a unor metode financiare viabile erau, la fel ca și forța militară ori stabilitatea politică, măsuri de securitate națională indispensabile pentru a face față presiunilor exercitate de către puterile vecine. În timpul păcii, ca și în timpul războiului, marile puteri își foloseau diplomația pentru a intra în posesia „unor mari atuuri” de care trebuiau să dispună societățile economice moderne. Acestea se defîneau prin: piață și monopoluri, porturi strategice și frontiere vitale, blănuri, pește, materiale indispensabile construcțiilor navale, grâu, produse tropicale, sau alte surse fabuloase de îmbogățire.

Caracterizând în scurte cuvinte sistemul de relații dintre puterile europene putem preciza, fără a greși, faptul că marile monarhii, legate între ele printr-un interesant sistem de relații matrimoniale și de interese economice sau geostrategie, aveau frică de „celălalt”. Plecând de la acest considerent, majoritatea statelor europene au încercat să-și construiască un sistem de alianțe menit să le garanteze implementarea politicii urmărite. În general, pe continent, sistemul de relații internaționale a fost caracterizat de rivalitatea dintre Habsburgi și Bourboni. În acest sistem, un interesant rol l-a jucat Anglia, care după ce și-a câștigat supremația maritimă a căutat să-și impună propria politică pe continent.

Imaginea conferită de către rivalitățile dintre marile puteri europene a cunoscut interesante schimbări, atât de formă, cât și de conținut.

Spania, mare putere maritimă și colonială, pe fondul unor puternice dispute interne cauzate în principal de intensele lupte pentru succesiune la tron, a cunoscut o decădere. Această decădere a fost favorizată de conturarea unor alte puteri maritime: Anglia, în special, dar și Provinciile Unite, stat căruia Spania a trebuit să-i recunoască în cele din urmă independența.

Imperiul romano-german, fărâmițat și slăbit de politica mai puțin coerentă a Habsburgilor, și-a câștigat „constituția” westfalică plătind un marele preț de a „găzdui” Războiul de Treizeci de Ani. Pe fondul pierderii influenței de către Austria, atât în Imperiu, cât și pe plan european, Prusia, în special în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și-a câștigat statutul de mare putere europeană. Austria, nevoită fiind să accepte pierderea influenței sale occidentale, s-a consolatat reorientându-și politica spre orient, unde, atât Imperiul Otoman, cât și Polonia s-au dovedit a fi prăzi mult mai ușoare.

Franța, stat garant al păcii westfalice, a cunoscut în perioada lungii domnii a lui Ludovic al XIV-lea apogeul dominației sale europene. Limba franceză se impune ca limbă diplomatică. La Versailles se făcea politica europeană, iar aliații Franței își împărțeau cu aceasta influența pe întregul continent. După Utrecht, Franța a fost obligată să accepte echilibrul european propus de către britanici, mai mult ei au și promovat această politică după mijlocul secolului al XVIII-lea.

Anglia, un stat tot mai pragmatic, condus de o burghezie ce-și cunoștea bine interesele, s-a dovedit a fi soluția europeană în secolul al XVIII-lea. Interesați de pacea continentală, de echilibrul dintre marile puteri, englezii s-au preocupat mai mult de cucerirea mărilor și piețelor mondiale.

Aventura suedeză din secolul al XVII-lea ne apare drept un episod parcă desprins dintr-o altă lume. În realitate însă nu a fost așa: Suedia beneficia de importante resurse (în special zăcămintele de fier, ce i-au permis să-și construiască o remarcabilă artilerie) ce i-au asigurat preponderența în zona baltică. Apoi, intrată în sistemul diplomatic francez, Suedia a beneficiat de un consistent sprijin continental. Afirmarea Rusiei și a Prusiei, dar și slăbirea poziției Franței, au fost factori decisivi care au contribuit la reculul puterii suedeze din secolul XVIII.

Rusia, abia intrată în sistemul european, s-a impus tot mai mult în estul continentului, asigurându-și, așa cum își dorise Petru cel Mare, accesul la Marea Baltică și Marea Neagră.

Două mari puteri europene au devenit principalele victime ale secolului al XVIII-lea. Pe fondul afirmării Prusiei și Rusiei, dar și al reorientării politicii Austriei, Polonia a dispărut de pe harta europeană la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Imperiul Otoman, victimă atât a „conspirației” celor trei mari puteri, cât și a capacității sale reduse de a se adapta la modernitate, a trebuit să se încline, și doar grație Angliei, care dorea să păstreze echilibrul în Europa sud-estică și Orientul apropiat, Imperiul Otoman a reușit să-și păstreze integritatea.

În Mediterana, puterea magnifică a Veneției deținută în evul mediu a fost redusă la „respectarea” independenței metropolei italiene. De acest „favor” nu se mai bucurau în spațiul italian decât puține localități. Cu toate acestea, situația internațională a favorizat tot mai mult, impunerea ca și putere de mărime medie a Piemont-Sardiniei, al cărui rege va fi tot mai respectat.

Izbucnirea Revoluției franceze va pune capăt acestui sistem de relații dintre statele europene. Mai mult, ambițiile monarhilor europeni s-au limitat la apărarea propriei lor existențe.

Înfrângerea, nesperată la un moment dat, a lui Napoleon a condus către o nouă construcție diplomatică. Forțele „vechii ordinii” se unesc pentru a restaura stilul vechilor monarhii, pentru a șterge moștenirea Revoluției franceze și a reconstrui harta dezordonată a Europei rezultată din experiența napoleoniană. În ciuda victoriilor incontestabile marile monarhii au fost obligate să țină cont și de transformările liberale produse. Congresul de la Viena inaugurează o formă de relație între state bazată pe *conceptul de securitate colectivă*.

Inaugurarea în sistemul Relațiilor Internaționale a „erei lui Metternich” a asigurat în perioada care a urmat Congresului de la Viena o poziție centrală pentru Austria. Aspirația acesteia conta pe neliniștea expansioniștilor ruși și pe includerea Franței restaurate în rândul marilor puteri diriguitoare.

Principiile de echilibru și de solidaritate internațională și dreptul de intervenție stabilit prin Congresul de la Viena, și creația Sfintei Alianțe, au făcut posibilă desfășurarea unei politici

internaționale îndrumate pentru a salvarda Europa de ideile revoluționare.

Revoluțiile din anii 1830-1848 au avut capacitatea de a introduce în acest sistem unele bulversări, fără a-l destabiliza însă. Marile monarhii, protagoniste a unei ordini clare între „marile puteri” și „puterile mici” au fost capabile să reziste presiunilor revoluționare. Cu toate acestea însă Europa s-a înnoit. Sistemul de relații internaționale a suferit unele schimbări, facilitate și de izbucnirea Războiului Crimeii. Congresul de la Paris din 1856 și prezența diplomatică franceză a condus la apariția „revizuirea” sistemului de la Viena.

Falimentul vechiului sistem diplomatic a fost facilitat de amploarea luată de curentele naționalismului. Procesul de unificare teritorială a condus la conturarea a două mari puteri: Germania și Italia. Războiul franco-prusac a condus către instaurarea unei noi preponderențe: cea a Germaniei unificate.

Sistemul diplomatic bismarckian a fost bulversat doar de amploarea mare a mișcărilor naționale.

Frustrarea franceză, asociată cu teama engleză și nemulțumirea rusă a contribuit după „debarcare” lui Bismarck din 1890 la apariția a două poluri de putere în Europa. Era deschisă faza tensiunii dusă la extremă în diplomația europeană. Conturarea Triplei Alianțe și a Antantei va rupe unitatea (dacă ea mai exista!) a sistemului diplomatic european.

Acestei destabilizări a Europei i se vor asocia și categoricele victorii ale Statelor Unite ale Americii împotriva Spaniei (1898) și ale Japoniei împotriva Imperiului țarist (1905). Europa se afla astfel la o mare răscruce.

TABEL CRONOLOGIC

<i>Data</i>	<i>Evenimente politice interne</i>	<i>Relații internaționale</i>
1600	<p>1598 – Edictul de la Nantes. Moartea lui Filip al II-lea; Filip al III-lea rege al Spaniei. Boris Godunov țar.</p> <p>1603 – Moartea reginei engleze Elisabeta I; Iacob I rege englez.</p> <p>1607 – Fondarea coloniei engleze Virginia.</p>	<p>1598 – Pacea de la Vervins.</p> <p>1609 – Armistițiul de Doisprezece Ani dintre Spania și Provinciile Unite.</p>
1610	<p>1610 – Moartea lui Henric al IV-lea. Ludovic al XIII-lea rege al Franței.</p> <p>1611 – Moartea lui Carol al IX-lea; Gustav Adolf rege al Suediei.</p> <p>1612 – Împăratul Mathias îl succedează pe fratele său Rudolf al II-lea.</p> <p>1613 – Mihail Romanov țar rus.</p> <p>1619 – Ferdinand al II-lea îl succedează pe împăratul Mathias.</p>	<p>1618 – Debutul Războiului de Treizeci de Ani (1618-1648).</p>
1620	<p>1621 – Moartea lui Filip al II-lea; Filip al IV-lea rege spaniol. Olivares la putere.</p> <p>1624 – Richelieu se impune ca ministru principal în Franța.</p> <p>1625 – Moartea lui Iacob I; Carol I rege în Anglia.</p> <p>1628 – Petiția Drepturilor.</p>	<p>1620 – Bătălia de la Muntele Alb.</p> <p>1625-1629 – Faza daneză a Războiului de Treizeci de Ani.</p> <p>1626 – Bătălia de la Lutter.</p> <p>1629 – Pacea de la Lübeck.</p>

<i>Data</i>	<i>Evenimente politice interne</i>	<i>Relații internaționale</i>
1630		1630 – Franța plătește subsidii Suediei pentru a intra în război.
	1632 - Moartea lui Gustav Adolf; Christine, fiica lui Gustav, regină în Suedia. 1637 – Moartea lui Ferdinand al II-lea; Ferdinand al III-lea împărat.	1631-1635 – Faza suedeză a Războiului de Treizeci de Ani. 1632 – Victoria suedeză de la Lützen. 1635 – Pacea de la Praga. Intrarea francezilor în război.
1640	1640 – Frederic Wilhelm, elector de Brandenburg. Revolta din Catalonia și Portugalia. 1641 – Ludovic al III-lea este proclamat conte de Barcelona. 1642 – Moartea lui Richelieu. 1642-1649 – Războiul civil din Anglia. 1643 – Moartea lui Ludovic al XIII-lea; Ludovic al XIV-lea rege francez. Ana de Austria regentă. Mazarin ministru principal. Înlăturarea lui Olivares. 1648-1653 – Fronda în Franța. 1649 – Instaurarea Republicii în Anglia.	1640 – Franța semnează un tratat de alianță cu Portugalia. 1643 – Bătălia de la Racoți. 1648 – Tratatul de la Westfalia.
1650	1650 – Moartea lui Wilhelm al II-lea de Orania. 1653 – Jean de Wit, Mare Pensionar al Provinciilor Unite. Cromwell instaurează Protectoratul la Londra. 1657 – Moartea împăratului Ferdinand al III-lea; alegerea lui Leopold I.	1652-1654 – Primul război anglo-olandez. 1655-1660 – Primul Război Nordic.

<i>Data</i>	<i>Evenimente politice interne</i>	<i>Relații internaționale</i>
	1658 – Moartea lui Cromwell.	
		1659 – Tratatul Pirineilor.
1660	1660 – Restaurația lui Carol al II-lea în Anglia. 1661 – Moartea lui Mazarin; Debutul domniei personale a lui Ludovic al XIV-lea. 1665 – Moartea lui Filip al IV-lea. Carol al II-lea rege spaniol. 1666 – Incendiul de la Londra.	1660 – Tratatul de la Copenhaga și Oliva. 1664 - Pacea de la Vasvár. 1665-1667 – Al doilea război anglo-olandez. 1667-1668 – Războiul pentru drepturile reginei franceze. 1668 – Tratatul de pace de la Aix-la-Chapelle.
1670	1672 – Wilhelm de Orania stathouder în Provinciile Unite. 1676 – Moartea țarului Alexei.	1672-1674 – Al treilea război anglo-olandez. 1672-1679 – Războiul francezilor din Olanda. 1678-1679 – Tratatul de la Nimègue.
1680	1683 – Moartea lui Colbert. 1685 – Moartea lui Carol al II-lea; Iacob al II-lea noul rege englez. Franța: revocarea Edictului de la Nantes. Edictul de la Potsdam. 1688 – Moartea lui Frederic Wilhelm I (Brandenburg). 1688-1689 – Revoluția Glorioasă din Anglia. Abdicarea lui Iacob al II-lea și înscăunarea ca regi englezi a Mariei și	1680 – Politică franceză a „Reuniunilor” (1680-1684). 1683 – Asediul Vienei. 1684 – Armistițiul de la Ratisbonne. 1686 – Ocuparea Budei de către austrieci. 1687 – Victoria austriacă de la Szeged. 1688 – Tratatul de la Sibiu. 1688-1697 – Războiul Ligii de la Augsburg.

<i>Data</i>	<i>Evenimente politice interne</i>	<i>Relații internaționale</i>
	soțului ei Wilhelm de Orania.	
	1689 – Petru cel Mare se impune printr-o lovitură de stat în Rusia.	
1690	1691 – Urcarea pe tron a sultanului Ahmed al II-lea. Diploma Leopoldină. 1693-1694 – Foametea din Franța. 1695 – Moartea lui Ahmed al II-lea; Mehmed al IV-lea se impune ca sultan. 1696 – Moartea lui Ioan Sobieski. 1697 – Moartea lui Carol al XI-lea. Urcarea pe tronul suedez a lui Carol al XII-lea.	1690 – Noua ofensivă a armatei otomane îndreptată împotriva austrieilor. 1697 – Pacea de la Ryswick. Bătălia de la Zenta. 1697-1698 – Prima călătorie a lui Petru cel Mare în occident. 1699 – Tratatul de la Karlowitz.
1700	1700 – Moartea regelui spaniol Carol al II-lea. 1701 – Electorul de Brandenburg primul rege al Prusiei sub numele de Frederic I. 1702 – Moartea lui Wilhelm al III-lea; Regina Ana urcă pe tronul englez. 1703 – Fondarea orașului Saint-Petersburg. 1705 – Moartea lui Leopold; Iosif I împărat. Arhiducele Carol s-a proclamat rege al Spaniei la Barcelona.	1700 – Debutul celui de-al doilea Război Nordic (1700-1718). 1702 – Debutul războiului de succesiune la tronul Spaniei (1702-1713). 1704 – La presiunea armatei suedeze Dieta poloneză îl alege ca nou rege pe Stanislas Leszczynski. Francisc Rákoczi se proclamă principe al Transilvaniei.

<i>Data</i>	<i>Evenimente politice interne</i>	<i>Relații internaționale</i>
	1707 – Uniunea dintre Anglia și Scoția.	1709 – Bătălia de la Poltava.
1710	<p>1711 – Moartea lui Iosif I; Urcarea pe tronul imperial al lui Carol al VI-lea.</p> <p>1713 – Moartea lui Frederic I; Urcarea pe tronul Prusiei a lui Frederic Wilhelm I.</p> <p>1714 – Moartea reginei Ana; Urcarea pe tronul englez a lui George I.</p> <p>1715 – Moartea lui Ludovic al XIV-lea. Urcarea pe tron a lui Ludovic al XV-lea. Regența lui Filip de Orléans.</p> <p>1716 – Eșecul insurecției iacobine.</p> <p>1718 – Moartea regelui suedez Carol al XII-lea.</p>	<p>1711 – Alianța de la Luck dintre Dimitrie Cantemir și Petru cel Mare. Bătălia de la Stănilești. Tratatul de la Vadu Hușilor.</p> <p>1713 – Tratatul de la Utrecht. Tratatul de pace de la Adrianopol.</p> <p>1714 – Tratatul de la Rastadt. Izbucnirea războiului turco-venețian.</p> <p>1716 – Izbucnirea războiului austro-turc.</p> <p>1717 – Constituirea Triplei Alianțe de la Haga. A doua călătorie a lui Petru cel Mare în occident.</p> <p>1718 – Tratatul de la Passarowitz. Tratatul de la Londra.</p> <p>1719 – Primul tratat de la Stockholm.</p>
1720	<p>1721 – Moare Stanhope; La putere se impune șeful majorității din Cameră, Walpole.</p> <p>1723-1726 – Ducele de Bourbon prim ministru al Franței.</p> <p>1725 – Moartea lui Petru cel Mare; Ecaterina este proclamată țarină.</p> <p>1726-1743 – Fleury prim ministru francez.</p> <p>1727 – Moare Ecaterina I; Pe tronul rus urcă Petru al II-lea (1727-1730).</p>	<p>1720 – Tratatul de la Madrid. Tratatul ruso-turc - „Pacea veșnică”.</p> <p>1721 – Al doilea tratat de la Stockholm. Tratatul de la Fredriksborg. Tratatul de la Nystadt.</p> <p>1725 – Ruptura proiectului de mariaj franco-spaniol. Primul Tratatul de la Viena.</p>

<i>Data</i>	<i>Evenimente politice interne</i>	<i>Relații internaționale</i>
	1728 – Moartea lui George I; urcarea pe tronul englez a lui George al II-lea.	
1730	1730 – Înlăturarea lui Ahmed al III-lea; Impunerea ca sultan a lui Mahmud al II-lea.	
	1732 – Dieta imperială a acceptat Pragmatica Sancțiune.	1731 – Tratatul de la Viena. 1733 – Declanșarea noii crize de succesiune poloneză. Primul pact de familie (tratatul de la Ecorial dintre Franța și Spania). 1735-1739 – Războiul ruso-austroturc. 1738 – Al IV-lea tratat de la Viena. 1739 – Tratatul de la Belgrad.
1740	1740 – Moartea lui Frederic Wilhelm I; Urcarea pe tronul Prusiei a lui Frederic al II-lea. Moartea lui Carol al VI-lea; Maria Tereza devine noua moștenitoare a Casei de Habsburg. Moartea Anei Ivanovna. Elisabeta Petrovna pe tronul rus. 1742 – Înlăturarea lui Walpole. 1746 – Moartea lui Filip al V-lea. Ferdinand al VI-lea a urcat pe tronul spaniol.	1740 – Debutul războiului de succesiune din Austria (1740-1748). Invazia Sileziei de către armata lui Frederic al II-lea. 1742 – Preliminariile de la Breslau. Tratatul de la Berlin. 1743 – Al doilea pact de familie (tratatul franco-spaniol). 1748 – Pacea de la Aix-la-Chapelle.
1750	1753 – Kaunitz cancelar austriac.	1755 – Reluarea războiului franco-englez.

<i>Data</i>	<i>Evenimente politice interne</i>	<i>Relații internaționale</i>
	1758-1770 – Choiseul ministru francez.	1756 – Inversarea alianțelor. Debutul Războiului de Șapte Ani (1756-1763). 1757 – Al doilea tratat de la Versailles. 1759 – Al treilea tratat de la Versailles.
1760	1760 – Moartea lui George al II-lea. George al III-lea devine rege englez. 1762 – Ecaterina a II-a se impune ca țarină în Rusia 1763 – Moare August al III-lea; Deschiderea unei noi succesiuni poloneze. 1765 – François Etienne moare; Iosif al II-lea este asociat la tron de către Maria Tereza, devenind împărat al Sfântului Imperiu. 1767 – Iezuiții sunt izgoniți din Franța și Spania.	1761 – Al treilea pact de familie. 1763 – Tratatul de la Paris și Hubertusburg. 1764 – Tratatul de la Saint-Petersburg. 1766 – Lorena devine teritoriu francez. 1768 – Debutul războiului ruso-turc. Corsica devine teritoriu francez.
1770	1770 – Lordul North devine premier britanic. 1771 – Confederația de la Bar îl demite pe regele polonez Stanislas-August. 1773-1775 – Revolta condusă de Pugaciv. 1774 – Ruptura dintre Londra și coloniile sale americane.	1772 – Primul partaj al Poloniei. Tratatul de la Focșani. 1774 – Tratatul de la Kutciuc-Kaïnardji. 1775 – Imperiul Otoman cedează Austriei Bucovina.

Data	Evenimente politice interne	Relații internaționale
	1776 – Declarația de independență a Statelor Unite ale Americii.	1778-1779 – Războiul de succesiune bavarez. 1778-1782 – Intervenția franceză în războiul american. 1779 – Convenția franco-spaniolă. Intrarea Spaniei în război.
1780	1780 – Moartea Mariei Tereza; Iosif al II-lea obține moștenirea posesiunilor ereditare. 1786 – Moartea lui Frederic al II-lea. Pe tronul Prusiei este înscăunat Frederic Wilhelm al II-lea. 1789 – Izbucnirea Revoluției franceze.	1780 – Olanda s-a alăturat Franței și Spaniei în războiul contra Angliei. Formarea <i>Ligii statelor neutre</i> . 1782 – „Proiectul grecesc”. 1783 – Tratatul de la Versailles. Rusia anexează Crimeea. 1784 – Convenția de la Adrianopol. 1785 - Tratatul de la Fontainebleau 1787 – Tratatul comercial franco-rus. Izbucnirea războiului ruso-austro-turc. 1788 – Suedia declară război Rusiei. 1789 – Țările de Jos austriece își proclamă independența.
1790	1790 – Moare Iosif al II-lea; Pe tronul imperial urcă Leopold al II-lea. 1792 – Asasinarea lui Gustav al III-lea Adolf. Moartea împăratului Leopold al II-lea. 1793 – Execuția lui Ludovic al XVI-lea. 1794 – Moartea cancelarului Kaunitz. 1796 – Moartea Ecaterinei a II-a. Pavel I devin țar al Rusiei.	1790 – Pacea de la Vœrelæ. 1791 – Tratatul de la Șiștov. 1792 – Tratatul de la Iași. Franța declară război Austriei. 1793 – Al doilea partaj al Poloniei. 1795 – Abdicarea regelui polonez Stanislas-August. 1796 – Al treilea partaj al Poloniei.

<i>Data</i>	<i>Evenimente politice interne</i>	<i>Relații internaționale</i>
	<p>1797 – Frederic Wilhelm al III-lea urcă pe tronul Prusiei.</p> <p>1798 – Moartea lui Stanislas-August.</p> <p>1799 – Lovitura de stat din Franța. Napoleon ajunge prim-consul.</p>	<p>1797 – Tratatul de la Campo-Formio</p>
1800	<p>1801 – Asasinarea țarului rus Pavel I. Pe tronul rus urcă Alexandru I</p> <p>1804 – Napoleon împărat. Este stabilită prima parte a Codului lui Napoleon.</p> <p>1806 – Francisc al II-lea își începe domnia în Austria.</p> <p>1809- Metternich devine ministru de externe al Austriei.</p>	<p>1800 – Apropierea franco-rusă. Bătălia de la Marenga.</p> <p>1801 – Pacea ruso-franceză.</p> <p>1802 – Pacea de la Amiens</p> <p>1805 – Bătălia de la Austerlitz. Tratatul de la Pressburg. Victoria navală de la Trafalgar.</p> <p>1806 – Napoleon instituie de la Berlin blocada continentală. Izbucnirea războiului ruso-turc.</p> <p>1807 – Tratatul de pace și alianță dintre Rusia și Franța de la Tilsit. Tratatul franco-spaniol de la Fontainbleu.</p> <p>1808 – Prelungirea alianței ruso-franceze de la Erfurt.</p> <p>1809 – Bătălia de la Wagram. Pacea de la Schönbrunn.</p>
1810	<p>1810 – Bernadotte preia conducerea Suediei, sub numele de Carol Jan.</p> <p>1812 – Cortesurile spaniole au votat o constituție liberală.</p> <p>1814 – Napoleon abdică, fiind exilat pe Insula Elba. Ludovic al XVIII-lea este adus pe tronul francez.</p>	<p>1810 – Franța anexează Olanda și orașele hanseatice: Hamburg, Bremen și Lübeck.</p> <p>1812 – Tratatul de la București. Tratatul anglo-rus. Campania lui Napoleon din Rusia.</p> <p>1813 – Bătălia de la Leipzig.</p> <p>1814 – Primul tratat de la Paris.</p> <p>1814-1815 – Congresul de pace de la Viena.</p>

<i>Data</i>	<i>Evenimente politice interne</i>	<i>Relații internaționale</i>
	1817 – Spania aderă la Sfânta Alianță.	1815 – Bătălia de la Waterloo. Constituirea Sfintei Alianțe. Al doilea tratat de la Paris. 1818 – Congresul de la Aix-la-Chapelle
1820	1821 – Izbucnește războiul de independență al grecilor. Revoluția condusă de Tudor Vladimirescu. 1822 – Declarația de independență a Greciei. 1823 – Monarhiile europene înăbușă revolta din Spania. 1824 – Carol al X-lea îl înlocuiește pe Ludovic al XVIII-lea pe tronul Franței. 1825 – Moartea lui Alexandru I; Pe tronul rus urcă Nicolae I. Revolta decembriștilor (Rusia).	1820 – Se întrunește Congresul de la Troppau. 1821 – Congresul de la Laibach. 1822 – Congresul de la Viena. 1823 – Doctrina Monroe. 1826 – Convenția de la Ackerman. 1827 – Bătălia de la Navarino. 1828 – Rusia declară război Imperiului Otoman. 1829 – Tratatul de la Adrianopol.
1830	1830 – Izbucnesc revoluții în Franța, Italia, Belgia și Polonia. Pe tronul francez urcă Ludovic-Filip. Grecia devine stat independent. 1835 – Ferdinand I îl succede pe tronul austriac pe Francisc al II-lea. 1838 – Cartiștii englezi redactează prima petiție.	1834 – Quadrupla Alianță (Anglia, Franța, Spania, Portugalia).
1840	1840 – Frederic Wilhelm al IV-lea a urcat pe tronul Prusiei.	

<i>Data</i>	<i>Evenimente politice interne</i>	<i>Relații internaționale</i>
	1848 – Anul revoluțiilor din Europa.	1841 – Convenția de la Londra cu privire la regimul strămtorilor. 1844 – Vizita țarului rus Nicolae I la Londra.
1850	1851 – Napoleon al III-lea pune bazele celui de-al doilea Imperiu francez. 1855 – Țarul Alexandru al II-lea îl succede pe Nicolae I. 1859 – Unirea Moldovei și a Țării Românești. Alegerea lui Alexandru Ioan Cuza.	1853-1856 – Războiul Crimeii. 1856 – Congresul de la Paris. 1857 – În India are loc marea rebeliune împotriva englezilor. 1858 – Pactul de la Plombières. Convenția de la Paris (cu privire la statului Principatelor Române). 1859 – Începutul războiului pentru unificarea Italiei. Încheierea păcii separate dintre Franța și Austria. Încep cuceririle Franței în Indochina.
1860	1861 – Se formează Regatul Italiei. Moare Cavour. Wilhelm I urcă pe tronul Prusiei. Începutul Războiului de Secesiune din SUA. 1862 – Bismarck devine cancelarul Prusiei. 1863 – Urcarea pe tronul danez a regelui Cristian al IX-lea.	1860 – Tratatul de la Torino. 1864 – Austria și Prusia declanșează războiul împotriva Danemarcei. 1865 – Întâlnirea de la Biaritz dintre Bismarck și Napoleon al III-lea.

<i>Data</i>	<i>Evenimente politice interne</i>	<i>Relații internaționale</i>
	<p>1866 – Veneția intră în componența statului italian.</p> <p>1867 – Realizarea dualismului austro-ungar. Constituirea Confederației Germane de Nord.</p>	<p>1866 – Războiul Prusiei cu Austria. Tratatul de la Praga. Armata italiană este învinsă de către armata austriacă.</p> <p>1867 – Alaska este vândută de către Rusia Statelor Unite ale Americii.</p>
1870	<p>1870 - Încheierea procesului de unificare al Italiei. Prăbușirea celui de-al doilea Imperiu francez și proclamarea Republicii a III-a.</p> <p>1871 – Germania se unifică sub împăratul Wilhelm I.</p> <p>1877 – Declarația de independență a României.</p>	<p>1870 – Războiul franco-prusac.</p> <p>1873 – Alianța celor Trei Împărați.</p> <p>1875 – Deschiderea unei noi Crize Orientale.</p> <p>1876 – Leopold al II-lea al Belgiei înființează colonia din Congo, Africa.</p> <p>1878 – Tratele de la San Stefano și Berlin.</p> <p>1879 – Dubla Alianță.</p>
1880	<p>1881 – Consacrarea lui Carol I ca rege al României.</p> <p>1883 – Rușii au instalat pe tronul Bulgariei un principe din casa Battenberg.</p>	<p>1881 – Regele Serbiei a perfectat un acord cu Austro-Ungaria.</p> <p>1882 – Formarea Triplei Alianțe.</p> <p>1883 – România semnează un acord defensiv cu Tripla Alianță.</p> <p>1884 – Conferința de la Berlin cu privire la colonizarea Africii.</p> <p>1886 – Criza bulgară a redeschis „Chestiunea Orientală”.</p>
1890	1890 – „Retragerea” lui Bismarck.	1892 – Convenția militară franco-rusă.

<i>Data</i>	<i>Evenimente politice interne</i>	<i>Relații internaționale</i>
		1894 – Perfectarea alianței franco-ruse. 1897 – Războiul greco-turc. 1898 – SUA înfrânge Spania.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

- ACERRA, M.; MEYER, J.; MERINO, J., *Les marines de guerre européennes XVIIe-XVIIIe siècles*, Paris, 1985
- ANDERSON, I., *Histoire de la Suède des origines à nos jours*, Roanne, 1973
- ANDERSON, M., *L'Europe au XVIIIe siècle 1713-1783*, Paris, 1968
- ANTOINE, M; OZANAM, D., *Correspondance secrète du comte de Broglie avec Louis XV (1756-1774)*, Paris, 1956
- ARIÈS, P., DUBY, G. (coord), *Istoria vieții private*, vol. IV-VIII, București, 1997
- AYMARD, M., *Capitalisme hollandais et capitalisme mondial*, Haga, 1982
- BACOT, G., *La doctrine de la guerre juste*, Paris, 1987
- BADALO-DULONG, C., *Trente ans de diplomatie française en Allemagne, Louis XIV et l'électeur de Mayence (1648-1678)*, Paris, 1956
- BALARD, M. ; BERCE, Y.M. ; MOLINIER, A. ; PERONNET, M., *Le XVIIe siècle: de la Contre-Réforme aux Lumières*, Paris, 1984
- BARBER, P., *Diplomaty. The world of the honest spy*, Londra, 1979
- BARRIE-CURIEN, V. (coord.), *Guerre et pouvoir en Europe au XVIIe siècle*, Paris, 1991
- BĂRBULESCU, M., DELETANT, D., HITCHINS, K., PAPACOSTEA, Ș., TEODOR, P., *Istoria României*, București, 1998
- BÉLY, L., *1648 la paix de Westphalie – vers l'Europe moderne*, Paris, 1998
- BÉLY, L., *Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV*, Paris, 1987
- BÉLY, L., *La France moderne 1498-1789*, Paris, 1994
- BÉLY, L., *Les relations internationales en Europe XVIIe-XVIIIe siècle*, Paris, 1992
- BÉLY, L., *Naissance de la France: naissance de sa diplomatie. Les temps modernes (151-1789)*, în volumul colectiv *Histoire de la diplomatie française*, Paris, 2005
- BÉLY, L.; BÉRENGER, J.; CORVISIER, A., *Guerre et paix dans l'Europe du XVIIe siècle*, Paris, 1991
- BÉRENGER, J., *Finances et absolutisme autrichien dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris, 1975
- BÉRENGER, J., *Histoire de l'Autriche*, Paris, 1994
- BÉRENGER, J., *Histoire de l'Empire des Habsbourg 1273-1918*, Paris, 1990

- BERENGER, J., *La diplomatie impériale, personnel et structures*, în volumul colectiv coordonat de Vivienne Barrie-Curien, *Guerre et pouvoir en Europe au XVIIe siècle*, Paris, 1991
- BÉRENGER, J., *Turenne*, Paris, 1987
- BERNATH, M., *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, Cluj, 1994
- BERSTEIN, S.; MILZA, P., *Istoria Europei*, vol. II-IV, Iași, 1998.
- BICHICEANU, Gh., *Germania. Scurtă istorie*, Sibiu, 2005
- BLAGA, L., *Gândirea românească în Transilvania în sec. al XVIII-lea*, București, 1966
- BLED, J.P., *Marie-Thérèse d'Autriche*, Paris, 2001
- BLUCHE, F., *Louis XIV*, Paris, 1998
- BOCȘAN, N., LUMPERDEAN I., POP I.A., *Etnie și confesiune în Transilvania (secolele XIII-XIX)*, Oradea, 1994
- BOGDAN, H., *Histoire des Habsbourgs des origines à nos jours*, Paris, 2002
- BOGDAN, H., *La guerre de Trente Ans 1618-1648*, Paris, 1997
- BOIS, J.P., *L'Europe à l'époque moderne. Origines, utopies et réalités de l'idée d'Europe XVIe – XVIIIe siècle*, Paris, 1994
- BOUTANT, C., *L'Europe au grand tournant des années 1680. Aux origines de la guerre de la succession palatine*, Paris, 1984
- BRAUDEL, F., *Timpul Lumii*, București, 1989
- BRIOIST, P., *Espaces maritimes au XVIIIe siècle*, Atlante, 1997
- BUTEL, P., *Histoire du Thé*, Paris, 1989
- CARPENTIER, J.; LEBRUN, F., *Histoire de l'Europe*, Paris, 1990
- CARTER, C.H., *The secret diplomacy of the Habsburgs, 1598-1625*, New York, Columbia U.P., 1964
- CASTELLAN, G., *Histoire des peuples d'Europe centrale*, Paris, 1994
- CASTELLAN, G., *Historie des Balkans (XIV-XIXème siècle)*, Paris, Fayard, 1991
- CAVALETTO, G., *L'idée fédéraliste en Europe au XVIIe siècle*, Bruno Leprince, 2004
- CHAUNU, P., *Civilizația Europei clasice*, vol. I, București, 1989
- CHAUNU, P., *Civilizația Europei în secolul luminilor*, vol. I, București, 1986
- CHEVALLIER, P., *Louis XIII. Roi cornélien*, Paris, 1979
- CHILDS, J., *La guerre au XVIIe siècle. Europa, colecția Atlas des guerres*, Paris, 2004
- CORVISIER, A., *Armées et sociétés en Europe de 1494 à 1789*, Paris, 1976
- CORVISIER, A., *Histoire militaire de la France*, vol. I-III, Paris, 1992
- CORVISIER, A., *La France de Louis XIV (1643-1715)*, Paris, 1979

- CROIX, A., *La Bretagne aux XVIe et XVIIe siècle. La vie, la mort, la foi*, Renne, 1985
- CROUZET, F. (coord.), *Le négoce international*, Paris, 1989
- CROUZET, F., *De la Supériorité de l'Angleterre sur la France*, Paris, 1985
- DAICOVICIU, C., PASCU, Ș., CHERESTEȘIU, V., MORARIU, T., *Din Istoria Transilvaniei*, vol. I, București, 1960
- DELUMEAU, J., *Frica în Occident (sec. XIV-XVIII)*, București, 1986
- DESCOLA, J., *Histoire d'Espagne*, Paris, 1979
- DETHAN, G., *Mazarin un homme de paix à l'âge baroque 1602-1661*, Paris, 1981
- DEVEZE, M., *L'Europe et le monde à la fin du XVIIIe siècle, 1719-1785*, Paris, 1971
- DEYON, P., *L'Europe du XVIIIe*, Paris, 2000
- DROZ, J., *Histoire diplomatique de 1648 a 1919*, Paris, 1959
- DUCHE, J., *Histoire de l'Occident*, Paris, 1998
- ELLIOTT, J., *Richelieu and Olivares*, Cambridge, 1984
- FAGNIEZ, G., *Le Père Joseph et Richelieu 1577-1638*, vol. II, Paris, 1894
- FEBVRE, L., *Combats pour l'histoire*, Paris, 1953
- GALL, L., *Bismarck. Le révolutionnaire blanc*, Paris, 1984
- GERSHOY, L., *L'Europe des princes éclairés 1763-1789*, Paris, 1966
- GEYL, P., *The Netherlands in tje Seventeenth Century 1609-1648*, Londra, 1961
- GIRARD D'ALBISSIN, N., *La genèse de la frontière franco-belge, 1659-1789*, Paris, 1970
- GIRAULT, R., *Peuples et nationes au XX-ème siècle*, Paris, 1996
- GIURESCU, C.C., GIURESCU, D.C., *Istoria Românilor*, vol. I-II, București, 1974-1976
- GLENNY, M., *The Balkans (1804-1999). Nationalism, War and the Great Powers*, London, 1999
- GOUBERT, P., *Mazarin*, Paris, 1990
- GRASS, G., *Une recontre en Westphalie*, ediția franceză, Paris, 1981
- HAGGENMACER, P., *Grotius et la doctrine de la guerre juste*, Paris, 1983
- HAUMANT, É., *La Guerre du Nord et la Paix d'Oliva 1655-1660*, Paria, 1893
- HAUSER, H., *La prépondérance espagnole*, Paris, 1977
- HENDERSON, N., *Le prince Eugène de Savoie*, Paris, 1980
- HITCHINS, K., *Români 1774-1866*, București 1998.
- HORD, D.B., *The British Diplomatic Service 1689-1789*, Oxford, 1961
- HORGA, I., *Contribuții la cunoașterea jozefinismului provincial*, Oradea, 2000
- HORGA, I., *Europa Luminilor*, Oradea, 2002

- HORGA, I., *Europa secolului al XIX-lea*, Oradea, 2000
- JEISMANN, M., *Nationalisme et identité politique en Allemagne*, în *Le Bulletin de la SHMC*, 1996, 1-2, p. 39-46
- LABOURDETTE, J.F., *Vergennes, ministre principal de Louis XVI*, Paris, 1990
- LAVISSE, E., *Vue générale de l'histoire politique de l'Europe*, Paris, 1927
- LEBRUN, F., *Le XVIIe siècle*, Paris, 1976
- LESPAGNOL, A., *Messieurs de Saint-Malo. Une élite négociante au temps de Louis XIV*, Saint-Malo, 1990
- LIVET, G., *Histoire d'Alsace*, volum colectiv coordonat de Ph. Dollinger, Toulouse, 1970
- LIVET, G., *L'équilibre européen de la fin du XVe à la fin du XVIIIe siècle*, Paris, 1976
- LOSSKY, A., *International relations in Europe*, în *The rise of Great Britain and Russia*, vol. VI, Cambridge, 1970
- LUMPERDEAN, I., *Națiune și confesiunea în secolul al XVIII-lea: Opțiuni și preocupări pentru reunificarea ecleziastică a românilor ardeleni*, în volumul colectiv *Etnie și confesiune în Transilvania (secolele XIII – XIX)*, coordonat de N. Bocșan, I. Lumperdean și I.A. Pop, Oradea, 1994
- MADAULE, J., *Istoria Franței*, vol. II, București, 1973.
- MALETTEKE, K., *Le concept de sécurité collective de Richelieu et les traités de paix de Westphalie*, , în volumul colectiv *L'Europe des traités de Westphalie. Esprit de la diplomatie et diplomatie de l'esprit*, coordonat de Lucien Bély, Paris, 2000
- MALETTKE, K., *Les relations entre la France et le Saint-Empire au XVIIe siècle*, Paris, 2001
- MALETTKE, K., *Les traités de Westphalie*, în *L'ordre européen du XVIe au XXe siècle*, volum coordonat de Jean Bérenger și Georges-Henri Soutou, Paris, 1998
- MANDROU, R., *Louis XIV en son temps. 1661-1715*, Paris, 1973
- MANTRAN, R. (coord.), *Histoire de l'Empire Ottoman*, Lille, 1989
- MARIN, L., *Le Portret du roi*, Paris, 1981
- MATHIEU, J., *La Nouvelle France*, Paris, 1991
- MAUBERT DE GOUVEST, J.H., *Testament politique du Cardinal Jules Albéroni*, Lausanne, 1753 (lucrare republicată în 1968)
- MAURO, F., *L'expansion européenne (1600-1870)*, Paris, 1991
- MAYER, J., *Histoire du Sucre*, Paris, 1989
- MAYER, J., *Les Européens et la conquête du monde*, Paris, 1990
- MAYER, J., *Les Européens et les autres*, Paris, 1975
- MAYER, J.; BÉRENGER, J., *La Bretagne de la fin du XVIIe siècle*, Paris 1976
- MEHMED, M. A., *Istoria Turcilor*, Bucuresti, 1976

- MEYER, J., *Colbert*, Paris, 1981
- MEYER, J., *Le point de l'Etat*, Paris, 1978
- MIGNET, A., *Négociations relatives à la Succession d'Espagne*, vol. II-IV, Paris, 1842
- MOLNÁR, M., *Histoire de la Hongrie*, Paris, 1996
- MUREȘAN, C., *Revoluția burgheză în Anglia*, București, 1996.
- MURET, P., *La prépondérance anglaise, 1715-1763*, Paris, 1937
- MUSNIER, R., *les XVIe et XVIIe siècles*, în *Histoire générale des civilisations*, Paris, 1954
- NICOARĂ, T., *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680 – 1800). Societate rurală și mentalități colective*, Cluj-Napoca, 2001
- NOËL, J.F., *Histoire du peuple allemand des origines à la paix de Westphalie*, Paris, 1975
- NOËL, J.F., *Le Saint Empire*, Paris, 1993
- NORDMANN, C., *La crise du Nord au début du XVIIIe siècle*, Paris, 1962
- NORDMANN, C., *La montée de la puissance européenne, 1492-1661*, Paris, 1974
- NOUZILLE, J., *Histoire des frontières*, Paris, 1981
- PAGÈS, G., *La guerre de Trente Ans*, Paris, 1991
- PARKER, G., *La guerre de Trente ans*, Paris, 1987
- PAVEL Teodor, *Între Berlin și Sankt Petersburg. Români în relațiile germano-ruse din secolul al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 2000
- PECOUT, G., *L'intégration nationale italienne et ses limites. De l'unité nationale au nationalisme : aperçus problematiques*, în *Le Bulletin de la Société d'Histoire Moderne et Contemporaine (SHMC)*, 1996, 1-2, p. 28-38
- PEREIRA, J. C., *Historia de las relaciones internacionales contemporaneas*, Barcelona, 2003.
- PÉRONNET, M., *Le XVIIIe siècles (1740 – 1820). Les Lumières à la Sainte-Alliance*, Paris, 1998
- PICAVET, C.G., *La diplomatie française au temps de Louis XIV (1661-1715)*, Paris, 1988
- PICCIONI, C., *Les premiers commis des Affaires étrangères au XVIIe et XVIIIe siècles*, Paris, 1928
- PIQUET-MARCHAL, M.O., *La chambre de Réunion de Metz*, Paris, 1966,
- PLATON, A.F., *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*, Iași, 1997
- PLATON, Gh., *Istoria modernă a României*, București, 1985
- PLUCHON, P., *Histoire de la colonisation française*, Paris, 1990
- PONCET, O., *Les contradictions d'une diplomatie. Le Saint-Siège face aux demandes indultaires des souverains catholiques (Espagne, France, Portugal), de 1640 à 1668*, în volumul colectiv *L'Europe des traités se*

- Westphalie. Esprit de la diplomatie et diplomatie de l'esprit*, coordonat de Lucien Bély, Paris, 2000
- POPA, N.M., *Prelegeri de istorie modernă universală*, București, 1981.
- RENOUVAIN, P. ; DUROSELLE, J. B., *Introduction à l'histoire des relations internationales*, ed. IV, Paris, 1991
- RENOUVIN, P. (coord.), *Histoire des Relations Internationales*, vol. III, Gaston Zeller, *Les Temps modernes. De Louis XIV à 1789*, Paris, 1955
- RENOUVIN, P. (coord.), *Histoire des Relations Internationales*, vol. I, *Du moyen âge à 1789*, Paris, 1994
- ROLAND, M., *Histoire de la Grand-Bretagne*, Paris, 1990.
- RONZEAUD, P., *Peuple et représentation sous le règne de Louis XIV*, Aix-en-Provence, 1988
- SACCHI, H., *La Guerre de Trente Ans*, vol. III, Paris, 1991
- SAINT-LÉGER; SAGNAC, PH., *La prépondérance française, Louis XIV. 1661-1715*, Paris, 1935
- SEAMAN, L.C., *From Viena to Versailles*, Londra, 1992
- SOLÉ, J., *La diplomatie de Louis XIV et les Français réfugiés aux Provinces-Unies, 1678-1688*, studiu apărut în *Bulletin de la Société de l'histoire du protestantisme français*, CXV, Paris, 1969
- SPIELMAN, J., *Leopold I of Austria*, Londra, 1977
- TAPIÉ, V.L., *La guerre de Trente Ans*, Paris, 1989
- THOMPASON, J.W.; PADOVER, S.K., *Secret Diplomacy; a record of Espionage and Double-dealing, 1500-1815*, Londra, 1937
- UMBERTO, L., *Fare gli Italiani. Memorie e celebrazione del Risoegimento*, Torino, 1992
- VÉNARD, M., *Les Débuts du monde moderne*, vol. V, Paris, 1967
- VERGÉ, F.M., *Les officiers généraux de la Marine Royale*, vol. III-VII, Paris, 1990
- WEBER, E., *Une histoire de l'Europe*, vol.I-II, Paris, 1987
- WEBER, H., *Chrétienté et équilibre européen dans la politique du cardinal de Richelieu*, în *XVIIe siècle*, nr. 166, 1990
- xxx, *Istoria României. Transilvania*, vol. I, volum colectiv editat sub egida Societății Cultural-Științifice „George Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997
- xxx, *Istoria Românilor*, vol. I-VI, București, 2000 – 2003
- ZELLER, G., *L'organisation défensive des frontières du Nord et de l'Est au XVIIe siècle*, Nancy, 1928
- ZÖLLNER, E., *Histoire de l'Autriche des origines à nos jours*, Ronne, 1965